

Περιεχόμενα

Συντακτική Ομάδα	
Εισαγωγικό σημείωμα	3
Gaspar Azzo	
Ενάντια σε κάθε είδους συντηρητική επανάσταση	7
coghnoti	
1918-1921: Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία	14
Gaspar Azzo	
Κριτική στο κείμενο του Αντόρνο «Στοχασμοί πάνω στην Ταξική Θεωρία»	45
Πάυλος Ρούφος	
Ο Απο-γοητευμένος Κόσμος του Αριστερού Κεϋνσιανισμού εκ των έσω	79
Stella Polaris & Shevek	
Υστερόγραφο για τις πολιτικές της ταυτότητας	89
Πάυλος Ρούφος	
Η επιθετική ευαισθησία	101
Perry Anderson	
Ιστορία και Υποκείμενο	121
Shevek	
Κριτική της πολεοδομίας	145
Ivan Chtcheglov	
Συνταγή για μια νέα πολεοδομία	151
Λεωνίδας Μαρσιανός	
Καταγραφή έτους	160

Η συντακτική ομάδα του *Διαλυτικού* δεν είναι πολιτική ομάδα και δεν εκφράζει μια ενιαία πολιτική γραμμή. Μοιραζόμαστε ωστόσο την ίδια εχθρότητα προς το καπιταλιστικό σύστημα, ως σύστημα ταξικής κυριαρχίας, αλλοτρίωσης και εκμετάλλευσης, και την επιθυμία να το καταργήσουμε. Αφητηρία μας είναι οι ταξικοί και κοινωνικοί αγώνες ως φορείς του μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων προς την κατεύθυνση της επαναστατικής τους ανατροπής.

Στόχος μας είναι η αυτοκριτική και ο αναστοχασμός πάνω στην αντιφατική πρακτική του κινήματος καθώς και η κριτική όλων των μορφών κοινωνικής δραστηριότητας με σκοπό την υπέρβαση κάθε είδους διαχωρισμών: ηγεσίας-βάσης, διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας, τέχνης-καθημερινής ζωής, ειδικών-θεατών, διαχωρισμών βάσει εθνότητας, φύλου, φυλής, σεξουαλικού προσανατολισμού, καταμερισμού της εργασίας. Η εναντίωση στις ιδεολογικές και πολιτικές μορφές του κεφαλαίου –κράτος, κόμματα, γραφειοκρατικά συνδικάτα– είναι για εμάς αυτονόητη και αναγκαία πλευρά του κινήματος για την ανατροπή του. Δεν στοχεύουμε στη μεταρρύθμιση ή στη βελτίωση αυτού του κόσμου αλλά στη δημιουργία μιας αταξικής και ακρατικής κοινωνίας.

Όλα τα κείμενα σε αυτό το περιοδικό μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα, στο σύνολό τους ή αποσπασματικά, για την ανάπτυξη του ταξικού ανταγωνιστικού κινήματος. Είμαστε εχθρικοί απέναντι σε κάθε είδος πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η τάξη δεν είναι αδύναμη επειδή είναι διαιρεμένη· αντίθετα, είναι διαιρεμένη επειδή είναι αδύναμη. Και ο λόγος που το προλεταριάτο οφείλει να βρει νέους τρόπους είναι ότι ο εχθρός σήμερα έχει δύναμη τέτοιου είδους που οι παλιές μέθοδοι είναι αναποτελεσματικές για την αντιμετώπισή του. Η εργατική τάξη δεν θα εξασφαλίσει αυτούς τους τρόπους δια μαγείας αλλά με μεγάλη προσπάθεια, με βαθύ στοχασμό, μέσω της σύγκρουσης διαφορετικών απόψεων και της σφοδρής ιδεολογικής πάλης. Είναι καθήκον της να βρει το δικό της δρόμο, και αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που υπάρχουν οι εσωτερικές διαφορές και οι συγκρούσεις. Σ' αυτή τη διαδρομή, είναι αναγκασμένη να καταρρίψει διάφορους μύθους, να απαρνηθεί ξεπερασμένες ιδέες και παλιές χίμαιρες· η πραγματική δυσκολία αυτού του καθήκοντος είναι η αιτία που προξενεί τόσο συχνές και μεγάλες διασπάσεις.

Άντον Πάνεκουκ, Κόμμα και εργατική τάξη

Η κατανόηση αυτού του κόσμου μπορεί να στηριχτεί μόνο στην αμφισβήτηση, μια αμφισβήτηση που είναι αληθινή και πραγματική· μόνον ως αμφισβήτηση της ολότητας. Αυτή η αμφισβήτηση δεν είναι μια θεωρία χωρίς δεσμούς με τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τη ζωή. Πρόκειται αντίθετα για μια πραγματικότητα που υπάρχει στο κεφάλι των ανθρώπων, χωρίς ακόμα να έχει δεσμούς με τη θεωρία. Εκείνοι που έχουν πάει αρκετά μακριά τη «συμπόρευση με το αρνητικό» ... θα φέρουν στο φως το μοναδικό θετικό σχέδιο που μπορεί να γκρεμίσει τους τοίχους του ύπνου, τα μέτρα της επιβίωσης, τις βόμβες της έσχατης κρίσης και τους μεγάλους της αρχιτεκτονικής.

Καταστασιακή Διεθνής, Η γεωπολιτική της χειμερίας νάρκης

Εισαγωγικό σημείωμα

Η εξουσιοδοτημένα ανεξέλεγκτη βία των μπάτσων και των αφεντικών ενάντια στην προσβολή της ιδιοκτησίας, που συνίσταται συχνά στην άσκηση εξουσίας ζωής και θανάτου, είναι η θεμελιώδης πρακτική ισχυροποίησης και επανεπιβεβαίωσης της κυριαρχίας του καπιταλιστικού δικαίου. Πρόκειται για τη διαδικασία παραγωγής της πραγματοποιημένης ανθρώπινης «γυμνής» ζωής – δηλαδή της υποβάθμισης της ιδιαιτερότητας της ανθρώπινης ζωής σε φορέα του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη. Πρόκειται επίσης για την πράξη διαχωρισμού των προλετάρων σε αυτούς που είναι «εντός» και σε αυτούς που είναι «εκτός» του σταθεροποιημένου πλεονάζοντος πληθυσμού, δηλαδή του πληθυσμού που είναι περιττός για την αναπαραγωγή του εθνικού κοινωνικού κεφαλαίου.

Αν, ωστόσο, η βία των μπάτσων και των αφεντικών θεσπίζει και διαφυλάττει το καπιταλιστικό δίκαιο, η προλεταριακή βία το καταστρέφει. *«Αν η πρώτη θέτει όρια, η δεύτερη τα καταστρέφει απεριορίστα. Αν η πρώτη απειλεί, η δεύτερη χτυπάει. Αν η πρώτη ενοχοποιεί και, ταυτόχρονα, τιμωρεί, η δεύτερη εξιλεώνει»*.¹ Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί να δοθεί τέρμα στη βία που ισχυροποιεί και επανεπιβεβαιώνει το καπιταλιστικό δίκαιο μέσα στις αίθουσες των δικαστηρίων που το απονέμουν, παρά τις ψευδαισθήσεις που ηθελημένα διακινούν οι φιλελεύθεροι και οι αριστεροί ταυτοτικοί κύκλοι. Αντίθετα, η ρήξη του κύκλου της βίας που διαφυλάττει το δίκαιο δεν μπορεί παρά να είναι η *«αναστολή του δικαίου και όλων των μορφών βίας που τελούν σε σχέση αλληλεξάρτησης με αυτό και τελικά και η ίδια η κατάργηση της κρατικής εξουσίας»* [ό.π.]. Μια ρήξη που μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο από την επα-

ναστατική βία που είναι αναγκαία (αλλά όχι επαρκής) για την ανατροπή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και τη δημιουργία νέων κομμουνιστικών σχέσεων παραγωγής και επικοινωνίας.

Κρίναμε απαραίτητο να ξεκινήσουμε το δεύτερο τεύχος του *Διαλυτικού* με αυτές τις –όχι και τόσο αυτονόητες πια– βασικές κοινοτοπίες, καθώς αυτές οι γραμμές γράφονται μόνο λίγες μέρες μετά τη δολοφονία του Ζακ Κωστόπουλου. Δεν θα εστιάσουμε καθόλου στην κριτική της προπαγάνδας των media και της εκτεταμένης αναπαραγωγής της μικροϊδιοκτητικής ιδεολογίας της αυτοδικίας ενάντια στους απόβλητους προλετάρους, καθώς αυτή έχει ήδη εκφραστεί από αρκετές ομάδες και εγχειρήματα, έστω και στρεβλά. Θεωρούμε σημαντικότερη την κριτική των θέσεων που εκφράστηκαν και των αντιπαράθεσεων που προέκυψαν μέσα στις κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας που πραγματοποιήθηκαν. Μέσα σε αυτές τις συγκρούσεις, αναδείχτηκε ξεκάθαρα ο ρόλος που παίζουν οι πολιτικές της ταυτότητας στον περιορισμό της μορφής και του περιεχομένου των αγώνων εντός της σφαίρας των δικαιωμάτων και, γενικότερα, εντός του καπιταλιστικού κράτους δικαίου. Αναδείχτηκαν, με άλλα λόγια, τα εμπόδια που θέτουν οι πολιτικές της ταυτότητας στην ανασύνθεση του προλεταριακού κινήματος για την αλλαγή της ζωής και του κόσμου. Πρόκειται, άλλωστε, για ένα ζήτημα που θίγουμε διεξοδικά τόσο στο πρώτο όσο και στο παρόν τεύχος.

Ορισμένα από τα συνθήματα που επινοήθηκαν κατά τη διάρκεια της πρώτης πορείας που οργανώθηκε άμεσα μετά από ανοιχτό κάλεσμα προς «όλους και όλες» στο Πολυτεχνείο φάνηκαν να δείχνουν προς το ξεπέραςμα των διαχωρισμών και τη συγκρότηση μιας κοινότητας αγώνα ενάντια στη

1. Β. Μπένγιαμιν, *Για μια κριτική της βίας*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002. (μετάφραση Λ. Μαρσιανός)

βία της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας και του κράτους: «Στην Ομόνοια δεν έγινε ληστεία – μπάτσοι και αφεντικά κάναν δολοφονία», «Οργή και λύσσα για κάθε μαγαζί – τον Ζακ για πάντα θα έχουμε μαζί», «Η ιδιοκτησίας χτίζεται με αίμα – απέναντι στ' αφεντικά είμαστε ενωμένα». Πολύ σύντομα όμως, πολιτικές ομάδες που οργανώνονται κατά κύριο λόγο γύρω από τις ΛΟΑΤΚΙ ταυτότητες έκαναν ό,τι μπορούσαν, αφενός, για να οικειοποιηθούν, να κεφαλαιοποιήσουν πολιτικά τις κινητοποιήσεις και να κυριαρχήσουν σε αυτές και, αφετέρου, για να τις περιορίσουν εντός του πλαισίου της νομιμότητας και της ειρηνικής διαμαρτυρίας.

Αυτό εκφράστηκε στις ανοιχτές συνειδήσεις με αφορισμούς του τύπου «δεν έχουμε τίποτε κοινό μεταξύ μας και επομένως πρέπει να περιοριστούμε σε ένα μίνιμουμ» –που καθόλου τυχαία ήταν επικεντρωμένο στον δικαστικό αγώνα εναντίον του δολοφόνου– και με τοποθετήσεις σύμφωνα με τις οποίες «η [κινηματική] βία στις διαδηλώσεις είναι έκφραση της τοξικής αρρενωπότητας». Εκφράστηκε, επίσης, με καλέσματα για «καταδίκη της βίας απ' όπου κι αν προέρχεται» μετά την πορεία της 26/9, με την αγνόηση και την εξαφάνιση μαχητικών θέσεων και διαθέσεων που εξέφρασαν, έστω και μειοψηφικά, μέλη της ΛΟΑΤΚΙ «κοινότητας». Άλλωστε, ούτε η ΛΟΑΤΚΙ «κοινότητα» είναι απαλλαγμένη από τον διαχωρισμό ανάμεσα στην ηγεσία και τη βάση, με την πρώτη, δηλαδή τις οργανωμένες ομάδες και δικτυώσεις, να διεκδικούν τον ρόλο του αποκλειστικού αντιπροσώπου των συναισθημάτων, των βιωμάτων και των διαθέσεων όλων των ατόμων που ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν.

Ταυτόχρονα, οργανώθηκαν κλειστές συναντήσεις που είχαν ως στόχο να αποτρέψουν τη συνάντηση διαφορετικών κομματιών με τη δικαιολογία ότι τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα «δεν νιώθουν ασφάλεια σε χώρους όπως το Πολυτεχνείο και σε κοινές δράσεις». Στην Αθήνα μια τέτοια συνάντηση κάλεσε πορεία στις 26/9 την ώρα της ανοιχτής συνέλευσης και πρω-

τοστάτησε στην εσωτερική καταστολή του κομματιού της πορείας που επιτέθηκε στην καπιταλιστική ιδιοκτησία κατά τη διάρκεια της. Οι δικαιολογίες για την πραγματοποίηση κλειστών συναντήσεων ήταν ανάλογες και στη Θεσσαλονίκη όπου τα πράγματα ήταν μάλλον χειρότερα: δεν καλέστηκε ποτέ ανοιχτή συνέλευση καθώς αμφισβητήθηκε η ίδια η αναγκαιότητα του ανοίγματος και της συνάντησης διαφορετικών υποκειμένων, αμφισβητήθηκε η κριτική της ιδιοκτησίας και η σχέση της με τη δολοφονία, με το επιχείρημα ότι και ΛΟΑΤΚΙ άτομα έχουν ιδιοκτησία, υπήρξε σύγκρουση για το αν τα άτομα που έχουν βιώματα παραβατικότητας ή τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα πρέπει να έχουν μεγαλύτερο λόγο στις κινητοποιήσεις κ.ο.κ.

Το αποτέλεσμα αυτών των χειρισμών, που δεν έχουν σε τίποτα να ζηλέψουν αντίστοιχους χειρισμούς αριστερών συνδικαλιστών και άλλων πολιτικάντηδων σε διαφορετικά συγκείμενα, ήταν η υπονόμηση της όποιας δυναμικής υπήρχε για μαχητική απάντηση στη δολοφονία του Ζακ. Ένα γεγονός που αποκάλυψε τη βία που ασκείται σε όλους τους περιθωριοποιημένους προλετάριους εντός των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων μετατράπηκε σε ζήτημα που αφορά την ιδιαίτερη καταπίεση που δέχεται μια συγκεκριμένη κατηγορία, καθώς αυτό επιτρέπει τη διαχείρισή του από τις ομάδες που έχουν αναλάβει το ρόλο της αντιπροσώπευσης αυτής της επιμέρους καταπίεσης και την αξιοποίησή του μέσα στο θέαμα.

Αυτοί οι χειρισμοί δεν θα μπορούσαν, ωστόσο, να πετύχουν τίποτα αν το ανταγωνιστικό κίνημα ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος του δεν ήταν ήδη τόσο ανίσχυρο. Η ενίσχυση των πολιτικών του διαχωρισμού είναι ένα από τα βασικότερα συμπτώματα αυτής της αδυναμίας. Η κατάτμηση της πραγματικότητας σε ανεξάρτητα κουτάκια/σφαίρες/συστήματα καταπίεσης εκφράζεται και στον λόγο και στις πρακτικές σημαντικής μερίδας του αντιεξουσιαστικού χώρου, η οποία αποδέχεται την αξίωση των αριστερών

ή φιλελεύθερων πολιτικών/συνδικαλιστικών αντιπροσώπων των επιμέρους κοινωνικών κατηγοριών να κυριαρχούν στον λόγο και στις πρακτικές των κινητοποιήσεων που ξεσπούν, γιατί έχει ενσωματώσει την πολιτική λογική τους.

* * *

Σε αντίθεση με τη μερικότητα που προωθούν οι κάθε λογής ειδικοί των καταπιέσεων το δεύτερο τεύχος του *Διαλυτικού* επιχειρεί και πάλι να ασκήσει ενιαία κριτική στην αλλοτριωμένη κοινωνική ζωή και τους διαχωρισμούς της. Το πρώτο κείμενο του τεύχους, με τίτλο *Ενάντια σε κάθε συντηρητική επανάσταση*, γράφτηκε από τον Gaspar Azzo και είναι εστιασμένο στην κριτική του εθνικισμού, δηλαδή της «ιδεολογίας υποστήριξης της καπιταλιστικής συσσώρευσης με όρους περιχαράκωσης στα πλαίσια του έθνους-κράτους». Δημοσιεύτηκε αρχικά ως προκήρυξη που μοιράστηκε στην πορεία που πραγματοποιήθηκε στην Πάτρα την 1η Μαρτίου 2018 ενάντια στον εθνικισμό, το κράτος και τον καπιταλισμό.

Το δεύτερο κείμενο, *1918-1921: Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία*, γράφτηκε από τον coghnoiti και αποτελεί μια απόπειρα διαύγασης της επαναστατικής απόπειρας των προλετάρων στη Γερμανία που ξέσπασε μέσα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το κείμενο αναδεικνύει τη δραστηριότητα των εξεγερμένων προλετάρων που σχηματίζουν συμβούλια εργατών και στρατιωτών, παίρνουν τα όπλα και απαιτούν το τέλος του πολέμου. Ο παλιός κόσμος θα στηριχθεί σε μια πολιτική έκφραση της εργατικής τάξης που έχει πια περάσει από τη μεριά του κεφαλαίου, τη Σοσιαλδημοκρατία, η οποία καταφέρνει να οικειοποιηθεί το πρώτο ανατρεπτικό κύμα, και με κάθε μέσο, πολιτικό ή милитарιστικό, οργανώνει την αντεπανάσταση. Όπως, ωστόσο, δείχνει το κείμενο, κομμάτια του προλεταριάτου θα συνεχίσουν να εξεγείρονται ξανά και ξανά, δημιουργώντας νέες μορφές πάλης, προκαλώντας ρήξεις μέσα

στον καπιταλιστικό χωροχρόνο, και παράγοντας νέες αντιλήψεις για το περιεχόμενο της επαναστατικής ανατροπής.

Στη συνέχεια δημοσιεύεται το κείμενο του Gaspar Azzo, *Κριτική στο κείμενο του Αντόρνο «Στοχασμοί πάνω στην Ταξική Θεωρία» και ορισμένα σχόλια σχετικά με την πρακτικοθεωρητική προσέγγιση της προλεταριακής ταξικής πάλης*. Το κείμενο επιχειρεί μια κριτική των θέσεων του Αντόρνο πάνω στην ταξική θεωρία και, ειδικότερα, της θέσης του ότι η προλεταριακή πάλη δεν μπορεί να συνεχιστεί χωρίς την καθοδήγηση του διαχωρισμένου φορέα της πολιτικής οργάνωσης και της επαναστατικής συνείδησης, δηλαδή ενός λενινιστικού κόμματος της πρωτοπορίας και κάποιων διανοούμενων-εκπαιδευτών. Ασκείται επίσης κριτική στην αμφισβήτηση από τον Αντόρνο της ίδιας της ύπαρξης του προλεταριάτου ως τάξης από τη στιγμή που η ταξική πάλη έχει μετατραπεί σε πόλεμο συμμοριών. Απέναντι σε αυτές τις θέσεις ο Gaspar Azzo υπογραμμίζει ότι: «η χειραφέτηση του προλεταριάτου μπορεί να είναι μόνο αποτέλεσμα της δικής του αυτόνομης δραστηριότητας και εάν υπάρχει ένα πεδίο όπου μπορεί να τεθεί αυτή η δυνατότητα κατάργησης των τάξεων είναι το συγκεκριμένο καθολικό που συγκροτεί την ιστορική δυναμική της ολότητας των ταξικών σχέσεων, δηλαδή η αντιφατική κίνηση της ταξικής πάλης».

Το επόμενο κείμενο του τεύχους, με τίτλο *Ο Απο-γοητευμένος Κόσμος του Αριστοτέλη Κεϋνσιανισμού εκ των έσω*, γράφτηκε από τον Παύλο Ρούφο. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο αμερικανικό περιοδικό *Brooklyn Rail* τον Σεπτέμβριο του 2017 και μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Πώργο Α. Τη μετάφραση επιμελήθηκε ο ίδιος ο συγγραφέας. Παρά τους πρόσφατους πανηγυρισμούς του ΣΥΡΙΖΑ για την έξοδο από τα μνημόνια, οι χαμηλοί μισθοί και τα προ-ψηφισμένα μέτρα περαιτέρω υποτίμησης τη ζωής μας διαγράφουν ένα κάθε άλλο παρά ευοίωνο μέλλον για το προλεταριάτο. Η κριτική του Παύλου Ρούφου στο βιβλίο του πρώην υπουργού οι-

κοινωνικών Βαρουφάκη εστιάζει στη χρεωκοπία της αριστεράς του κεφαλαίου και στην πλήρη απεμπόληση των κενύσιανών λύσεων από τους τωρινούς διαχειριστές της κρίσης στην Ευρώπη.

Στη συνέχεια δημοσιεύεται το *Υστερόγραφο στο κείμενο «Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού»* που γράφτηκε από τη Stella Polaris και τον Shevek. Το εν λόγω υστερόγραφο προέκυψε μετά από συζητήσεις που είχαν οι συγγραφείς με συντρόφους και συντρόφισσες πάνω στο κείμενο που δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος, μέσα από τις οποίες διαπίστωσαν την ανάγκη να διευκρινίσουν περισσότερο ορισμένα σημεία των κριτικών θέσεών τους. Πρόκειται για δύο κείμενα που αποτελούν μια ενότητα και είναι αφιερωμένα στην κριτική των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας από αντιεξουσιαστική κομμουνιστική σκοπιά.

Το έκτο κείμενο του τεύχους, *Η επιθετική ευαισθησία*, γράφτηκε από τον Παύλο Ρούφο. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο *Brooklyn Rail* τον Ιούλιο του 2018 και μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Shevek. Τη μετάφραση επιμελήθηκε ο ίδιος ο συγγραφέας. Παίρνοντας ως αφορμή το βιβλίο της Angela Nagle, *Kill all Normies* και την πολεμική που δέχτηκε η συγγραφέας από τους υποστηρικτές των πολιτικών της ταυτότητας, ο Παύλος Ρ. αναπτύσσει τη δική του κριτική των πολιτικών της ταυτότητας αλλά και της σύγχρονης αμερικανικής σοσιαλδημοκρατικής αριστεράς.

Το επόμενο κείμενο με τίτλο *Ιστορία και υποκείμενο* γράφτηκε από τον Perry Anderson και πρωτοδημοσιεύτηκε στο βιβλίο *In the tracks of Historical Materialism* που κυκλοφόρησε το 1983 από τις εκδόσεις Verso. Μεταφράστηκε από τον Shevek ως μια από τις καλύτερες και πιο βαθιές κριτικές του στρουκτουραλισμού και του μεταστρουκτουραλισμού με τα εργαλεία της μαρξικής κριτικής θεωρίας. Η κριτική των εν λόγω ιδεολογιών δεν είναι μια καθαρά διανοουμενίστικη υπόθεση, δεδομένου ότι έχουν ασκήσει αξιο-

σημειώτη επιρροή στη σύγχρονη ταυτοτική αριστερά. Παρά τις θεωρητικές αρετές του συγγραφέα, η συντακτική ομάδα του *Διαλυτικού* είναι κάθετα αντίθετη προς τις τροτσκιστικές πολιτικές του θέσεις.

Το όγδοο κείμενο του τεύχους, *Κριτική της πολεοδομίας - Σημείωμα για τη νέα μετάφραση της Συνταγής για μια νέα πολεοδομία*, γράφτηκε από τον Shevek και παρουσιάζει την ανάπτυξη της κριτικής της καπιταλιστικής πολεοδομίας από τους καταστασιακούς ως πλευράς της ενιαίας κριτικής της καπιταλιστικής θεαματικής κοινωνίας.

Το επόμενο κείμενο του τεύχους είναι η νέα πλήρης μετάφραση της *Συνταγής για μια νέα πολεοδομία* του Ιβαν Στσεγκλώφ. Τη μετάφραση έκανε η Μαρία Φραγκάκη και την επιμέλεια ο Shevek. Όπως γράφει ο Shevek στο *Σημείωμα*, το κείμενο του Στσεγκλώφ «αποτελεί μια από τις πρώτες απόπειρες κριτικής της καπιταλιστικής πολεοδομίας και της καθημερινής ζωής μέσα στην πόλη, ένα από τα πρώτα κείμενα που έθεσε εκ νέου, μετά την περίοδο της μπολσεβίκικης και της σοσιαλδημοκρατικής αντεπανάστασης, τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας ως μετασχηματισμό όλων των όψεων του κόσμου, ως μια συνολικά νέα οργάνωση του χώρου και του χρόνου, ως ξεπέρασμα της καπιταλιστικής αλλοτρίωσης και ως κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στην ίδια του τη συνολική εμπειρία και τη δημιουργία της».

Το ποίημα του Λεωνίδα Μαρσιανού *Καταγραφή Έτους* ολοκληρώνει την ύλη του παρόντος τεύχους.

Αθήνα, Οκτώβριος 2018

Η συντακτική ομάδα

* Ο πίνακας στο εμπροσθόφυλλο είναι ελαιογραφία του Γερμανού εξπρεσιονιστή ζωγράφου Karl Hofer. Έχει τίτλο «Ruinennacht» (1947) [Η νύχτα των ερειπίων].

Η λιθογραφία στο οπισθόφυλλο είναι του επίσης γερμανού εξπρεσιονιστή Conrad Felixmüller και έχει τίτλο «Soldat im Irrenhaus II» (1918) [Ο Στρατιώτης στο Φρενοκομείο II].

Ενάντια σε κάθε είδους συντηρητική επανάσταση

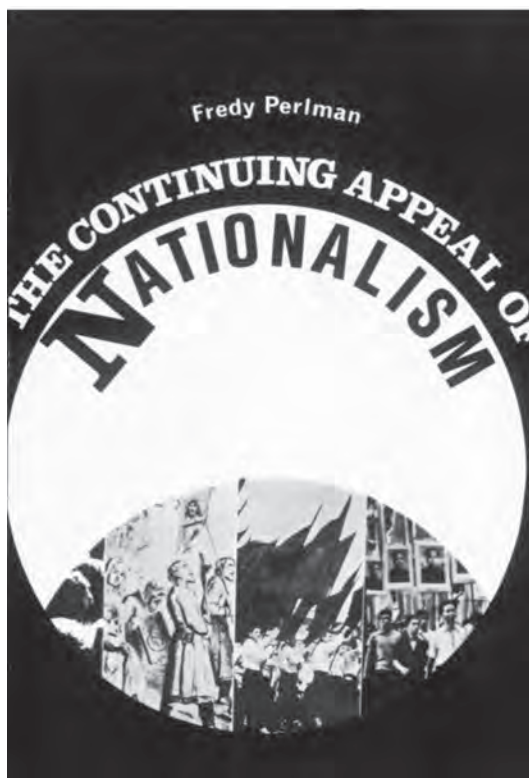
Gaspar Azzo

Το παρακάτω κείμενο γράφτηκε με τη μορφή της προκήρυξης, και μοιράστηκε στην πορεία που καλέστηκε και πραγματοποιήθηκε στην Πάτρα την 1η Μαρτίου του 2018. Η σύντομη ιστορία έχει ως εξής: Με αφορμή το ζήτημα της ονοματοδοσίας του γειτονικού καπιταλιστικού κράτους της Μακεδονίας –ή όπως αλλιώς θα έκανε κέφι στους πολιτικούς εκπροσώπους του κεφαλαίου να το αποκαλούν– διεξήχθη συλλαλητήριο στην πόλη της Θεσσαλονίκης από ένα ευρύτατο φάσμα υποστηρικτών της καπιταλιστικής συσσώρευσης με **όρους περιχάρκωσης στα πλαίσια του έθνους-κράτους**, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις πολιτικές μορφές των ταξικών σχέσεων. Κατά τη διάρκεια της παρέλασης των μακεδονομάχων δέχθηκαν επίθεση κατειλημμένοι κινηματικοί χώροι, γεγονός που εν μέρει απαντήθηκε με μία σειρά από ενέργειες, κομμάτι των οποίων αποτέλεσε και η συγκεκριμένη πορεία στην Πάτρα. Όσον αφορά την προκήρυξη, σε καμία περίπτωση δεν είχε ως στόχο να αποτελέσει μια ολοκληρωμένη ανάλυση και σύνθεση του πραγματικού, παρά να συμβάλλει, και με βιαστικό τρόπο είναι η αλήθεια, σε μια οπτική της αυτοκριτικής των ταξικών αγώνων και των στρεβλών, μυστικοποιημένων μορφών που παίρνουν. Μία από αυτές είναι η φетиχοποιημένη εκδοχή κάποιου **ανιστορικού** «αντιφασισμού» ενάντια σε κάποιον, επίσης εκτός ιστορικού χρόνου, «φασισμό» που, αφαιρώντας από συγκεκριμένους προσδιορισμούς που θα μορφοποιούσαν ένα περιεχόμενο εντός της ιστορικότητας της ταξικής πάλης, καταλήγει σε μία όχι και τόσο φερέλιδα κατάσταση όσον αφορά την προώθηση των αυτοκαθοριζόμενων ανταγωνιστικών προλεταριακών πρακτικών. Έχουμε, και δεν έχουμε ταυτόχρονα, τη λεπτότητα να μην ισχυριστούμε πως σε πολλές περιπτώσεις φτάνει μέχρι το κυνηγητό των ανεμόμυλων. Για να εξηγηθούμε, θεωρούμε πως είναι εντελώς άλλο πράγμα η κριτική της εθνικιστικής ή φασιστικής ή ό,τι άλλο ιδεολογίας ως πλευράς της κυριαρχίας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων από την **αναγωγή** των λιγότερο δημοκρατικών μορφών τους στο **απόλυτο κακό**. Οπότε, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, ο κύριος στόχος και κατεύθυνση τέθηκε προς τα μέσα, ως μια κριτική εντός του προλεταριάτου, παρόλο που αυτό δεν φαίνεται να δείχνει ιδιαίτερος κάποια διάθεση να φτάσει στην αυτοαναγνώριση και αυτοσυνείδησή του ως τέτοιο. Όχι πως δεν μας ενδιαφέρουν τα σχέδια των αφεντικών, αλλά πρώτα και κύρια θα πρέπει να έρθουμε αντιμέτωποι με τη δυναμική σχέση που θέτει τα όρια των συγκεκριμένων αγώνων σε αντιπαράθεση με τις εκάστοτε καπιταλιστικές στρατηγικές. Και κάτι τελευταίο. Επειδή, όπως γράφουμε και στην κατακλείδα, είναι η **αλλοτρίωση** της κοινωνικά και ατομικά αναγκαίας δραστηριότητάς μας που εκφράζεται μεσολαβημένη μέσα σε **φαινομενικά** ασύνδετες και αδιάφορες πλευρές της ανιαρής καθημερινότητας, κάποιιοι θα μπορούσαν να υποθέσουν πως την προσδιορίζουμε στεκόμενοι κάπου «απ' έξω» και «αφ' υψηλού». Αντί αυτού, να βεβαιώσουμε πως είναι η **ίδια** η αποξενωμένη ύπαρξή μας μέσα στις καπιταλιστικές σχέσεις που παράγει τις μορφές που την αρνούνται, δηλαδή μετατρέπει την αλλοτριωμένη αυτοσυνείδηση της έλλειψης δημιουργικής πράξης σε **πρακτική συνείδηση της αλλοτρίωσης**. Σε διαφορετική περίπτωση, δεν θα ήμασταν σε θέση να κάνουμε τίποτα που να στρέφεται ενάντια στην κανονικότητα της ταξικής κοινωνίας, ούτε φυσικά και να προβούμε στη συγγραφή και διανομή της συγκεκριμένης προκήρυξης.

Όσον αφορά τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης θα υποθέσουμε πως είναι σχετικά γνωστά, τουλάχιστον σε όσους έχουν, ή προσποιούνται πως διαθέτουν μια ελάχιστη αντίληψη και επαφή με το τι λαμβάνει χώρα εντός του κοινωνικού γίγνεσθαι ακόμα και εάν το κατηγορούμενο γεγονός είναι εκτός της άμεσης εμπειρίας ή του «βιώματος» του αναφερόμενου υποκειμένου. Υποθέτουμε ξανά πως συμβαίνει κάτι αντίστοιχο με το ζήτημα της ονομασίας γειτονικού καπιταλιστικού κράτους, που μονοπωλεί προσφάτως τον εγχώριο μονό-λογο του θεάματος, προσελκύνοντας αναγκαία και το αρνητικό ενδιαφέρον του αντίλογου της συνολικής θεωρητικής και πρακτικής κριτικής του. Από τη στιγμή που δεν ανακαλύψαμε τον τροχό πρόσφατα, δηλαδή τον, σε λανθάνουσα ή όχι συνθήκη, επεκτατικό χαρακτήρα **οποιοδήποτε** ανεπτυγμένου καπιταλιστικού κράτους, δεν πρόκειται να μπούμε στη διαδικασία ιστορικής αποδόμησης του ζητήματος της ονοματοδοσίας, με την πρόφαση της κριτικής στον ελληνικό ιμπεριαλισμό, για να καταλήξουμε στη λογική κατοχύρωση του ενός έναντι του άλλου κράτους. Στη συγκαιρινή κατάσταση υποχώρησης και οπισθοχώρησης του ταξικού κινήματος για τη διάλυση του παλιού κόσμου, μέσα στην οποία το αντίστοιχο κίνημα για τη διατήρησή του εμφανίζεται ως αν διεξάγει την ταξική πάλη χωρίς αντίπαλο, αναγκαία τα όπλα της κριτικής θα στραφούν και στους χρήστες τους, αφού όμως πρωτίστως και με διαλεκτική ακρίβεια έχουν προβεί στον αυστηρό προσδιορισμό του αντικειμένου της. Διατηρώντας μια γενική απέχθεια για τις κοινοτοπίες των διδασκάλων της εγκόσμιας σοφίας, συνεχίζουμε να βλέπουμε τον κόσμο με τα μάτια της ριζικής αλλαγής του, που δεν είναι του συμπαθέστατου νυκτόβιου πτηνού της Αθηνάς αλλά της προλεταριακής άρνησης των κοινωνικών και πολιτικών μορφών της καπιταλιστικής σχέσης. Επειδή επίσης μας εκνευρίζει η συμπεριφορά του ομοίως συμπαθέστατου πτηνού που έχει καταλογογραφηθεί ως στρουθοκάμηλος, λέμε πως εξίσου με

τα αφεντικά και οι προλετάριοι έχουν ατυχώς πατρίδα. Αυτό που διαφοροποιεί την τάξη της πρακτικής άρνησης της ταξικής κοινωνίας είναι πως η πραγματοποίηση της αυτοκατάργησής της περνάει πάνω από τους εθνικούς και φυλετικούς διαχωρισμούς, και τις ιδεολογικές μορφές που τους επικυρώνουν.

Επειδή όλες οι γάτες δεν είναι γκρίζες, πρέπει απαραίτητα να διακρίνουμε τις διαφορές που προσωρινά ενοποιοούνται, χωρίς να ομογενοποιούνται, στη μαζική συμπάραταξη διακριτών μορφών της εθνικιστικής ιδεολογίας σε κοινού περιεχομένου εθνο-πατριωτικά συλλαλητήρια και άλλων ομοειδών εκδηλώσεων της εθνικής ταυτότητας. Για καθαρά χρησιμοθηρικούς λόγους που απαιτούν οι περιστάσεις, θα επιμείνουμε στην προσωρινή **ενότητα** που βρίσκουν μεταξύ τους, από διακηρυγμένοι μηχανισμοί καθαγίασης του σάπιου ενθάδε στο όνομα ενός επέκεινα που δεν θα δούμε ποτέ: με την αγία Εκκλησία της Ελλάδας να οδηγάει το άρμα αυτού του τύπου υλικής και διανοητικής χειραγώγησης

του προλεταριάτου και τους οπαδούς του εθνικοσοσιαλιστικού μοντέλου εκμετάλλευσης και πειθάρχησης της κοινωνικής εργασίας να ακολουθούν μαζί με τους τέως ή νυν μικρο-ιδιοκτήτες που χάνουν τις υλικές βάσεις της ύπαρξής τους από την ίδια τη δυναμική της καπιταλιστικής συσσώρευσης που κάποτε σαν άλλοτε τις έστησε στα πόδια τους. Επειδή δεν είμαστε ιδεολόγοι της καθαρότητας, ούτε μύωπες της πραγματικότητας, δεν μπορούμε παρά να αναγνωρίσουμε πως ο δεξιός και αριστερός εθνικιστικός λόγος, όπως σημειοδοτεί στην ιστορική του διαδρομή την ανάδυση και εδραίωση του ελληνικού έθνους-κράτους μέχρι τη μετουσίωσή του στον αντι-ιμπεριαλιστικό εθνολαϊκισμό της καθεστωτικής αριστεράς όλων των αποχρώσεων –της σταλινικής εκδοχής, που φετιχοποιείται πανταχόθεν από αυτοαποκαλούμενους “διεθνιστές” μέσα από την εαμική-ελαστική παράδοση, και της σοσιαλδημοκρατικής-ευρωκομμουνιστικής εκδοχής του δημοκρατικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό– βαραίνει και τη συνείδηση ενός προλεταριάτου που αδυνατεί να ξεπεράσει μια για πάντα τον εσωτερικό διαμελισμό του στη βάση μιας εθνικής ταυτότητας που συντελεί ακριβώς στην καθήλωσή του ως προλεταριάτο.

Ας σημειώσουμε μόνο για τον θεσμό που υλοποιεί τον θρησκευτικό αναδιπλασιασμό του κόσμου, την ειδική δυναμική που φέρει το εγχώριο χριστιανικό παράρτημα της υπερβατικότητας στην αναπαραγωγή της εθνικιστικής ιδεολογίας, ως θεμέλιος λίθος της σύστασης του μοντέρνου ελληνικού έθνους-κράτους. Μπορεί τα κρυφά σχολεία να είναι φανερά πλέον μύθος, αλλά οι παπάδες ως θεματοφύλακες της θρησκευτικής πίστης και της θρησκείας εν γένει, φαίνεται πως είχαν ενεργό ρόλο στη διαδικασία της **αναχρονιστικής προβολής υποτιθέμενων κοινωνικών γνωρισμάτων στο μακρινό παρελθόν**, αναγκαία συνθήκη για την εγκαθίδρυση της πολιτικοϊδεολογικής ενότητας του έθνους που κάνει την εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης μέσα σε καθορισμένα χωρικά

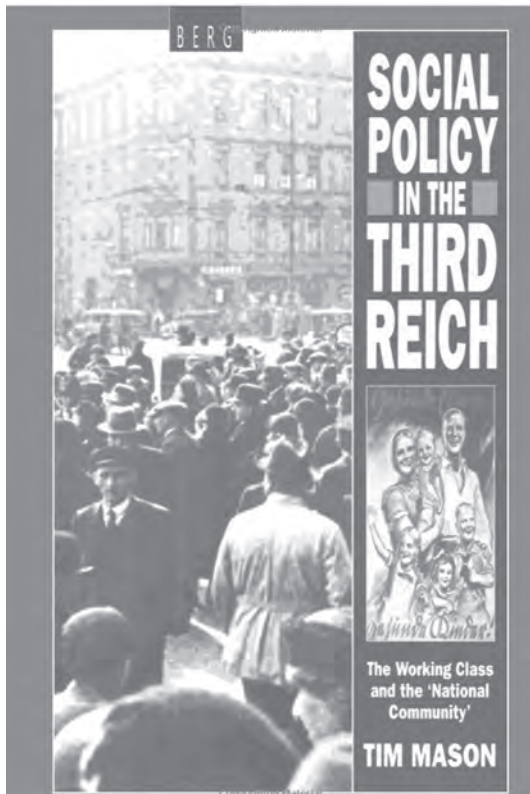
πλαίσια δυνατή. Σχηματικά, ένας ρόλος που φέρνει τον ημεδαπό θεσμό της εκκλησίας σε διακριτή θέση από αυτή που κατέχει σε άλλα ανεπτυγμένα ευρωπαϊκά καπιταλιστικά κράτη, όπου η εδραίωση του μοντέρνου έθνους-κράτους και των καπιταλιστικών σχέσεων περιόρισε τη δύναμη της εκκλησίας μέσα από μια διαδικασία σχετικής περιθωριοποίησης της ως κατάλοιπου του φεουδαρχικού σκοταδισμού. Καθώς δεν χάσκουμε σα χάνοι με τον υποτιθέμενο οπισθοδρομισμό της, σχήμα που οι αποτυχημένοι ρεφορμιστές της κρατικής εξουσίας συχνά επικαλούνται για να διακηρύξουν τα δημοκρατικά τους φρονήματα, λέμε πως η υλική, πολιτική και ιδεολογική κοινότητα της εκκλησίας και οι ρασοφόροι ιεροκήρυκες του κεφαλαίου συγκροτούν μια ιδιαίδουσα, μοντέρνα και παραδοσιοκρατούμενη ταυτόχρονα, δύναμη που εργάζεται ακατάπαυστα για τη συνοχή της εθνικής ταυτότητας, δηλαδή της αναπαραγωγής της κρατικότητας, και πρέπει να το αποδεικνύει όταν της δίνεται η ευκαιρία. Από την άλλη, το εξίσου ευδιάκριτο κομμάτι των ακροδεξιών που υποστηρίζουν το πλέον αυταρχικό μοντέλο καπιταλιστικής συσσώρευσης, και όπου η εθνικιστική ιδεολογία παράγει ενσωματώντάς τες και φυλετικές θεωρίες φυσικοποίησης της ιεράρχησης των ιδιαιτεροτήτων του προλεταριάτου, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να κατανοείται ως συνεχιστής ενός καταχθόνιου τερατουργήματος που λανθάνει στο άδυτο της ταξικής κοινωνίας και πήρε κάποτε τη μορφή του ιστορικού φασισμού. Επειδή παίρνουμε την **Ιστορία** στα σοβαρά και όχι σαν μια ψιλή έννοια, η ακροδεξιά στην τωρινή της έκφανση μπορεί –και επιβάλλεται– να γίνεται αντιληπτή ως αυτό που είναι: ιστορικό προϊόν της ταξικής πάλης της περιόδου που συγκροτεί μια στιγμή της ιστορικά συγκεκριμένης ολότητας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, ολότητα που διαφοροποιείται από παρελθούσες ανεπιστρεπτή περιόδους και στις επιμέρους πλευρές αλλά και στην καθολικότητά της. Προτιμώντας να μην κρίνουμε ένα ιστορικό υποκείμενο από αυτά

που λέει ή πιστεύει για τον εαυτό του, αλλά από τις αντιφάσεις μέσω των οποίων συγκροτείται ως τέτοιο, εάν υπάρχει κάποιο κοινό στοιχείο στην πρακτική των τότε και τώρα ακροδεξιών, πέρα από την προσπάθεια ισοπέδωσης των ταξικών σχέσεων στο όνομα του έθνους, είναι το αίτημα της **ανακατάληψης** ενός κράτους που προβάλλεται ως ανίκανο να εγγυηθεί τη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου και του προλεταριάτου, άρα και όλων των διακριτών μορφών που παίρνει η ταξική σχέση στο πεδίο της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής. Αυτή είναι η μεσολαβητική στιγμή που παρέχει την εύθραυστη ενότητα μεταξύ διάφορων κοινωνικών ομάδων με αποκλίνοντα ή και συγκρουόμενα συμφέροντα, που έχουν χωροχρόνο συνάντησης τα συλλαλητήρια και τις ομιλίες για το «μακεδονικό ζήτημα», υλοποιώντας την εθνικιστική ιδεολογία με όχημα την εμφάνιση του θεάματος του «ελληνικού λαού», που πάντα αναγγέλλει την **εξαφάνιση των τάξεων**. Η κοινότητα του έθνους είναι η κοινότητα του

λαού, που διεκδικεί ένα ισχυρό καπιταλιστικό κράτος, ικανό να προωθή τη συσσώρευση και να εξασφαλίζει μέρος της αναπαραγωγής του προλεταριάτου χωρίς να δυσαρεστεί με υπερβολικές παροχές ή φόρους μικρά και μεγάλα αφεντικά. Εάν η κατασκευή της «λαϊκότητας» είναι η αντεστραμμένη άρνηση της ενότητας του προλεταριάτου, που ως λαός δεν έχει να χωρίσει και πολλά με τα αφεντικά της κοινωνίας, τότε τα κρατικά σύνορα είναι η εδαφική προβολή του κατακερματισμού του σε εθνικοποιημένα εργατικά δυναμικά και, παράλληλα, η ενοποίηση της καπιταλιστικής τάξης εντός αυτών των γεωγραφικών χωρικών πλαισίων της συσσώρευσης. Σύμφωνα με την εθνικιστική ιδεολογία και την **εγγενή υποβάθμιση της ταξικής πάλης** που περιέχει η επίκληση του λαού, ένα κυρίαρχο έθνος-κράτος οφείλει να είναι αδιαπραγμάτετο σε θέματα που σχετίζονται με την εδαφική χωροποίηση αυτής της ταξικής κυριαρχίας. Παραφράζοντας μια γνωστή ατάκα του μάρκετινγκ του θεάματος που αφορά ένα καθ' όλα εύγευστο οινοπνευματώδες: όταν το καπιταλιστικό κράτος... φεύγει –ή έτσι δείχνει πως κάνει– τότε το έθνος... έρχεται. Έρχεται να το ανακαλέσει, για να συνεχίσει να παρέχει τις εγγυήσεις του στην επιτυχημένη παραγωγή και αναπαραγωγή των όρων που μετατρέπουν την εργασιακή μας δύναμη σε εμπόρευμα, ικανό να δημιουργεί επαρκή αξία για την αξιοποίηση της αξίας που έχει ήδη παραχθεί μέσα από χρόνια εκμετάλλευσης.

Η πρακτική θεωρία της άρνησης της διαιώνισης της ύπαρξης του προλεταριάτου ως τάξης αναγνωρίζει την **εθνικοποίησή** του ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση της κοινωνικά αναγκαίας δραστηριότητάς του στην αποξενωμένη και απεχθή μορφή της ως αλλοτριωμένης εργασίας, που σχηματίζεται ως κοινωνική σχέση του κεφαλαίου. Και είναι η συγκρότηση της **αναπαράστασης της αφηρημένης κοινωνικής συλλογικότητας** ως κρατικού μηχανισμού και ως μορφής που παίρνει η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων στη διαχωρισμένη

σφαίρα της πολιτικής, η οποία ιστορικά παράγει το έθνος και τη συνείδησή του, για τη νομιμοποίηση της εκμετάλλευσης με όχημα την εθνική κοινότητα αφεντικών και προλεταρίων. Επειδή όμως, σε μια περίεργη διαλεκτική μεταστροφή, το ιστορικό αποτέλεσμα γίνεται συχνά-πυκνά διαχρονική καταστατική προϋπόθεση, το αίτημα της επιστροφής του κράτους ως εγγυητή της συνέχισης της καπιταλιστικής συσσώρευσης, που εν πολλοίς πρακτικά ταυτίζεται με την ομαλότητα της κοινωνικής αναπαραγωγής, μπορεί να ντύνεται με την, παραδόξως αναλλοίωτη στη φθορά του ιστορικού χρόνου, φορεσιά του έθνους. Ακολουθώντας την υλιστική αντίληψη της κοινωνίας και της ιστορίας, γιατί είμαστε πεισμένοι πως ο ιδεαλισμός είναι η ανεπίσημη κοσμική θρησκεία του κεφαλαίου, υποστηρίζουμε πως δεν είναι το τέρας του φασισμού που βγήκε στους δρόμους για τη «μακεδονία», αλλά η φωνή μιας μερίδας του κεφαλαίου που βλέπει τα συμφέροντά του να πλήττονται από την επικρατούσα ταξική στρατηγική –με-

ταξύ άλλων τη διεύρυνση της έκθεσης των καπιταλιστών στον διεθνή ανταγωνισμό που σχηματίζεται στη ρητή πρόσδεση στις ταξικές πολιτικές των ισχυρότερων κεφαλαίων της Ε.Ε.– μαζί με το κομμάτι του προλεταριάτου που εξαρτά ή προσδοκά την αναπαραγωγή του από τη συγκεκριμένη φράζια των αφεντικών και τμήματα των απανταχού μικρο-ιδιοκτητών που στροβιλίζονται στη δίνη της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου. Το εάν κατά βάθος αυτή η προσωρινή συμμαχία –που φαντασιώνεται την επιστροφή σε εθνικά οριοθετημένα μοντέλα συσσώρευσης, προστατευτισμού, περιορισμού στην ελευθερία κίνησης του κεφαλαίου (και του προλεταριάτου φυσικά που το ακολουθεί) και τη ριζική μετατροπή των όρων συνάρθρωσης στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας– αντιλαμβάνεται πως η ιστορία δεν γυρίζει πίσω ή όταν το κάνει έρχεται σαν φάρσα, είναι αντικείμενο της ψυχανάλυσης και όχι δικό μας. Όμως, μπορούμε να πουμε με βεβαιότητα πως υπάρχει ένα είδος απώθησης που επαναποθετεί την παράσταση της συνοχής του έθνους ως κυρίαρχη ιδεολογία της κοινωνικής προσδιορισιμότητας, στη βάση μιας εθνικής ταυτότητας. Καθοριστικό στοιχείο στην ενότητα είναι η **επίφαση** της αποδυνάμωσης του κράτους, που μεσολαβημένη από την εθνική συνείδηση μεταφράζεται σε μαρασμό του έθνους, κατάσταση που προβάλλεται στη ρητορική του χρέους, της εξάρτησης από τους κακούς αιμοσταγείς δανειστές και της γενικότερης εξαρτημένης φύσης του ελληνικού καπιταλισμού, που οδηγεί σε σύγκλιση τη δεξιά με την αριστερή απόχρωση του εθνικιστικού λόγου. Με τα μάτια του έθνους και τα ματογυάλια του λαού, αυτή η υπαρκτή τάση εντός της εγχώριας προληπτικής αντεπανάστασης, αχνοβλέπει στην απομονοπωλιοποίηση του ονόματος «μακεδονία» μια στιγμή κορύφωσης αυτής της διαδικασίας υποταγής του κυρίαρχου εθνικού κράτους σε αντεθνικά συμφέροντα. Η υποτιθέμενη εδαφική συρρίκνωση και προσβολή της εδαφικοποιημένης ταξικής κυριαρχίας έρχεται σαν το κερασάκι

στην τούρτα να πλαισιώσει την πολιτική κρίση αντιπροσώπευσης του **κράτους-σε-κρίση-και-μόνιμα-σε-αναδιάρθρωση**: μια αντίφαση που οι νεόκοποι κρατικολάγνοι του ΣΥΡΙΖΑ –γνήσιοι σοσιαλδημοκράτες στο πάθος για δημοκρατικές ρυθμίσεις οι οποίες τροφοδοτούν το θέαμα της επίθεσης που συνεχίζουν ενάντια στο προλεταριάτο, σκληροί νεοφιλελεύθεροι όσον αφορά τα μέσα που χρησιμοποιούν σε αυτή την επίθεση– μόνο προσωρινά πέτυχαν να μεσολαβήσουν. Για τη λαϊκοπατριωτική, αντι-ιμπεριαλιστική σέκτα που είναι σημαίνουσα τάση εντός της αριστεράς του κεφαλαίου και όχι μόνο –αφού έχει επεκτείνει την απολιθωμένη, αντι-ιστορική και αντικριτική της εξουδετέρωση της κριτικής σε κατ’ όνομα ριζοσπαστικούς κύκλους– δεν θα επεκταθούμε εδώ. Θα πούμε μόνο πως τα ράφια των σουπερμάρκετ του θεάματος είναι γεμάτα από ιδεολογίες και ο καθένας μπορεί να ψωνίσει όποια θέλει, αρκεί να έχει, μεταξύ και άλλων διαπιστευτηρίων, πιστοποίηση από τον Γενικό Οργανισμό Παραγωγής και Κυκλοφορίας της Ιδεολογίας που δηλώνεται με την αναγραφή σε εμφανές σημείο της πρόθεσης «αντί» συν κάτι.

Με την προϋπόθεση της συμπερίληψης των διαφορών-μέσα-στην-ενότητά τους, κάτι που δεν μπορεί να γίνει εδώ, μπορούμε να κατανοήσουμε τη μέθεξη που προσδιορίζει το ευρύ και πολυδιάστατο φάσμα ατομικών και συλλογικών υποκειμενικότητων, κρατικά θεσμοποιημένων και μη, που κατεβαίνει στους δρόμους για τη «μακεδονία τους», ως στιγμή μιας συντηρητικής επανάστασης από την αντιδραστική δεξιά τάση της ντόπιας πολιτικοϊδεολογικής κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία παρασέρνει και στρώματα που δεν προκαθορίζονται απαραίτητα εντός των κόλπων της. Η αδυναμία και ανικανότητα του προλεταριάτου να ανασυνθέσει την εμπειρία που αποκόμισε στον προηγούμενο κύκλο των αγώνων του και να απαντήσει στην καπιταλιστική επίθεση που διεξάγεται μέσω της πάντα αναγκαίας για το κεφάλαιο αναδιάρθρωσης, παρέχει τον κρίσιμο ζωτικό χώρο σε μια δυνα-

μική εντασιακής και εκτατικής επέκτασης της «ταξικής πάλης από τα πάνω», που είχε, έχει και θα έχει πάντα στόχο να κάνει τη ζωή των αφεντικών ευκολότερη, πειθαρχώντας και κατακερματίζοντας την ενότητα-στην-πολλαπλότητα που βρίσκεται καθεαυτή στην εμπειρία της εκμετάλλευσης. Δεν κουράζει καθόλου να επαναλαμβάνουμε πως η ενότητα του έθνους είναι η μετατόπιση του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, που συγκροτεί τους καπιταλιστές και τους πολιτικούς τους εκπροσώπους σε τάξη, στο εσωτερικό του προλεταριάτου ως μη-τάξης. Η άνοδος του εθνικιστικού λόγου, που εκτείνεται μέχρι τη μνεία της ναζιστικής λαϊκής κοινότητας και του εθνικοσοσιαλιστικού κοινωνικού κράτους της στρατιωτικοποιημένης εργασίας, είναι η απατηλή όψη της υποτίμησης του βιοτικού επιπέδου αυτών που δεν καρπώνονται τμήματα της εγχώριας και διεθνούς υπεραξίας και η αλλοτριωμένη απάντησή τους σε μια αλλοτρίωση που παραμένει φετιχιστικά ακατανόητη, διαστρεβλώνοντας και το ίδιο το ερώτημα. Η «ταξική πάλη από τα πάνω» μάλλον είναι ατυχής χαρακτηρισμός, αφού δεν υπαινισσόμαστε πως εξαφανίστηκε η ανταγωνιστική πρακτική του προλεταριάτου ή πως μεταμορφώθηκε ο διπολικός χαρακτήρας της ταξικής σύγκρουσης σε παιχνίδι χωρίς αντίπαλο, αλλά εκφράζει το γεγονός πως εξελίσσεται σε ενδυνάμωση του πόλου του κεφαλαίου –που σημαίνει, με άλλα λόγια, σταθεροποίηση της κεφαλαιακής σχέσης– από τη στιγμή που ισχυροποιούνται ιδεολογίες και πρακτικές που συσκοτίζουν τις **πραγματικές προλεταριακές ανάγκες**, διοχετεύοντας μια άρνηση που παραμένει αφηρημένη και ως εκ τούτου αφομοιωμένη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, περνώντας μέσα από τον μύλο της εθνικής ταυτότητας εξαγεται ως συγκολλητικό της πολιτικής κοινότητας του καπιταλιστικού κράτους. Σημασία έχει πως όταν διατεινόμαστε πως η ολότητα έχει μια **δυναμική**, το εννοούμε: πρόκειται περί αντιτιθέμενων πόλων όπου η οπισθοχώρηση του ενός συνεπάγεται την ενδυνάμωση του άλλου. Η πρακτική και η θεωρία που δεν

έχει καθολικό περιεχόμενο ενάντια στην ολό-τητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων νομοτελειακά την ενδυναμώνει.

Δεν έχουμε σκοπό εδώ να δώσουμε συνταγές απάντησης στο γνωστό ερώτημα που για κάποιους προκύπτει αναπόφευκτα μαζί με κάθε απόπειρα κριτικής του υπάρχοντος –υπάρχουν αρκετοί ήδη που φετιχιστικά πιστεύουν πως θα προκαταβάλουν την πραγματική κίνηση της ταξικής πάλης μέσα από προκαθορισμένες πολιτικές αφαιρέσεις– γιατί θεωρούμε πως λογικά και πρακτικά προέχει να πούμε ρητά αυτό που ήδη κάνουμε άρρητα. Αυτό δεν συνεπάγεται πως δεν αναγνωρίζουμε την αναγκαιότητα μιας πολιτικής ανασύνθεσης που είναι στην ουσία της αντι-πολιτική, ως πρακτικής έκφρασης του μετασχηματισμού της κοινωνικά παραγόμε-

νης σφαίρας της διαχωρισμένης πολιτικής. Υπενθυμίζουμε πως είμαστε οπαδοί της εξουσίας της λήθης, με την έννοια πως κρίνουμε απαραίτητο να αφήσουμε τους νεκρούς να θάψουν τους νεκρούς τους, των αντι-φασιστικών λαϊκών μετώπων συμπεριλαμβανομένων, και ξέρουμε πού βρίσκεται το νεκροταφείο. Αναγνωρίζοντας την **αλλοτριωμένη εργασία** μέσα σε εκατό διαφορετικές καταπιέσεις, με σιγουριά λέμε πως οι άσχημες μέρες θα τελειώσουν όταν η πρακτική αμφισβήτησή της θα ξεπεράσει τους υπαρκτούς διαχωρισμούς που κατακερματίζουν το προλεταριάτο μέσα σε σχέσεις μεσολαβημένες από το έθνος, τη φυλή, το φύλο, σε υποστασιοποιημένους κοινωνικούς ρόλους και ταυτότητες.

Τοπική Προλεταριακή Επιτροπή για τη Διάδοση, Προώθηση, και Επιβεβαίωση της Υποψίας περί της Αντικειμενικά-Πραγματικής-Δυνατότητας Κατάρρευσης Αυτού του Κόσμου

1918-1921: επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία

coghnorti

Η γερμανική επανάσταση¹ αποτελεί, με εξαίρεση τη ρωσική επανάσταση, τη σημαντικότερη κοινωνική αναταραχή του κύκλου αγώνων του 1917-1921. Μέσα σε αυτά τα γεγονότα που ξεκίνησαν με την προλεταριακή ανταρσία και τη ντεφαιτιστική δράση ενάντια στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, διαταράχθηκαν τα μοτίβα δραστηριότητας της καθημερινής ζωής, προκληθήκαν ρήξεις μέσα στον καπιταλιστικό χωροχρόνο και, μέσα από την αντιπαράθεση με παλιές και νέες δυνάμεις της αντεπανάστασης, προέκυψαν καινούργιες αντιλήψεις σχετικά με το περιεχόμενο της επαναστατικής ανατροπής.

Η αποτυχία της γερμανικής επανάστασης και ολόκληρου του κύκλου αγώνων του 1917-1921 να οδηγήσουν στο ξεπέραςμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έχει πια εγγραφεί στην ιστορία του εργατικού κινήματος. Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε τους μετασχηματισμούς που υπέστη το εργατικό κίνημα και η ίδια η επαναστατική-κομμουνιστική τάση εντός του χωρίς να αναστοχαστούμε πάνω στην ήττα του 1917-1921. Το ίδιο το προλεταριάτο βρίσκει το παρελθόν του ταξικού ανταγωνισμού απέναντί του ως καπιταλιστική πραγματικότητα, ως όψη της άμεσης εμπειρίας του, με τρόπο όμως που του διαφεύγει. Η κυριαρχία του κεφαλαίου συνεπάγεται την απαλλοτρίωση της ιστορίας του ταξικού ανταγωνισμού, το μετασχηματισμό

της σε ασύνδετες και αντιφατικές στιγμές. Η κριτική επεξεργασία του παρελθόντος του ταξικού ανταγωνισμού αποτελεί, σε πολιτικό επίπεδο, όρο για τη διάλυση της *αμεσότητας* της εμπειρίας – όρο για την ανάδειξη του μεσολαβημένου χαρακτήρα της άμεσης προλεταριακής εμπειρίας.

Τι εννοούμε με αυτό; Η πολιτική πρακτική που εκφράζει εναντίωση στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις και φιλοδοξεί να συμβάλει στη ριζική ανατροπή τους φαίνεται, σε πρώτη ματιά, να προέρχεται από την άμεση εμπειρία ή, καλύτερα, από μια επεξεργασία αυτής της άμεσης εμπειρίας. Και, πράγματι, έτσι αναπτύσσεται η αντίθεση στις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις στην αμεσότητά της. Μπροστά σε ό,τι παρουσιάζεται ως ένα πλήθος από διακριτές καταπιέσεις φαίνεται να υπάρχει η δυνατότητα, όχι ιδιαίτερα δημοφιλής σήμερα, να προσανατολιστεί κανείς στην ιδέα ότι με τη συλλογική δραστηριότητα αυτές μπορούν να μετριάσουν ή και να αντικατασταθούν από μορφές ανθρώπινης συνύπαρξης στις οποίες η ελευθερία του καθενός, της καθεμιάς, θα είναι προϋπόθεση και μαζί αποτέλεσμα της ελευθερίας όλων.

Όμως για τις επαναστατικές μειοψηφίες ισχύει ό,τι και για την ανθρωπότητα συνολικά: οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους, όμως όχι σε συνθήκες που επιλέγονται ελεύθερα. Προτάγματα, περιεχόμενα και μορφές αγώνα δεν προκύπτουν στο κενό της αφηρημένης σκέψης ούτε από το ατομικό ή συλλογικό βίωμα γενικά, αλλά σε αποφασιστικό βαθμό μέσα σε εκείνες τις ιστορικές στιγμές όπου η τάξη δρα ενάντια σε ό,τι την κρατά υποτελή εντός κοινωνικών μορφών που εχθρεύονται την ίδια τη ζωή. Η Παρισινή

1. *Ευχαριστίες στη Σ. για τις παρατηρήσεις στο κείμενο.*

Εδώ και στα επόμενα ο όρος «Γερμανική Επανάσταση» χρησιμοποιείται για την επαναστατική αναταραχή από το 1918 μέχρι το 1921 στη Γερμανία, και όχι απλώς για τα γεγονότα του Νοεμβρίου του 1918.

Κομμούνα, η Ρωσική Επανάσταση, η Ισπανία του 1936-37, οι εξεγέρσεις της δεκαετίας του '50 ενάντια στον κρατικό καπιταλισμό, και άλλες τέτοιες ιστορικές δημιουργίες είναι ακριβώς οι μεγάλοι συλλογισμοί με τους οποίους το προλεταριάτο αναμετρείται με τον εαυτό του και άρα με ό,τι το ορίζει, το κεφάλαιο, και οι οποίοι δίνουν ιστορική μορφή στο επαναστατικό σχέδιο. Η γερμανική επανάσταση αποτελεί μια τέτοια ιστορική ρήξη. Το παρόν κείμενο είναι μια ελάχιστη συνεισφορά στη διαύγαση αυτής της ρήξης.

Στα παρακάτω θα αναπτυχθεί μια ανασυγκρότηση των γεγονότων του 1918-1921. Οι πρώτες δυο εισαγωγικές ενότητες αφορούν την περίοδο από το 1905 μέχρι το 1918. Από το 1905 μέχρι το 1914 λαμβάνει χώρα μια σημαντική άνοδος των εργατικών αγώνων, ενώ παράλληλα στο πολιτικό επίπεδο γίνονται απόπειρες επεξεργασίας της σημασίας των νέων μορφών πάλης που αναδύονται. Αυτές οι ιδέες και πρακτικές θα δοκιμαστούν εκ νέου μέσα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και, υπό την πίεση της ταξικής σύγκρουσης και το ξέσπασμα της επαναστατικής διαδικασίας, θα φτάσουν να γίνουν ασύμβατες με κάθε σοσιαλδημοκρατική οπτική. Στις επόμενες ενότητες θα συζητηθούν κατά σειρά η *επανάσταση του Νοέμβρη* (1918) και η *Σπαρτακιστική Εβδομάδα* (Ιανουάριος 1919), η *εξέγερση του Ρουρ* (1920), η *Δράση του Μαρτίου* (1921) και η κρίση υπερπληθωρισμού του 1923. Σε αυτή την ιστορική αναδρομή θα παρεμβληθούν δυο ενότητες: η πρώτη αφορά τη δραστηριότητα των εργατριών και την έμφυλη ασυμμετρία του προλεταριάτου μέσα στην επαναστατική δυναμική και η δεύτερη έχει ως θέμα την επαναστατική διαδικασία στο επίπεδο της καθημερινής ζωής και της τέχνης. Στην τελευταία ενότητα θα αναπτυχθούν μια σειρά από συμπεράσματα σχετικά με τα γεγονότα.

1905 – 1914

Το διάστημα 1905-1914 αποτελεί μια περίοδο ανόδου της ταξικής πάλης.² Τα σωματεία μαζικοποιούνται και κάνουν την εμφάνισή τους νέες μορφές πάλης, οι οποίες θεωρητικοποιούνται με διάφορους τρόπους από τις τάσεις της κύριας πολιτικής έκφρασης του προλεταριάτου, του SPD [Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας], το οποίο με τη σειρά του ενισχύεται συνεχώς. Από την άλλη μεριά, οι καπιταλιστές στήνουν Εργοδοτικές Ενώσεις, για να συντονίσουν τη δράση τους ενάντια στους εργατές.

Στα απεργιακά κύματα αυτών των ετών, με αιχμές το πρώτο γύρω στο 1905 και το δεύτερο στα 1910-1912, αυτό που προκύπτει ως ριζοσπαστική τάση μέσα στους αγώνες είναι η λογική της μαζικής απεργίας, στην οποία κάνουν την εμφάνισή τους πολιτικά αιτήματα. Οι εργάτες τείνουν να ξεπεράσουν τους κλάδους και την ένταξη ή μη σε συνδικάτα, συγκρούονται με τις συνδικαλιστικές και πολιτικές ηγεσίες, σχηματίζουν κοινές επιτροπές αγώνα, και προχωρούν σε μαχητικές ενέργειες άμεσης δράσης.

Αυτές οι μεταβολές στον τρόπο που διεξάγεται η ταξική πάλη θα αποτελέσουν την υλική-πρακτική βάση για τη θεωρητική αντιπαράθεση που ξεκινά μέσα στη Σοσιαλδημοκρατία γύρω από τη σημασία και τις χρήσεις της μαζικής απεργίας. Η δεξιά και το κέντρο της Σοσιαλδημοκρατίας εκφράζουν έντονες επιφυλάξεις ως προς τις δράσεις αυτού του τύπου καθώς βλέπουν, και πολύ σωστά, αφενός ότι απειλούν την κατεστημένη ιεραρχική σχέση ανάμεσα σε κόμμα, συνδικάτα και βάση, αφετέρου ότι με τη ριζοσπαστικότητά τους και την αμφισβήτηση της έννομης τάξης θέτουν σε κίνδυνο την ίδια τη νομιμότητα του

2. Για μια ευρύτερη διαπραγμάτευση της περιόδου, εν πολλοίς συμβατή με το παρόν κείμενο, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο κείμενο *Reform or Revolution? Η σχέση ανάμεσα στο πολιτικό και το κοινωνικό στα πλαίσια της Β' Διεθνούς* (2009), Α.Α., εκδόσεις Κινούμενοι Τόποι.

κόμματος και άρα τη φαντασίωση μιας ομαλής μετάβασης στον σοσιαλισμό. Παρόμοιας άποψης είναι και τα συνδικάτα. Οπότε SPD και συνδικάτα προσπαθούν σε αυτό το διάστημα να περιορίσουν και να καναλιζάρουν κάθε ανεξέλεγκτη προοπτική που ανοίγεται.

Από τη μεριά της αριστεράς γύρω από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ θεωρητικοποιείται η αντίθεση ανάμεσα σε ηγέτες και μάζες καθώς και ο γραφειοκρατικός χαρακτήρας των σωματείων, ο οποίος δρα ανασταλτικά στο προχώρημα της ταξικής πάλης. Πολύ συνοπτικά, η αριστερά του SPD πιστεύει πως οι μαζικές δράσεις δείχνουν ότι οι εργάτες μπορούν να πάρουν στα χέρια τους την υπόθεση της ταξικής πάλης και έτσι αποτελούν τον δρόμο για την έμπρακτη μετάβαση από τους μερικούς αγώνες με οικονομικά αιτήματα στην επαναστατική πάλη που οδηγεί στον σοσιαλισμό. Παρόμοιες θέσεις, με μεγαλύτερη έμφαση στο αυθόρμητο, αναπτύσσει στη βάση του χαρακτήρα των ταξικών αγώνων ο Πάνεκουκ καθώς και άλλοι. Για τον Πάνεκουκ η εμμονή στη νομιμότητα προεικονίζει την ενσωμάτωση στον εθνικισμό και το ιμπεριαλιστικό μπλοκ. Η επίσημη σοσιαλδημοκρατία θα χαρακτηρίσει αυτές τις τάσεις σαν αναρχικές παρεκτροπές από τη συνεπή, μαρξιστική γραμμή.³

3. Αμφότεροι Λούξεμπουργκ και Πάνεκουκ θα αρνηθούν τη ρετσίνα της αναρχικής παρέκκλισης. Κατά κάποιον τρόπο αυτό εκφράζει ένα όριο στην οπτική τους. Πάντως ο Πάνεκουκ και η τάση που συσπειρώνεται γύρω του, με τη διερώτηση γύρω από τις μαζικές δράσεις, το πρόταγμα της συγκρότησης «μέσων ισχύος» (Machtmittel) από το αγωνιζόμενο προλεταριάτο και τη σύνδεση των παραπάνω με την αντιπαράθεση στον ιμπεριαλισμό, θα αποτελέσει ήδη πριν τον πόλεμο μια τάση εσωτερική μεν στη Σοσιαλδημοκρατία, που όμως κινείται ήδη σε τροχιά ρήξης με τον κρατισμό της, αμφισβητώντας ευθέως την οπτική κατάκτησης του κρατικού μηχανισμού. Ενδεικτικά: «Ο αγώνας του προλεταριάτου δεν είναι απλώς αγώνας ενάντια στην αστική τάξη για την κρατική εξουσία ως αντικείμενο, αλλά αγώνας ενάντια στην κρατική εξουσία. Το πρόβλημα της κοινωνικής επανάστασης μπορεί να διατυπωθεί εν συντομία ως

Ένα δεύτερο ντιμπέιτ είναι η σημασία του Ιμπεριαλισμού. Το κέντρο (Κάουτσκυ) και η δεξιά του SPD (Μπέρνσταϊν) θεωρούν ότι ο ιμπεριαλισμός και οι πόλεμοι δεν αποτελούν συστατικό στοιχείο του καπιταλισμού, αλλά μπορούν να αποφευχθούν με κατάλληλους πολιτικούς χειρισμούς. Υποστηρίζουν ότι το κεφάλαιο έχει ενοποιηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο (θεωρία του Υπεριμπεριαλισμού), κάτι που καθιστά ήσσονος σημασίας τις διακρατικές αντιπαραθέσεις. Θεωρούν δηλαδή ότι η παγκόσμια κυκλοφορία του κεφαλαίου υπερκαθορίζει τα υπάρχοντα ιμπεριαλιστικά μπλοκ. Αντίθετα η αριστερά του SPD με διάφορους τρόπους και αιτιολογήσεις τεκμηριώνει ότι, στη βάση της λογικής της συσσώρευσης του κεφαλαίου, μια παγκόσμια ιμπεριαλιστική ανάφλεξη είναι αφενός αναπόφευκτη –εκτός κι αν αποκρουστεί από ένα παγκόσμιο κύμα αγώνων– αφετέρου προ των πυλών.

Όπως και νά 'χει, το 1913 στην πόλη Βασιλεία της Ελβετίας λαμβάνει χώρα ένα έκτακτο συνέδριο της Β' Διεθνούς, όπου αποφασίζεται πως σε περίπτωση που κηρυχθεί πόλεμος, καθήκον των Σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων διεθνώς είναι η υπεράσπιση μιας διεθνιστικής γραμμής, και η πάλη με κάθε ταξικό μέσο ενάντια στον μιλιταρισμό και τον ιμπεριαλισμό.

1914 – 1918

Τον Ιούλιο του 1914 ξεσπά ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος. Το SPD⁴ τάσσεται υπέρ του πολέ-

εξής: πρέπει η ισχύς του προλεταριάτου να αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υπερκεράσει την κρατική ισχύ· περιεχόμενο δε αυτής της επανάστασης είναι η καταστροφή και κατάλυση της κρατικής ισχύος από τα μέσα ισχύος του προλεταριάτου». (Α. Πάνεκουκ, *Massenaktion und Revolution*, Die Neue Zeit, 1912)

4. Το SPD έχει πια γιγαντωθεί και αποτελεί το μεγαλύτερο κόμμα της Γερμανίας, μια πραγματική εργατική κοινωνία μέσα στη Γερμανική κοινωνία. Δεν αποτελεί μέρος της κυβέρνησης, καθώς στην κοινοβουλευτική μοναρχία της Γερμανίας δεν

μου. Το ίδιο κάνουν και τα συνδικάτα: αποδέχονται την ταξική ειρήνη που επιβάλλει το κράτος, τάσσονται ενάντια σε κάθε ταξική κινητοποίηση, και αναλαμβάνουν την πειθαρχηση των εργατών.

Στην Εθνική συστράτευση εντάσσονται και κάθε λογής όμιλοι, ενώσεις καθώς και οι γυναικείες οργανώσεις της εποχής, με λίγες ατομικές εξαιρέσεις πασιφιστικού χαρακτήρα. Το ίδιο συμβαίνει με τους Σοσιαλδημοκράτες διεθνώς, πλην λίγων εξαιρέσεων (Μπολσεβίκοι, ολλανδικό κόμμα). Η Β' Διεθνής καταρρέει ως διεθνιστικό όργανο.⁵

Καθώς όλο και περισσότεροι εργάτες φεύγουν για το μέτωπο και γίνεται φανερό ότι ο πόλεμος θα κρατήσει καιρό, οι γυναίκες από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ωθούνται να μπουνε μαζικότερα μέσα στην παραγωγή. Παράλληλα, σε αυτές τις συνθήκες ταξικής συνθηκολόγησης, οι καπιταλιστές βρίσκουν την ευκαιρία να εισάγουν τεηλοριστικές μεθόδους εργασίας και να αναδιοργανώσουν την εργασιακή διαδικασία, με βασικό σκοπό να σπάσουν οριστικά τη συλλογική δύναμη και γνώση στην παραγωγή που κατείχαν οι εξειδικευμένοι εργάτες προπολεμικά, οι οποίοι και αποτελούσαν μια από τις αιχμές της εργατικής μαχητικότητας.

ισχύει η αρχή της δεδηλωμένης. Η ίδια η κυβέρνηση και πολλά αξιώματα σε διάφορες βαθμίδες του κρατικού μηχανισμού διορίζονται απευθείας από τον μονάρχη, δηλαδή το βαθύ κράτος.

5. Είναι τέτοιο το σοκ στους εναπομείναντες διεθνιστές, που ο Λένιν όταν πάρει στα χέρια του το φύλλο της Φόρβερτς (Vorwärts, επίσημη εφημερίδα του SPD), στο οποίο ανακοινώνεται η συστράτευση στον πόλεμο, θα νομίσει ότι πρόκειται για ασφαλίτικο έντυπο που εκδόθηκε με σκοπό τη διάσπαση του διεθνιστικού κινήματος. Η δε Λούξεμπουργκ θα υποστεί βαρύ νευρικό κλονισμό και για ένα σύντομο διάστημα σκέφτεται τη δημόσια αυτοκτονία ως πράξη διαμαρτυρίας. Ακόμη και η αναρχία δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τον σοβινιστικό πυρετό. Ο Κροπότκιν μαζί με τον Ζαν Γκραβ και άλλους αναρχικούς τάσσεται υπέρ των συμμάχων (Μανιφέστο των 16, 1916). Αυτό απαντήθηκε πολύ γρήγορα από την Έμμα Γκόλντμαν, τον Μαλατέστα και άλλους αναρχικούς.

Οι υπερωρίες αυξάνονται. Μέσα στα εργοστάσια επικρατεί αυταρχισμός και όποιος δεν συμμορφώνεται σταμπάρεται ως προδότης του έθνους. Σε πολλές επιχειρήσεις οι εργάτες αναγκάζονται να εργάζονται φορώντας τη στολή του φαντάρου και ανά πάσα στιγμή μπορούν να σταλούν στο μέτωπο. Από το 1914 μέχρι τον Ιανουάριο του 1919 ισχύει ο ναυτικός αποκλεισμός της Γερμανίας από τον συμμαχικό στόλο. Υπάρχει έλλειψη σε βασικά είδη καθώς το 1/3 των διατροφικών ειδών της Γερμανίας προερχόταν από υπεράκτιες εισαγωγές. Οι μάζες εξαρτώνται από το κράτος για βασικές ανάγκες και βασικά διατροφικά είδη μοιράζονται με δελτίο. *Πόλεμος στα μετόπισθεν θα πει δουλειά μέχρι τελικής πτώσεως σε συνθήκες υποσιτισμού και μερικής άρσης των αστικών ελευθεριών.*

Στο κοινοβουλευτικό πεδίο, πρώτος ο σοσιαλδημοκράτης βουλευτής Καρλ Λήμπκνεχτ ψηφίζει ενάντια στις πολεμικές πιστώσεις (Δεκέμβριος του 1914), ακολουθούμενος από τον Όττο Ρύλε. Ο Λήμπκνεχτ θα συλληφθεί και θα σταλεί στο ανατολικό μέτωπο. Εκεί αρνείται να πάρει όπλο, οπότε για το διάστημα που βρίσκεται στο μέτωπο το πόστο του θα είναι να θάβει τα πτώματα. Σχηματίζεται ένας μικρός κύκλος εναντίωσης στον πόλεμο γύρω από τον Λήμπκνεχτ, τον Μέριγκ, τη Ρόζα Λούξεμπουργκ και την Κλάρα Τσέτκιν. Μέχρι το τέλος του 1915 ένας πυρήνας από 20-30 βουλευτές ψηφίζει σταθερά ενάντια στις πολεμικές πιστώσεις και γενικά ό,τι έχει σχέση με τον πόλεμο. Χωρίζεται σε δυο κύριες τάσεις. Από τη μια θα προκύψουν οι *Ανεξάρτητοι Σοσιαλδημοκράτες (1917)*⁶, και από την άλλη η *Διεθνής Ομάδα*, που αρ-

6. USPD (Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας). Διάσπαση του SPD του 1917, στη βάση μιας μετριοπαθούς εναντίωσης στον πόλεμο. Κεντρώος σχηματισμός που θα συμμετέχει στην επανάσταση προωθώντας δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις και ένα μικτό σύστημα συμβουλίων-δημοκρατικών θεσμών. Το 1921 θα συνενωθεί με το KPD για να δημιουργηθεί το μαζικότερο αλλά μετριοπαθές VKPD.

γότερα μετονομάζεται σε *Σπάρτακο*. Η *Διεθνής Ομάδα* σε αυτό το διάστημα και μέχρι τον Δεκέμβριο του 1918 λειτουργεί ως φράξια των *Ανεξάρτητων*.

Οι πρώτες μικρές άγριες απεργίες –σε αυτή την περίοδο πρόκειται πάντα για απεργίες ενάντια σε όλα τα συνδικάτα– συμβαίνουν ήδη από το 1914, κυρίως από εξειδικευμένους εργάτες (τορναδόρους) στο Βερολίνο. Από αυτούς τους πυρήνες στον κλάδο της βιομηχανίας μετάλλου, και ιδίως της πολεμικής βιομηχανίας, θα δημιουργηθεί μια άτυπη οργάνωση βάσης με την ονομασία *Επαναστάτες Αντιπρόσωποι* [Revolutionäre Obleute], η οποία θα παίξει σημαντικότερο ρόλο στις μετέπειτα απεργίες και την ίδια την επανάσταση του Νοεμβρίου 1918.

Την άνοιξη του 1915 συμβαίνουν οι πρώτες μικρές αντιπολεμικές διαδηλώσεις, στις 8 Μαρτίου και την πρωτομαγιά⁷.

Η κατάσταση αλλάζει αισθητά από το 1916 και μετά. Ο πραγματικός μισθός σε σχέση με το 1914 έχει πια πέσει κατά 42%, ενώ

συνεχίζουν να εντείνονται οι ελλείψεις σε βασικά αγαθά. Ξεσπούν απεργίες και ταραχές, ενώ εμφανίζονται οι πρώτες μαζικές λεηλασίες σε καταστήματα και αποθήκες.

Τον Δεκέμβριο του 1916 ψηφίζεται ένας νόμος με τον οποίον στρατιωτικοποιείται συνολικά η οικονομία. Ένα όλο και μεγαλύτερο κομμάτι της συνολικής παραγωγής μετατρέπεται σε πολεμική βιομηχανία, κατά κύριο λόγο στους κλάδους επεξεργασίας μετάλλου και στη χημική βιομηχανία. Παράλληλα, αίρεται η ελεύθερη επιλογή εργασίας, δηλαδή η κατανομή της εργασιακής δύναμης στους διάφορους κλάδους της οικονομίας γίνεται αυταρχικά από τα πάνω, με γνώμονα καταρχήν την πολεμική προσπάθεια. Στον ίδιο νόμο αναγνωρίζονται επίσημα από το κράτος τα συνδικάτα ως κοινωνικοί εταίροι.

Τον Απρίλη του 1917 έχουν ήδη φτάσει τα νέα για την επανάσταση του Φλεβάρη στη Ρωσία και ξεσπούν νέες μαζικές απεργίες. Μόνο στο Βερολίνο απεργούν 200 με 300 χιλιάδες εργάτες, με αφορμή τη μείωση στο ψωμί που δίνεται με το δελτίο. Οι εργοδότες εδώ απαντούν δίνοντας αυξήσεις.

Παράλληλα συμβαίνουν όλο και περισσότερες διαμαρτυρίες (μαζικές αρνήσεις επιτέλεσης καθήκοντος) μέσα στον γερμανικό στόλο καθώς και λιποταξίες. Οι ναύτες επιχειρούν να σχηματίσουν παράνομες ενώσεις. Η ηγεσία απαντά με καταστολή και φυλακίσεις και αμέσως ξεσπούν ανταρσίες. Την 4^η Αυγούστου του 1917 σχεδόν οι μισοί ναύτες απεργούν. Οι ναύαρχοι τότε ανεβάζουν το επίπεδο καταστολής και αρχίζουν τα έκτακτα ναυτοδικεία και τις εκτελέσεις των πρωτεργατών.

Στα τέλη του Δεκέμβρη του 1917 (έχει ήδη συμβεί η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία) ξεκινούν οι διαπραγματεύσεις που θα οδηγήσουν στην υπογραφή της συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Τον Ιανουάριο του 1918 ξεσπά η μεγαλύτερη μέχρι τώρα πολιτική απεργία, με βασική αιχμή την εναντίωση στις ιμπεριαλιστικές προσαρτήσεις που θέλει να επιβάλει η Αυτοκρατορική Γερμανία

7. Την πρωτομαγιά του 1915 μοιράζεται η κομβικής σημασίας προκήρυξη του Λήμπκνεχτ με τίτλο *Ο κύριος εχθρός βρίσκεται μέσα στη χώρα*. Με αυτό το κείμενο εκφράζεται με διαυγή τρόπο το καίριο δίλημμα: *εθνική ενότητα με τα αφεντικά ή ταξική πάλη ενάντια στον γερμανικό ιμπεριαλισμό*; Η ιδέα ότι ο βασικός εχθρός βρίσκεται εντός των τειχών γίνεται αντικείμενο συζήτησης στην εργατική τάξη. Πλέον η εναντίωση στον πόλεμο, όπως προέκυπτε αφενός από την εμπειρία της φρίκης του πολέμου, αφετέρου δε από τις συνθήκες ζωής και εργασίας που χειροτέρευαν συνεχώς, αποκτά μια συγκεκριμένη αιχμή, εύκολα οικειοποιήσιμη σε διανοητικό επίπεδο από ένα προλεταριάτο που αρχίζει να αντιλαμβάνεται τι πρέπει να κάνει αν είναι να βγει από αυτή την κόλαση χωρίς να μπει κατευθείαν στην επόμενη. Το σύνθημα, εντέλει προϊόν και συμπύκνωση μιας μακράς και συλλογικής επεξεργασίας που ξεπερνά κατά πολύ τον ίδιο τον Λήμπκνεχτ ή και τον *Σπάρτακο*, αποτελεί ένα ιστορικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η «υψηλή» θεωρία δύναται σε συγκεκριμένες συνθήκες να μετατραπεί σε πρακτική κριτική, χωρίς να χάσει κάτι από τη συνοχή της και δείχνει πως όταν το προλεταριάτο πάει να ξεκινήσει το δικό του πόλεμο, τα λόγια βρίσκονται.

στην Επαναστατική Ρωσία. Πρόκειται για την εισβολή του προλεταριάτου στη διεθνή αρένα των ιμπεριαλιστικών αντιπαραθέσεων. Το βασικό σύνθημα της απεργίας είναι «Ειρήνη και Ψωμί». Η απεργία υποστηρίζεται πολιτικά από τον Σπάρτακο και ξεκινά από τα εργοστάσια πυρομαχικών του Βερολίνου. Δεν πρόκειται πια για μια αυθόρμητη ενέργεια, έχει προετοιμαστεί μυστικά από εργοστασιακές επιτροπές και τους Επαναστάτες Αντιπροσώπους. Αρχικά απεργούν 400 χιλιάδες εργάτες. Τις επόμενες μέρες η απεργία διαδίδεται σε όλες τις μεγάλες πόλεις και συνολικά οι απεργοί φτάνουν το 1 εκατομμύριο. Στη Βρέμη ο συντονισμός της απεργίας γίνεται από τους Διεθνείς Σοσιαλιστές Γερμανίας.⁸ Στο Βερολίνο σχηματίζεται το πρώτο βραχύβιο εργατικό συμβούλιο. Η κυβέρνηση απαντά με άγρια καταστολή, επιτάξεις, κατάληψη εργοστασίων από τον στρατό. Ξεσπών άγριες οδομαχίες και ταραχές με πολλούς νεκρούς. Η γενική απεργία θα κρατήσει 20 ημέρες.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ, με την οποία η Σοβιετική Ρωσία χάνει εδάφη στα δυτικά, και την ήττα της απεργίας μέσα σε κλίμα άγριας καταστολής και περιορισμού των ελευθεριών, η κατάσταση φαίνεται να σταθεροποιείται. Υπάρχουν μόνο κάποιες σποραδικές μικρής κλίμακας κινητοποιήσεις μέχρι και τον Ιούλιο του 1918.

Το κλίμα αλλάζει μέσα στο καλοκαίρι. Μετά από μια σειρά από στρατιωτικές ήττες, είναι πια εμφανές τόσο στον πληθυσμό όσο και στη στρατιωτική και πολιτική ηγεσία ότι η Γερμανία πρόκειται να χάσει τον πόλεμο. Το ζήτημα πια για τους στρατηγούς είναι να σωθεί η τιμή του στρατού, να μην καταλήξει η χώρα στο χάος και να λήξει ο πόλεμος με όσο το δυνατόν λιγότερες απώλειες σε όλα τα επίπεδα. Οι λιποταξίες πολλαπλασιάζονται,

8. ISD (Διεθνείς Σοσιαλιστές Γερμανίας). Ριζοσπαστική κομμουνιστική οργάνωση. Προτάσσει ένα μαξιμαλιστικό επαναστατικό πρόγραμμα. Το Νοέμβριο του 1918 μετονομάζεται σε IKD, Διεθνείς Κομμουνιστές Γερμανίας.

συνολικά μέχρι και τον Νοέμβριο έχουμε περίπου 750.000 λιποτάκτες.

Στις αρχές του Οκτώβρη υπό την πίεση των στρατηγών αναδιοργανώνεται η πολιτική ηγεσία. Ο φιλελεύθερος πρίγκηπας Μαξφον Μπάντεν αναλαμβάνει καγκελάριος, υποσχόμενος τον προοδευτικό εκδημοκρατισμό. Στη νέα κυβέρνηση που σχηματίζεται θα συμμετέχουν για πρώτη φορά και οι Σοσιαλδημοκράτες. Στις 23 Οκτώβρη δίνεται γενική αμνηστία για τους πολιτικούς κρατούμενους και απελευθερώνεται ανάμεσα σε άλλους ο Καρλ Λήμπκνεχτ.

Νοέμβριος 1918 – Σπαρτακιστική Εβδομάδα 1919

Στις 28 Οκτώβρη οι ναύαρχοι διατάζουν τον στόλο που βρίσκεται στο Κίελο, ένα σημαντικό λιμάνι του Βορρά, να προετοιμαστεί για απόπλου. Το Γενικό επιτελείο μοιάζει να στοχεύει σε μια τελευταία επίθεση. Σε μια σειρά από πλοία οι ναύτες στασιάζουν. Μετά από δυο μέρες οι διαταγές για απόπλου ανακαλούνται. Όμως το ναυαρχείο διατάζει τη φυλάκιση 600 στασιαστών. Με νωπές τις μνήμες από τις εκτελέσεις του 1917, οι ναύτες μαζί με εργάτες διαδηλώνουν στο Κίελο στις 2 Νοεμβρίου όλη την ημέρα. Την επόμενη διαδηλώνουν ξανά για την άμεση αποφυλάκιση των ναυτών και ξεσπών συγκρούσεις με την αστυνομία.

Ξεσπών κι άλλες ανταρσίες, και στις διαδηλώσεις που ακολουθούν οι ναύτες αποπλίζουν με ό,τι έχουν περίπολα και αξιωματικούς. Στο Κίελο σχηματίζεται συμβούλιο εργατών και στρατιωτών. Τώρα, σε αντίθεση με τα συντηρητικά κόμματα που ήθελαν εξαρχής την άμεση στρατιωτική καταστολή της εξέγερσης, το SPD κάνει κάτι πολύ ενδιαφέρον: είναι η πρώτη φορά ιστορικά που η πολιτική έκφραση του κεφαλαίου θα λειτουργήσει έτσι μπροστά σε μια εξέγερση. Το SPD στέλνει στο Κίελο τον Γκούσταφ Νόσκε, ένα από τα ηγετικά του στελέχη, ο οποίος θα καταφέρει να τεθεί επικεφαλής του συμβουλίου. Έτσι ήδη

Διαδήλωση στο Κίελο, Νοέμβριος 1918

εξαρχής το SPD καταφέρνει να οικειοποιηθεί *σε πολιτικό επίπεδο* την εξέγερση στο Κίελο.

Ο δρόμος βέβαια συνεχίζει να μιλά μια άλλη γλώσσα. Την επόμενη μέρα, στις 5 Νοέμβρη, στο Κίελο κηρύσσεται γενική απεργία. Σε όλα τα πλοία του στόλου έχουν υψωθεί κόκκινες σημαίες και οι πολιτοφυλακές των στρατιωτών-εργατών καταλαμβάνουν δημόσια κτήρια, τον σιδηρόδρομο και το δίκτυο τηλεπικοινωνιών, αποπλίζοντας ό,τι βρίσκουν μπροστά τους. Μέχρι το βράδυ η πόλη βρίσκεται υπό τον έλεγχό τους.

Από την 6^η Νοέμβρη και μετά τα γεγονότα παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας. Σε ολόκληρη τη Γερμανία συγκροτούνται συμβούλια εργατών και στρατιωτών, επιτροπές στους χώρους εργασίας και κηρύσσονται απεργίες. Μέχρι το βράδυ της 8^{ης} Νοέμβρη το κίνημα των συμβουλίων έχει καλύψει όλη τη χώρα, εκτός από το Βερολίνο όπου βρίσκεται συγκεντρωμένη η πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Τα πρώτα αιτήματα-αποφάσεις των συμβουλίων είναι η άμεση ανακωχή, η κατάργηση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης που βρίσκεται σε ισχύ μέσα στον πόλεμο, ο οπλισμός του προλεταριάτου, η κατάργηση της μοναρχίας και η καθάρση της αριστοκρατίας.

Στο Βερολίνο, και ανεξάρτητα από ό,τι συνέβη στο Βορρά, από τα τέλη Οκτώβρη γίνονται μυστικές συνεννοήσεις ανάμεσα στον *Σπάρτακο* και τους *Επαναστάτες Αντιπροσώπους* για τον οργάνωση της Εξέγερσης. Μετά από κάποιες παλινωδίες, ορίζεται σαν ημερομηνία της εξέγερσης η 11^η Νοεμβρίου. Κάθε βράδυ γίνονται μυστικές συναντήσεις όπου καταστρώνονται τα σχέδια για την εξέγερση. Στις 3 Νοέμβρη ένας από τους κόκκινους ναύτες καταφθάνει από το Κίελο και ενημερώνει για την κατάσταση που επικρατεί εκεί. Την 7^η Νοεμβρίου το γενικό επιτελείο του Στρατού απαγορεύει τα συμβούλια, κάτι που δεν έχει καμία επίδραση στη ροή των πραγμάτων. Το επόμενο βράδυ, η αστυνομία με έφοδο σε μια μυστική συνάντηση του *Σπάρτακου* και των *Επαναστατών Αντιπροσώπων* προχωρά σε συλλήψεις και αποσπά τα έγγραφα όπου είχε καταστρωθεί το γενικό πλάνο της εξέγερσης. Τότε αποφασίζεται ότι η εξέγερση και μαζί η γενική απεργία πρέπει να γίνουμε την αμέσως επόμενη μέρα, δυο μέρες δηλαδή πριν το προκαθορισμένο σχέδιο.

Στο Βερολίνο η ηγεσία του στρατού συγκεντρώνει στρατιωτικές μονάδες με οπλοπολυβόλα καθώς και πυροβολικό, οι οποίες κινούνται προς το κέντρο της πόλης και οχυρώνονται σε σημεία κλειδιά. Η διάθεση στους

Ζήτω ο Λήμπκνεχτ! Όλη η εξουσία στα συμβούλια εργατών-στρατιωτών! Εθνοσυνέλευση!

επαναστάτες είναι ανάμικτη.⁹ Δεν γνωρίζουν τι θα κάνουν οι φαντάροι και αν η υπεροπλία του στρατεύματος θα ξεπεραστεί από την άρνηση υπακοής. Το ίδιο και τα πλήθη. Όταν ξεκινούν από τα εργοστάσια το πρωί, οι εργάτες είναι έτοιμοι για τα χειρότερα, αλλά πλέον έχει φτάσει ο κόμπος στο τέρμα και δεν υπάρχει πισωγύρισμα.

Το ξημέρωμα ξεσπούν αυθόρμητες αναταραχές μικρής κλίμακας, καθώς γυναίκες που είχαν μαζευτεί στην κεντρική αγορά επιτίθενται με τα χέρια σε μονάδες της αστυνομίας που υποχωρούν άτακτα. Οι εργάτες

μαζεύονται μπροστά από τα εργοστάσια και ξεκινούν προς το κέντρο της πόλης όπου ενώνονται με ένοπλες ομάδες Σπαρτακιστών και άλλων εξεγερμένων. Η επιτυχία της απεργίας είναι καθολική. Εργάτριες από το εργοστάσιο παραγωγής χρωμάτων του Μάνσφελντ γεμίζουν την πόλη με το σύνθημα «Κάτω ο Πόλεμος» χρησιμοποιώντας μπογιές από το εργοστάσιο. Τα πλήθη αψηφούν αστυνομία και στρατιωτικές μονάδες και μπαίνουν στους στρατώνες χωρίς να γίνει μάχη. Οι στρατιώτες ενώνονται με τις μάζες, παραδίδουν τα τουφέκια στους εξεγερμένους και σχίζουν τα εθνόσημα από τις στολές – κάτι που ήταν μια πολύ διαδεδομένη πράξη ήδη από την αρχή της εξέγερσης στο Κίελο, όπου τη θέση του εθνόσημου την έπαιρνε ένα κόκκινο περιβραχιόνιο. Σε άλλες περιπτώσεις είναι τα ίδια τα πλήθη που σχίζουν τα εθνόσημα από τους φαντάρους. Η ηγεσία του στρατεύματος δίνει διαταγή να διαλυθούν τα πλήθη με τη χρήση ένοπλης βίας, όμως σε λίγο την παίρνει πίσω καθώς είναι εντελώς ανεφάρμοστη. Ξεσπούν μικρές ασιμαχίες με αξιωματικούς που ανοίγουν πυρ, οι οποίοι όμως είναι αδύ-

9. Ο Ρίχαρντ Μύλερ, ένας τορναδόρος από τους ηγέτες των Επαναστατών Αντιπροσώπων, ο οποίος είχε πρωτοστατήσει τα χρόνια του πολέμου στις άγριες απεργίες και τις οδομαχίες (ο Μύλερ είναι από τους πρώτους που θα ασκήσουν τεκμηριωμένη κριτική στον ταιηλορισμό), θα γράψει: «Τώρα, που πλησιάζει η αποφασιστική στιγμή, νιώθω ένα απίστευτο βάρος να με συνθλίβει, νιώθω φόβο για τους ταξικούς μου συντρόφους, για το προλεταριάτο. Με δεδομένη τη σπουδαιότητα της στιγμής, νιώθω ντροπιαστικά μικρός και αδύναμος. Δεν υπάρχει κανείς για να ηγηθεί». Hoffrogge, R.(2015).

νατο να αντιταχθούν σε ό,τι συμβαίνει, καθώς οι φαντάροι γενικά αρνούνται να υπακούσουν σε εντολές. Μέχρι το μεσημέρι η πόλη σε επίπεδο δρόμου είναι υπό τον πλήρη έλεγχο των εξεγερμένων.

Από ένα μπαλκόνι του Ράιχσταγκ, στις δύο το μεσημέρι, ο Σοσιαλδημοκράτης Σάιντεμαν αυτοβούλως κηρύττει την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας. Δύο ώρες μετά ο Καρλ Λήμπκνεχτ από το κατελημμένο παλάτι κηρύττει την ίδρυση της «Ελεύθερης Σοσιαλιστικής Συμβουλευτικής Δημοκρατίας της Γερμανίας».

Τα πλήθη παραμένουν στον δρόμο, όμως πια ο ενθουσιασμός έχει αρχίσει να κοπάζει, κατά κάποιον τρόπο δεν ξέρουν τι να κάνουν. Ο ίδιος ο Λήμπκνεχτ και ο Σπάρτακος δεν έχουν την οργανωτική δύναμη για να κινήσουν τα πράγματα.

Εντέλει οι *Επαναστάτες Αντιπρόσωποι* βγάζουν τα κάστανα από τη φωτιά. Το απόγευμα συσπειρώνουν γύρω τους εργάτες με τους οποίους είχαν επαφές κατά τις απεργίες των προηγούμενων ετών και μπαίνουν στο Ράιχσταγκ. Αποφασίζεται ότι από όλα τα εργοστάσια και τους στρατώνες πρέπει να σταλούν αντιπρόσωποι, έτσι ώστε την επόμενη μέρα να συγκροτηθεί μια προσωρινή κυβέρνηση, με το όνομα «*Συμβούλιο των Λαϊκών Αντιπροσώπων*».

Τις ίδιες ώρες σε επίπεδο κεντρικής πολιτικής σκηνής συμβαίνουν σημαντικές εξελίξεις. Ο καγκελάριος πρίγκηπας Μαξ παραδίδει την καγκελαρία στον Σοσιαλδημοκράτη ηγέτη Φρήντριχ Έμπερτ. Ταυτόχρονα ξεκινούν οι διαβουλεύσεις για τον εκθρονισμό του Γουλιέλμου του Β'.

Ο Έμπερτ κατανοεί ότι ο μόνος τρόπος για να αποτραπεί η κοινωνική επανάσταση είναι να αλωθεί από τα μέσα. Η νομιμοποίηση που έχει ως νέος καγκελάριος είναι απολύτως ανεπαρκής. Οι Σοσιαλδημοκράτες καταφέρνουν να αποκτήσουν πλειοψηφία μέσα στα συμβούλια του Βερολίνου και από τους αντιπροσώπους που είναι μέλη του SPD και των *Ανεξάρτητων* προκύπτει η σύνθεση του επα-

ναστατικού «*Συμβουλίου των Λαϊκών Αντιπροσώπων*». Στη συνέχεια ο Έμπερτ έρχεται σε μυστική τηλεφωνική επαφή με τον στρατηγό Γκρένερ. Το περιεχόμενο της συμφωνίας είναι το εξής: ο στρατός θα στηρίζει τη Σοσιαλδημοκρατία και η Σοσιαλδημοκρατία θα αποκρούσει με κάθε μέσο τον κίνδυνο μιας ριζοσπαστικής επανάστασης, και θα οδηγήσει τη χώρα προς την αστική ομαλότητα. Οι δυο άνδρες θα μιλάνε σχεδόν καθημερινά στο τηλέφωνο καθόλη την επόμενη περίοδο. Οπότε, αυτή τη στιγμή, *η νέα εξουσία του SPD που αρχίζει να σχηματοποιείται έχει την έγκριση της πρώην αριστοκρατίας, της ηγεσίας του στρατού και των συμβουλίων εργατών και στρατιωτών του Βερολίνου.*

Στις 11/11 υπογράφεται η ανακωχή. Την επόμενη μέρα το *Συμβούλιο των Λαϊκών Αντιπροσώπων* ανακοινώνει το πρόγραμμά του, το οποίο περιλαμβάνει την καθιέρωση του 8ωρου, μια νέα κοινωνική πολιτική, μέτρα κατά της ανεργίας, ενσωμάτωση των βετεράνων στο κοινωνικό σώμα, πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες, δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι για τις γυναίκες. Στις 15/11 η ηγεσία των συνδικάτων και ο σύνδεσμος των βιομηχάνων έρχονται σε συμφωνία κορυφής. Τα συνδικάτα αποκτούν επιπλέον αρμοδιότητες διαχείρισης του εργατικού δυναμικού και λόγο για τις εργασιακές συνθήκες. Παράλληλα θεσμοθετούνται κοινές επιτροπές εργοδοτών-αντιπροσώπων των εργατών σε επίπεδο επιχείρησης, με διαπραγματευτικό-μεσολαβητικό ρόλο. Καθιερώνονται οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

Την ίδια μέρα, το *Συμβούλιο των Λαϊκών Αντιπροσώπων* θεσπίζει τον σχηματισμό μιας εθελοντικής δύναμης λαϊκής άμυνας για «τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας». Αυτή είναι η νομική βάση για την κρατική ενσωμάτωση των παραστρατιωτικών σωμάτων των *freikorps* που θα αρχίσουν να σχηματίζονται από αξιωματικούς.¹⁰

10. Η πρώτη μονάδα *freikorps*, το «Εθελοντικό τάγμα εφόδου Ρόσμπαχ» [Freiwilligen

Σε ολόκληρη τη Γερμανία έχουν πια σχηματιστεί περίπου 10.000 συμβούλια. Στη μεγάλη πλειονότητά τους κυριαρχούνται από *Σοσιαλδημοκράτες* και *Ανεξάρτητους* και αναγνωρίζουν τη νέα κυβέρνηση και το πρόγραμμά της. Πουθενά, ακόμα και στις εξαιρέσεις όπου έχουν δύναμη οι *Διεθνείς Κομμουνιστές* (Βρέμη, Αμβούργο), παρόλο που τα συμβούλια απορρίπτουν την εθνοσυνέλευση, δεν συμβαίνει μια επίθεση στην ίδια την καπιταλιστική σχέση και πουθενά δεν παίρνονται μέτρα ρήξης με τον αστικό κόσμο. Εξαιρέση σε αυτό το μοτίβο αποτελούν τα συμβούλια στο λεκανοπέδιο του Ρουρ, στο οποίο οι αναρχοσυνδικαλιστές έχουν έρθει σε ρήξη με τους Σοσιαλδημοκράτες. Όμως είναι φανερό ότι η πλειοψηφία του γερμανικού προλεταριάτου θέλει το πολύ-πολύ ειρήνη και μια δημοκρατική μεταρρύθμιση. Γίνεται λόγος για κοινωνικοποίηση, όμως μέσα από νομικά-κυβερνητικά κανάλια και όχι ως άμεση απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών. Ξεκινά ένα έντονο δημόσιο ντιμπέιτ για τον χαρακτήρα της, στο οποίο θα συμμετάσχουν όλες οι τάξεις. *Τα συμβούλια, η δημοκρατική τους πλευρά, είναι η πολιτική μορφή που επέλεξε η πολιτική εφεδρεία του κεφαλαίου, η Σοσιαλδημοκρατία, για να ανακόψει το ανατρεπτικό κίνημα.*

Η νέα «επαναστατική» εξουσία του SPD θα διακηρύξει σε κάθε τόνο ότι η επανάσταση έχει ολοκληρωθεί και ότι πλέον κάθε κινητοποίηση ή απεργία αποτελεί αντεπαναστατική δραστηριότητα. Αναπτύσσεται μια μεγάλη κυβερνητική καμπάνια με τίτλο «*Σοσιαλισμός θα πει Δουλειά*», στην οποία θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

Παρ' όλα αυτά, ξεσπάνε απανωτές απεργίες σε ολόκληρη τη Γερμανία, με επιθετικό χαρακτήρα. Στην περιοχή του Ρουρ τα πράγματα εκτραχύνονται γρήγορα. Τα πρώτα αιτήματα είναι καθαρά οικονομικά (αυξήσεις, μοίρασμα κάρβουνου στους εργάτες, 14 ημέ-

ρες πληρωμένης αδείας). Οι ιδιωτικές μονάδες ασφαλείας των αφεντικών επεμβαίνουν, και στη συνέχεια ο στρατός. Οι εργάτες σε απάντηση παίρνουν τα όπλα και προχωρούν σε εκτεταμένες συγκρούσεις. Στο επόμενο απεργιακό κύμα στις αρχές του 1919, θα προσθέσουν σαν αιτήματα το βωρο με παράλληλη αύξηση του μισθού, πληρωμή του μισθού για το χρόνο απεργίας και θα προχωρήσουν σε πολιτικά προτάγματα: ένωση με τη Σοβιετική Ρωσία, απελευθέρωση των πολιτικών κρατούμενων, διάλυση των παραστρατιωτικών ταγμάτων ασφαλείας, αναγνώριση της συμβουλευτικής εξουσίας. Η τοπική αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση πολλαπλασιάζει τη δύναμή της.

Αρχές Δεκέμβρη η οργάνωση των *Διεθνών Κομμουνιστών Γερμανίας* αποφασίζει τη μαζική αποχώρησή της από τα συμβούλια. Δικαιολογούν τη στάση τους τεκμηριώνοντας ότι τα συμβούλια καταρχάς των στρατιωτών και δευτερευόντως των εργατών υπό τον τρέχοντα συσχετισμό δυνάμεων αποτελούν τα κατεξοχήν όργανα της αντεπανάστασης.¹¹ Παράλληλα, ξεκινούν τις διεργασίες για την ίδρυση του *Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας*.

Στις 16 Δεκεμβρίου συγκαλείται το Παγγερμανικό Συνέδριο των συμβουλίων εργατών-στρατιωτών. Συγκροτείται εκ νέου κεντρικό συμβούλιο υπό τη συντριπτική ηγεμονία των Σοσιαλδημοκρατών, προφανώς απορρίπτονται οι προτάσεις για συμβουλευτική εξουσία που βάζει ο Σπάρτακος και αποφασίζεται να γίνει συντακτική Εθνοσυνέλευση στις 19 Ιανουαρίου, με σκοπό τη μετάβαση σε ένα κοινοβουλευτικό καθεστώς. *Αυτή είναι η ιστορική στιγμή όπου και τυπικά τα συμβούλια παραδίδουν την όποια εξουσία είχαν στον αστικό κόσμο.*

Sturmabteilung Rossbach»] δημιουργείται στις 23 Νοέμβρη.

11. Peter Uruh [Johann Knief], *Vom Zusammenbruch des deutschen Imperialismus bis zum Beginn der proletarischen Revolution* [Από την κατάρρευση του γερμανικού ιμπεριαλισμού μέχρι την αρχή της προλεταριακής επανάστασης].

Η Σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση όλο αυτό το διάστημα ανασυντάσσεται και αναζητά τρόπους για να εξουδετερωθούν πλήρως τα συμβούλια και να επιστρέψει ο νόμος και η τάξη. Η μοίρα των πεζοναυτών που είχε έρθει από το Κίελο είχε βρει κατάλυμα στο παλάτι του Βερολίνου. Τα Χριστούγεννα η κυβέρνηση τους προβοκάρει, παρακρατώντας το μισθό τους και διατάσσοντάς τους να αποχωρήσουν. Οι ναύτες αρνούνται. Σε απάντηση στέλνονται τακτικά σώματα στρατού. Όμως, καθώς ο στρατός δεν έχει εμπειρία σε μάχες μέσα σε αστικό περιβάλλον και βρίσκεται περικυκλωμένος από μια διαδήλωση που είχε έρθει σε αλληλεγγύη προς τους οχυρωμένους ναύτες ηττάται και οι επαναστάτες ναύτες διατηρούν τις θέσεις τους. Οι σοσιαλδημοκράτες κατανοούν ότι αν θέλουν να επιβάλουν τον νόμο και την τάξη πρέπει να χρησιμοποιήσουν τα παραστρατιωτικά σώματα. Οι Ανεξάρτητοι Σοσιαλιστές παραιτούνται από την κυβέρνηση, η οποία πια είναι αμιγώς Σοσιαλδημοκρατική.

Στις 26 Δεκεμβρίου οι αναρχοσυνδικαλιστές (FVDG [Freie Vereinigung Deutscher Gewerkschaften], μετέπειτα FAUD [Freie Arbeiter-Union Deutschlands]) διοργανώνουν ένα συνέδριο όπου αποφασίζουν ότι θα ξεκινήσουν τις κοινές δράσεις με τις κομμουνιστικές δυνάμεις, και τάσσονται υπέρ της δικτατορίας του προλεταριάτου.¹²

30 Δεκεμβρίου με 1^η Ιανουαρίου του 1919 λαμβάνει χώρα το ιδρυτικό συνέδριο του KPD, του *Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας*. Συμμετέχουν ο *Σπάρτακος*, οι *Διεθνείς Κομμουνιστές*, το *Αντεθνικό Κόμμα Σοσιαλιστών*, η *Ένωση Επαναστατών Διεθνιστών Σοσιαλιστών* καθώς και άλλες κομμουνιστικές μικρότερες ομαδοποιήσεις. Υπάρχει σαφής

12. Σε αυτό το πλαίσιο και για την περίοδο που συζητούμε, δικτατορία του προλεταριάτου σημαίνει προλεταριακή εξουσία και οργάνωση της ένοπλης πάλης για την ανατροπή του κράτους και του κεφαλαίου. Εκ των υστέρων και μέσα από την αντιπαράθεση με τον σοβιετικό σχηματισμό θα προκύψουν κριτικές σε αυτή την οπτική.

Εξεγερμένοι προλετάριοι στα γεγονότα της «Σπαρτακιστικής Εβδομάδας»

ετερογένεια, καθώς όλες οι τάσεις εκτός από τον *Σπάρτακο* εκφράζουν έναν αντικοινοβουλευτικό ριζοσπαστισμό, τάσσονται ενάντια στην ιεραρχική συγκεντρωτιστική μορφή και προτάσσουν την ίδρυση νέων οργανώσεων βάσης στους χώρους δουλειάς ενάντια στα υπάρχοντα συνδικάτα. Η *IKD* ήδη προτάσσει μια *ενιαία* μορφή οργάνωσης και την άρση της διάκρισης ανάμεσα σε κόμμα και συνδικάτο. Ο *Σπάρτακος* βρίσκεται στη μειοψηφία και το νεοσύστατο κόμμα αποφασίζει να δρα αντικοινοβουλευτικά, απέχοντας από όλες τις εκλογικές διαδικασίες. Ως προς το θέμα των συνδικάτων, εντέλει σε δεύτερο χρόνο, προωθείται η προπαγάνδη της οργανωμένης εξόδου από αυτά και η συγκρότηση εξωσυνδικαλιστικών οργάνων βάσης.

Τρεις μέρες μετά, η κυβέρνηση καθαιρεί τον *Άιχχορν* [Emil Eichhorn], έναν *Ανεξάρτητο Σοσιαλδημοκράτη* με αριστερίζουσες τάσεις, που ήταν διοικητής της αστυνομίας του Βερολίνου, με βασική αιτιολογία ότι δεν κυνηγά ως όφειλε τους Σπαρτακιστές. Το ίδιο βράδυ οι *Ανεξάρτητοι Σοσιαλδημοκράτες*, το KPD και οι *Επαναστάτες Αντιπρόσωποι* σχηματίζουν μια επιτροπή αγώνα, που θα μετατραπεί στην επιτροπή της εξέγερσης και καλούν την εργατική τάξη του Βερολίνου σε διαδήλωση διαμαρτυρίας. Πολύ πάνω από τις προσδοκίες τους, η διαδήλωση είναι τεράστια και παίρνει εξεγερσιακά χαρακτηριστικά. Το ίδιο βράδυ καταλαμβάνονται δημόσια κτίρια και σχεδόν όλες οι εφημερίδες και τα τυπο-

Freikorps, Βερολίνο 1919

γραφεία καθώς και ο σιδηροδρομικός σταθμός. Η λαϊκή μοίρα πεζοναυτών αρνείται να συμμετάσχει στην εξέγερση και ανακοινώνει την ουδετερότητά της.

Ένα κομμάτι του KPD είχε αμφιβολίες για την εξέγερση. Η Λούξεμπουργκ πίστευε ότι ήταν κάτι πρόωρο. Ίδια γνώμη υπάρχει και στα όργανα του κόμματος. Όμως ο Λήμπκνεχτ που συμμετέχει στην επιτροπή της εξέγερσης έχει αυτονομηθεί από τις κομματικές διαδικασίες και τάσσεται υπέρ της πλήρους συμμετοχής. Κατά κάποιον τρόπο το νεοσύστατο κόμμα σέρνεται πίσω από τις εξελίξεις και αναγκάζεται να πάρει θέση, μαζί με δυνάμεις που δεν έχουν καθαρές επαναστατικές πολιτικές, αλλά αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στην εξέγερση και τη διαπραγμάτευση. Όπως και να 'χει, ενώ οι μάχες βρίσκονται στα οδοφράγματα, δεν οργανώνεται μια κατά μέτωπο επίθεση στον κρατικό μηχανισμό από τις ριζοσπαστικές μειοψηφίες, με βασική δικαιολογία ότι κάτι τέτοιο θα διαχώριζε περαι-

τέρω τους εξεγερμένους από τις «μάχες». Το ζήτημα δεν ήταν τόσο το αν η εξέγερση ήταν πρόωρη ή όχι, έτσι κι αλλιώς αυτά δεν αποφασίζονται έτσι, αλλά ότι έμεινε στα μισά, ότι οι κομμουνιστές δεν ώθησαν τα πράγματα μέχρι εκεί που τους επέτρεπε τις πρώτες ημέρες και νύχτες ο συσχετισμός δυνάμεων. Μέσα σε αυτό τον χαμό, οι *Ανεξάρτητοι* ξεκινούν τις διαπραγματεύσεις με τον Νόσκε.

Ο σοσιαλδημοκράτης Νόσκε, που θα πάρει επάνω του προσωπικά την οργάνωση της αντεπανάστασης, έχει ήδη συνάψει συμφωνίες με τα freikorps, τις φασίζουσες παραστρατιωτικές μονάδες που συγκρότησε παράτυπα η ηγεσία του στρατού μετά την ανακωχή. Θα εκμεταλλευτεί την κωλυσιεργία των επαναστατών για να περικυκλώσει την πόλη με στρατό και freikorps, και από την 7^η Ιανουαρίου θα θέσει σε λειτουργία το σχέδιο ανακατάληψης της πόλης. Οι μάχες θα κρατήσουν 7 ημέρες. Οι δυνάμεις του νόμου και της τάξης έχουν σαφή υπεροπλία. Μετά από

ένα αρχικό διάστημα όπου τα πράγματα είναι αμφίρροπα, θα προχωρήσουν μέσα στο εξεγερμένο Βερολίνο διαλύοντας τα οδοφράγματα, φυλακίζοντας, βασανίζοντας και σκοτώνοντας τους επαναστατημένους προλετάριους χωρίς να σέβονται λευκές σημαίες που δηλώνουν παράδοση και χωρίς να δείχνουν κανένα έλεος. Η Λούξεμπουργκ θεωρεί ότι ο Λήμπκνεχτ έδρασε ενάντια στο πρόγραμμα του KPD και την ίδια την ως τώρα λογική του Σπάρτακου. Στις 15 Ιανουαρίου η αναταραχή έχει πια λήξει και σε ένα κλίμα ακραίας λευκής τρομοκρατίας τα freikorps θα εντοπίσουν τον Καρλ Λήμπκνεχτ και τη Ρόζα Λούξεμπουργκ. Με την προφορική έγκριση του Νόσκε θα τους δολοφονήσουν. Με αυτή τη βαριά ήττα κλείνει η πρώτη φάση της περιόδου που συζητάμε.

Εδώ πρέπει να ειπωθούν λίγα λόγια για τα freikorps, τα παραστρατιωτικά σώματα που από εδώ και πέρα αναλαμβάνουν την καταστολή σε στρατιωτικό επίπεδο. Η ραχοκοκαλιά των freikorps δημιουργήθηκε από αξιωματικούς και φαντάρους των επίλεκτων ταγμάτων εφόδου με σοβινιστικές-εθνικιστικές ιδέες. Είναι κατά κάποιον τρόπο οι λοκατζήδες της εποχής. Πρόκειται για μια δύναμη περίπου 300.000 ανδρών, οι οποίοι πληρώνονται από την κυβέρνηση και άρα έχουν υλικά συμφέροντα από την επικράτηση της αντεπανάστασης. Έζησαν τη φρίκη του πολέμου με διαφορετικό τρόπο από τους απλούς φαντάρους, ως μια δύναμη που σκορπά τον όλεθρο. *Για αυτούς τους άνδρες η βία είναι μαγική, το ενοποιητικό στοιχείο μιας αρραγούς ανδρικής κοινότητας.*¹³ Δεν θα υπάρξουν λιποταξίες ή

13. «Λένε ότι ο πόλεμος τελείωσε. Και βάζουμε τα γέλια. Εμείς οι ίδιοι είμαστε ο πόλεμος. Η φωτιά τον καίει μέσα μας. Τυλίγει όλο μας το είναι, το πάθος για καταστροφή μάς συναρπάζει (...) Οδεύουμε προς τα μεταπολεμικά πεδία μάχης [του εμφυλίου] όπως στα πεδία μάχης του Δυτικού Μετώπου: τραγουδώντας, γεμάτοι με τη χαρά της περιπέτειας. Και την ώρα της επίθεσης προελαύνουμε όπως τότε: αμίλητοι, γεμάτοι θάνατο, χωρίς έλεος». (Theweleit, 1987). Πρόκειται για τα λόγια ενός μέλους της σκληροπυρηνικής ταξιαρχίας freikorps

συναδελφώσεις ανάμεσα σε freikorps και εξεγερμένους. Η εμφάνιση των freikorps στη δημόσια σκηνή ορίζει μια ποιοτική αλλαγή στο επίπεδο βίας από τη μεριά του κράτους. Αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο *το κεφάλαιο προώθησε και εν μέρει επέβαλε τη στρατιωτικοποίηση του κοινωνικού ζητήματος*. Συμβαίνει ταυτόχρονα με τη συγκρότηση σε επίπεδο δημόσιας σφαίρας ενός εσωτερικού εχθρού ο οποίος θεωρείται ότι έχει εκπέσει από την ίδια την ανθρώπινη συνθήκη. Πλέον οι εξεγερμένοι εργάτες και εργάτριες δεν θεωρούνται καν άνθρωποι – και άρα βία κάθε είδους μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον τους. *Τα freikorps αποτελούν τη στιγμή έξω από κάθε νομιμότητα, που όμως καθιστά εφικτή τη νέα δημοκρατική έννομη τάξη*. Ανάμεσα σε σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση και freikorps συνάπτεται μια ανίερη συμμαχία, σχετικά επίφοβη αλλά αρκετά σταθερή, έτσι ώστε να λειτουργήσει τα επόμενα χρόνια.

1919: η κυβέρνηση επιχειρεί να διαλύσει την επανάσταση στην υπόλοιπη Γερμανία

Στις 19 Ιανουαρίου γίνονται οι εκλογές για τη συντακτική εθνοσυνέλευση. Το KPD απέχει, και προκύπτει μια κυβέρνηση του SPD. Στο επόμενο διάστημα οι Σοσιαλδημοκράτες βγαίνουν στην επίθεση σε ολόκληρη τη Γερμανία και χρησιμοποιούν τον στρατό και τα freikorps για να καταστείλουν με αγριότητα κάθε προλεταριακή εναντίωση στη νέα πραγματικότητα. Η μεγάλη διαφορά είναι ότι το κράτος δρα σε επίπεδο Γερμανίας, ενώ οι εξεγερμένοι συνεχίζουν να δρουν τοπικά, σε επίπεδο κρατιδίου. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στο κράτος να συγκεντρώνει τις δυνάμεις του

Έρχαντ, που στρατολογήθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε ηλικία 16 χρονών και εν συνεχεία εντάχθηκε στα freikorps. Αποδίδουν με γκροτέσκο τρόπο όψεις της στάσης αυτών των ανθρώπων. Προφανώς με τα freikorps τίθεται το ζήτημα του εκφασισμού της κοινωνίας, του οποίου όμως η διαπραγμάτευση υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια και τους στόχους του κειμένου.

και να εξουδετερώνει τις όποιες εξεγερσιακές δράσεις εμφανίζονται ανά την επικράτεια.

Κατά σειρά, θα καταστείλουν το Εργατικό Συμβούλιο της Βρέμης που είχε ξεφύγει από τον έλεγχο των Σοσιαλδημοκρατών, τις ένοπλες πολιτοφυλακές στο Αμβούργο, την εξεγερσιακή απεργία των μεταλλωρύχων του Ρουρ. Κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος εκ νέου και βγαίνει μια κυβερνητική ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία οποιοσδήποτε βρεθεί να φέρει όπλο χωρίς άδεια θα εκτελείται επί τόπου. Στο Βερολίνο τα εργατικά συμβούλια ριζοσπαστικοποιούνται και με τη στήριξη του ανασυντασσόμενου KPD κηρύσσεται γενική απεργία με βασικό σύνθημα «*Όλη η Εξουσία στα Συμβούλια*». Είναι η κατεξοχήν εξεγερσιακή πολιτική απεργία του 1919. Άλλα αιτήματά της είναι: διάλυση όλων των κυβερνητικών και παραστρατιωτικών μονάδων, άμεση δημιουργία ενός επαναστατικού εργατικού στρατού, απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων και άρση του καθεστώτος πολιορκίας. Ο Νόσκε απαντά βγάζοντας στρατό και freikorps στον δρόμο. Έχουμε τρεις φάσεις στην απεργία. Στην πρώτη (3-5/3) συμβαίνουν σε ευρεία κλίμακα λεηλασίες, καταστροφές καταστημάτων και ταραχές χωρίς ιδιαίτερο οπλισμό από τη μεριά των εργατών και ανεξάρτητα από τις οργανωτικές δομές της απεργίας. Σε δεύτερη φάση (5-6/3) έχουμε στην Αλεξάντερπλάτς σκληρές οδομαχίες ανάμεσα στις επίλεκτες μονάδες της κυβέρνησης και τους κόκκινους πεζοναύτες, στις οποίες οι πεζοναύτες κατατροπώνονται. Σε τρίτη φάση (6-12/3) λαμβάνει χώρα η προέλαση των κυβερνητικών μονάδων στις συνοικίες που είχαν οχυρωθεί οι εξεγερμένοι εργάτες. Για την εξουδετέρωση των τελευταίων χρησιμοποιείται πλήρως στρατιωτικοποιημένη βία: όλμοι, βαρύ πυροβολικό, επιθέσεις με φλογόβολα, αεροπορικοί βομβαρδισμοί. Συνολικά σκοτώνονται 1200 εργάτες.

Στη Βαυαρία από τον Απρίλη μέχρι τον Μάη δημιουργούνται διαδοχικά δυο Συμβουλιακές Δημοκρατίες. Στην πρώτη συμμετέχουν αναρχικοί και στη δεύτερη και οι

κομμουνιστές. Παρόλο που το προλεταριάτο παίρνει τα όπλα, ξανά δεν προχωρά σε κινήσεις που να επιτίθενται στον όρο ύπαρξης της αστικής εξουσίας, δηλαδή την ίδια την καπιταλιστική σχέση. Αυτό είναι ένα μοτίβο που επανέρχεται στα γεγονότα. Τα freikorps θα μπουνε τον Μάιο μέσα στη Βαυαρία και θα τσακίσουν τη συμβουλιακή εξουσία.¹⁴

Μέσα από την ήττα της κατά μέτωπο αντιπαράθεσης με το κράτος, ένα κομμάτι της ριζοσπαστικότητας επιστρέφει στους χώρους εργασίας για να δράσει εκεί. Το 1919 συμβαίνουν 7 φορές περισσότερες απεργίες από ό,τι το 1918. Από τις 3.682 καταγεγραμμένες ξεχωριστές απεργίες μόλις οι 584 λήγουν με ήττα των εργατών ως προς τα οικονομικά αιτήματα.

Σημάδι αυτής της ριζοσπαστικοποίησης αποτελεί η ίδρυση στο λεκανοπέδιο του Ρουρ της πρώτης «*Γενικής Ένωσης Ανθρακωρύχων*». Πρόκειται για ένα επαναστατικό μόρφωμα βάσης, έξω και ενάντια σε όλα τα συνδικάτα, που κάνει πράξη το σύνθημα της οργανωμένης εξόδου από τα συνδικάτα. Κηρύσσει γενική απεργία η οποία παίρνει εξεγερσιακά χαρακτηριστικά και κρατά ένα μήνα. Τους επόμενους μήνες παρόμοια μορφώματα σχηματίζονται σε διάφορες περιοχές στη Γερμανία και αρχίζουν να συντονίζονται.

14. Αυτό δεν σημαίνει ότι υπήρχαν μόνο ήττες. Δόθηκαν σημαντικές μάχες, και οι εξεγερμένοι προσπάθησαν να αντιπαρατεθούν όσο καλύτερα μπορούσαν σε στρατιωτικό επίπεδο. Για παράδειγμα σε μια πόλη έξω από το Μόναχο που λεγότανε Νταχάου, οι κόκκινες μονάδες υπό τη διοίκηση του γερμανοεβραίου ποιητή Ερνστ Τόλλερ διέλυσαν την εμπροσθοφυλακή των κυβερνητικών στρατευμάτων που προηλαυαν προς το Μόναχο. Αυτή η νίκη έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προπαγάνδα της «Αριστεράς». Χρόνια αργότερα, τη δεκαετία του '30, το σταλινικό πια KPD θα υψώσει αυτή τη νίκη σε μυθικά επίπεδα, απειλώντας τους Ναζί με τη φράση «Θα τα ξαναπούμε στο Νταχάου». Τελικά ήταν οι Ναζί που έκαναν πράξη αυτή την απειλή με τον πιο κυριολεκτικό τρόπο, ανοίγοντας στο Νταχάου ένα από τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων υπό τη διοίκηση των SS.

Οι προλετάρισσες μέσα στην επανάσταση

Τους πρώτους έξι μήνες του 1919 συμβαίνουν αλληπάλληλες λεηλασίες καταστημάτων και αποθηκών. Πιο γενικά, από το 1916 μέχρι και το 1923 συναντούμε ξανά και ξανά αυθόρμητες ταραχές που συνοδεύονται από ντουσε καταστήματα και αποθήκες τροφίμων και λεηλασίες ή αυτομειώσεις αγαθών. Το κύριο υποκείμενο που λαμβάνει μέρος είναι γυναίκες προλεταριακής καταγωγής, και σε δεύτερο πλάνο οι άνεργοι. Οπότε μπαίνει το ζήτημα: γιατί οι εργάτριες;¹⁵

Μια προκάτ απάντηση θα ήταν: υπό τον έμφυλο καταμερισμό εργασίας στον καπιταλισμό, μια ομάδα ανθρώπων τοποθετείται βίαια στην ιδιωτική σφαίρα και επιφορτίζεται με την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, η οποία διαδικασία αναπαραγωγής

15. Η κατάσταση των εργατριών σε γενικές γραμμές πριν τον πόλεμο έχει ως εξής: Απασχολούνται κατά κύριο λόγο σε ανειδίκευτες θέσεις και σε χαμηλότερο γενικό ποσοστό από τους άνδρες. Έχουν χαμηλότερη συνδικαλιστική ενσωμάτωση. Χρειάζονται την άδεια του συζύγου ή του κηδεμόνα για να εργαστούν – μια διάταξη που στη δυτική Γερμανία επισήμως καταργείται το 1977. Ο μέσος γυναικείος μισθός κυμαινόταν ανάμεσα στο 1/3 και το 1/2 του ανδρικού με μια ήπια τάση προς μείωση της διαφοράς. Οι γυναίκες δούλευαν λιγότερο, όμως αν προστεθεί και η απλήρωτη οικιακή εργασία δούλευαν περισσότερες ώρες. Το προφανές αποτέλεσμα αυτής της συνθήκης είναι οι εργάτριες να εξαρτώνται υλικά από τους εργάτες. Στα χρόνια του 1918-1921 αναπτύσσεται η θεωρητικοποίηση πως η εργάτρια υπόκειται σε μια διπλή καταπίεση: ως εργάτρια υπόκειται στην καπιταλιστική σχέση εκμετάλλευσης, ως γυναίκα στην καταπιεστική πατριαρχική συνθήκη. «*Η σχέση της γυναίκας προς τον άντρα είναι όμοια με τη σχέση του συνόλου του προλεταριάτου προς τον καπιταλισμό.*» Ο διφυής χαρακτήρας της καταπίεσής της γεννά αντιθέσεις και μέσα στις ριζοσπαστικές οργανώσεις. Οι κομμουνίστριες εξαπολύουν την κατηγορία πως οι άντρες είναι σύντροφοι στη δημόσια πολιτική δραστηριότητα, όμως στην ιδιωτική σφαίρα παραμένουν αυταρχικοί και αναπαράγουν την παραδοσιακή ηθική. (Συνοψίσαμε στοιχεία από ομιλία της Anna Classe-Lange στο 2^ο συνέδριο του KAPD, 1920).

ορίζεται ως μη-εργασία. Ως εκ τούτου τα επιφορτισμένα με την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης υποκείμενα ορίζονται ως δεύτερης διαλογής άτομα, δηλαδή γυναίκες. Στη συγκυρία που συζητούμε, η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης δεν μπορεί να λάβει χώρα μέσα από τα κανονικά κυκλώματα με έναν ομαλό τρόπο: έχουμε να κάνουμε με βίαιη και μαζική απαξίωση εργασιακής δύναμης. Συνεπώς τα άτομα που βρίσκονται κοντά στην αναπαραγωγή της εξωθούνται σε συλλογικές ενέργειες άμεσης δράσης. Αυτή είναι μια πρώτη προσέγγιση, αλλά παραμένει σε μια γενικότητα που περισσότερο κρύβει παρά αποκαλύπτει.

Τα τρία «Κ»¹⁶ που ιστορικά συνόψιζαν τον γυναικείο κόσμο έχουν πια αλλάξει πρόσημο. Ο παραδοσιακός κόσμος της γυναίκας τελεί υπό κατάρρευση. Η εκκλησία υποστηρίζει τον πόλεμο και μετά τον Νόμο, την Τάξη και την ηθική, η κουζίνα είναι άδεια, τα παιδιά υποσιτίζονται, οι έφηβοι δεν ακούνε κανένα. Από τον πόλεμο εμφανίζεται και σταθεροποιείται μια «περίσσεια»¹⁷ μερικών εκατομμυρίων γυναικών στο ηλικιακό γκρουπ 20-40, εξαιτίας των νεκρών και ανάπηρων φαντάρων.

Από το 1918 και μετά οι εργάτριες απομακρύνονται μαζικά από την παραγωγή και αντικαθίστανται από βετεράνους, οι οποίοι αυτοδικαίως σύμφωνα με τις διατάξεις μπορούν να επιστρέψουν στη δουλειά που είχαν πριν τον πόλεμο. Αυτό συμβαίνει καταρχάς με απολύσεις από τα αφεντικά. Εντελώς ενδεικτικά, η Bosch απέλυσε 3.500 εργάτριες τον Νοέμβρη του 1918, ο όμιλος Krupp 24.000 μέχρι το τέλος του 1918. Παράλληλα, είναι τα ίδια τα εργατικά συμβούλια τα οποία υπό την ηγεσία του SPD και USPD αποφασίζουν την απόλυση των εργατριών έτσι ώστε να αντικατασταθούν από εργάτες. Για παράδειγ-

16. Τρεις γερμανικές λέξεις από Κ: Εκκλησία, κουζίνα, παιδιά [Kirche, Küche, Kinder].

17. Προφανώς έχει νόημα να μιλούμε για περίσσεια μόνο υπό το πλαίσιο εκμεταλλευτικών και αλλοτριωτικών κοινωνικών σχέσεων.

μα, σε ένα εργοστάσιο της Siemens το 1919, σε γενική συνέλευση εργατών αποφασίζεται με ψήφους 2700 υπέρ και 15 κατά (!) η απόλυση των παντρεμένων γυναικών. Σε άλλες περιπτώσεις οι εργάτριες αντιστάθηκαν, συνέχισαν δηλαδή να παρουσιάζονται στο εργοστάσιο. Το ζήτημα λύθηκε με τη χρήση βίας. Εξαιρέση σε αυτή την τάση αποτελούν τα συμβούλια ανέργων, από τα οποία μπαίνει επιτακτικά το αίτημα της εξίσωσης του επιδόματος ανεργίας για άνδρες και γυναίκες.

Η γενική αυτή τάση θεσμοθετείται με υπουργικά διατάγματα από τη σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση. Η απόλυση πλέον των παντρεμένων εργατριών και των εργατριών που δεν έχουν άτομα να εξαρτώνται από αυτές είναι υποχρεωτική σε περίπτωση που υπάρχουν εργάτες για τις θέσεις αυτές. Υπάρχει σειρά προτεραιότητας στις απολύσεις, με πρώτες τις παντρεμένες και τελευταίες τις άγαμες που έχουν πάνω από δυο παιδιά.

Από το 1918 και δώθε εμφανίζεται μια ραγδαία αύξηση των γεννήσεων εκτός γάμου (ένα στα πέντε παιδιά στο Βερολίνο γεννιούνται εκτός γάμου), καθώς και των (παράνομων) αμβλώσεων. Η παιδική θνησιμότητα, ειδικά για τα παιδιά αυτής της κατηγορίας των άγαμων γυναικών υπερδιπλασιάζεται σε σχέση με τα προπολεμικά ποσοστά. Αντίστοιχα ανεβαίνουν και οι θάνατοι κατά τη γέννα. Πολύ απλά, οι διαθέσιμες θερμίδες δεν επαρκούν για μια ασφαλή γέννα-λοχεία.

Οι εργάτριες προσπαθούν με διάφορους τρόπους να αποκτήσουν πρόσβαση στην προλεταριακή δημόσια σφαίρα που σχηματίζεται. Σε κάποιες πόλεις στήνουν συμβούλια εργατριών, ζητούν ποσόστωση στα συμβούλια, απαιτούν ισότιμο λόγο στις εργατικές επιτροπές των αντρών τους στη βάση του ότι ο μισθός αφορά νοικοκυριά και όχι άτομα. Αυτά τα αιτήματα μένουν εν πολλοίς αιτήματα. Ο ρόλος των εργατριών στα «κανονικά» εργατικά συμβούλια περιορίζεται πλην εξαιρέσεων στη γραμματειακή υποστήριξη. Οπότε βρίσκονται λίγο πολύ αποκλεισμένες από την προλεταριακή δημόσια σφαίρα και

τη συμμετοχή στη λήψη και υλοποίηση αποφάσεων και αυτό σε έντονη αντίθεση με τη συμμετοχή τους στις διαδηλώσεις, την παράνομη δραστηριότητα και τις μαζικές δράσεις. Στη βάση αυτού του πλαισίου μπορούμε να αρχίσουμε να κατανοούμε τον έμφυλο χαρακτήρα των λεηλασιών. *Για να ανατραπεί αυτή η δυναμική εντός του προλεταριάτου και με δεδομένα τα χαρακτηριστικά της έμφυλης σχέσης της περιόδου, θα χρειαζόταν να συμβεί μια επανάσταση μέσα στην επανάσταση.*

Καθημερινή ζωή και τέχνη μέσα στην επανάσταση

Η επαναστατική δυναμική της περιόδου ωθεί διαφορετικά κοινωνικά στρώματα να πάρουν θέση σε ό,τι συμβαίνει. Ένα κομμάτι της καλλιτεχνικής πρωτοπορίας της εποχής συντάσσεται με την εξέγερση και μάλιστα όχι ως συνοδοιπόροι, αλλά ενεργά, στους αναρχικούς κύκλους και τις γραμμές του ριζοσπαστικού κομμουνισμού.

Οι ντανταϊστές και η αριστερά του εξπρεσιονισμού παράγει θεατρικά έργα όπως «Το Εργοστάσιο-Φυλακή», «Ο άνθρωπος-Μάζα» και «Οι σπάστες των μηχανών». Γίνεται προσπάθεια με αυτοσχέδιους θιάσους αυτά να παιχτούν στις εργατογειτονίες και μπροστά στις πύλες των εργοστασίων. Αυτές οι κινήσεις αποτελούν τον προπομπό του μετέπειτα επικού θεάτρου. Σε παρόμοιο κλίμα κινείται και η λογοτεχνική παραγωγή, όπου εκδίδονται διηγήματα με ταξικό-διεθνιστικό περιεχόμενο, τα οποία αφορούν στις απεργίες και τις συγκρούσεις της εποχής. Αρκετά είναι ημιβιωματικά κείμενα από τους ίδιους τους συμμετέχοντες εργάτες και δημοσιεύονται σε συνέχειες στον κομμουνιστικό και αναρχικό τύπο. Κατά κάποιον τρόπο αποτελούν μια προσπάθεια οι ίδιοι οι συμμετέχοντες να συνειδητοποιήσουν καλύτερα ό,τι κάνουν με τα μέσα της τέχνης.

Ίσως φανεί περίεργο, αλλά καθόλη τη διάρκεια του πολέμου απαγορευόταν ο χορός σε δημόσιους χώρους [Tanzverbot]. Με την

ανακωχή διαδίδεται στις μεγάλες πόλεις μια φρενίτιδα με τον χορό¹⁸ –κάτι που μάλλον θα χαροποιούσε ιδιαίτερα την Έμμα Γκολντμαν– σε λέσχες, αυτοσχέδιους χώρους, έξω στον δρόμο, σε τέτοια κλίμακα μάλιστα, που οι αρχές να μιλούνε για την απειλή της μαζικής ψύχωσης και να οργανώνουν επί τούτου επιχειρήσεις καταστολής.

Παράλληλα, ιδίως στο Βερολίνο, ξεδιπλώνεται η μη ετεροκανονική επιθυμία, και βρίσκει χώρους να εκφραστεί. Η αριστερά παρόλη τη συμπάθειά της,¹⁹ το 1918-1921 δεν παλεύει οργανωμένα για την κατάργηση της Παραγράφου 175 που εξισώνει το ομοφυλόφιλο σεξ με την κτηνοβασία και το τιμωρεί ανάλογα. Εξαιρέση αποτελεί η αναρχία, ιδίως του ατομικιστικού προσανατολισμού, που σταθερά προπαγανδίζει για περισσότερη ελευθερία σε όλο το φάσμα της ζωής και προσπαθεί να την κάνει πράξη, και κυρίως ο κύκλος γύρω από τον Όττο Γκρος [Otto Gross].

18. Υλική προϋπόθεση για αυτό το ξέσπασμα ή μάλλον για τη μορφή που πήρε, ήταν η άρση του ναυτικού αποκλεισμού από τον συμμαχικό στόλο. Οι εμπορικές συναλλαγές ξεκινούν ξανά, και σύντομα φτάνουν από την Αμερική οι δίσκοι με τη μοντέρνα χορευτική μουσική της εποχής. Και αυτό δείχνει, σε μια μικροκλίμακα, τον τρόπο με τον οποίον η κυκλοφορία των εμπορευμάτων αποτελεί τη γενική μορφή μέσα από την οποία κυκλοφορούν και οι επιθυμίες των από τα κάτω, ακόμη κι όταν αυτές δρουν ενάντια σε όψεις της καπιταλιστικής κοινωνίας – για την περίπτωση που συζητούμε, ενάντια στην καθεστηκυία ηθική τάξη πραγμάτων, τέτοια που ήταν εκείνη την εποχή. Μόνο μέσα στην πλήρη ανάπτυξη της επαναστατικής δυναμικής μπορεί η αναπαραγωγή της ζωής να απεμπλακεί από την αναπαραγωγή του κεφαλαίου και να συμπλεχθεί με αυτό που θα ονομάζαμε συλλογικοποίηση των αρνήσεων, μέσα σε κοινότητες αγώνα που αναπτύσσονται, καθιστώντας έτσι αδύνατα όλα όσα υπάρχουν ανεξάρτητα από τα άτομα και τη συναναστροφή τους.

19. Το ζήτημα είναι πιο περίπλοκο, καθώς τάσεις αυτού που ορίζουμε ως αριστερά θεωρούσαν την ομοφυλοφιλία έκφραση της παρακμής του αστικού κόσμου. Μετά την ήττα του επαναστατικού κύματος και τη σταλινοποίηση του KPD αυτή η στάση θα κυριαρχήσει.

Ο Γκρος ήταν ένας αιρετικός ψυχίατρος-ψυχαναλυτής, ο οποίος συνδέεται με τους αναρχικούς κύκλους. Θα μιλήσει σε αυτό το πλαίσιο πρώτος για σεξουαλική επανάσταση. Θεωρεί ότι η πάλη ενάντια στην εξουσία είναι θεμελιωδώς πάλη ενάντια στην πατριαρχική δομή, την οποία και συνδέει με την ταξική κυριαρχία. Στη νιτσεική *Θέληση για Δύναμη* την οποία ερμηνεύει ως τον υποκειμενικό τρόπο ύπαρξης του κεφαλαίου και της πατριαρχίας, αντιπαραθέτει τη *θέληση για διασύνδεση*, για σύναψη σχέσεων.

Ο κύριος χαρακτηρισμός-λοιδορία για τέτοια και παρόμοια φαινόμενα από το καθεστώς και τους ιδεολόγους της αστικής τάξης θα είναι αυτός του «σεξουαλικού μπολσεβικισμού». Γίνονται νουθεσίες για εγκράτεια και ηθική και οργανώνονται αστυνομικές επιχειρήσεις «αρετής».

Σε συνάφεια με τα παραπάνω είναι και η μεγάλη προπαγάνδα των Σοσιαλδημοκρατών ήδη από το 1918 με κεντρικό σύνθημα «Σοσιαλισμός θα πει δουλειά». Η βασική ιδέα είναι ότι ο σοσιαλισμός συνεπάγεται την ανασυγκρότηση της οικονομίας και άρα την εργασιακή πειθαρχία. Όμως η μέση κατ' άτομο παραγωγικότητα την περίοδο 1918-1921 σε σχέση με το 1913 έχει πέσει κατά πολύ. Αυτό συμβαδίζει με τις εργατικές μαρτυρίες της εποχής, σύμφωνα με τις οποίες παρόλο που επίσημα υπάρχει 8ωρο, οι πραγματικές ώρες δουλειάς είναι λιγότερες, καθώς οι εργάτες προτιμούν να συζητάνε, να δουλεύουν πιο αργά ή και να σταματάνε τη δουλειά και να βγαίνουν έξω με την παραμικρή υποψία ότι κάτι παίζει στον δρόμο. Αυτή είναι η πρακτική κριτική των εργατών στην ιδεολογία της εργασίας.

Το «Σοσιαλισμός θα πει δουλειά» θα απαντηθεί από τους ριζοσπάστες κομμουνιστές, για παράδειγμα από τον Πάνεκουκ.²⁰ Οι ντανταϊστές θα απαντήσουν

20. «Οι σοσιαλδημοκράτες και των δυο τάσεων επιθυμούν, οι μεν ανοικτά οι δε υπόγεια, τη διατήρηση της εκμετάλλευσης των εργατών από το κεφάλαιο. Η πρώτη τάση αφήνει τα πράγμα-

προτάσσοντας σαν απάντηση τη γενικευμένη ανεργία. Όμως μια άλλη απάντηση έχει περισσότερο ενδιαφέρον.

Κάποιος Ρετ Μαρούτ (πρόκειται για τον γνωστό συγγραφέα Μπεν Τρέιβεν), μια μάλλον μυστήρια προσωπικότητα που εξέδιδε ένα περιοδικό ανατρεπτικού περιεχομένου²¹ και συμμετείχε στην εξέγερση του Μονάχου, θα γράψει ότι, αντίθετα με τη λογική της ανάκαμψης της οικονομίας, *το επαναστατικό ζητούμενο είναι η ίδια η καταστροφή της.*²² Είναι μάλλον η πρώτη φορά που προ-

τα ως έχουν, η δεύτερη θέλει η εκμετάλλευση να γίνεται υπό την καθοδήγηση και διαχείριση του κράτους. Και οι δυο μόνο ένα σύνθημα έχουν για το προλεταριάτο: δουλέψτε, δουλέψτε, δουλέψτε! Δουλέψτε χωρίς σταματημό, με όλες σας τις δυνάμεις! Γιατί μόνο η πιο οξεία εκμετάλλευση του προλεταριάτου μπορεί να οδηγήσει στην ανάκαμψη της καπιταλιστικής οικονομίας» Α. Πάνεκουκ, Σοσιαλδημοκρατία και Κομμουνισμός (1920).

21. Περισσότερα για τον Ρετ Μαρούτ μπορούν να βρεθούν στο 2^ο τεύχος της περιοδικής έκδοσης Χουλιγκανιζατέρ.

22. «Λένε οι φαρισαίοι και οι παπάδες του Σοσιαλισμού: "Η καταστραμμένη μας οικονομία πρέπει να ξαναστηθεί στα πόδια της". Όχι, όχι, χίλιες φορές όχι, δεν θέλω να ανακάμψει η οικονομία. Γιατί αυτό που κάνουν οι μάζες, το προλεταριάτο, οι εργάτες εντελώς ενστικτωδώς (...) θέλω να το πράξω εν πλήρη συνειδήσει και με καθαρή γνώση της αναγκαιότητας: Πρέπει την οικονομία που τελεί υπό κατάρρευση να την καταστρέψουμε συθέμελα, να μην υπάρξει ποτέ καν σαν δυνατότητα η ανάκαμψή της. Να μη μείνει ούτε η αμυδρή ανάμνηση μιας ανθηρής οικονομίας στην ανθρωπότητα. (...)

Μας έκανε ποτέ πιο ευτυχείς η ανθηρή οικονομία; Μας έκανε έστω και ελάχιστα πιο ευτυχείς από τους ανθρώπους που δεν γνώριζαν τίποτα για την οικονομία; Μας έδωσε χειροβομβίδες και δηλητηριώδη αέρια και ζέπελιν και οπλοπολυβόλα και υποβρύχια και θάνατο και καταλήστευση και μίσος και αδικία και δάκρυα, δάκρυα χωρίς τελειωμό. Αν χρειάζομαι για να πάω από το Μόναχο στο Αμβούργο τέσσερις βδομάδες ή 14 ώρες είναι για την ευτυχία και την ανθρωπιά μου λιγότερο σημαντικό από το ερώτημα: πόσοι άνθρωποι, που νοσταλγούν λίγο φως όπως κι εγώ, πρέπει να είναι έγκλειστοι στα εργοστάσια, να θυσιάζουν τα κορμιά και τα πνευμόνια τους, για να φτιαχτεί μια μηχανή τρένου; Πιο σημαντικό μου φαίνεται το εξής:

τάσσεται ως περιεχόμενο της επαναστατικής προοπτικής η κατάργηση της ίδιας της οικονομίας, η ιδέα δηλαδή ότι η οικονομία ως τέτοια αποτελεί ένα ιστορικό-κοινωνικό προϊόν, που μπορεί και πρέπει να πάψει να υφίσταται μέσα από την επαναστατική δραστηριότητα, κάτι που αποτελεί μια θεμελιώδη θέση μιας κομμουνιστικής πολιτικής.

Η ριζοσπαστικοποιημένη νεολαία τώρα, παράλληλα με τα συμβούλια μαθητών-μαθητευόμενων που στήνει, μέσα στο αστικό πεδίο βρίσκει νέους τρόπους συναναστροφής. Νοικιάζονται από κοινού άδεια σπίτια ή χώροι, όπου οι νέοι πειραματίζονται με τη συλλογική ζωή, έξω από την αυταρχικότητα της εργατικής οικογένειας. Οι ίδιοι χώροι λειτουργούν σαν λέσχες αυτομόρφωσης, όπου διαβάζονται για παράδειγμα η *Αλληλοβοήθεια* του Κροπότκιν, *Το αλφαβητάρι του Κομμουνισμού* κτλ. Διαδίδεται η τάση για δράσεις έξω από τα όρια της νομιμότητας σε επίπεδο παρέας-συμμορίας, με ενέργειες όπως απαλλοτριώσεις, κλοπές από τα εργοστάσια, ντου σε βίλες αστών, σαμποτάζ κτλ.

Αυτές οι ρήξεις μέσα στην καθημερινότητα θα μείνουν εκτός της κύριας θεωρητικοποίησης της εποχής. Μια εξαίρεση αποτελεί ο Φραντς Γιουνγκ [Franz Jung], ένας επαναστάτης ντανταϊστής που εντάσσεται στον ριζοσπαστικό κομμουνισμό. Θα δράσει κατά κύριο λόγο ως ενδιάμεσος ανάμεσα στον ένοπλο βραχίονα του κινήματος και τα επίσημα όργανα, αρχικά του KPD, και στη συνέχεια του KAPD. Ο Γιουνγκ, επηρεασμένος από τις ιδέες του Γκρος, θα ξαναβρεί την ιδέα του νεαρού Μαρξ, που παρόλη τη μεταφυσική της μας λέει κάτι ουσιώδες: *η πιο θεμελιώδης ανθρώπινη ανάγκη είναι οι άλλοι άνθρωποι.* Κάθε εξέγερση ριζώνει στην απομόνωση από

*όσο πιο γρήγορα καταστρέψουμε την οικονομία και την άνθισή της, όσο πιο γρήγορα διαλυθεί και το τελευταίο ίχνος της βιομηχανίας, τόσο πιο γρήγορα θα καταφέρουν οι άνθρωποι να χορτάσουν και ο καθένας να λάβει το μικρό μερίδιο στην ευτυχία που δικαιούται». (Ρετ Μαρούτ, *Der Ziegelbrenner*, 3 Δεκεμβρίου 1919)*

την ανθρώπινη κοινότητα, που υπό τις παρούσες συνθήκες εμφανίζεται αντεστραμμένα ως γενικευμένος διαχωρισμός και τείνει να την αναδημιουργήσει, να συγκροτήσει δηλαδή μια κοινωνική μορφή όπου οι ανάγκες και οι επιθυμίες θα μπορούν να κυκλοφορούν αβίαστα ανάμεσα στα άτομα, χωρίς εξωτερικά προσκόμματα.

Γίνεται αυτή η εστίαση σε κάποια πρόσωπα, για να φανεί ότι έστω μειοψηφικά, η επαναστατική δυναμική παράγει ανθρωπότυπους που έχουν διαβεί τα εσκαμμένα. Προκύπτουν καλλιτέχνες που πια δεν δρουν καλλιτεχνικά, εργάτες που παύουν να δρουν ως εργάτες, και γίνονται απλά, εξεγερμένοι κομμουνιστές. Αυτή η τάση προς ένα ξεπέραςμα των διαχωρισμών δεν θα γενικευτεί.

1920: Συνθήκη των Βερσαλλιών – Εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης

Επιστρέφουμε στην ιστορική αναδρομή. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών υπογράφεται στα τέλη του Ιουνίου του 1919. Η Γερμανία χάνει τις αποικίες της, υποχρεούται να αποπληρώσει βαρύτατες πολεμικές αποζημιώσεις, να μειώσει σε μεγάλο βαθμό το στράτευμα και να διαλύσει τα παραστρατιωτικά σώματα (freikorps). Χάνει εδάφη στα ανατολικά, η δε περιοχή του Ρήνου κηρύσσεται αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη. Η Συνθήκη θα ερμηνευτεί από την κομμουνιστική αριστερά ως συνέχιση της ιμπεριαλιστικής πολιτικής με οικονομικά μέσα. Σηματοδοτεί μια τεράστια μεταφορά υπεραξίας από την ηττημένη Γερμανία προς τους Συμμάχους, κάτι που δεν μπορεί παρά να επιδεινώνει την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης της Γερμανίας. Αποτελεί το έναυσμα για την εμφάνιση εθνικοαπελευθερωτικών τάσεων, που στη συμβουλευτική αριστερά παρουσιάζονται ως η τάση του λεγόμενου Εθνικο-Μπολσεβικισμού. Όμως είναι το κεφάλαιο και η άκρα δεξιά που θα εκμεταλλευτούν στο έπακρο τη συνθήκη, τόσο για ιδεολογικούς λόγους (νέα εθνική ενότητα, ταπεινωμένο

έθνος) όσο και για υλικούς, για να εκμεταλλευτούν επιπλέον το προλεταριάτο.

Δυο μήνες μετά ιδρύεται επισήμως η λεγόμενη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Ψηφίζεται το νέο σύνταγμα και στο επίπεδο της κεντρικής πολιτικής σκηνής επικρατεί μια επίφαση ηρεμίας και ομαλότητας.

Το KPD έχει πια χωριστεί σε δυο τάσεις. Μια, που μειοψηφεί, και αποτελείται πάνω κάτω από ό,τι έχει απομείνει από τον *Σπάρτακο*, συντάσσεται όλο και περισσότερο με την μπολσεβίκικη οπτική και θέλει να μετατρέψει το KPD σε ένα μαζικό κόμμα, το οποίο να συμμετέχει στο κοινοβούλιο και τα συνδικάτα και να δρα στη βάση του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, σε συμφωνία με τους μετέπειτα 21 Όρους της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Η αριστερά από την άλλη, παραμένει αδιάλλακτη στις αρχικές επαναστατικές θέσεις. Στο συνέδριο της Χαϊδελβέργης (10/1919), η δεξιά με πολιτικάντικα τεχνάσματα θα καταφέρει να απομακρύνει από το κόμμα την επαναστατική αριστερά, η οποία πια θα δρα αυτόνομα.²³

Τον Φεβρουάριο του 1920 οι τοπικές ενώσεις που είχαν σχηματιστεί σε όλη τη Γερμανία έξω και ενάντια στα συνδικάτα συγκροτούνται σε μια νέα οργάνωση, την AAUD [Γενική Ένωση Εργατών Γερμανίας], που θα αρχίσει να δρα μέσα στους χώρους δουλειάς συσπειρώνοντας τους ριζοσπαστικοποιημένους προλετάρους. Είναι επηρεασμένη από την IWW σε σχέση με τη συλλογική άμεση δράση, όμως μιλά σαφώς υπέρ της προλεταριακής δικτατορίας και έχει ριζοσπαστικό-κομμουνιστικό χαρακτήρα. Δεν οργανώνει συντεχνιακούς αγώνες, απορρίπτει τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και κάθε διαπραγμάτευση. *Αποτελεί μια ρήξη όχι απλά με τη μορφή-συνδικάτο, αλλά με το ίδιο το περιεχόμενο του συνδικαλισμού.*

23. Θα αποκαλούμε «επίσημο KPD» το μεν σχηματισμό, και «αριστερούς κομμουνιστές» ή «ριζοσπάστες κομμουνιστές» τους δεύτερους.

Freikorps της ταξιαρχίας Έρχαρντ, πραξικόπημα του Καππ. Η ταξιαρχία Έρχαρντ, όπως και άλλες μονάδες freikorps, χρησιμοποιεί ήδη ως διακριτικό τη σβάστικα

1920: Πραξικόπημα Καππ/Λύτβιτς – Εξέγερση του Ρουρ

Το σημαντικότερο γεγονός του 1920 είναι το πραξικόπημα των Καππ/Λύτβιτς και η εξέγερση στο λεκανοπέδιο του Ρουρ που ακολουθεί. Όπως αναφέρθηκε, η κυβέρνηση σύμφωνα με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών είναι υποχρεωμένη να προχωρήσει στη διάλυση των παραστρατιωτικών σωμάτων. Ένας από τους αρχιστράτηγους και ιθύνων νους πίσω από τα freikorps, ο Βάλτερ φον Λύτβιτς [Walther von Lüttwitz]²⁴ αποφασίζει να προχωρήσει σε διεργασίες για την επιβολή στρατιωτικής χούντας. Έρχεται σε επαφή με τον συντηρητικό πολιτικό Καππ και στις 13 Μαρτίου διατάσσει την ταξιαρχία του Έρχαρντ, μια σκληροπυ-

24. Ο αρχιστράτηγος Λύτβιτς ήταν ο ιθύνων νους πίσω από τη δημιουργία των freikorps και ένας από τους επιτελείς που είχαν αναλάβει το μιλιταριστικό σκέλος της σφαγής των εξεγερμένων στο Βερολίνο το Γενάρη του 1919.

ρηνική μονάδα freikorps, να εισβάλει και να καταλάβει το Βερολίνο, το οποίο και γίνεται. Ο λόγος που βγάζουν έχει αντισημιτικά και σοβινιστικά στοιχεία, και τελικός σκοπός φαίνεται να είναι η οριστική πάταξη της εργατικής απειθαρχίας.

Η Σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση απευθύνεται στην ηγεσία του στρατεύματος προς υπεράσπιση της Δημοκρατίας. Η απάντηση που παίρνει η κυβέρνηση από τους στρατηγούς είναι αφοπλιστική: «Ο γερμανικός στρατός δεν ανοίγει πυρ στον γερμανικό στρατό»! Αυτή είναι η διαφορά ανάμεσα σε μια πολιτική βιτρίνα και το ίδιο το κράτος του κεφαλαίου. Τότε το SPD σε συνεργασία με τους Ανεξάρτητους και τα συνδικάτα αναγκάζεται να καλέσει σε Γενική Απεργία ενάντια στο πραξικόπημα. Χρησιμοποιεί δηλαδή ό,τι μισούσε, τη μορφή της πολιτικής μαζικής απεργίας. Το KPD απέχει σε πρώτο χρόνο. Για ένα μικρό διάστημα συμμετέχει σε διεργασίες για τη δημιουργία της λεγόμενης «Εργατικής Κυβέρνησης», δηλαδή κυβέρνησης SPD-USPD-KPD, και στη συνέχεια μιλά για «νομοταγή αντιπολίτευση». Οι κομμουνιστές που έχουν αποκλειστεί από το κόμμα, καθώς και οι αναρχοσυνδικαλιστές, εμπλέκονται ενεργά στην απεργία, με τη λογική ότι αποτελεί ευκαιρία να ξαναβγει μπροστά η υπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης.

Η απεργία ξεκινά στις 15 Μαρτίου και είναι η πιο μαζική από όλες τις κινητοποιήσεις της περιόδου. Απεργούν περίπου 12 εκατ. εργάτες. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι πραξικοπηματίες δεν μπορούν να βρουν καν τυπογραφείο για να δημοσιεύσουν τις ανακοινώσεις τους. Η απεργιακή επιτροπή της εταιρίας ύδρευσης του Βερολίνου αποφασίζει να διακόψει την υδροδότηση σε όλη την πόλη. Μετά από 2 ημέρες απεργίας το πραξικόπημα καταρρέει, καθώς, πλην των μοναρχικών και συντηρητικών κύκλων, δεν θα βρει υποστήριξη από κανένα κοινωνικό στρώμα.

Όμως εκτός Βερολίνου τα πράγματα είχαν προχωρήσει πολύ πέρα από μια απεργία. Σε διάφορες περιοχές (Θουριγγία, Σαξονία)

έχουν ξεσπάσει ένοπλες συγκρούσεις ενάντια στους χουντικούς.

Στο λεκανοπέδιο του Ρουρ τα πράγματα εκτραχύνονται πολύ γρήγορα. Ένας λόγος για αυτό είναι ότι τα τοπικά τμήματα του στρατού υποστηρίζουν το πραξικόπημα. Οι εργάτες απαλλοτριώνουν αποθήκες οπλισμού της αστυνομίας, και σχηματίζονται οι πρώτες ένοπλες ομάδες που επιτίθενται με επιτυχία στις τοπικές δυνάμεις επιβολής της τάξης. Γρήγορα το κίνημα παίρνει τη μορφή χιονοστιβάδας και ξεφεύγει από κάθε έλεγχο. Οργανωτικά στηρίζεται στους αναρχοσυνδικαλιστές, τους αριστερούς κομμουνιστές που σε ένα μήνα θα συγκροτήσουν το KAPD, τη βάση των Ανεξάρτητων αλλά και ανένταχτους προλετάρους. Μετά τις αυθόρμητες πρώτες εχθροπραξίες στήνονται από τους οργανωτικούς πυρήνες επιτροπές αγώνα και δηλώνεται ανοιχτά η πρόθεση για τη συγκρότηση Κόκκινου Στρατού. Αυτό το μόρφωμα πολύ γρήγορα αποκτά 100.000 μέλη και αρχίζει να προελαύνει από πόλη σε πόλη, εξαναγκάζοντας το στράτευμα, την αστυνομία και τα freikorps να εγκαταλείψουν ολόκληρο το λεκανοπέδιο. Στις 22 Μαρτίου όλη η περιοχή θα έχει απελευθερωθεί και ο κόκκινος στρατός έχει ανοιχτεί στην περιφέρειά της.

Στις 20 Μαρτίου τα συνδικάτα ανακοινώνουν τη λήξη της Γενικής Απεργίας. Στις 25 η κυβέρνηση και τα εργατικά κόμματα (μαζί και το επίσημο KPD) απαιτούν τη λήξη των εχθροπραξιών. Ένα κομμάτι του Κόκκινου Στρατού δεν διατίθεται να παραδώσει τα όπλα, καθώς βλέπει να ανοίγεται η δυνατότητα της κοινωνικής χειραφέτησης. Τα μέλη της AAUD, οι ριζοσπάστες κομμουνιστές καθώς και η βάση των αναρχοσυνδικαλιστών (που πια δρά ενάντια στην πασιφιστική ηγεσία, η οποία συντάσσεται με την κυβέρνηση ως προς αυτό) είναι αδιάλλακτοι. Μέσα στην εξεγερμένη περιοχή ξεσπούν διαμάχες και ρήξεις ανάμεσα στα δημοκρατικά στοιχεία και σε όσους θεωρούν ότι πρόκειται για την απαρχή μιας κοινωνικής επανάστασης. Στο Ντούισμπουργκ για παράδειγμα η πρώτη με-

τριοπαθής επιτροπή από KPD και σοσιαλδημοκράτες, που είχε ως στόχο και όριο δράσης τον αντιχουντικό αγώνα, πέφτει με τα όπλα από ανεξέλεγκτα στοιχεία των αναρχοσυνδικαλιστών και των αριστερών κομμουνιστών. Αργότερα θα μιλήσουν για «ένοπλες ορδές» και αναρχικές συμμορίες. Κρατικά έγγραφα και αρχεία με ποινικά μητρώα καταστρέφονται, οι τοπικές τράπεζες απαλλοτριώνονται, σε κάποιες περιπτώσεις τα χαρτονομίσματα τα μαζεύουν σε στίβες στις πλατείες και τα καίνε και οργανώνεται η ελεύθερη διανομή των αγαθών στον ντόπιο πληθυσμό. Η κυβέρνηση από τη μεριά της ξεκινά τις διεργασίες για την καταστολή της εξέγερσης.

Ο στρατός αρχίζει να περικυκλώνει την περιοχή. Στις επιχειρήσεις θα συμμετάσχουν και τα freikorps που μόλις 2 βδομάδες πριν είχαν πρωτοστατήσει στο χουντικό πραξικόπημα. Από τα όργανα της εξέγερσης βγαίνουν καλέσματα για αλληλεγγύη στο υπόλοιπο προλεταριάτο της Γερμανίας, τα οποία όμως δεν βρίσκουν ευρεία ανταπόκριση. Μέσα στο λεκανοπέδιο θα καταφέρουν παραταύτα να μπουν οι ένοπλες αντάρτικες μονάδες των αριστερών κομμουνιστών Μαξ Χελτς και Καρλ Πλέτνερ, οι οποίες οργανώνουν επιδρομές και απαλλοτριώσεις.²⁵

25. Μέσα στον κυκεώνα των γεγονότων προκύπτουν διάφορα μορφώματα που δρουν σε καθεστώς παρανομίας ή ημιπαρανομίας, σε χαλαρή σύνδεση με τις επίσημες πολιτικές οργανώσεις, με αιχμή τις απαλλοτριώσεις και την ένοπλη πάλη. Παράλληλα, οι κομμουνιστικοί πολιτικοί φορείς στήνουν ένοπλους βραχίονες, οι οποίοι χρησιμοποιούν σαν προκάλυμμα συλλόγους ορειβασίας και αθλητικούς ομίλους που στήνονται επί τούτου. Οι Χελτς [Max Hoelz] και Πλέτνερ [Karl Plättner] είναι οι ηγέτες των δυο σημαντικότερων και σταθερότερων ομαδοποιήσεων. Ο Χελτς είχε μια κατά βάση βιωματική σχέση με την πολιτική δράση χωρίς ιδιαίτερη πολιτική συγκρότηση. Μόνο μέσα στα γεγονότα αποκτά μια υποτυπώδη θεωρητική συγκρότηση. Ο Πλέτνερ από την άλλη έδρασε αρχικά ως στέλεχος στο KPD και εν συνεχεία ως ιδρυτικό μέλος στο KAPD, και πριν βγει στην παρανομία συμμετείχε στα μεγάλα πολιτικά

Η εξέγερση του Ρουρ αποτελεί την πιο πολωμένη σύγκρουση της περιόδου. Είναι από τις λίγες φορές που οι εξεγερμένοι προχωρούν σε μαζικές κινήσεις απαλλοτρίωσης. Από τη μια έχουμε τη δημοκρατία και έναν προδρομικό φασισμό, είναι αδύνατο να πούμε πια ποιος χρησιμοποιεί ποιον, και από την άλλη την προοπτική του κομμουνισμού και της αναρχίας.

Οι εξεγερμένοι κατανοούν πια ότι είναι εγκλωβισμένοι, και ότι το προλεταριάτο στην υπόλοιπη Γερμανία δεν πρόκειται να εξεγερθεί. Από δω και πέρα τα καλέσματα που βγαίνουν από τα όργανά τους παίρνουν μια χροιά τετελεσμένου: τώρα ή ποτέ, ή θα νικήσουμε ή θα σκοτωθούμε.²⁶

Στις 30 Μαρτίου η κυβέρνηση βγάζει ένα τελευταίο τελεσίγραφο, στο οποίο όμως

γεγονότα καθώς και στην πολιτική πάλη μέσα στις οργανώσεις. Προσπάθησε να τεκμηριώσει τον τρόπο που κατανοούσε την άμεση δράση στη προσούρα με τίτλο «Ο οργανωμένος κόκκινος τρόμος! Κομμουνιστικές ένοπλες παρελάσεις ή οργανωμένη αντάρτικη δράση στον εμφύλιο πόλεμο» (1921). Αυτές οι αντάρτικες ομάδες στον βαθμό που δρούσαν σε αλληλεπίδραση με το πλατύ κίνημα αποτελούσαν ένα από τα πιο γόνιμα στοιχεία του, κάνοντας πράξη τη λογική της άμεσης ανατρεπτικής δράσης και καλώντας το υπόλοιπο προλεταριάτο να δράσει στη βάση της ικανοποίησης των άμεσων αναγκών και επιθυμιών του. Με την υποχώρηση του κινήματος διολίσθησαν σε διαχωρισμένες τροφιστικές λογικές υποκατάστασης.

26. «Κάτω η σύγχρονη Σκλαβιά! Δεν θέλουμε πια να μας πατάνε στο χώμα αυτοί που από το τυχαίο γεγονός ότι γεννήθηκαν αστοί μπορούν και μας κοιτάνε αφ' υψηλού. Δεν θέλουμε να μαστε πια προλετάριοι χωρίς τίποτα, απαιτούμε να έχουμε από κοινού τα μέσα παραγωγής. Θέλουμε να έχουμε δικαίωμα σε ό,τι παράγουμε. Θέλουμε δικαίωμα στα πλούτη που βρίσκονται πάνω και κάτω από τη γη. Δεν ελπίζουμε πια σε καμία ζωή μετά τον θάνατο, θέλουμε να φέρουμε τον παράδεισο πάνω στη γη. Δεν θέλουμε ένα δεύτερο Βερολίνο (...). Για να μη γίνει αυτό, πρέπει να νικήσουμε και να παλέψουμε μέχρις εσχάτων. Τον νου μας στη Ρόζα! Τον νου μας στον Καρλ! Γι' αυτό ας το βάλουμε καλά στο μυαλό, αδελφοί εν όπλοις, ή θα νικήσουμε ή θα πεθάνουμε». Από προκήρυξη του Συμβουλίου της πόλης του Lohberg.

οι εξεγερμένοι δεν δίνουν σημασία. Τρεις μέρες μετά, η Σοσιαλδημοκρατία διατάσσει την προέλαση του δημοκρατικού στρατεύματος και των πρωτοφασιστικών freikorps που είχαν συγκεντρωθεί από όλη τη Γερμανία για να καταστείλουν την εξέγερση. Η προέλαση ξεκινά από τα Βόρεια και τα Ανατολικά. Στα Δυτικά, τα συμμαχικά στρατεύματα, Γάλλοι κυρίως, έχουν αποκλείσει τη διαφυγή στον ποταμό Ρήνο. Η μάχη είναι ασύμμετρη τόσο αριθμητικά όσο και από άποψη του οπλισμού που διαθέτουν οι δυο μεριές. Ο στρατός και τα freikorps έχουν στη διάθεσή τους πυροβολικό, άρματα μάχης, αεροπορία, αέρια χημικού πολέμου. Ιδίως τα freikorps, στα οποία συμμετέχουν διάφοροι από τους μετέπειτα ναζιστές²⁷ όπως ο Χίμλερ, ο διοικητής του Άουσβιτς κ.ά., προχωρούν σε ακραίες θηριωδίες: μαζικές εκτελέσεις, κυνήγι άοπλων μέσα σε χωριά, χωράφια και ορυχεία, σφαγές με χειροβομβίδες. Η τελευταία πόλη, το Έσσεν, θα πέσει στις 7 Απριλίου, και μέχρι τις 19 Απριλίου ο στρατός και τα freikorps θα αποκαταστήσουν τη Δημοκρατία σε όλη την περιοχή.

Η εξέγερση και η καταστολή της έχει σημαντικές επιπτώσεις στο πολιτικό πεδίο. Οι αναρχοσυνδικαλιστές αφενός λόγω του κύματος καταστολής που ακολουθεί, αφετέρου εξαιτίας της απογοήτευσης από την πασιφιστική στάση της ηγεσίας, θα αποδυναμωθούν σημαντικά. Διάφορες τοπικές οργανώσεις της FAUD αποσχίζονται και προσχωρούν στην κομμουνιστική AAUD και συνδέονται πολιτικά με τους αριστερούς κομμουνιστές.

Η νομοταγής στάση του KPD είναι η στάλα που ξεχείλισε το ποτήρι για τους αριστερούς κομμουνιστές, που πια κατανοούν ότι είναι αδύνατη μια ανακατάληψη του επί-

27. Το NSDAP [Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα] ιδρύεται το 1920 ως μετεξέλιξη του εθνικιστικού DAP [Γερμανικό Εργατικό Κόμμα], όμως ακόμα αποτελεί μια σχετικά άμαχη συσπείρωση που δεν παίζει ιδιαίτερο ρόλο στα γεγονότα. Παρόμοιες ομαδοποιήσεις δρουν στον εθνικιστικό-λαϊκιστικό [völkisch] χώρο.

σημου κόμματος. Θεωρούν ότι το επίσημο KPD έχει υπαναχωρήσει σε μια σοσιαλδημοκρατική λογική που λειτουργεί στη βάση μιας ιεραρχικής σχέσης ανάμεσα σε ηγεσία, δομή του κόμματος, βάση, συνδικάτα και εργατική τάξη. Γίνεται η θεωρητικοποίηση ότι η λενινιστική μορφή-κόμμα, ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός, δανείζεται τη δομή από το ίδιο το βιομηχανικό κεφάλαιο, από τον τρόπο που είναι οργανωμένες οι επιχειρήσεις. Παράλληλα απορρίπτεται η φεντεραλιστική μορφή ως μικροαστική. Τον Απρίλιο προχωρούν στην ίδρυση ενός ριζοσπαστικού φορέα. Οι ονομασίες που θα προταθούν στο ιδρυτικό συνέδριο είναι *Κομμουνιστικό Εργατικό Κόμμα Γερμανίας* [KAPD], *Αντεθνικός Κομμουνιστικός Σύνδεσμος* και *Διεθνείς Κομμουνιστές* – τελικά επικρατεί η πρώτη ονομασία.²⁸ Ο νέος σχηματισμός –είναι οι αριστεριστές για τους οποίους συνέγραψε ο Λένιν το ομώνυμο βιβλίο– θα συνεχίζει να έχει αντικοινοβουλευτικές και αντισυνδικαλιστικές θέσεις, και να προωθεί την προλεταριακή άμεση δράση από κοινού με την AAUD.

Από την άλλη, τον Δεκέμβρη του 1920, το KPD συγχωνεύεται με τους Ανεξάρτητους Σοσιαλδημοκράτες κατ' εντολή της Κομμουνιστικής Διεθνούς, και μετονομάζεται σε VKPD [Vereinigte KPD, ενοποιημένο KPD], μια κίνηση που το μετατρέπει σε μαζικό κόμμα και σηματοδοτεί την πλήρη μπολσεβικοποίησή του.²⁹

28. Αυτές οι διαφορές ως προς την ονομασία εκφράζουν τις διαφορές στις τάσεις που συσπειρώνονται στο νέο σχήμα. Σημαντική μερίδα του νέου σχήματος θεωρεί ότι πλέον η μορφή-κόμμα έχει χρεοκοπήσει ιστορικά, όμως εντέλει επικρατεί η άποψη της πλειοψηφίας, σύμφωνα με την οποία μια διακριτή πολιτική οργάνωση είναι απαραίτητη μέχρι την επαναστατικοποίηση ευρύτερων προλεταριακών στρωμάτων. Στα τέλη του 1921 η αντιεξουσιαστική τάση μέσα στο KAPD και την AAUD αποσχίζεται και ανασυγκροτείται ως AAUD-E [Einheitsorganisation, ενιαία οργάνωση], απορρίπτοντας εξ ολοκλήρου τη μορφή-κόμμα.

29. Η Γ' Διεθνής σε αυτή τη συγκυρία προωθεί και επιβάλλει παρόμοιες πολιτικές συνεργασίας

Δράση του Μαρτίου 1921

Ανάμεσα στην άνοιξη του 1920 και του 1921 υπάρχουν διάσπαρτες μαχητικές απεργίες σε όλη τη χώρα, που όμως δεν συντονίζονται μεταξύ τους. Από το 1921 τα πράγματα οξύνονται στην κεντρική Γερμανία, κυρίως στη Σαξονία. Σε αυτή την περιοχή, όπου είχε ιδιαίτερη δύναμη το KAPD και δευτερευόντως το KPD, οι εργάτες είχαν καταφέρει να κρατήσουν τα όπλα από το 1918. Την άνοιξη ένα κύμα απεργιών απαιτεί μείωση των εργάσιμων ωρών, αυξήσεις καθώς και τη διάλυση των ιδιωτικών δυνάμεων ασφαλείας που υπήρχαν στα εργοστάσια. Οι εργάτες με την παραμικρή αφορμή επιτίθενται ξανά και ξανά σε αυτές τις δυνάμεις και επιδίδονται σε εκτεταμένες φθορές και κλοπές στα εργοστάσια καθώς και λεηλασίες (ξυλεία, χαλκό, ασήμι). Μέσα στα εργοστάσια είναι διαδεδομένη η εργατική απειθαρχία – στην ουσία οι εργάτες με την πρακτική τους λένε στα αφεντικά ότι δεν κάνετε εσείς κουμάντο εδώ μέσα. Σε ένα εντελώς διαφορετικό επίπεδο, στην *Κομμουνιστική Διεθνή* παίρνει το πάνω χέρι μια αριστεριστική τάση, που προτάσσει τη λεγόμενη «θεωρία της επίθεσης» (Ζινόβιεφ) με μπλανκιστικά-πραξικοπηματικά χαρακτηριστικά. Την ιδέα δηλαδή, ότι πρέπει να προκληθεί άμεσα μια «επανάσταση» στη Γερμανία.

Οι καπιταλιστές ειδοποιούν την κυβέρνηση ότι αδυνατούν πλέον να επιβάλλουν μια στοιχειώδη τάξη στα εργοστάσια. Η κυβέρνηση αποφασίζει να πατάξει τις εστίες ανομίας στη Σαξονία και στέλνει δυνάμεις από το Βερολίνο. Τα κομμουνιστικά κόμματα KPD και KAPD καλούν τους εργάτες να πάρουν τα όπλα. Παρόλο που βγάζουν το κάλεσμα για ένοπλο αγώνα, δεν οργανώνουν τα ίδια τις επιθετικές δράσεις, οι οποίες οργανώνονται από τα κάτω, από συσπειρώσεις ριζοσπαστικοποιημένων εργατών. Βρίσκουμε ξανά τις

και συνένωσης των κομμουνιστικών κομμάτων με κεντρικούς σχηματισμούς.

αντάρτικες ομάδες των Χελτς και Πλέτνερ, που οργανώνουν μια σειρά από βομβιστικές ενέργειες. Στην εξέγερση θα συμμετέχει μόνο μια μειοψηφία από εργάτες. Η γενική απεργία που καλείται δεν θα είναι καθολική.

Μια σειρά από εργοστάσια καταλαμβάνονται και οι εργάτες οχυρώνονται σε αυτά. Είναι η μόνη φορά που εμφανίζεται μαζικά η πρακτική της κατάληψης του χώρου εργασίας μέσα στα γεγονότα του 1918-1921.³⁰ Όμως οι εξεγερμένοι δεν ακολουθούνται από την υπόλοιπη εργατική τάξη, και τα πράγματα δεν γενικεύονται, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση σχετικά σύντομα να καταφέρει να επαναφέρει την τάξη στις εξεγερμένες περιοχές.

Η αντιεξουσιαστική τάση (AAUD-E) που είχε σχηματιστεί μέσα στους αριστερούς κομμουνιστές, με κύριο θεωρητικό τον Όττο Ρύλε, θα θεωρήσει τα γεγονότα σαν ενέργειες που ορίστηκαν από τα πάνω, σε συνάφεια με τις ανάγκες της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της Σοβιετικής Ρωσίας (καταστολή απεργιών, Κροστάνδη). Παρόμοια κριτική ασκείται και από την αναρχοσυνδικαλιστική FAUD. Αυτή η άποψη είναι μονομερής, καθώς αγνοεί την κίνηση από τα κάτω που συναντή-

30. Η απουσία αυτής της μορφής αγώνα από τα γεγονότα έχει ενδιαφέρον. Από τη μια, φαίνεται να έχει να κάνει με ένα όριο στην άμεση δράση, και με την αναμονή για τα συμβούλια –ή μάλλον για τα ριζοσπαστικοποιημένα συμβούλια– να αποφασίσουν και να επιβάλουν την κοινωνικοποίηση ως πολιτικό μέτρο. Από την άλλη, σύμφωνα με τον Μαξ Χελτς, στο συγκεκριμένο πλαίσιο που συζητούμε, αυτή η πρακτική θα ήταν θνησιγενής καθώς το επίπεδο βίας από τη μεριά του κράτους ήταν τέτοιο που η οχύρωση στα εργοστάσια πολύ απλά θα μετέτρεπε τους εργάτες σε εύκολο στόχο για το πυροβολικό (Gabriel Kuhn, *All Power to the Councils*, σ. 299. Ευχαριστίες στον Ε. για την επισήμανση). Το ενδιαφέρον είναι ότι στο δίλημμα του Ιταλού κομμουνιστή Αμαντέο Μπορντίγκα (*Κατάληψη της εξουσίας ή κατάληψη του εργοστασίου*;, *Il Soviet*, 1920) και σε αντίστιξη με την κόκκινη διετία της Ιταλίας, όπου η κατάληψη του εργοστασίου αναδείχθηκε σε βασική μορφή αγώνα, το κίνημα στη Γερμανία πρόταξε ως στόχο την αντιπαράθεση με τις κρατικές δυνάμεις στο κοινωνικό πεδίο.

θηκε με τους σχεδιασμούς σε επίπεδο ηγεσίας, όμως δείχνει κατά πού πάνε τα πράγματα.

Κάπου εδώ σβήνει η επαναστατική δυναμική. Η τελευταία ενέργεια κατά την οποία το ζήτημα της κοινωνικής χειραφέτησης ετέθη πρακτικά σε μεγάλη κλίμακα ήταν η εξέγερση του 1920, στο λεκανοπέδιο του Ρουρ.

Ανάμεσα στο 1922 και το 1923 οι ριζοσπαστικές μειοψηφίες, τόσο οι κομμουνιστικές όσο και οι αναρχοσυνδικαλιστικές, θα χάσουν πολλά από τα μέλη τους και θα μετατραπουν σε μικρά για τα δεδομένα της εποχής σχήματα, που πια δεν παίζουν σημαντικό ρόλο στην έκβαση των γεγονότων. Σαν μικρά σχήματα θα συνεχίσουν να δρουν σε πιο περιορισμένη κλίμακα, να προωθούν την εργατική αυτοοργάνωση, καθώς και να παράγουν θεωρητικό έργο. Από αυτές τις τάσεις θα προκύψει αργότερα το πολιτικό ρεύμα του συμβουλιακού κομμουνισμού.

Πληθωριστική Κρίση του 1923, «Γερμανικός Οκτώβρης»

Από τα μέσα του 1922 εμφανίζονται έντονες πληθωριστικές τάσεις στη γερμανική οικονομία. Το μάρκο πέφτει συνεχώς. Αυτό καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την αποπληρωμή των πολεμικών αποζημιώσεων, και οδηγεί ένα κομμάτι της άρχουσας τάξης στη σκέψη της παύσης πληρωμών. Στις αρχές του 1923 η κρίση μετατρέπεται σε κρίση ραγδαίου πληθωρισμού και η Γερμανία είναι πια ανίκανη να αποπληρώσει τις αποζημιώσεις. Οι σύμμαχοι καταλαμβάνουν την περιοχή του Ρήνου μαζί με το Ρουρ και πλέον απαιτούν και πραγματοποιούν την αποπληρωμή των αποζημιώσεων σε είδος, κατά βάση σε κάρβουνο από τα ανθρακωρυχεία. Θα ξεσπάσουν απεργίες ενάντια στην κατοχή, που όμως έχουν την υποστήριξη ενός κομματιού του γερμανικού κεφαλαίου και της αστικής τάξης. Πολλοί καπιταλιστές σε συμφωνία με την κυβέρνηση συνεχίζουν να πληρώνουν τον μισθό στους απεργούς. Οι Ναζί και τα μέλη των παραστρα-

τιωτικών σχηματισμών³¹ θα προχωρήσουν σε ενέργειες άμεσης δράσης, δολιοφθορές και σαμποτάζ ενάντια στα κατοχικά στρατεύματα. Η κρίση εξαθλιώνει βίαια ευρύτερα στρώματα της γερμανικής κοινωνίας και η ανεργία, που μέχρι τώρα κυμαινόταν ανάμεσα στα 5% και 10%, ανεβαίνει σε ασύλληπτα ποσοστά. Ξεσπούν μαζικές ταραχές σε ολόκληρη τη χώρα, όμως πια οι λεηλασίες και πολλές διαδηλώσεις, στις οποίες συμμετέχουν ξεπεσμένα μικροαστικά στρώματα, έχουν μια αντισημιτική χροιά. Γίνονται στοχευμένες λεηλασίες σε καταστήματα Εβραίων. Η λογική της εθνικής απελευθέρωσης κυριαρχεί και η οπτική της κοινωνικής χειραφέτησης εμφανίζεται ως μέσο για την επίτευξή της. Ναζί και Κομμουνιστές μιλάνε σε κοινές εκδηλώσεις³² και το ίδιο το KPD υιοθετεί αυτούς τους μήνες τη λογική του Εθνικο-Μπολσεβικισμού.³³

31. Τα freikorps διαλύονται επισήμως το 1921 σε συμφωνία με τη συνθήκη των Βερσαλλιών. Τα μέλη τους προσχωρούν με οργανωμένο τρόπο στα νεοσύστατα SA του NSDAP, τη λεγόμενη Μαύρη Ράιχσβερ [*Schwarze Reichswehr*], την οργάνωση Consul, τη λίγκα των Βίκινγκ και άλλους παρόμοιους εθνικιστικούς παραστρατιωτικούς σχηματισμούς.

32. Η Ρουθ Φίσερ, μέλος της κεντρικής επιτροπής του KPD θα μιλήσει σε μια εκδήλωση που ήταν παρόντα μέλη του ναζιστικού κόμματος με τον παρακάτω τρόπο: «Φωνασκείτε ενάντια στο εβραϊκό κεφάλαιο κύριοι; Όποιος καταδικάζει το εβραϊκό κεφάλαιο έχει ήδη εμπλακεί στην ταξική πάλη, ακόμη κι αν δεν το καταλαβαίνει. Είστε ενάντια στο εβραϊκό κεφάλαιο και θέλετε να εξολοθρεύσετε τους χρηματιστές. Και καλά κάνετε. Τσακίστε τους Εβραίους καπιταλιστές με τις μπότες σας, κρεμάστε τους από τα φανάρια, σβήστε τους από τον χάρτη. Όμως τι θα κάνετε για το μεγάλο κεφάλαιο, τους Κλέκνερ, τους Στίνες;» (Pfemfert, Franz, *Die schwarzweiszrote Pest im ehemaligen Spartakusbund*, 1923)

33. Οι αποδυναμωμένες πια κομμουνιστικές τάσεις γύρω από το KAPD προσπάθησαν να αντιπαρατεθούν σε αυτή την εθνικιστική στροφή του KPD με μια διεθνιστική προκήρυξη με τίτλο «Φυλετική ή ταξική πάλη;» (περιοδικό *Ο Άνεργος*, Μάης 1923), στην οποία εκφράζεται η άποψη ότι η μετατροπή των γερμανοεβραίων σε αποδιο-

Τον Μάη το επίσημο KPD θα βγάλει προκήρυξη που μιλά για «την κυβέρνηση που ντροπιάζει το έθνος και προδίδει τον λαό» και για ένα διάστημα θα συνεχίσει σε αυτό το ύφος. Στην κεντρική του επιτροπή εμφανίζεται η άποψη ότι η γερμανική αστική τάξη σε αυτό το πλαίσιο παίζει έναν αντικειμενικά επαναστατικό ρόλο. Σε διάφορα κρατίδια το KPD συνεργάζεται με το SPD σε μια μετωπική λογική για την εγκαθίδρυση «εργατικών κυβερνήσεων». Όλη αυτή η ιδεολογική σύγχυση του 1923 εντέλει συγκεκριμενοποιείται σε μια πολιτική που λέει ότι η κατάσταση είναι αντικειμενικά προεπαναστατική και άρα το καθήκον του κόμματος είναι η προετοιμασία μιας ένοπλης εξέγερσης.

Σε διάφορες περιοχές της Γερμανίας οι φασίστες αποκτούν πραγματική δύναμη, προετοιμάζονται για εμφύλιο πόλεμο και οραματίζονται μια πορεία προς το Βερολίνο, κατ' αναλογία με την πορεία προς τη Ρώμη του Μουσολίνι. Το KPD στήνει τις λεγόμενες προλεταριακές εκατονταρχίες και οργανώνεται σε συμφωνία με την *Κομμουνιστική Διεθνή* για ένα ένοπλο πραξικόπημα, στην ουσία μια παρωδία της επανάστασης του Οκτώβρη στη Ρωσία. Αυτή η δράση ονομάστηκε «*Γερμανικός Οκτώβρης*».

Ορίζεται μια ημερομηνία προς τα τέλη Οκτώβρη. Μέσα στο KPD υπάρχει διχογνωμία για το αν πρέπει να γίνει, όμως εντέλει σε διάφορες πόλεις και κυρίως στο Αμβούργο κηρύσσεται γενική απεργία και ο ένοπλος βραχίονας του κόμματος προχωρά σε επιθέσεις στα αστυνομικά τμήματα και αποπειράται να καταλάβει δημόσια κτήρια. Η εργατική τάξη γενικά δεν ακολουθεί, και η όλη προσπάθεια μένει χωρίς συνέχεια. Από εδώ και πέρα μπαίνουν μπρος άλλου τύπου αλληλουχίες μέσα στον γερμανικό σχηματισμό που θα οδηγήσουν εντέλει στο 1933.

πομπαίο τράγο δεν μπορεί παρά να οδηγει στην ένταξη του προλεταριάτου στο έθνος-λαό, αποπροσανατολίζοντάς το έτσι από τον πραγματικό αντίπαλο, που είναι το ίδιο το κεφάλαιο ως κοινωνική πραγματικότητα και όχι ως άθροισμα από άτομα-μέλη της τάξης των καπιταλιστών.

* * *

Το πρώτο πράγμα που αναδεικνύεται από τη γερμανική επανάσταση είναι ότι η διεθνιστική οπτική, ο επαναστατικός ντεφαιτισμός, η αντίληψη ότι ο κύριος εχθρός βρίσκεται μέσα στη χώρα ανήκει στα μίνιμουμ ενός σχεδίου που θέλει να συμβάλει στην υπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης. Δεν μπορεί να υπάρξει εργατική χρήση του έθνους ή του λαού. Στη γενίκευσή του, αυτό σημαίνει ότι οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες δεν αποτελούν αγώνες που συμβάλλουν στην υπόθεση του κομμουνισμού. Ο αντι-ιμπεριαλισμός στον βαθμό που σημαίνει τη συστράτευση με τη μια ή την άλλη ανερχόμενη αστική τάξη αποτελεί μια ιδεολογία για κρατική χρήση.

Η συστράτευση των παραδοσιακών εργατικών οργανώσεων με το κεφάλαιο και το κράτος αποτελεί παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι μεσολαβήσεις που δημιουργεί ιστορικά το προλεταριάτο για την υπεράσπιση των συμφερόντων του αλλά και για τη χειραφέτησή του, όπως εργατικά κόμματα και συνδικάτα, μέσα στην ιστορική εξέλιξη, μετατρέπονται σε μορφές που το δένουν στον κόσμο του κεφαλαίου και στρέφονται εναντίον του, με τον πιο αμείλικτο τρόπο. Όμως το ίδιο μπορεί να ισχύσει και για τις οργανωτικές μορφές που γεννιούνται από μια διαδικασία ανατρεπτικού αγώνα, όπως τα εργατικά συμβούλια, τα οποία μπορούν κάλλιστα να χρησιμοποιηθούν εναντίον του αγώνα.³⁴

34. Αυτή η «διαλεκτική» είχε αναγνωριστεί ήδη από τη θεωρητικοποίηση που αναπτύχθηκε μέσα στα γεγονότα: «Η ανάπτυξη της επανάστασης είναι η διαδικασία αυτοχειραφέτησης του προλεταριάτου από αυτή την εξάρτηση, από την παράδοση των περασμένων εποχών – τούτη η αυτοχειραφέτηση μπορεί να γίνει πραγματικότητα μόνο μέσα από την ίδια την εμπειρία του αγώνα. Εκεί που ο καπιταλισμός έχει ιστορία αιώνων και άρα η πάλη των εργατών λαμβάνει χώρα εδώ και αρκετές γενιές, το προλεταριάτο έπρεπε σε κάθε περίοδο να αναπτύσει μεθόδους, μορφές και μέσα βοήθειας του

Εν συντομία, δεν υπάρχει μια οργανωτική μορφή που να εγγυάται ένα ριζοσπαστικό περιεχόμενο.

Το δημοκρατικό κράτος –και μάλιστα στην πιο αριστερή, προοδευτική, μεταρρυθμιστική μορφή του– μπορεί κάλλιστα να δράσει με τον πιο αυταρχικό, κτηνώδη, δολοφονικό τρόπο για να υπερασπιστεί κεφάλαιο και πατρίδα – και μάλιστα στο όνομα του σοσιαλισμού, της εργασίας, και της κοινωνικής ευημερίας.

Στον παγκόσμιο κύκλο αγώνων του 1917-1921, στον οποίον ανήκει και η γερμανική επανάσταση, εμφανίζονται οι όροι, και μόνο οι όροι, για ό,τι οι Καταστασιακοί θα ονομάσουν ενιαία κριτική, για μια συνολική πάλη ενάντια σε κάθε όψη αυτού του

αγώνα που να αναλογούν στην αντίστοιχη βαθμίδα ανάπτυξης του καπιταλισμού. Στη συνέχεια αυτές οι μέθοδοι και οι μορφές πάλης έπαυαν να θεωρούνται ως αυτό που πραγματικά είναι, δηλ. προσωρινής φύσης αναγκαιότητες, και εξυψώνονταν σε αμετάβλητες, απολύτως καλές, ιδεολογικά αποθεωμένες μορφές πάλης. Με την πάροδο του χρόνου μεταβάλλονταν σε δεσμά που εμποδίζουν την ανάπτυξη [νέων μορφών πάλης] και έπρεπε κάθε φορά να γίνουν κομμάτια. Την ώρα που η τάξη έμπαινε σε μια φάση έντονων ανατροπών και ανάπτυξης, η ηγεσία παρέμενε στάσιμη, ως εκφραστής μιας ορισμένης φάσης. Η ισχυρή της επίδραση μπλόκαρε το κίνημα· οι μορφές δράσης γίνονταν δόγματα και οι οργανώσεις μεταβάλλονταν σε αυτοσκοπό, δυσχεραίνοντας κι άλλο τον προσανατολισμό και την προσαρμογή στις νέες συνθήκες πάλης. Αυτό ισχύει και τώρα. Κάθε φάση ανάπτυξης της ταξικής πάλης πρέπει να ξεπεράσει την παράδοση των προηγούμενων φάσεων, για να μπορέσει να αναγνωρίσει και να φέρει σε πέρας τα δικά της καθήκοντα – μόνο που τώρα αυτή η ανάπτυξη συντελείται με πολύ γρηγορότερους ρυθμούς. Από την ίδια τη διαδικασία του αγώνα αναπτύσσεται η επανάσταση. Το ίδιο το προλεταριάτο γεννά τις αντιστάσεις που πρέπει μετά να υπερβεί. Στο ξεπέρασμά τους, το προλεταριάτο υπερβαίνει και τους δικούς του περιορισμούς και ωριμάζει για τον κομμουνισμό». (Πάνεκουκ, Παγκόσμια Επανάσταση και Κομμουνιστική Τακτική, 1920)

γερασμένου κόσμου. Το 1917-1921 αυτό το σχέδιο απέτυχε, η πρακτική σύνθεση δεν επετεύχθη.³⁵

Αυτό που επιτυγχάνεται μέσα στην αποτυχημένη γερμανική επανάσταση είναι η υλοποίηση και θεωρητικοποίηση της ρήξης ανάμεσα στη σοσιαλδημοκρατική οπτική και τον ριζοσπαστικό προσανατολισμό. Αυτή τη ρήξη πρέπει να την εντοπίσουμε στα αριστερά του *Σπάρτακου*, να κατανοήσουμε δηλαδή τον *Σπάρτακο* αλλά και τους Μπολσεβίκους, σαν το όριο του παλιού εργατικού κινήματος. Θεμελιώδες περιεχόμενο της ρήξης είναι μια αλλαγή στη σχέση ανάμεσα σε ριζοσπαστικές μειοψηφίες και την ίδια την τάξη.

Μέσα στα γεγονότα, μια εξαιρετικά διευρυμένη και ταξικά πολωμένη *πολιτική* σφαίρα παρέμεινε το προνομιακό πεδίο της ταξικής δράσης. Το σύνθημα «*Όλη η εξουσία στα συμβούλια*» σε αυτό το πλαίσιο σήμαινε το εξής: η εργατική τάξη με την ταξική της δράση εγκαθιδρύει ένα δίκτυο εργατικών

συμβουλίων, στο οποίο αστοί και μεσαία στρώματα δεν έχουν πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Αυτή η συμβουλευτική εξουσία με τη σειρά της θα επιβάλει μια σειρά από μέτρα, με βασικό την κοινωνικοποίηση της παραγωγής, από τα οποία μέτρα θα προκύψει *σε δεύτερο χρόνο* το επιθυμητό ξεπέραςμα της ταξικής κοινωνίας.

Σε συνάφεια με το παραπάνω, οι σπασμωδικές αλλά υπαρκτές κινήσεις άμεσης απαλλοτρίωσης έμειναν εκτός της κύριας θεωρητικοποίησης της περιόδου, με λίγες μη-συστηματικές εξαιρέσεις. Ίσως πρόκειται για ένα γενικό όριο της εποχής, ίσως να έπαιξε κάποιο ρόλο το ότι τα υποκείμενα πίσω από αυτές τις κινήσεις δεν είχαν ισχυρή φωνή μέσα στην προλεταριακή δημόσια σφαίρα. Ενώ συμβαίνει ένας ευρύτατος διάλογος γύρω από το περιεχόμενο της κοινωνικοποίησης, αυτές οι ενέργειες μένουν εν πολλοίς ανεξέταστες.³⁶ Η πολιτική επικράτησε, και μάλιστα η πολιτική με τα όπλα.

35. Ήταν αυτή η ήττα προδιαγεγραμμένη αναφορικά με τη Γερμανική Επανάσταση; Αν τοποθετηθούμε στη σκοπιά της *Realpolitik*, δεν μπορούμε παρά να απαντήσουμε με ένα ναι. Οι ριζοσπαστικές τάσεις παρέμειναν μειοψηφικές και το προλεταριάτο δεν προέβη στο αποφασιστικό βήμα, από το οποίο εξαρτώνται τα υπόλοιπα – τη διαδικασία κατάργησης του χρήματος, της μισθωτής εργασίας και της εμπορευματικής ανταλλαγής. Όμως αυτό που διαβάζουμε μέσα στην ιστορία σαν μια ορισμένη αλληλουχία γεγονότων που οδηγεί στην ήττα, δεν είναι παρά η επικράτηση του κεφαλαίου ενάντια στη δυναμική της κοινωνικής εκτροπής. Η επανάσταση, ως διαδικασία κατάργησης του κεφαλαίου, δεν μπορεί παρά να συλληφθεί και ως κατάλυση της κυριαρχίας του παρελθόντος πάνω στο παρόν ή με άλλα λόγια, ως κατάλυση του ντετερμινισμού που ενυπάρχει σε κάθε αλλοτριωτική κοινωνική σχέση και αποτελεί έκφραση της ταξικής κυριαρχίας, της ταξικής πάλης από τη σκοπιά του κεφαλαίου. Ως διαδικασία η επανάσταση ενάντια στο κεφάλαιο αναπτύσσεται ως αποτέλεσμα που ξεπερνά τις ιστορικές του προϋποθέσεις. Από αυτή την οπτική, το να λέμε ότι αυτή η ασυνέχεια ήταν ή δεν ήταν εφικτή δεν έχει ιδιαίτερο νόημα. Μπορούμε να κατανοήσουμε ως ένα βαθμό. Από εκεί και πέρα αρχίζει η εκλογίκευση.

36. Στο κατοπινό πολιτικό ρεύμα του συμβουλευτικού κομμουνισμού αυτή η απουσία έδρασε με δυο εν πολλοίς διακριτούς τρόπους. Η πρώτη οπτική υποβιβάζει τη σπουδαιότητα των γεγονότων, θεωρώντας τα ως τον επίλογο του επαναστατικού κύματος μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Προκύπτει το συμπέρασμα ότι μόνο μια ευθεία επίθεση στο σύστημα της μισθωτής εργασίας μπορεί να προσδώσει ριζοσπαστικό περιεχόμενο σε πολιτικές μορφές όπως τα εργατικά συμβούλια. Παράδειγμα αυτού του τρόπου σκέψης είναι ο Πωλ Μάτικ.

Η δεύτερη είδε το κίνημα των συμβουλίων ως την απαρχή ενός νέου εργατικού κινήματος. Ο χαμένος κρίκος μιας αρνητικής προλεταριακής δραστηριότητας αντικαθίσταται στο επίπεδο της θεωρίας από μια θετική ανάγνωση των κατηγοριών του κεφαλαίου (και του *Κεφαλαίου του Μαρξ*), σύμφωνα με την οποία, για παράδειγμα, ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας παρέχει το συνδεδετικό υλικό που προσδίδει υπόσταση στο συμβουλευτικό σύστημα. Παράδειγμα αυτής της θεωρητικής στάσης είναι το έργο της Ομάδας Διεθνών Κομμουνιστών (GIK), *Θεμελιώδεις Αρχές της Κομμουνιστικής Παραγωγής και Διανομής* (1930).

Η στρατιωτικοποίηση του κοινωνικού ζητήματος και άρα της ταξικής πάλης (ο «ταξικός εμφύλιος πόλεμος») μακράν από το να αποτελεί το ζενίθ της ριζοσπαστικότητας, αποτελεί τον τρόπο με τον οποίον απαντά το κεφάλαιο σε μια ακραία όξυνση των ταξικών αγώνων, μπροστά στον κίνδυνο αυτοί οι αγώνες να μετατραπούν σε επαναστατική πάλη, σε πάλη δηλαδή για την κατάργηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας. Δεν υπάρχει τρόπος για τους υποτελείς να αντιπαρατεθούν στρατιωτικά στο ίδιο επίπεδο με το κράτος χωρίς να μετατραπούν σε κάτι άλλο· η στρατιωτικοποίηση μεταφέρει τον ταξικό ανταγωνισμό στο γήπεδο του αντιπάλου, εκεί που παίζουν μπάλα μόνο κράτη ή δυνητικά κράτη. Μόνο μια εργατική τάξη οργανωμένη ως δυνητικός κρατικός μηχανισμός μπορεί να υπερνικήσει το αστικό κράτος στο δικό του γήπεδο. Το εξαιρετικά δύσκολο σε τέτοιες ακραίες συνθήκες είναι να δράσει το προλεταριάτο μέσα στον επιβαλλόμενο από το κεφάλαιο ταξικό πόλεμο με τρόπο ντεφαιτιστικό,³⁷ να λιποτακτήσει δηλαδή και από αυτή τη στρατιωτικοποίηση, και να χρησιμοποιήσει τη θέση του στην οικονομία έτσι ώστε να την καταστρέψει –και τη θέση και την οικονομία– διαλύοντας με αυτόν τον τρόπο και τον ιστορικό όρο ύπαρξης για κάθε στρατό και για κάθε πόλεμο.

37. Προφανώς δεν μιλούμε για πασιφισμό. Αν μιλούμε για κάτι είναι για μια βίαιη δραστηριότητα η οποία να διαπλέκεται με τον μετασχηματισμό της κοινωνικής μορφής, υποσκάπτοντας έτσι τον όρο ύπαρξης του αντιπάλου, αλλά και του ίδιου του προλεταριάτου. Μια σύντομη αλλά επαρκής διαπραγμάτευση του θέματος μπορεί να βρεθεί στην ενότητα «Βία και Καταστροφή του Κράτους» (Ζιλ Ντωβέ, *Κομμουνιστικοποίηση*). Ακόμα, σε πολύ υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης, στο *Κριτική της Βίας* του Βάλτερ Μπένγιαμιν (1921).

Βιβλιογραφία

Με έντονους χαρακτήρες σημειώνονται οι σημαντικότερες πηγές.

Ως κύριο αρχείο αναφοράς για κείμενα και πηγές της περιόδου χρησιμοποιήθηκε η ιστοσελίδα της *Association Archives Antonie Pannekoek*, <http://www.aaap.be>

A.A.. (2009) *Reform or Revolution? Η σχέση ανάμεσα στο πολιτικό και το κοινωνικό στα πλαίσια της Β' Διεθνούς*, Κινούμενοι Τόποι.

Baumgarten, S. (1986). *Aufstand der Avantgarde: die Märzaktion der KPD, 1921*. Frankfurt New York: Campus.

Ben, Scott. (2000). *The Origins of the Freikorps: A Reevaluation*. *University of Sussex Journal of Contemporary History*, 1 (2000)

Bock, H. (1976). *Geschichte des linken Radikalismus in Deutschland: e. Versuch*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Bock, H. (1993). *Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918 bis 1923: ein Beitrag zur Sozial- und Ideengeschichte der frühen Weimarer Republik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Bourrinet, P. (2017). *The Dutch and German communist left (1900-68): 'Neither Lenin nor Trotsky nor Stalin!' 'All workers must think for themselves*. Leiden Boston: Brill.

Broué, P., Birchall, I. & Pearce, B. (2005). *The German Revolution, 1917-1923*. Leiden Boston: Brill.

Chołuj, B. (1991). *Deutsche Schriftsteller im Banne der Novemberrevolution 1918: Bernhard Kellermann, Lion Feuchtwanger, Ernst Toller, Erich Mühsam, Franz Jung*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag.

- Clapham, J., Power, E., Postan, M., Rich, E., Miller, E., Wilson, C., Habakkuk, H., Mathias, P. & Pollard, S. (1941). *The Cambridge economic history of Europe*. Cambridge England New York: University Press.
- Cliff, T. (1984). *Class Struggle and Women's Liberation*
- Danyluk, R. (2012). *Befreiung und soziale Emanzipation Rätebewegung, Arbeiterautonomie und Syndikalismus*. Lich/Hessen: Ed. AV.
- Dauvé Gilles, *The Communist Left in Germany 1918-1921*.**
- Davis, B. (2000). *Home fires burning: food, politics, and everyday life in World War I Berlin*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Dillon, Christopher. "We'll Meet Again in Dachau': The Early Dachau SS and the Narrative of Civil War." *Journal of Contemporary History*, vol. 45, no. 3, 2010, pp. 535–554.
- Dreetz, D., Gessner, K. & Sperling, H. (1988). *Bewaffnete Kämpfe in Deutschland 1918-1923*. Berlin: Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik.
- FAU Duisburg, März 1920. *Die vergessene Revolution im Ruhrgebiet*. Syndikat-A.
- Gerber, J. (1989). *Anton Pannekoek and the socialism of workers' self-emancipation, 1873-1960*. Dordrecht Boston Amsterdam: Kluwer Academic International Institute of Social History.**
- Gordon, M. (2006). *Voluptuous panic: the erotic world of Weimar Berlin*. Los Angeles, Calif: Feral House.
- Haffner, S. (1979). *Die deutsche Revolution 1918/19: wie war es wirklich*. München: Kinkler.**
- Hake, S. (2017). *The Proletarian Dream: Socialism, Culture, and Emotion in Germany, 1863-1933*. Berlin Boston: De Gruyter.
- Harman, C. *Η Χαμένη Επανάσταση. Γερμανία 1918-1923*. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Heynen, R. (2015). *Degeneration and revolution: radical cultural politics and the body in Weimar Germany*. Leiden: Brill.
- Hoffrogge, R., Keady, J. & Desai, R. (2015). *Working class politics in the German Revolution: Richard Müller, the revolutionary shop stewards and the origins of the council movement*. Leiden, Netherlands: Brill.
- Internationalist Communist Group, *The Revolutionary Movement in Germany, 1918-1923*
- Jones, M. (2016). *Founding Weimar: violence and the German Revolution of 1918-1919*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Jurado, C. & Bujeiro, R. (2001). *The German Freikorps, 1918-23*. Oxford: Osprey.
- Kampf, A. (2016). *Frauenpolitik und politisches Handeln von Frauen während der Bayerischen Revolution 1918/19*.
- Kuhn, G. (2012). *All power to the councils!: a documentary history of the German Revolution of 1918-1919*. Oakland, Calif: PM Press.
- Laporte, N. & Hoffrogge, R. (2017). *Weimar communism as mass movement, 1918 – 1933*. Chadwell Heath: Lawrence & Wishart.
- Manfred Herzer (1995) Communists, Social Democrats, and the Homosexual Movement in the Weimar Republic, *Journal of Homosexuality*, 29:2-3.

- Mattick, P., Buckmiller, M., Plutte, C. & Geoffroy, M. (2013). *Die Revolution war für mich ein grosses Abenteuer: Paul Mattick im Gespräch mit Michael Buckmiller*. Münster: Unrast.
- Prudhommeaux, A. Σπάρτακος. Η Κομμούνια του Βερολίνου 1919. Διεθνής Βιβλιοθήκη.**
- Rachleff, P. (1976). *Marxism and council communism: the foundation for revolutionary theory for modern society*. New York: Revisionist Press.**
- Rieger, W. (1987). *Glückstechnik und Lebensnot: Leben und Werk Franz Jungs*. Freiburg i. Br: Ça-Ira-Verlag.
- Roseman, M. (1995). *Generations in conflict: youth revolt and generation formation in Germany, 1770-1968*. Cambridge New York: Cambridge University Press.
- Roth, K. H. Ebbinghaus, A. Το Άλλο Εργατικό Κίνημα. Αρχείο 71.**
- Roth, G. (2015). *Marxism in a lost century: a biography of Paul Mattick*. Leiden Boston: Brill.
- Ρούγκε, Β. *Η επανάσταση του Νοέμβρη 1918 στη Γερμανία*, Σύγχρονη Εποχή.
- Salzmann, S. (2003). *Great Britain, Germany, and the Soviet Union: Rapallo and after, 1922-1934*. London Rochester, NY: Royal Historical Society Boydell Press.
- Schorske, C. (1983). *German social democracy, 1905-1917: the development of the great schism*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.**
- Sharp, I. & Stibbe, M. (2011). *Aftermaths of war: women's movements and female activists, 1918-1923*. Leiden Boston: Brill.
- Siegfried, D. (2004). *Das radikale Milieu: Kie-ler Novemberrevolution, Sozialwissenschaft und Linksradikalismus 1917-1922*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag.
- Theweleit, K. (1987). *Male fantasies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Usborne, C. (2014). *Politics of the body in weimar germany: women's reproductive rights and duties*. Place of publication not identified: Palgrave Macmillan.
- Walter Fähnders (1995) Anarchism and Homosexuality in Wilhelmine Germany, *Journal of Homosexuality*, 29:2-3, 117-154.
- Weipert, A. (2015). *Die zweite Revolution Rätebewegung in Berlin 1919/1920*. Berlin: Be.bra-Wiss.-Verl.**
- Whisnant, C. (2016). *Queer identities and politics in Germany: a history, 1880-1945*. New York, NY: Harrington Park Press.
- Winter, Jay and Cole, Joshua. (1993). Fluctuations in infant mortality rates in Berlin during and after the First World War. *European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie*, 9: 235-263.

Στο κείμενο που ακολουθεί δεν υπάρχει εναλλαγή άρθρων, προθέσεων, καταλήξεων κ.ά. που αναφέρονται στους πόλους της αντιφατικής κοινωνικής σχέσης του φύλου γιατί αποφεύγεται δια ροπάλου η, με όρους ευλαβικής προσήλωσης, τήρηση της πολιτικής ορθότητας, που γίνεται αντιληπτή ως μια επιμέρους μορφή του σύγχρονου φιλισταϊσμού – τυχόν παράπονα μπορούν να σταλούν στη διεύθυνση, αρκεί οι ενδιαφερόμενοι να καταβάλλουν την αναγκαία προσπάθεια εντοπισμού της μέσα σε φετιχοποιημένες καπιταλιστικές σχέσεις όπου οι ίδιες εμφανίζονται ως αναπαράσταση της άρνησής τους.

Αυτό που σε κάποιες μπορεί να φαίνεται ως το προοίμιο ενός ελιτισμού είναι στην πραγματικότητα αυτό που λέει ο Ζακ Καμάτ: «ο επαναστάτης δεν πρέπει να **ταυτίζεται** με μια ομάδα αλλά **πρέπει να αναγνωρίζει τον εαυτό του σε μια θεωρία που δεν εξαρτάται από κάποια ομάδα ή περιοδικό**, για τον λόγο πως αυτή η θεωρία αποτελεί έκφραση της υπάρχουσας ταξικής πάλης». Βλ. J. Camatte, *Capital and Community*, εκδ. First Key Prism Press, 2011. Φυσικά διαφωνούμε με τη χρησιμοποίηση του όρου «επαναστάτης» όταν δεν υπάρχει κάποια επανάσταση. Ωστόσο, αυτό δεν αλλάζει και πολλά. Ούτε υπονοείται κάποιος σιρνερικός ατομικισμός, αλλά αυτό είναι επίσης διαφορετικό ζήτημα. Για όψεις της θεαματικής αναπαράστασης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως **διακριτών συστημάτων «καταπίεσης»** ή ως **ανιστορική κατηγοριοποίηση «προβλημάτων»** που τίθενται **ανεξάρτητα** από την αναπαραγωγή της αξίας (π.χ. το «οικολογικό ζήτημα»), βλ. τα κείμενα της Stella Polaris και του Shevek στο πρώτο τεύχος του *Διαλυτικού*.

Κριτική στο κείμενο του Αντόρνο «Στοχασμοί πάνω στην Ταξική Θεωρία» και ορισμένα σχόλια σχετικά με την πρακτικοθεωρητική προσέγγιση της προλεταριακής ταξικής πάλης

Gaspar Azzo

Ένα όχι σύντομο εισαγωγικό σημείωμα¹

Κάθε απόπειρα ερμηνείας της γεγονυίας πραγματικότητας πρέπει να αποτελεί κομμάτι της πρακτικής συνολικής αλλαγής της, σύμφωνα με τον Μαρξ της εντέκατης θέσης για τον Φόνερμπαχ. Επιπλέον, όπως τονίζει ο Κάρελ Κόσικ στη *Διαλεκτική του Συγκεκριμένου*, η αναγνώριση του ιστορικού χαρακτήρα του παρόντος δεν συνεπάγεται την **αναγωγή** της Ιστορίας στις δοσμένες συνθήκες,

1. Το κείμενο του Αντόρνο δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στα ελληνικά στην έκδοση *Από την ταξική πάλη στον πόλεμο των συμμοριών* από τις εκδόσεις Ακυβέρνητες Πολιτείες το 2017, σε μετάφραση του Γ. Στεφανίδη, ο οποίος έχει γράψει επίσης την εισαγωγή και κάποια σχόλια. Εκτός από την πρωτότυπη έκδοσή στα γερμανικά με τίτλο *Reflektionen zur Klassentheorie*, από την οποία έγινε και η παραπάνω μετάφραση, το κείμενο υπάρχει στο διαδικτυο και ως *Reflections on Class Theory*, αγγλική μετάφραση την οποία είχαμε υπόψη πριν εμφανιστεί η ελληνική έκδοση. Προκάλεσε κάποια ερωτήματα η επιλογή της έκδοσης του συγκεκριμένου κειμένου, ειδικά σε μια περίοδο όπου η αυτοκριτική του προλεταριάτου έχει το δύσκολο έργο να αναζητήσει τη δύναμη του μέσα στην αδυναμία συγκρότησής του ως τάξης που αρνείται τον εαυτό της, για το λανθάνον «πολιτικό» στρατηγικό συμπέρασμα που φέρει. Αυτό δεν είναι άλλο από τον ισχυρισμό πως υπό το πρίσμα της απουσίας ενός διαχωρισμένου πολιτικού φορέα της τάξης, που φυσικά θα διεκδικούσε για τον εαυτό του την, από διάφορα γκρουπούσκουλα διεκδικούμενη, ιδιότητα του «μοναδικού» και «πραγματικού» επαναστατικού προλεταριακού κόμματος, οι προλεταριακοί ταξικοί αγώνες δεν μπορούν παρά να βρίσκονται σε ένα επίπεδο διαμάχης μεταξύ συμμοριών.

ενώ η θεωρητική ανακατασκευή αυτού του ιστορικού πεδίου περιέχει ήδη μια αξιολογική κρίση,² αναφερόμενη τόσο στην πλευρά του υποκειμένου της θεωρίας όσο και στην πλευρά του αντικειμενικού στόχου της κομμουνιστικοποίησης των κοινωνικών σχέσεων. Το μικρό δοκίμιο του Αντόρνο, θεωρούμε πως αποτυγχάνει στην αναγνώριση της εμμενούς διαλεκτικής μεταξύ της ιστορικά συγκεκριμένης ολότητας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της εσωτερικής επαναστατικής δυναμικής που αυτή φέρει, στοιχείο που είναι μια λογική προϋπόθεση για τη θεωρία αλλά ταυτόχρονα προκύπτει μόνο ως **αποτέλεσμα**

2. Ως αξιολογική κρίση δεν εννοείται κάποια κρίση που βασίζεται μόνο σε αυθαίρετες υποκειμενικές προτιμήσεις, εκτιμήσεις και προσωπικά δόγματα, αλλά αυτή που προκύπτει μέσα σε ιστορικές σχέσεις των οποίων ακυρώνεται η εσωτερική δυνατότητα υπέρβασης. «Κάθε περιγραφική κρίση (προσδιοριστική) είναι ήδη μια αξιολογική κρίση», όπως έλεγε ο Ψυχοπαίδης σε αντίθεση με τον χωρισμό εγκυρότητας (γεγονότων) - αξιών που προέκριναν οι νεο-καντιανοί, ο οποίος οδηγεί σε μια ηθικιστική στάση που θεμελιώνεται έξω και πάνω από τις υλικές κοινωνικές σχέσεις. Για το τελευταίο βλ. G. Rose, *Hegel Contra Sociology*, εκδ. Verso, 2009. Επίσης βλ. την κριτική του Πάνεκουκ για την ηθικολογία στο κομμουνιστικό κίνημα της εποχής του στο άρθρο *Marx der Ethiker*, το οποίο παρατίθεται στο P. Bourrinet, *The Dutch and German Communist Left*, εκδ. Brill, 2016. Πιο απλά, μπορούμε να πούμε πως ερμηνεύει τη σημαντικότητα των γεγονότων σε σχέση με έναν σκοπό, άρα είναι **τελεολογική**, χωρίς αυτό να σημαίνει πως ο σκοπός είναι προβολή ενός «ιδανικού» που συγκροτείται ανεξάρτητα από τις προλεταριακές πρακτικές.

ιστορικά συγκεκριμένων μορφών πρακτικής, έπειτα από την αξιολόγηση και ανακατασκευή των εμπειρικών ιστορικών δεδομένων που τη συγκροτούν ως τέτοια.³ Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να εκπληρώσει τον στόχο που θέτει ο Μαρξ και να αποτελέσει μια πρακτική συμβολή στον συνολικό μετασχηματισμό των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε το γιατί.

Όπως κάθε ιστορική ανθρώπινη ατομικότητα είναι προϊόν, και παραγωγός ταυτόχρονα, των συνθηκών της εποχής της, έτσι και κάθε απόπειρα θεωρητικοποίησης αυτών των συνθηκών αγγίζει τα όριά της στον ιστορικό ορίζοντα που εντάσσεται. Οι περιστάσεις φτιάχνουν τους άνθρωπους, όπως ακριβώς οι άνθρωποι φτιάχνουν τις περιστάσεις, διαμορφωμένοι από αυτές όταν τις αρνούνται.⁴ Το αμφιλεγόμενο ζήτημα προκύπτει στον προσδιορισμό αυτού του ορίζοντα, άρα στη θέση και την άρση των συγκεκριμένων ορίων. Από τη μία πλευρά έχουμε εμπειρικές κοινωνικές σχέσεις που συγκροτούν την αμεσότητα μορφών κοινωνικής πρακτικής και από την άλλη τη θεωρητική μεσολάβησή τους στην ιδεατή ανακατασκευή της κίνησής τους στη σφαίρα της σκέψης. Ο πρακτικός τρόπος ύπαρξης του υποκειμένου της θεωρίας εντός των προσδιορισμένων κοινωνικών μορφών, μεσολαβημένος από τις αλλοτριωτικές παραστάσεις που παράγει η, χαρακτηριστική του φετιχισμού

3. Ο Τζιοβάννι Μπατίστα Βίκο το 1725 θα πει πως *verum et factum convertuntur*, πως το αληθές είναι μόνο το πεπραγμένο. Στις *Θέσεις για τον Φούερμπαχ*, ο Μαρξ, που είχε σε μεγάλη υπόληψη τις θέσεις του Βίκο για την Ιστορία, όπως διαφαίνεται έντονα στη *Γερμανική Ιδεολογία* αλλά και αλλού, θα ισχυριστεί πως «Κάθε κοινωνική ζωή είναι ουσιαστικά πρακτική. Κάθε μυστήριο που οδηγεί τη θεωρία στον Μυστικισμό βρίσκει τη λογική του αναγωγή στην ανθρώπινη πράξη και στην κατανόηση αυτής της πράξης». Περιεχόμενα που αντιμετωπίζονται στατικά πρέπει λοιπόν να ανασκευασθούν **δυναμικά**, ως στιγμές μιας πρακτικής διαδικασίας, ως αυτό που είναι πράγματι, σε τελική ανάλυση.

4. Βλ. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Τόμος Α, εκδ. Gutenberg, χ.χ., σελ.88.

του ειδικά καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αντιστροφή υποκειμένου-αντικειμένου,⁵

5. Βλ. π.χ. W. Bonefeld, *Capital as Subject and the Existence of Labour*, J. Holloway, *The Centrality of Work*, στο *Open Marxism vol.3*, 1995. Στα κείμενα αυτά επί της ουσίας αναπτύσσεται ως γενικός θεωρητικός πυρήνας της σχολής του Ανοιχτού Μαρξισμού ένας συλλογισμός που υπάρχει διάσπαρτος σε όλο το εύρος της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τον οποίο διαπιστώνει ο Μαρξ πιο αφηρημένα στο επίπεδο της ανάλυσης του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, όταν στις *Θεωρίες για την Υπεραξία, Τρίτο Μέρος*, σελ. 576 ερευνά τη μορφή του τοκοφόρου κεφαλαίου: «Κάθε προϋπόθεση της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής είναι ταυτόχρονα το αποτέλεσμά της και το καθένα από τα αποτελέσματά της εμφανίζεται ταυτόχρονα ως προϋπόθεση. Γι' αυτό όλες οι σχέσεις παραγωγής, στις οποίες κινείται η διαδικασία, είναι εξίσου και προϊόντα της και όροι της. Στην τελευταία μορφή –όσο περισσότερο εξετάζουμε τη μορφή της στην **πραγματική της εμφάνιση**– εδραιώνεται όλο και περισσότερο, έτσι ώστε οι όροι αυτοί, σαν ανεξάρτητοι από τη διαδικασία, να εμφανίζονται ότι την καθορίζουν, και οι δικές τους σχέσεις των ανταγωνιζόμενων στη διαδικασία να εμφανίζονται σε αυτούς σαν εμπράγματοι όροι, σαν εμπράγματα δυνάμεις, σαν καθορισμοί πραγμάτων, και αυτό πολύ περισσότερο, γιατί στην **καπιταλιστική διαδικασία το καθετί, ακόμα και το πιο απλό στοιχείο, όπως λ.χ. το εμπόρευμα, είναι ήδη μία στρέβλωση και σαν σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα, που τις κάνουν να εμφανίζονται σαν ιδιότητα πραγμάτων, και σαν σχέσεις των προσώπων με τις κοινωνικές ιδιότητες αυτών των πραγμάτων**» [δική μας η έμφαση στο τέλος]. Νομίζουμε πάντως πως με αυτήν την τοποθέτηση δεν εξαντλείται το ζήτημα γιατί όταν ο Μαρξ αναφέρεται σε **αντιστροφή** παράλληλα υποδηλώνει **εμπραγμάτωση** και **μετατόπιση**, χρησιμοποιώντας τον γερμανικό όρο **Verkehrung**. Ο **πραγματικά αντεστραμμένος κόσμος**, σύμφωνα με τον Γκυ Ντεμπόρ, δεν περιορίζεται στη σφαίρα της συνείδησης αλλά εγκαθιδρύεται μέσα σε αυτά που **κάνουν** οι προλετάριοι και όχι μόνο σε αυτά που λανθασμένα νομίζουν πως πράττουν (ιδεολογία), γεγονός που συνεπάγεται πως η προλεταριακή υποκειμενικότητα δεν μπορεί να αναζητηθεί σε ένα γενικό οντολογικό υλικό υπόβαθρο που βρίσκεται πίσω και έξω από τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις. Για τον Bonefeld και τον Holloway τον ρόλο αυτόν έχει η ανθρώπινη παραγωγική δραστηριότητα, που είναι «**συστατική**» (constitutive) και στην αλλοτριωμένη της ύπαρξη ενάντια-στον-εαυτό της αντικει-

μενοποιείται ως κεφάλαιο. Μέχρι εδώ καλά, αλλά αυτή η πραγματική, αδιαμφισβήτητη ανθρώπινη ικανότητα για συνειδητή αυτοπαραγωγή του είδους (ο άνθρωπος ως ειδολογικό ον, σύμφωνα με τον Μαρξ) υπάρχει, εξελίσσεται και αναπτύσσεται μόνο **εντός και διαμέσου των καθορισμένων ιστορικών μορφών** που εκάστοτε παίρνει, και δεν μπορεί να ιδωθεί ως μια αυθυπόστατη «πηγή» του αρνητικού που υπάρχει κατά κάποιον τρόπο εξωτερικά από την υφιστάμενη πραγματικότητα. Διατηρείται ένας τύπος διΐσμου σε αυτές τις αντιλήψεις, μια «ουσία» αποχωρισμένη από την επιφανόμενη συγκεκριμενοποίησή της, στην **πραγματική της εμφάνιση ως μορφής** όπως γράφει στο απόσπασμα ο Μαρξ. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως υπάρχει π.χ. μια υπερϊστορική ανάγκη ή ικανότητα για αυτοκαθορισμό, κάτι που όντως συμβαίνει, χωρίς να προσδιορίσουμε το τι σημαίνει αυτή στο σήμερα, γιατί απλά δεν θα μπορούσε να έχει το ίδιο περιεχόμενο με τον «αυτοκαθορισμό» όπως θα τον αντιλαμβανόταν αντικειμενικά και υποκειμενικά ένας δουλοπάροικος στον μεσαίωνα. Η ιστορική κοινωνική μορφή είναι μορφή εμφάνισης ενός υπερϊστορικού υλικού περιεχόμενου, που όμως αποδεικνύεται σε τελική ανάλυση **ευρύτερο** από αυτή, για αυτό και η αναπαραγωγή της αξίας παραμένει πάντα ανοικτό στοιχείο. Και αυτό είναι επίσης ζήτημα πρακτικό, τίθεται μέσα στην υλικότητα της κοινωνικής αναπαραγωγής, όχι όμως σαν μια αδιαμεσολάβητη άρνηση αλλά ως η **συγκεκριμένη ενότητα πολλαπλών προσδιορισμών**, δηλαδή ως **αποτέλεσμα** μιας δραστηριότητας ενάντια στις αλλοτριωμένες μορφές, το οποίο με τη σειρά του γίνεται όρος και προϋπόθεση. Για αυτόν τον λόγο διεξάγονται και ταξικοί αγώνες άλλωστε. Προφανώς, δεν υιοθετούμε μια αντικειμενιστική, μοιρολατρική άποψη που καταργεί την υποκειμενική αυτενέργεια και την αυτονομία που κατακτά σε στιγμές αγώνα το προλεταριάτο, αλλά αυτή η υποκειμενικότητα πρέπει να ιδωθεί σε διακριτές στιγμές-στην-ενότητα-και-τη-διαφορά-τους, δεν είναι κάτι που είναι δοσμένο και δεδομένο αλλά **παράγεται**. Με κάποιον τρόπο προϋποτίθεται, αλλά μόνο για να δειχθεί η διαδικασία που τη θέτει **αυτοαναϊρούμενη ως προϋπόθεση**. Η προλεταριακή υποκειμενικότητα είναι πάντα η **σχέση** με τους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής και αναπαραγωγής και η προλεταριακή δραστηριότητα είναι πρωτίστως παραγωγή **άλλων αντικειμενικών κοινωνικών σχέσεων**, αλλιώς το προλεταριάτο ως μη-αντικείμενο θα ήταν απλώς ένα άλλο αντικείμενο. Και αυτή η σχέση δεν είναι μια στατική ταυτότητα αλλά **προσδιορισμένη αντίθεση**, δηλαδή μια δυναμική **αντίφαση**.

καθορίζει την εικόνα που σχηματίζει για το αντικείμενο, χωρίς αυτή να είναι απαραίτητη **αντικειμενική με την έννοια της αληθινής**, άρα εμμένοντας ως **παράσταση του ψεύδους**. Για τον λόγο πως «η αλήθεια δεν είναι σαν το προϊόν στο οποίο δεν βρίσκουμε κανένα ίχνος του εργαλείου» ούτε και «κομμένο νόμισμα να τη βάλεις στην τσέπη», τα «εργαλεία» που χρησιμοποιούνται καθορίζουν την αλήθεια ως **ιστορική** διαδικασία.⁶ Πέρα από τις γνωσιοθεωρητικές προϋποθέσεις, μια θεωρία που παράγεται μέσα σε συγκεκριμένες **πρακτικές**, πρώτα και κύρια αντιλαμβάνεται το ζήτημα της αλήθειας αδιαχώριστο από αυτές.⁷ Αν μιλάμε για επιστημολογία και θεωρία της γνώσης είναι μόνο από τη σκοπιά της κριτικής τους.

Ο Αντόρνο γράφει το μικρό αυτό δοκίμιο βρισκόμενος σε εξορία στην Αμερική, μετά από διώξεις από το ναζιστικό καθεστώς, που έχουν σαν αποτέλεσμα το κλείσιμο του Ινστιτούτου της Φρανκφούρτης και την αναγκαστική μετεγκατάστασή του πέρα από τον Ατλαντικό. Από την ίδρυσή της στα τέλη της δεκαετίας του 1920, μέχρι και τον θάνατο του Αντόρνο που κλείνει κατά κάποιον τρόπο ένα πρώτο σημαντικό κεφάλαιο στην πορεία της σχολής, ο χαρακτήρας της ίσως να ανταποκρίνεται πιστότερα σε αυτό που ειπώθηκε από τον A. Sohn-Rethel στην εισαγωγή του *Intellectual and Manual Labour*, πως επρόκει-

Βλ. και τη διατύπωση του Μαρξ στα *Grundrisse, Β' Τόμος*, εκδ. Στοχαστής, 1990, σελ. 217, όπου η μέριμνα είναι να δειχθεί η ταξική σχέση στον αλληλοκαθορισμό της ως **διαφορά των όρων** και όχι ως κάτι τρίτο. Βέβαια, ο αλληλοκαθορισμός (determinateness) είναι η μία όψη της αρνητικής σχέσης κεφαλαίου/προλεταριάτου, γιατί η άλλη είναι η αυτο-αναφορά, δηλαδή η προλεταριακή αυτονομία, κατάσταση που δεν μπορούμε να πούμε πως ισχύει και για το κεφάλαιο, το οποίο χωρίς την εκμετάλλευση της ζωντανής εργασίας δεν είναι παρά ένα τίποτα (nothingness).

6. Βλ. Εγγelos, *Φαινομενολογία του Νου*, εκδ. Εστία, 2007. Ειδικά την Εισαγωγή.

7. Βλ. τη θέση 2 στο Κ.Μαρξ, *Θέσεις για τον Φούεμπαχ*, εκδ. Ερατώ, 2004

το για το θεωρητικοπρακτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα της ήττας του προλεταριάτου και της απραγματοποίητης επανάστασης στην κεντρική Ευρώπη.⁸ Εντός αυτού του αφηρημένου σχήματος, που λέει και δεν λέει πολλά, βρισκόμαστε σε μια περίοδο γενικής υποχώρησης της ταξικής πάλης, ενσωμάτωσης ενός μέρους του προλεταριάτου σε ένα πλέον αυταρχικό μοντέλο συσσώρευσης (εθνικοσοσιαλιστικό), ενώ ένα άλλο ποσοτικά σημαντικό κομμάτι γίνεται κρέας για τα κανόνια των καπιταλιστών. Φιλελεύθερες, «σοσιαλιστικές» και πιο αυταρχικές εκδοχές

8. Ο A.Sohn-Rethel, στο συγκεκριμένο έργο προσπάθησε να δείξει πως «στον εσώτατο πυρήνα της εμπορευματικής δομής βρίσκουμε το υπερβατολογικό υποκείμενο», όπως λέει χαρακτηριστικά στην εισαγωγή. Με άλλα λόγια, η ανάλυση της εμπορευματικής μορφής παρέχει τη βάση για την ανάπτυξη μιας κριτικής της παραδοσιακής επιστημολογίας και γνωσιοθεωρίας ή γενικότερα μιλώντας «θεμελιώνει το έδαφος που στερεώνει τη σκάλα η οποία οδηγεί από τη βάση στο εποικοδόμημα». Ο Αντόρνο φαίνεται πως ήταν από τους θεωρητικούς που συμερίζονταν τις απόψεις του Sohn-Rethel και είχαν ανταλλάξει κάποιες σχετικές σκέψεις, παρόλο που «σε όλη τη διάρκεια της πνευματικής του εξέλιξης ήταν απασχολημένος με εντελώς άλλα ζητήματα από την ανάλυση του εμπορεύματος και της οικονομίας». Το πλήρες απόσπασμα από τον πρόλογο αναφέρει: «Όσο παράξενο και εάν φαίνεται, δεν θα διστάσω να πω πως η νέα ανάπτυξη της μαρξιστικής σκέψης που αυτοί οι άνθρωποι [πρόκειται για τους Bloch, Μπένγιαμιν, Χορκχάιμπερ, Κρακάουερ, Αντόρνο, Λούκατς, Μαρκούζε, τους οποίους κατανομάζει λίγο πριν] εκπροσωπούν εξελίχθηκε ως το θεωρητικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα της επανάστασης που δεν έγινε. Απαιχεί τους κανονιοβολισμούς της μάχης του Βερολίνου τα χριστούγεννα του 1918 και τις εκτελέσεις που ακολούθησαν την εξέγερση του Σπάρτακου τον επόμενο χειμώνα. Η παράδοξη συνθήκη αυτού του ρεύματος ιδεών μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση της σχεδόν ολικής του ενασχόλησης με ζητήματα της υπερδομής και την καταφανή έλλειψη ενδιαφέροντος για την υλική και οικονομική βάση που την υποστηλώνει». Να σημειώσουμε, πρώτον, πως επανάσταση έγινε και ηττήθηκε και πως το μηχανιστικό αιτιοκρατούμενο σχήμα βάσης-εποικοδομήματος φαίνεται πως το αποδέχεται επίσης και ο Αντόρνο.

του κοινωνικού κράτους έχουν επικρατήσει στα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κέντρα και η άμεση πάλη του προλεταριάτου για μισθολογικές και συναφείς διεκδικήσεις βελτίωσης της καθημερινότητας της εκμετάλλευσης, δείχνει να έχει πλήρως αφομοιωθεί στον κορπορατισμό των συνδικάτων. Η ταξική πάλη γίνεται πόλεμος συμμοριών για το μούρασμα της λείας, στο επίπεδο της φαινομενικότητας που συγκροτείται από τη διανομή της υπεραξίας.⁹ Η σφαίρα της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, η Εδέμ των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, είναι πλέον καθεαυτή και διεαυτή έκπτωτη. Μέσα σε αυτό το κλίμα γενικευμένης οπισθοχώρησης των ανοιχτών μορφών της ταξικής πάλης, όπου ο σκεπτικισμός και η αμφιβολία έρχονται στο προσκήνιο, η αναμφίβολα οξυδερκής ματιά των Αντόρνο και Χορκχάιμπερ επιχειρεί να συλλάβει τι είναι αυτό που έχει αλλάξει στη δυναμική της ανταγωνιστικής ολότητας, έχοντας υπόψη πως στον κόσμο του κεφαλαίου **το νέο είναι πάντα το παλιό**. Η μέχρι τώρα Ιστορία είναι προϊστορία, αφού το υποκείμενο που τη δημιουργεί δεν έχει εισέρθει στο τοπίο ως συγγραφέας της παρά υποβιβάζεται στον ρόλο του απλού ηθοποιού και εκτελεστή προγεγραμμένων σεναρίων. Αυτή όμως θα ήταν μια μονομερής, άρα αφηρημένη, διαπίστωση που δίνει έμφαση σε κάποια αδιαμεσολάβητη αμεσότητα της κινούμενης αντίφασης, στην υποστασιοποίηση είτε της δυναμικής είτε της στατικής της πλευράς, σύμφωνα και με την εύστοχη διάκριση που κάνει ο Αντόρνο για την εγγενή διαλεκτική της καπιταλιστικής ολότητας. Ο μονοδιάστατος άνθρωπος της μονοδιάστατης ταξικής κοινωνίας, που θα εισαγάγει κάποια χρόνια αργότερα ο Μαρκούζε, δεν μπορεί να υπάρξει γιατί αυτό θα σηματοδοτούσε την υπέρβαση των αντιφάσεων

9. Για μία κριτική της λανθασμένης οπτικής που εμμένει στην πραγματοποίηση και διανομή της υπεραξίας σε **αφαίρεση** από την παραγωγή της, βλ. Π.Ματικ, *Μαρξ και Κένυς*, εκδ. Οδυσσέας, 1978. Ειδικότερα το κεφ.9 «Ο καπιταλισμός σε κρίση».

που βρίσκονται στον πυρήνα της αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων. Παραμένοντας στο αφηρημένο επίπεδο της προσέγγισης που κάνει ο Μαρξ στα *Grundrisse*, το κεφάλαιο προσπαθεί να μετατρέψει τα όριά του σε πεπερασμένα, σε φραγμούς, αλλά **αυτό δεν σημαίνει πως τα καταφέρνει πάντα.**

Αρκετοί σχολιαστές υποστηρίζουν πως υπήρξε μια πεσιμιστική στροφή των θεωρητικών της σχολής που ξεκινάει στην αρχή της δεκαετίας του 1940, εν μέσω της τεράστιας καταστροφής σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου που διεξάγεται με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και παγιώνεται καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας της, μέχρι τουλάχιστον τον Μάη του '68. Ο Μ. Postone στο *Time, Labor, And Social Domination* θα αποδώσει τα αίτια αυτής της στροφής στις προϋποθέσεις που υιοθετούνται άρρητα από τους ίδιους, αναφερόμενος ειδικά στον Χορκχάιμερ, οι οποίες δεν είναι άλλες από τις προϋποθέσεις του «παραδοσιακού» μαρξισμού, όπως προσδιορίζει την κριτική που γίνεται από τη διστορική σκοπιά αυτοκατάφασης της αλλοτριωμένης εργασίας. Βαθμιαία, η αρνητικότητα της κριτικής θα πάρει τη μορφή της διαχωρισμένης θεωρίας που δεν εντοπίζει καμία δυνατότητα επαναστατικής πράξης.¹⁰ Άλλοι, όπως ο Werner Bonefeld στο *Critical Theory and the Critique of Political Economy*, θα ισχυριστούν πως η ολοκληρωτικά αρνητική κριτική δεν συνεπάγεται μια υποβάθμιση της πράξης αλλά τη θέση του ερωτήματος περί του περιεχομένου αυτής ή, όπως χαρακτηριστικά γράφει, «*το τι σημαίνει στα αλήθεια να λες "όχι" σε μια κοινωνία που κυβερνάται από πραγματικές οικο-*

10. Να σημειώσουμε εδώ πως για τον Αντόρνο δεν υπάρχει ταυτότητα θεωρίας και πράξης, με το οποίο δεν διαφωνούμε. Το ζήτημα τίθεται σχετικά με την ενότητά τους και όχι με μια αδιαφοροποιητή ταυτότητα που θα καταργούσε το ποιοτικά διακριτό περιεχόμενό τους. Άρα, εάν γίνεται λόγος για τη σχέση θεωρίας-πράξης αμφισβητούμε τον χαρακτήρα της ως **αντίθεσης** και όχι τη διακρίσιμότητα των όρων. Για τον Αντόρνο βέβαια, αυτή η διακρίσιμότητα μεταφράζεται και σε **ανεξαρτησία** και **χωρισμό.**

νομικές αφαιρέσεις». Η συγκεκριμένη συζήτηση δεν μπορεί να καλυφθεί εδώ, αλλά όπως θα φανεί και παρακάτω υπάρχει η εκτίμηση πως η αναγκαία **ιστορικοποίηση** των κριτικών εννοιών εμπεριέχει τον κίνδυνο εγκλεισμού σε ένα ιστορικιστικό πλαίσιο, όπου οι αφαιρέσεις που συγκροτεί η θεωρία δεν δείχνουν καμία διέξοδο διαφυγής. Οι έννοιες εξάγονται από την ταξική κοινωνία του παρόντος, και γ' αυτό είναι αρνητικές και ιστορικά καθορισμένες, αλλά μέσα στο αρνητικό υπάρχει και η άρνησή του ως **αντικειμενικά-πραγματική-δυνατότητα**, όπως θα έλεγε ο Ε. Μπλοχ.¹¹

11. Για τον Καντ, οι κατηγορίες της δυνατότητας-αναγκαιότητας-πραγματικότητας είναι απλές τροπικότητες της γνώσης, αναφέρονται μόνο στον τρόπο με τον οποίο το γνωστικό υποκείμενο συλλαμβάνει το αντικείμενο. Αντιθέτως, στον Χέγκελ είναι στιγμές ανάπτυξης της συγκεκριμένης πραγματικότητας, όπου η δυνατότητα ορίζεται ως **αφηρημένη** και **ουσιώδης** ταυτόχρονα ενώ η αναγκαιότητα και η πραγματικότητα είναι το τεθειμένο συγκεκριμένο. Είναι και μη-είναι, ον (ορισμένο-είναι) και δέον, είναι πλευρές της μίας και αυτής κίνησης του πραγματικού. Γράφει λοιπόν ο Χέγκελ στη μικρή Λογική πως «*η δυνατότητα είναι το ουσιώδες στην πραγματικότητα, αλλά κατά τρόπον ώστε είναι συνάμα μόνο δυνατότητα*», ενώ η δυνατότητα που έχει προορισμό να αναιρείται και να είναι δυνατότητα άλλου είναι **συνθήκη**. Ο Μπλοχ αντιλαμβάνεται τις λογικές στιγμές, που ο ιδεαλιστής Χέγκελ καταγράφει ως διακριτές, στη μεθοδική ανάπτυξή τους, μέσα στη ρεαλιστική τους ενότητα που τίθεται μέσα στην κοινωνική πρακτική και ενάντια στην υφιστάμενη οργάνωσή της. Επιπλέον, για τον ίδιο, υπάρχει σαφής διαφορά μεταξύ μιας **αιτίας** και μιας **συνθήκης** που αναπτύσσει αυτή τη δυνατότητα. Έτσι «*οι αιτίες είναι υλικές προϋποθέσεις της νομοφανούς, αναγκαίας πραγματοποίησης*» ενώ «*οι συνθήκες είναι οι υλικές προϋποθέσεις μια δυνατής πραγματοποίησης που δεν μπορεί να συμβεί χωρίς τη βοήθεια του παρεμβλλόμενου υποκειμένου*», βλ. το άρθρο του στο *Telos*, n.21, 1974 με τίτλο Causality and Finality as Active, Objectifying Categories. Επίσης σε μια συνομιλία του με τον Αντόρνο μέμφεται τον Χέγκελ για τον λόγο πως «*η δυνατότητα αντιμετωπίζεται σαν φτωχός συγγενής των άλλων κατηγοριών και δεν κατονομάζεται σαφώς*», βλ. Ε. Μπλοχ, Τ. Αντόρνο, *Κάτι Λείπει*, εκδ. Ερασμος, 2000. Η αποψη μας είναι πως, εάν υπάρχει κάτι προβληματικό

Η στατική πλευρά της διαλεκτικής, που αναφέρει ο Αντόρνο, δεν επικαθορίζει τη δυναμική στιγμή της αλλαγής, γιατί δεν αγνοούμε πως η μεταβολή είναι συγκροτητικό στοιχείο της πραγματικότητας, και σε μία τέτοια παράλειψη «η ανάλυση θα έχει λιγότερα στοιχεία από όσα είναι απαραίτητα για τη σύλληψη του πραγματικού». ¹² Ούτως ή άλλως η δυναμική στιγμή δεν θα μπορούσε να προσδιοριστεί χωρίς να έρθει σε μια αντιθετική σχέση με μία

εδώ, δεν είναι ότι ο Μπλοχ υιοθετεί μια «φιλοσοφία της ελπίδας» αλλά ακριβώς πως παραμένει σε μια κριτική από τη σκοπιά της φιλοσοφίας, δηλαδή δεν προχωράει στην κριτική της αναπαραγωγής και αυτοκατανόησης της καπιταλιστικής κοινωνίας μέσα από μια κριτική της πολιτικής οικονομίας. Οπότε έχουμε να κάνουμε περισσότερο με λογικές κατηγορίες παρά με την ιδεατή αναπαραγωγή του υλικού συγκεκριμένου στη σκέψη. Για το τελευταίο, είναι διαφωτιστική η κριτική του Μαρξ στον Προυντόν, ενώ έχει ενδιαφέρον και η θέση που εκφράζει στη διδακτορική του διατριβή, όπου αντιπαραθέτει την αφηρημένη δυνατότητα στην πραγματική, που «προσπαθεί να αιτιολογήσει την αναγκαιότητα και πραγματικότητα του αντικείμενου της, ενώ η αφηρημένη δεν γνιιάζεται για το αντικείμενο, το οποίο εξηγείται, παρά για το υποκείμενο, το οποίο εξηγεί». Βλ. Κ. Μαρξ, *Η Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, εκδ. Αναγνωστίδη, χ.χ. και Κ. Μαρξ, *Η Διαφορά της Δημοκρατίας και Επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας*, εκδ. Γνώση, 1983. Αυτό που πρέπει να κρατήσουμε είναι πως μέσα από κάποιες πρακτικές του προλεταριάτου αναδεικνύεται η πραγματική δυνατότητα κατάργησης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως πλευρά της ήδη υπάρχουσας πραγματικότητας, η οποία γίνεται αναγκαιότητα όταν το προλεταριάτο αποκτά τη συνείδησή της, όταν δηλαδή προχωράει σε επαναστατικό μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων. Χρησιμοποιούμε την έννοια του Μπλοχ στο πλαίσιο μιας εμμενούς κριτικής του Αντόρνο, δεδομένου πως υπάρχει σαφής θεωρητική εγγύτητα μεταξύ των δύο ενώ επίσης τοποθετούνται από μια φιλοσοφική σκοπιά. Κατά τα λοιπά, ισχύει ό,τι ειπώθηκε παραπάνω για μια φιλοσοφική θεώρηση που «πίστευε πως μπορεί να πραγματοποιήσει τη φιλοσοφία χωρίς να την καταργήσει», βλ. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Εγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, εκδ. Παπαζήσης, 1978

12. Βλ. το άρθρο Kosmas Psychopedis, *Dialectical Theory: Problems of Reconstruction*, *Open Marxism vol.1*, 1992.

μη δυναμική. Με άλλα λόγια, η αρνητική διαλεκτική του συγκεκριμένου που επιχειρεί ο Αντόρνο πρέπει να το αναγνωρίσει ως εμφάνιση του καθολικού με τη μορφή της άρνησής του. Η διαλεκτική δεν είναι μόνο η οντολογία της ψευδούς κατάστασης αλλά και της δυνατότητας του ξεπεράσματός της. Αν «το όλον είναι ψευδές», ¹³ αυτό δεν μπορεί παρά να έχει ένα νόημα: είναι η απαίτηση να τεθεί η ολότητα υπό κριτική, η οποία δεν μπορεί παρά να είναι αρνητική, αφού η στιγμή της κρίσης είναι άρνηση της προϋποτιθέμενης άμεσης ενότητας.

Μπορούμε λοιπόν να τοποθετήσουμε το μικρό αυτό δοκίμιο του Αντόρνο ως ένα σημαντικό σημείο καμπής, που προφανώς έχει τις συγκεκριμένες ιστορικές του προϋποθέσεις που σκιαγραφήθηκαν με πολύ αδρές γραμμές παραπάνω, μιας σταδιακής υποχώρησης από τους πραγματικούς αγώνες και την εμπειρία του προλεταριάτου προς τη διχωρισμένη σφαίρα μιας θεωρίας που αδυνατεί να περάσει στο αντίθετό της; Ο Αντόρνο εγκαταλείπει κάθε προοπτική συνολικού επαναστατικού μετασχηματισμού των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ή προσπαθεί να διαφυλάξει κάτι μη-ταυτόσημο ως δυνατότητα επαναενεργοποίησης του ριζοσπαστικού δυναμικού υπό άλλες ιστορικές συνθήκες; ¹⁴ Το απόσπασμα από τα «Πρωτόκολλα» του 1939, λίγο πριν γραφτεί το συγκεκριμένο δοκίμιο και ενώ οι Αντόρνο-Χορκχάμερ βρίσκονται ήδη στην Αμερική, απ' όπου θα προκύψει κυρίως η Διαλεκτική του Διαφωτισμού, ρίχνει φως στην εν λόγω αντιμετώπιση του ζητήματος της ενότητας θεωρίας και πράξης από τους δύο συνεργάτες:

-Αντόρνο: «Πιστεύω πράγματι ότι υπάρχει μόνο μία αλήθεια. Κάθε άλλη άποψη πρέπει να ανασκευασθεί».

13. Βλ. T.W. Adorno, *Minima Moralia*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2000.

14. Η έννοια των «συνθηκών» ερμηνεύεται σύμφωνα με το παραπάνω προσδιορισμό του Μπλοχ.

-Χορκχάμερ: «Συμφωνώ απόλυτα μαζί σας. Πιστεύω όμως ότι σε αυτήν προστίθεται και η στιγμή της πράξης και ότι η διαφορά δεν μπορεί να οριστεί καθαρά στο επίπεδο της θεωρίας. Σε αυτό ακριβώς φαίνεται πως δεν είμαστε φιλόσοφοι της ταυτότητας που έχουμε να προσφέρουμε μια ολοκληρωμένη θεωρία».¹⁵

Σε φαινομενικά ανοιχτή αντιπαράθεση με την τότε κρίση του Χορκχάμερ, ο Αντόρνο τριάντα χρόνια αργότερα θα στραφεί κατά της «ψευδο-δραστηριότητας», όπως χαρακτηρίζει την αμεσότητα της πράξης του αφελούς ακτιβισμού, στην *Παραίτηση*, που ήταν και το τελευταίο γραπτό πριν τον θάνατό του. Ενώ, στα *Μαργκινάλια για τη Θεωρία και την Πράξη*, θα συμπεράνει για τον Μαρξ πως «με κανέναν τρόπο δεν παρέδωσε εαυτόν στην πράξη» και θα συνεχίσει επιβεβαιώνοντας την καταληκτική θέση του για την **αυτονομία** και τον **αυτοπροσδιορισμό** της θεωρητικής παραγωγής: «η πράξη είναι μια πηγή δύναμης για τη θεωρία αλλά αυτή δεν μπορεί να προσυπογράφεται από την πρώτη».

15. Ακριβώς, εάν το ζήτημα της πράξης έρχεται για να προστεθεί στη θεωρία, τότε η αφετηρία δεν μπορεί να είναι παρά η θεωρία η ίδια. Οπότε δεν έχουμε μια πράξη που είναι καταγωγική της θεωρίας, μια **πρακτική θεωρία**, αλλά μια πράξη που συμπληρώνει την κατά τα άλλα αυτοτελή δυναμική της θεωρίας.

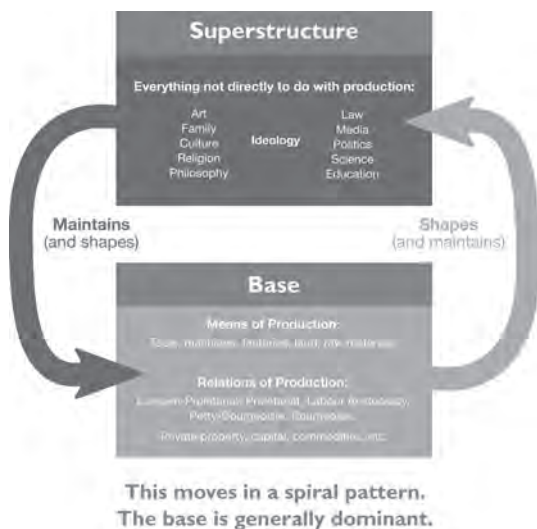
Εντός αυτού του πλαισίου που εκτίθεται πιο πάνω πραγματοποιείται ένας κριτικός σχολιασμός του κειμένου του Αντόρνο, τόσο αναφορικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις του όσο και με την ιστορικά συγκεκριμένη θέση τους. Η κριτική λοιπόν δεν μπορεί να είναι αμιγώς υπερβατολογική,¹⁶ που εύκολα γλιστράει στον φορμαλισμό, γιατί οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις εξετάζονται από τη σκοπιά της εμμένειάς τους σε σχέση με το αντικείμενό τους, την ανταγωνιστική καπιταλιστική ολότητα των κοινωνικών σχέσεων. Φυσικά, δεν παραλείπονται τα σημεία όπου υπάρχει εκτίμηση πως ο Αντόρνο, με τον (φιλοσοφικό) τρόπο του, συμβάλλει στην ανατρεπτική θεωρία, ιδωμένη πάντα μέσα από την ταξική πρακτική του προλεταριάτου.

16. Μία απλώς υπερβατολογική κριτική εξετάζει την εγκυρότητα των όρων και των προϋποθέσεων που χρησιμοποιούνται σε ένα εννοιολογικό πλαίσιο αλλά δεν μας λέει τίποτα για τη σχέση τους με το αντικείμενο της γνώσης, οπότε μπορεί να εκπέσει σε μια *a priori εφαρμογή* νοητικών μορφών σε ένα **περιεχόμενο** που εκλαμβάνεται ως κάτι **άμορφο** *per se*, σε αναμονή της σχηματοποίησής του από το υποκείμενο. Το αντικείμενο πρέπει να θεματοποιηθεί **περιεχομενικά**, δηλαδή οι προσδιορισμοί να είναι **εμμενείς** σε αυτό, κάτι που είναι σε θέση να το πετύχει μια διαλεκτική κριτική που ενσωματώνει ένα υπερβατολογικό πλαίσιο σε μια διαλεκτική κίνηση μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου της γνώσης, εντός της ιστορικά συγκεκριμένης κοινωνικής μορφής που παίρνει η υλική/πνευματική αναπαραγωγή. Αυτό λοιπόν το υπερβατολογικό πεδίο βρίσκεται εν τω **γίνεσθαι** με παράλληλα λογικούς και ιστορικο-εμπειρικούς όρους και, επομένως, δεν μπορεί να χωριστεί η λογική (*a priori*) από την εμπειρική (*a posteriori*) στιγμή. Ο Χέγκελ θεωρεί τον **φορμαλισμό** ως άλλη όψη του **εμπειρισμού** και ως ένα από τα βασικά φάουλ τόσο της καντιανής επιστημολογίας όσο και των θεωριών του φυσικού δικαίου. Βλ. G.W.F. Hegel, *Πίστη και Γνώση*, εκδ. Σαββάλας, 2010 και του ίδιου, *Περί των επιστημονικών τρόπων πραγμάτευσης του Φυσικού Δικαίου, περί της θέσης του στην Πρακτική Φιλοσοφία, και περί της σχέσης του προς τις θετικές επιστήμες του Δικαίου*, εκδ. Νήσος, 2018.

Κριτική στη φιλοσοφία της Ιστορίας

Στα δύο πρώτα υποκεφάλαια του δοκιμίου, ο Αντόρνο θα σκιαγραφήσει μια κριτική στην εγελιανή φιλοσοφία της Ιστορίας, τουλάχιστον σύμφωνα με την αντίληψη που έχει σχηματίσει για αυτή και κατ' επέκταση στη μαρξική ανακατασκευή της ως το σχήμα του ιστορικού υλισμού. Η Ιστορία δεν είναι η πρόοδος στη συνείδηση της ελευθερίας, σύμφωνα με τη γνωστή εγελιανή ρήση, αλλά Φυσική Ιστορία, όπου η κοινωνική δραστηριότητα απολιθώνεται, αυτονομείται και τελικά φτάνει να αντιτίθεται στους παραγωγούς της μετασχηματιζόμενη σε δεύτερη φύση. Το «φύσει» μετατρέπεται σε «θέσει» και αντίστροφα. Η πιο κοινωνικοποιημένη κοινωνία της ανθρωπότητας μέχρι τώρα, όπως έλεγε ο Λούκατς, χαρακτηρίζεται από ένα στοιχείο που ο Καντ θεώρησε πως υπήρχε και θα υπάρχει διστορικά: η κοινωνική ολότητα ως δεύτερη φύση συγκροτείται μέσω μιας «αντικοινωνικής κοινωνικότητας», η διαχωρισμένη οργανικότητα της οποίας «καταδεικνύεται ήδη ως ενότητα διαφορετικών συμφερόντων» (σελ.34). Ειδικά μετά και το Άουσβιτς, ο Αντόρνο θα θέσει σαν προϋπόθεση της φιλοσοφικής κριτικής την αρνητική ενότητα της Παγκόσμιας Ιστορίας.

Συμμεριζόμαστε σε μεγάλο βαθμό τις οξυδερκείς κριτικές παρατηρήσεις του

Αντόρνο. Πράγματι, «*όλη η ιστορία των κοινωνιών είναι ιστορία των ταξικών αγώνων, διότι πάντα ήταν το ίδιο πράγμα: προϊστορία*» (σελ.36). Η αναδρομική σκοπιά ερμηνείας των τωρινών φαινομένων μπορεί να πέσει εύκολα στην παγίδα της a posteriori δικαιολόγησης, όταν η διαλεκτική της αναγκαιότητας με την ελευθερία γείρει από την πλάστιγγα της πρώτης. Για αυτόν τον λόγο άλλωστε και ο Μαρξ, ασκώντας κριτική στη μέθοδο των κλασικών της πολιτικής οικονομίας, θα ισχυριστεί πως δεν αρκεί να αναζητηθεί το περιεχόμενο μιας δοσμένης μορφής του ιστορικού παρόντος μέσω ανάλυσης αλλά θα πρέπει να ακολουθείται και η αντίστροφη συνθετική πορεία: από το περιεχόμενο στην ιστορικά συγκεκριμένη μορφή που παίρνει. Η κίνηση είναι διπλή, **αναδρομική** και **προοδευτική** ταυτόχρονα, που δηλώνει πως δεν αρκεί να θεωρήσουμε τις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις ως προϊόντα μίας και μοναδικής ιστορικής πορείας που οδηγεί στο παρόν, αλλά πρέπει να δούμε και τους όρους συγκρότησης αυτής της εξέλιξης. Μια ιστορική κατεύθυνση προκύπτει μέσα από τις πράξεις ιστορικών υποκειμένων και απαιτείται ιστορική εμπειρική έρευνα για τη θεωρητική ανασύνθεσή της ή, πιο απλά, από το εμπόρευμα δεν προκύπτει με λογική αναγκαιότητα η καπιταλιστική σχέση. Κλείνοντας την παρένθεση περί μεθοδολογίας, η σημαντική έννοια που εισάγει ο Αντόρνο για να ανασκευάσει την προοδευτική και αναπτυξιακή στιγμή της φιλοσοφίας της Ιστορίας, στην αρχή του δοκιμίου, είναι η «*λιγότερο δημοφιλής πλευρά της διαλεκτικής, η στατική*» (σελ.37). Η δυναμική πλευρά εντός του γίνεσθαι, που συγκροτεί μία στιγμή του όλου αλλά και την ολότητα ταυτόχρονα, μεσολαβείται με την άρνησή της, μια στατική στιγμή που «*συνίσταται στο γεγονός πως κάθε στιγμή το καινούργιο είναι συγχρόνως το παλιό*» (σελ.37). Η εκ των υστέρων πρόσληψη της Ιστορίας, που εύκολα μπορεί να μετατραπεί στο περιδίνισμα της απλώς εμπειρικής καταγραφής αδιαμφισβήτητων γεγονότων, βρίσκει τη συμπληρωματική της αντίθεση

στην Ιστορία ως **απεριόριστη αναλυτική κρίση**, σε ένα a priori λογικό σχήμα που εξηγεί την πραγματικότητα μέσω της κατασκευαστικής μεθόδου των μαθηματικών ή μιας υπεριστορικής τυπολογίας. Με αυτό το σχήμα ο Αντόρνο κατανοεί την εγελιανή φιλοσοφία της Ιστορίας και τον μαρξικό ιστορικό υλισμό ως μια απλή υλιστική αντιστροφή των όρων της. Η Ιστορία ξεσκεπάζεται ως προϊστορία, ιστορία της εκμετάλλευσης. Η συγκεκριμένη θέση του Αντόρνο είναι μάλλον εύστοχη, παραπέμπουμε στον R. Gunn και το *Against Historical Materialism*,¹⁷ για μια εκτενέστα-

17. R. Gunn, *Against Historical Materialism, Marxism as a first-order discourse*, *Open Marxism* 2, 1992. Ο Gunn, σε γενικές γραμμές θεωρεί πως στον πυρήνα της θεωρίας του Μαρξ βρίσκεται μια αμφισβήτηση του καθιερωμένου διαχωρισμού μεταξύ επιστημονικής ή κοινωνιολογικής «θεωρίας πρώτης τάξης» και φιλοσοφικής ή μεθοδολογικής «μετα-θεωρίας» που χρησιμεύει στην απόδειξη της πρώτης. Εισάγει την έννοια του πρακτικού αναστοχασμού της θεωρίας, εξηγώντας πως «*μια θεωρία είναι πρακτικά αναστοχαστική όταν αναλογίζεται πάνω στην εγκυρότητα των ιδίων της των κατηγοριών, εντός και παράλληλα με μια πορεία αναλογισμού πάνω στην πρακτική της κατάσταση, και το αντίστροφο*». Οπότε δεν έχουμε μια γενική θεωρία της κοινωνικής εξέλιξης (ιστορικός υλισμός) αλλά την ανάπτυξη των συγκεκριμένων αντιφάσεων μιας ιστορικά καθορισμένης πρακτικής της κοινωνικής αναπαραγωγής, του ειδικά καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Επειδή η έννοια του πρακτικού αναστοχασμού αναφέρεται και σε αυτό το κείμενο ως όρος μιας ταξικής σκοπιάς, να πούμε πως θεωρούμε αυτονόητο πως αυτή προκύπτει μόνο σε υλικές αντικειμενικές κοινωνικές σχέσεις που εκφράζουν πρακτικά την ενότητά τους με την υποκειμενική προλεταριακή συνθήκη. Η τάξη μπορεί να βρει μόνο εντός της τη θεωρητική έκφραση των αγώνων της και μια συνείδηση των πρακτικών της που δεν είναι ιδεολογική και γι' αυτό στρεβλωτική των προλεταριακών συμφερόντων. Διάφοροι φιλόδοξοι τύποι που κατά καιρούς πιστεύουν πως μπορούν να δικεδικήσουν τον ρόλο του «διανοούμενου» της τάξης καλό θα ήταν να κρατήσουν τις απόψεις τους στους κύκλους της σέκτας που κινούνται. Για μια κριτική που εκτιμά πως ο Gunn δεν καταφέρνει να ξεπεράσει τον χαρακτήρα της θεωρίας ως μιας αφηρημένης και οριοθετημένης θε-

τη υποστήριξη της άποψης. Πάντως, στην αρνητική διαλεκτική που γκρεμίζει τις εξαγγελίες της αστικής προόδου, έννοια που με τη μορφή της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων υιοθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον ντετερμινιστικό μαρξισμό, εντοπίζεται μια δυνατότητα για «*αυτό που θα ήταν διαφορετικό*» (σελ.39) .

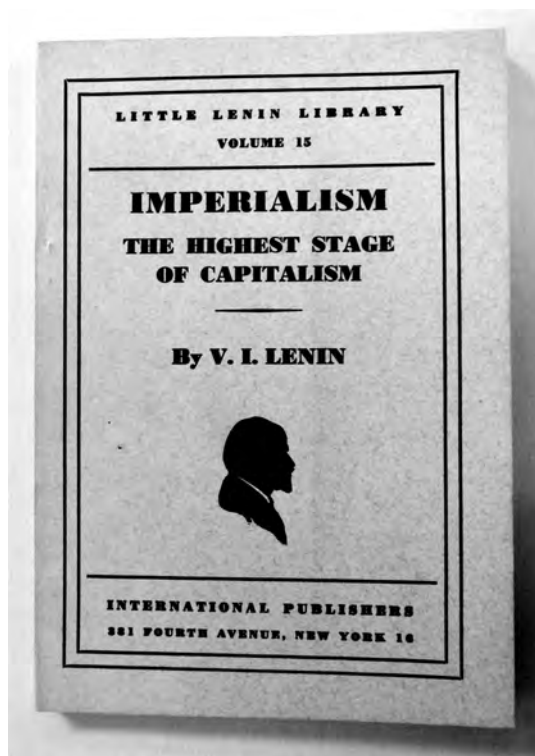
Ο μονοπωλιακός καπιταλισμός και η έννοια της Τάξης

Παρά όσα μας έχει πει ο Αντόρνο μέχρι τώρα, στην αρχή του τρίτου υποκεφαλαίου, φαίνεται πως και ο ίδιος υιοθετεί τελικά μια εξελικτική και υπερπροσδιορισμένη λογική των σταδίων, που κάποτε φτάνουν στο τέλος τους. Έτσι, βρισκόμαστε στην «*τελευταία φάση της ταξικής κοινωνίας*» που «*κυριαρχείται από τα μονοπώλια*» και «*τείνει προς τον φασισμό, τη μορφή πολιτικής οργάνωσης που της αναλογεί*» (σελ.39). Έχουμε λοιπόν την κλασική λενινιστική θεωρία του ιμπεριαλισμού, θεωρητική κατασκευή που ακολουθεί ακριβώς μια ανιστορική, με τη μορφή της ιστορικής, λογική της προοδευτικής διαδοχής φάσεων, και το επίσης κλασικό μοντέλο της *Εισαγωγής στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* του 1859, την αντανάκλαση της κοινωνικής («οικονομικής») δομής στην αντίστοιχη οργανωτική («πολιτική») υπερδομή. Υπενθυμίζουμε πως αυτό το αφηρημένο σχήμα, που γλιστράει στον **αναγωγισμό** είτε με τη μορφή του οικονομισμού είτε του πολιτικισμού, είναι που χρησιμοποίησε και επεξεργάστηκε κατά βάση ο στρουκτουραλιστικός μαρξισμός, του οποίου ο Αντόρνο θα υπάρξει πολέμιος με έντονο τρόπο στο μέλλον.

Η λενινιστική θεωρία του ιμπεριαλισμού και του μονοπωλιακού καπιταλισμού¹⁸

ωρητικής δραστηριότητας βλ. G. Starosta, *Marx's Capital. Method and Revolutionary Subjectivity*, εκδ. Brill, 2015

18. Να πούμε πως τη χρονιά που γράφεται το δοκίμιο, ο Π. Σουήζυ θα εκδώσει τη *Θεωρία της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης*, έργο βασισμέ-

έχει σαν γενικό χαρακτηριστικό την πεποίθηση πως η αναγκαία συγκεντροποίηση και συγκέντρωση του κεφαλαίου¹⁹ οδηγεί με επίσης αναγκαίο τρόπο στην πολιτική συγκέντρωση της ταξικής κυριαρχίας, που για τον Αντόρνο εκφράζεται με πιστότητα, στην εποχή του, στον φασισμό. Ο φασισμός είναι η παραδειγματική πολιτική μορφή του μονοπωλιακού καπιταλισμού, πράγμα που συνεπάγεται ότι «αφήνει την ύπαρξη των εχθρικών τάξεων να περιέλθει σε λήθη» (σελ.40). Εκτός από τις

νο κατά πολύ στη θεωρία του Λένιν, το οποίο με τη σειρά του θα επηρεάσει σημαντικά τις τριτοκοσμικές αντιλήψεις.

19. Για τον Μαρξ υπάρχει διαφορά μεταξύ των δύο εννοιών. Η συγκεντροποίηση υπάγεται στη διαλεκτική έλξης-απώθησης και είναι «συγκέντρωση σχηματισμένων πια κεφαλαίων, κατάργηση της ατομικής τους αυτοτέλειας, απαλλοτρίωση ενός κεφαλαιοκράτη από άλλον, μετατροπή πολλών μικρών κεφαλαίων σε λίγα μεγάλα», όπως λέει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Η συγκέντρωση υπονοεί τη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Βλ. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1978.

αρκετά προβληματικές προϋποθέσεις που συνεπάγεται η αποδοχή της εκτίμησης του Λένιν για την ιστορική δυναμική της καπιταλιστικής ολότητας,²⁰ το ουσιώδες συμπέρασμα είναι η εξαφάνιση της πάλης του προλεταριάτου, μέσα σε μια κατάσταση ακραίας καταστολής, από τη μία, και γενικευμένης ταξικής συνεργασίας, από την άλλη. «*Η σκέψη ότι τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά έχει γίνει μια απελπισμένη προσπάθεια*», ενώ η «*αορατότητα των τάξεων μέσα στην απολίθωση της σχέσης τους κερδίζει πραγματική εξουσία πάνω στη συνείδηση*» (σελ.40), σύμφωνα με τις διατυπώσεις του Αντόρνο. Η πραγματικότητα δεν είναι έτσι, ή τουλάχιστον αυτή δεν είναι μια πλήρης εικόνα. Καταρχάς, ο Αντόρνο δείχνει πως παραλείπει μια σημαντικότητα έννοια που θα αναπτύξει και ο ίδιος αργότερα, τη διαλεκτική έννοια της εμπειρίας.²¹

20. Σημαντικό κείμενο κριτικής στη θεωρία του ιμπεριαλισμού είναι το άρθρο του Anders Molander, *Monopoly and Socialism in Lenin's analysis of Imperialism*, *TEKLA 1*, 1977 και υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://deepcomrade.wordpress.com/2018/01/22/translation-monopoly-and-socialism-in-lenins-analysis-of-imperialism-by-anders-molander/>.

21. Η συγκεκριμένη έννοια της εμπειρίας δεν έχει σχέση με αυτήν του εμπειρισμού, που αναφέρεται στο αισθητηριακό δεδομένο χωρίς καμία πρόθεση να το μεταβάλλει. Η διαλεκτική έννοια της εμπειρίας, που βρίσκεται στην Εισαγωγή της εγγεληνής *Φαινομενολογίας* είναι εμπειρία τινός, μεταβάλει το αντικείμενο όπως και το υποκείμενο. Με τη μεσολάβηση της εμπειρίας η **συνείδηση** γίνεται **γνώση**, δηλαδή έχουμε μία σχέση όπου οι σκέψεις της δεν εκλαμβάνονται ως αντικείμενο **απέναντι** στο υποκείμενο, αλλά τίθεται η ενότητά τους. Εδώ όμως πρόκειται για την εμπειρία της συνείδησης, η οποία βρίσκει το κριτήριο ελέγχου μέσα της εφόσον έχει αντικείμενο τον εαυτό της. Στην κοινωνική πρακτική αυτό το κριτήριο ελέγχου μεσολαβείται μεν από αυτή την εμπειρία της συνείδησης, ως υποκειμενική γνώση, αλλά ορίζεται τοποθετώντας μια πρακτική επιλογή, τους στόχους και τις αξιώσεις της απέναντι σε μία άλλη. Στο επίπεδο της συγκεκριμένης υλικότητας, η εμπειρία είναι προϋπόθεση μιας πράξης που είναι αυτομεταβολή και αλλαγή των καταστάσεων ταυτόχρονα ή, αλλιώς ειπωμένο, η κοινωνική πράξη

Η εμπειρία της εκμετάλλευσης της ζωντανής εργασίας ενδέχεται να μη μετατρέπεται σε ταξική συνείδηση της **αναγκαιότητας** της επανάστασης, αλλά παραμένει στον πυρήνα της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων ως δυνατότητα και προϋπόθεση που μένει να τεθεί ιστορικά ως επαναστατική πράξη, μεσολαβημένη από την αλλαγή της συνείδησης. Σίγουρα ισχύει πως η ταξική πάλη του προλεταριάτου, για τα χρόνια όπου διαρκούσε ο πόλεμος, είχε καταλαγιάσει και ίσως σιγήσει εντελώς στις οργανωμένες της μορφές, που φυσικά δεν ήταν επαναστατικές και φυσικά δεν ήταν οι μόνες, αλλά από αυτό δεν εξάγεται άμεσα το συμπέρασμα πως το προλεταριάτο σταμάτησε να αγωνίζεται ενάντια στην εκμετάλλευση και την αλλοτριωμένη του ύπαρξη. Πρέπει να αναζητηθεί αυτή η ταξική δραστηριότητα, που δεν βρίσκεται πολλές φορές στην επιφάνεια της ταξικής κοινωνίας αλλά εκκολάπτεται στις καθημερινές προλεταριακές πρακτικές που την αμφισβητούν. Ο Αντόρνο θα έπρεπε να το αναγνωρίσει αυτό, ως υποψιασμένος περί της αρνητικής διαλεκτικής φαινομένου και ουσίας, εάν δεν ταύτιζε την ταξική δραστηριότητα με τις θεσμοποιημένες μορφές της. Αυτό που δεν κάνει π.χ. ο Karl Heinz Roth, στη μελέτη του για *Το Άλλο Εργατικό Κίνημα*, ο Tim Mason στο άρθρο «Η εργατική αντιπαράθεση στη ναζιστική Γερμανία», ο Sergio Bologna στο *Ναζισμός και Εργατική τάξη* και πληθώρα άλλων σχολιαστών που εντοπίζουν την πολύπλευρη και αμφιλεγόμενη ποικιλομορφία των αγώνων στα τέλη της δεκαετίας του 1930 μέσα-και-ενάντια στο ναζιστικό καθεστώς, το οποίο εν πολλοίς φέρεται ως αδιαμφισβήτητο τεκμή-

θέτει την προϋπόθεσή της σαν εμπειρία και έτσι την καθιστά **δική** της μορφή. Επιπλέον, η θεωρητική ανακατασκευή του πραγματικού αποτελεί τον σε αφηρημένη μορφή όρο συγκρότησης του κόσμου των εμπειριών, λειτουργεί ως υπερβατολογικό πλαίσιο θα λέγαμε, και συνεπώς δεν είναι σε καμία περίπτωση «ουδέτερη». Για το τελευταίο βλ. το άρθρο «Το έργο του Μαρξ στις σύγχρονες επιστημολογικές αναζητήσεις» του Κ. Ψυχοπαίδη στο *Πολιτική μέσα στις Έννοιες*, εκδ. Νήσος, 1997.

ριο του συμβιβασμού των προλεταρίων. Θα επανέλθουμε παρακάτω σε αυτό το ζήτημα.

Η οικονομική βάση αντιστοιχεί άμεσα στο πολιτικό εποικοδόμημα, φαίνεται να υποστηρίζει ο Αντόρνο, όταν λέει πως «*οι μάζες απορροφούνται άμεσα από την ενότητα του συστήματος που τις καταδυναστεύει*» (σελ.42), γιατί «*η ανυπολόγιστη πίεση της κυριαρχίας έχει κατακερματίσει τόσο τις μάζες ώστε καταλύεται ακόμα και η αρνητική ενότητα της υποταγής, η οποία τον 19ο αιώνα μετέτρεπε τις μάζες σε τάξη*» (σελ.42). Έχει εξαφανιστεί η μεσολαβητική στιγμή της τάξης, που προσδιορίζεται μονοδιάστατα αρνητικά ως στιγμή της υποταγής. Η τάξη είναι όντως κατ'εξοχήν αρνητική κατηγορία εννοιολόγησης της ανταγωνιστικής στον καπιταλισμό δραστηριότητας, που συγκροτείται ταυτόχρονα με θετικές στιγμές παραγωγής νέων μορφών εμπειρίας και σχέσεων, οι οποίες ξεπερνάνε την υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων. Το προλεταριάτο μέσα στους αγώνες του οδηγείται πρακτικά σε σχέσεις που έχουν και μια **θετική** στιγμή αυτο-αξιοποίησης, που υπερβαίνει κατά πολύ την αμεσότητα της αρνητικής ενότητας της υποταγής. Ο καπιταλισμός της περιόδου του Β' Π.Π. δεν έχει ξεπεράσει την εσωτερική αντίφαση της ταξικής σχέσης βασιζόμενος σε κάποια ίδια εγγενή δυναμική, και η ραγδαία άνοδος των ταξικών αγώνων μετά από το τέλος του πολέμου, που θα κορυφωθούν στα τέλη της δεκαετίας του '60-αρχές του '70, θα το επιβεβαιώσει ακράδαντα.²²

22. Για την πορεία των αγώνων του προλεταριάτου της περιόδου βλ. B. Silver, *Forces of Labour*, εκδ. Cambridge, 2003. Η Silver χρησιμοποιεί την αντίληψη του Μαρξ περί ταξικών αγώνων που δείχνουν πέρα από την κυριαρχία του κεφαλαίου αλλά και αυτή του Ρολανγί, για μια εγγενή στην ιστορία του καπιταλισμού «διπλή κίνηση» (double movement) εμπορευματοποίησης-αποεμπορευματοποίησης πλευρών της κοινωνικής αναπαραγωγής. Μέσα από τεκμηριωμένα ιστορικά στοιχεία διαπιστώνει πως «η εργατική αναταραχή (labor unrest) αυξάνεται στις παραμονές και των δύο παγκοσμίων πολέμων, ενώ παρατηρούνται μικρές διάρκειες αλλά σημαντικές υποχωρήσεις των

Ο κατ' εξοχήν φιλόσοφος της διαμεσολάβησης εξαίρει την απουσία της, γιατί λανθασμένα βλέπει πως οι συμμορίες δεν χρειάζεται να μεσολαβήσουν τα συμφέροντά τους και ο ανταγωνισμός έχει γίνει καθαρό ζήτημα επιβολής του πολιτικά ισχυρού. Αυτό ακριβώς υποστηρίζει ο Φρίντριχ Πόλλοκ στη θεωρία του περί κρατικού καπιταλισμού, που θα δούμε παρακάτω.

Κάτι έχει αλλάξει λοιπόν, κατά τον Αντόρνο, στην έννοια της τάξης. Η τάξη υπάρχει αντικειμενικά ως ταξικό ανήκειν αλλά δεν υφίσταται πλέον η υποκειμενική στιγμή της συνειδητής ταξικής πρακτικής. Ή μήπως πάντα στην τάξη εμπεριεχόταν σε λανθάνουσα μορφή η τωρινή της λειτουργία, όπως φαίνεται να υποστηρίζει ο Αντόρνο όταν γράφει πως «η έννοια της τάξης, ο πυρήνας της έχει διαμορφωθεί σύμφωνα με το πρότυπο της αστικής τάξης και πως η αστική τάξη είναι η κατ' εξοχήν τάξη» (σελ.43); Ο Αντόρνο κάνει λάθος, το προλεταριάτο ως τάξη δεν συγκροτείται ως ομοίωση και αντικατοπτρισμός της αστικής τάξης, τουλάχιστον εάν αντιλαμβανόμαστε την κομμουνιστική θεωρία σαν, τη μέσα στους ταξικούς αγώνες παραγόμενη, **συνείδηση του προλεταριάτου ως επαναστατικής τάξης**, ούτε μπορούμε να διασπάσουμε την αμεσότητα της αυτοσχесίας της (καθεαυτή) από αυτήν που μεσολαβείται από την άρνηση του άλλου της (διαευτή). Ο χωρισμός του an sich από το für sich μόνο στον μυστικισμό της διαχωρισμένης θεωρίας μπορεί να βρεθεί, κατά τον Μαρξ της *Κριτικής στην Εγγελιανή φιλοσοφία του Κράτους και του Δικαίου*.²³ Υπό τις κατάλληλες προ-

μορφών ανοιχτής αναταραχής κατά την έναρξη των πολέμων, και αντίστοιχα σημαντικά κύματα ανόδου της κατά τον απόηχό τους».

23. Ο Π. Μάτικ θα υποστηρίξει πως είναι λάθος να αντιπαράθεται μια τάξη καθεαυτή σε μια τάξη διαευτή, γιατί ήδη από την εμφάνισή του το προλεταριάτο ήταν **με συνειδητό τρόπο** τάξη. Έτσι, «η τάξη σε κάθε στάδιο είναι τόσο τάξη-στον-εαυτό της όσο και τάξη-για-τον-εαυτό της: απλά εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές

υποθέσεις, οι ίδιοι ακριβώς προλετάριοι που σήμερα είναι πειθήνιοι μισθωτοί εργάτες, αύριο αρνούνται κάθε ρεφορμισμό και προχωράνε σε ριζοσπαστικές ενέργειες.²⁴ Ακόμα, ο ενδοκαπιταλιστικός ανταγωνισμός των φραξιών του κεφαλαίου δεν βρίσκεται σε σχέση αντανάκλασης με τις εσωτερικές διαιρέσεις του προλεταριάτου, στη βάση του καταμερισμού της εργασίας, των έμφυλων, εθνικών και φυλετικών σχέσεων. Ο ανταγωνισμός στο κυνήγι της υπεραξίας είναι αυτό ακριβώς που συγκροτεί τους καπιταλιστές σε τάξη, ενώ για το προλεταριάτο έχει το αντίθετο αποτέλεσμα, την ύπαρξή του ως μη-τάξη. Η τυπική ισότητα που προσδιορίζει τη συνοχή της αστικής τάξης –ως ισότητα στο δικαίωμα εκμετάλλευσης της εργασίας– και τη φαινομενικότητα της σφαίρας της κυκλοφορίας, ποτέ δεν ήταν στιγμή των ταξικών αγώνων και της παραγωγής ενός κοινού ταξικού συμφέροντος, κάτι που συνέβαινε και συμβαίνει μέσα από την υπέρβαση της ισότητας προς την **κοινότητα**, εκεί όπου η ισότητα διαλύεται και δεν έχει λόγο ύπαρξης **ανάμεσα** στα άτομα αλλά είναι πραγματική ισότητα στην εξουσία πάνω στη δραστηριότητα.²⁵ Η **πραγ-**

καταστάσεις και σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης». Παρατίθεται στο P. Bourrinet, *The Dutch and German Communist Left*, εκδ. Brill, 2017. Θα συμφωνήσουμε με τον Μαρξ και τον Μάτικ στο σημείο όπου μια πρακτική συνθήκη για να τεθεί με λογικούς όρους απαιτεί αφαίρεση και διάκριση των στιγμών της, ιδωμένη όμως πάντα στην **πραγματική ενότητα** αυτών ή στον επίσης πολύ **πραγματικό διαχωρισμό** τους. Εάν αφητηρία είναι η υλική πραγματικότητα, γίνεται εξίσου επιστροφή σε αυτή ως ενότητα πολλαπλών προσδιορισμών, δηλαδή ως ανάπτυξη της **διαμεσολάβησης** μεταξύ των προσωρινά διακρινόμενων στιγμών. Αλλιώς πάμε σε μια αυτόματη αντανάκλαστική κίνηση, είτε υποκειμενικά (βολονταρισμός/σολιφισμός) είτε αντικειμενικά (αντικειμενισμός/δομισμός).

24. Βλ. τη βιωμένη εμπειρία του D. Mothe που καταγράφεται στο βιβλίο *Το Ημερολόγιο ενός Εργάτη της Renault*, εκδ. Κινούμενοι Τόποι, 2015

25. Η δημοκρατική αρχή της ισότητας είναι το opus magnum της καπιταλιστικής ιδεολογίας (και της εμπορευματικής ανταλλαγής) . Γράφει ο Χέ-

ματοποιημένη ισότητα είναι η κοινότητα του αγώνα ενάντια στην εκμετάλλευση. Η ταξική δραστηριότητα του προλεταριάτου, όταν είναι τέτοια, δεν έχει στόχο την ισότητα αλλά τη χρησιμοποιεί ως μέσο για το ξεπέραςμα των διαχωρισμών του. Ένας μισθολογικός αγώνας με εξισωτικά αιτήματα δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά πρακτική προς την ενότητα ως συνθήκη για τη συνέχιση του αγώνα. Η αρνητική ενότητα της υπαγωγής στο κεφάλαιο αυτοαναιρείται και τίθεται ως αντίθεση μεταξύ διακριτών και χωριστών τάξεων, με ιδιαίτερα και αλληλοαποκλειόμενα συμφέροντα. Η πραγματικότητα της τάξης γίνεται ιδεολογία από τη στιγμή που δεν καταφέρνει να υπερβεί τον κατακερματισμό της μέσα από τον διπλό καταμερισμό της εργασίας. Εντός της ιεραρχικής καπιταλιστικής παραγωγής, από τη μία, και της αναπαραγωγής της μέσω έμφυλων, φυλετικών, εθνικών και υπόλοιπων αλλοτριωμένων σχέσεων στο πεδίο της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής, από την άλλη. **Το προλεταριάτο ως αφαίρεση στις ιδεολογικές επικλήσεις των επίδοξων καθοδηγητών της χειραφέτησής του**, αποξενωμένο από τις δικές του ανάγκες και επιθυμίες.

Αυτό που οδηγεί στη λανθασμένη θέση του κειμένου πως η ενότητα της αστικής τάξης είναι «*κατ' αναγκαιότητα μη-ενότητα στον ίδιο της τον εαυτό*» (σελ. 45) και πως «*η εξέισου πραγματική της ενότητα μετατρέπεται σε πέπλο που καλύπτει την πραγματική της μη-ενότητα*» (σελ.46), στοιχείο που παρουσιάζεται να ισχύει αυτούσιο και για την αντίπαλη τάξη, είναι η οπτική της διανομής της υπεραξίας, που αντιστρέφει την εικόνα. Εάν σκύψουμε πάνω από το άδυτο της παραγωγής θα δούμε πως η μη-ενότητα της επιφάνειας της κυκλοφορίας είναι αναγκαστικά ενότητα στο σημείο παραγωγής της υπεραξίας. Για να

γκελ λοιπόν στον Πρόλογο της Φαινομενολογίας, «*η αρχή της ποσότητας, της χωρίς έννοια διαφοράς, και η αρχή της ισότητας, της αφηρημένης ενότητας χωρίς ζωή, δεν είναι ικανές να καταπιαστούν με την καθαρή ανησυχία της ζωής και την απόλυτη διαφοροποίηση εκείνη*». Βλ. Έγκελς, ό.π.

μπορέσουν οι καπιταλιστές να φιλονικήσουν για το μείρασμα του κέρδους, πρέπει πρώτα να έχουν πειθαρχήσει το προλεταριάτο στην παραγωγή της αξίας. Αντίστροφα, η τάξη της διάλυσης της ταξικής κοινωνίας συναντά την κοινότητά της σε πολλαπλές μορφές αντιπαράθεσης σε αυτή την υπαγωγή στην καπιταλιστική συσσώρευση. Η διαλεκτική έλξης και απώθησης των ατομικών κεφαλαίων στο επίπεδο του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου ως ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας προϋποθέτει την **παραγωγή νέας αξίας στην παραγωγή και όχι την αρπαγή της στην κυκλοφορία**. Αυτός είναι προσδιορισμός του ειδικά καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μοναδικό χαρακτηριστικό που φέρει το κεφάλαιο ως ιστορική κοινωνική σχέση. Εκεί συγκροτείται η αστική τάξη ως θετική ενότητα, όπως επίσης και η αρνητική ενότητα της τάξης-ενάντια-στην-εκμετάλλευση. Ο ανταγωνισμός εκτελεί τους εσωτερικούς νόμους κίνησης του κεφαλαίου αλλά δεν τους παράγει καθεαυτός. Στη σφαίρα της διανομής και της κυκλοφορίας –που θα αποτελέσει το πεδίο με το οποίο θα ασχοληθεί ως επί το πλείστον η σχολή της Φρανκφούρτης και, ίσως, την αιτία για πολλές από τις ελλείψεις της– αυτή η κίνηση φαίνεται **αντεστραμμένη**.

Η κυριαρχία του Μονοπωλίου ισούται με την εξαφάνιση των Τάξεων;

Ο Αντόρνο συνεχίζει το δοκίμιο αναπτύσσοντας τον ισχυρισμό πως «*στην οικονομία της αγοράς, η αναλήθεια της έννοιας της τάξης ήταν λανθάνουσα: υπό το μονοπώλιο έχει γίνει ορατή, ενώ η αλήθεια της, η επιβίωση των τάξεων έχει γίνει άορατη*» (σελ. 46). Θα ήταν χρήσιμο εδώ να γίνει μια παρένθεση και να εντοπιστούν οι θεωρητικές και ιστορικές προϋποθέσεις των θέσεών του. Από τη μία, φαίνεται πως ο Αντόρνο έχει υπόψη του τις απόψεις του Φρίντριχ Πόλλοκ περί αλλαγής της δομής και του τρόπου αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, που αποτέλεσαν και το περιεχόμενο του βι-

βλίου που θα εκδώσει το 1942 με τίτλο *Κρατικός Καπιταλισμός*. Ίσως να υπήρξε και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο θεωρητικών, αλλά το σίγουρο είναι πως ο κεντρικός πυρήνας προέρχεται από τη δουλειά του Πόλλοκ, που θα επηρεάσει σημαντικά και τον Χορκχάιμερ.

Είναι αναγκαίο να σκιαγραφήσουμε τη θεωρία του κρατικού καπιταλισμού, γιατί δείχνει πως ήταν άρρητη προϋπόθεση για τις συγκεκριμένες θέσεις του Αντόρνο. Ο Πόλλοκ, επικαιροποιώντας κατά κάποιον τρόπο τον Χίλφερντινγκ και τον Λένιν, θα υποστηρίξει πως η αυξανόμενη συγκέντρωση και συγκεκριτροποίηση του κεφαλαίου έχει οδηγήσει στη διαδοχή του καπιταλισμού του *laissez-faire* από τα μονοπώλια, η οικονομία της αγοράς έχει αντικατασταθεί από τον κρατικό σχεδιασμό και οι δυνάμεις του οικονομικού ανταγωνισμού έχουν γίνει πλέον ολοκληρωτικά διαχειρίσιμες από το κράτος. Με λίγα λόγια, ο Πόλλοκ παρατηρεί τη μετάβαση από μια κυρίως οικονομική εποχή σε μία ουσιαστικά πολιτική εποχή, όπως λέει χαρακτηριστικά. Δεν έχει πια η οικονομία προτεραιότητα, όπως στον φιλελεύθερο καπιταλισμό, αλλά διανύουμε την εποχή της «*προτεραιότητας του πολιτικού*». Το ολοκληρωτικό κράτος κυριαρχεί μέσω της πολιτικής επιβολής σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής αναπαραγωγής, με αποτέλεσμα την εξαφάνιση των ταξικών αντιφατικών σχέσεων. Η αντίφαση μεταξύ των τάξεων που συνυπήρξε με την κυριαρχία της αγοράς ως ρυθμιστή των κοινωνικών σχέσεων, έχει διαλυθεί στην κυριαρχία της σφαίρας της πολιτικής ως καθοριστικής μεσολάβησης της ολότητας. Δεν είναι δύσκολο να διακρίνουμε τη συνάφεια μεταξύ του «κρατικού καπιταλισμού» του Πόλλοκ και του δοκιμίου του Αντόρνο. Και δεδομένου πως αυτό γράφεται κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που **μόνο τότε συντελέστηκε η καθολική ήττα του προλεταριάτου**, κατανοούμε εν μέρει την οπτική του. Αλλά μέχρι τότε, οι αγώνες της τάξης, ακόμα και στη ναζιστική Γερμανία (π.χ. ο κύκλος αγώνων ενάντια στο τετραετές πλάνο, πριν την έναρξη του πολέ-

μου-αστραπή),²⁶ διεξάγονταν με σφοδρότητα και επιπλέον **ενάντια** στα εργοδοτικά συνδικάτα του κοινωνικού κράτους. Οπότε αυτή η οπτική είναι τουλάχιστον περιορισμένη και δεν θα έπρεπε να γενικευτεί με τη μορφή της θεωρίας του «πολέμου συμμοριών».

«*Η συναίνεση αντικαθίσταται από την αδιαμεσολάβητη οικονομική και πολιτική διαταγή των μεγαλοκαπιταλιστών*» (σελ.47), λέει ο Αντόρνο, αντιπαραθέτοντας έναν ιδεότυπο καπιταλισμού όπου η εκμετάλλευση πραγματοποιείται από μια φιλελεύθερη και ανεκτική αστική τάξη σε ένα κατοπινό μοντέλο όπου κυριαρχεί η επιβολή. Το πρόβλημα βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός πως εδώ έχουμε εγκατάλειψη της διαλεκτικής της συγκεκριμένης ολότητας προς όφελος της σύγκρισης καθαρών τύπων καπιταλισμού, ακολουθώντας μια βεμπεριανή μεθοδολογία των ιδεατών τύπων που, κατά τα άλλα, θα δεχτεί κριτική. Ποτέ στην ιστορία του καπιταλισμού η αναπαραγωγή της κοινωνικής ολότητας δεν γινόταν είτε μόνο μέσω συναίνεσης είτε μόνο μέσω προσταγής. Αντιθέτως, πάντα υπήρξε μια διαλεκτική της ανοιχτής επιβολής και του καταναγκασμού με την απαραίτητη νομιμοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων, που πραγματοποιείται και μέσω συναίνεσης, η οποία μπορεί να κερδίζεται από την ικανοποίηση συμφερόντων και αναγκών αλλά και με τη **δύναμη της ιδεολογίας**. Η καπιταλιστική συσσώρευση δεν μπορεί να βασιστεί μόνο στο μαστίγιο ή μόνο στο καρότο, αλλά στην **αμοιβαία σχέση και εναλλαγή τους**. Ο Αντόρνο απολυτοποιεί και υποστασιοποιεί αυτή τη δυναμική της ιστορικότητας του κεφαλαίου σε μια γενίκευση ενός στατικού ιστορικού παρόντος. Ούτε φυσικά ισχύει πως «*η κυρίαρχη τάξη εξαφανίζεται πίσω από τη συγκέντρωση του κεφαλαίου*» (σελ.47). Είναι βέβαιο πως ο Αντόρνο δεν είχε προλάβει να αναγνώσει τα *Grundrisse*, που είχαν εκδοθεί στην ΕΣΣΔ μόλις τρία χρόνια πριν (το 1939 έγινε η πρώτη έκδοση, ενώ

26. Βλ. K.H. Roth, A. Ebbinghaus, *Το Άλλο Εργατικό Κίνημα*, εκδ. Αρχείο 71, 2017.

μόλις το 1953 θα υπάρξει διάδοση στον δυτικό κόσμο), κείμενο που σίγουρα θεωρήθηκε αργότερα πολύ σημαντικό για τον ίδιο και για αρκετούς από τους μαθητές του, όπου ο Μαρξ σε ένα πολυσυζητημένο «προφητικό» απόσπασμα θα θεωρήσει ακριβώς τη συγκροτοποίηση του παγίου κεφαλαίου, και όχι τη συγκέντρωση, όπως μάλλον εκ παραδρομής αναφέρει ο Αντόρνο, **ως μορφή εμφάνισης της κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και σκοπό της παραγωγής**. Και ως φαινόμενη μορφή ταυτόχρονα εμφανίζει αλλά και κρύβει την κυριαρχία της αστικής τάξης, που η εμφάνισή της πραγματοποιείται ως εξαφάνιση. Σε αυτό το σημείο, επιβεβαιώνεται κατά κάποιον τρόπο η λογική σύλληψη του Μαρξ από την ιστορική κρίση του θεωρητικού, που αναδεικνύει όμως μόνο τη μία πλευρά, τη στατική πλευρά της διαλεκτικής, όπως θα έλεγε και ο ίδιος. Το μοτίβο που διαπερνά αυτή την εκτίμηση, όπως άλλωστε και την ολότητα του δοκιμίου, είναι αυτό που αποτελεί μάλλον κοινό τόπο στη σκέψη της σχολής από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά: η αντίφαση μεταξύ των τάξεων έχει **διαλυθεί** και μάλιστα με πολιτικά μέσα.

Το προλεταριάτο στερείται λοιπόν τη δυνατότητα να διαμορφωθεί σε τάξη. Τουναντίον, αντανάκλα τη δομή συγκρότησης της αστικής τάξης και *«μεταξύ των προλετάρων αναπαράγεται καταναγκαστικά η διαίρεση σε ηγέτες και ακόλουθους, η οποία λαμβάνει χώρα στην κυρίαρχη τάξη»* (σελ. 47). Η κριτική που κάνει ο Αντόρνο στα ρεφορμιστικά συνδικάτα και στην ηγεσία τους, που λειτουργεί ως οργανωμένος μεσίτης της εργασιακής δύναμης, δεν μπορεί παρά να μας βρίσκει σύμφωνους. Τίποτα όμως δεν προκύπτει που να ταυτίζει την ολότητα της τάξης, που σε ένα επίπεδο αφηρημένης αμεσότητας είναι μια ενότητα πολλαπλών ταξικών πρακτικών στη διαφορετικότητά τους, με κάποιες από τις οργανωτικές μορφές της, που ήταν και είναι ταυτόχρονα **μορφές της ήττας της ως επαναστατικής τάξης**. Και μπορεί να ακούγεται πομπώδες, ειδικά στην τωρινή υφεσιακή

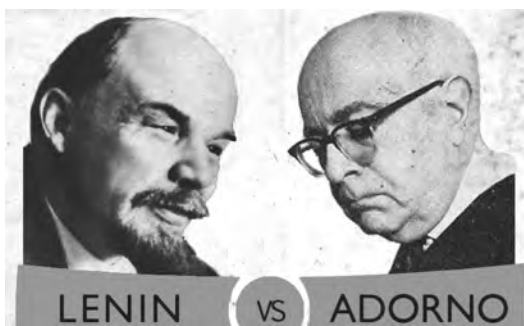
φάση που βρίσκεται η εγχώρια και παγκόσμια ταξική πάλη, αλλά το προλεταριάτο είτε είναι επαναστατική τάξη είτε δεν είναι ο εαυτός του. Η πραγματικότητα της τάξης δεν μπορεί να είναι μια ομογενής και αδιαφοροποίητη ταυτότητα, εφόσον σε κάθε περίπτωση το προλεταριάτο έχει να αντιμετωπίσει τα δικά του εσωτερικά όρια, τις μορφές της αντεπανάστασης που αναπτύσσονται παράλληλα με πολιτικές μορφές που προκύπτουν από ένα ανατρεπτικό περιεχόμενο. Η διαίρεση μεταξύ ηγετών και ακολούθων υπό μία έννοια υφίσταται από την πρώτη στιγμή της εμφάνισης της τάξης, ως αναπαραγωγή των κυρίαρχων καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων εντός του προλεταριάτου, ως μια μεσολαβημένη έκφραση του διαχωρισμού χειρωνακτικής-διανοητικής εργασίας που παράγει τη διάκριση μεταξύ αυτού που είναι ο **«ιθύνων νους»** και **αυτού που εκτελεί εντολές**. Μια συγκεκριμένη μορφή ή ένας τρόπος ύπαρξης που προσλαμβάνει η αλλοτρίωση της κοινωνικής εργασίας και η απόσπαση από τους ίδιους τους παραγωγούς των αναγκαίων για

την κοινωνική αναπαραγωγή, της **εξουσίας** και του **ελέγχου** επί αυτής της παραγωγής. Ένας προσδιορισμός της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου που εντοπίζεται αφηρημένα στην ιστορική ολότητα, αναπαράγεται σε ένα δεδομένο επίπεδο συγκεκριμενοποίησης και πραγματοποίησης, ως εσωτερικό όριο του προλεταριάτου. Το προλεταριάτο δεν είναι και δεν μπορεί να είναι εκτός των αντιφάσεων που καθορίζουν τη δυναμική της ταξικής σχέσης **στο επίπεδο της ολότητας**, με τη διαφορά πως η ενεργώς-πραγματικότητά²⁷ του ορίζεται ως η **άρνηση** αυτών των αντιφάσεων, σε αντίθεση με την τάξη των αφεντικών που τίθεται και επιβεβαιώνεται μέσω αυτών.

Όπως θα διατύπωνε ο Karl-Heinz Roth την ενδοδιαφοροποιημένη συγκρότηση της τάξης, μπορούμε να μιλάμε για **μία εργατική τάξη** αλλά για **δύο κινήματα**.²⁸ Το σημείο αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε τις νίκες και τις ήττες των

27. Η «ενεργώς-πραγματικότητα» για τον Χέγκελ δηλώνει μια κίνηση της έννοιας από την πραγματικότητα στον εαυτό της, δηλαδή κάτι είναι «ενεργώς πραγματικό» όταν δεν είναι άμεσο, δεδομένο, καθεαυτό, αλλά προϊόν της αυτοεπεξεργασίας του. Χωρίς να πλατιάσουμε για τον εγγελιανό ιδεαλισμό, το σημαντικό που φέρει η εγγελιανή θέση είναι πως οι έννοιες που χρησιμοποιούμε δεν είναι άλλης τάξης από την έννοια της πραγματικότητας ή, με άλλα λόγια, υπάρχει **μία** πραγματικότητα της οποίας η διαδικασία μεταβολής περιλαμβάνει **και** την ιδεατή ανακατασκευή που πραγματοποιείται με έννοιες. Η Ιστορία αλλάζει όταν ο «νους» (πνεύμα) έχει αλλάξει τις κατηγορίες του, σύμφωνα με τον Λούκατς, αλλά αυτές οι κατηγορίες με τη σειρά τους παράγονται μέσα στην ιστορική κοινωνική πράξη. Βλ. Γκ. Χέγκελ, *Η Επιστήμη της Λογικής* (Μικρή Λογική), εκδ. Δωδώνη, 1991 και Γκ. Χέγκελ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013.

28. Βλ. K.H. Roth, A. Ebbinghaus, *ό.π.* Στο ιστορικό αυτό έργο φαίνονται ξεκάθαρα οι εσωτερικές συγκρούσεις εντός της (γερμανικής) εργατικής τάξης ανάμεσα σε μια ρεφορμιστική, δεκτική στην ταξική συνεργασία τάση και σε μία περισσότερο ριζοσπαστική. Βέβαια, υπάρχει μια κάποια εξιδανίκευση του «εργάτη-μάζα», που συγκροτεί τον πυρήνα της δεύτερης, αλλά αυτό δεν ενδιαφέρει εδώ.

ταξικών αγώνων, την άμπωτη και την πλημυρίδα της ταξικής πάλης, τον **αντιφατικό** της χαρακτήρα, σε τελευταία ανάλυση. Το ερώτημα είναι γιατί ο Αντόρνο, που επ' ουδενί δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αμβλύ-νους παρατηρητής, φαίνεται να περιορίζει τη δραστηριότητα του προλεταριάτου σε αυτή των συνδικάτων και των ηγετών τους. Μένει δέσμιος της λενινιστικής αντίληψης²⁹ περί της οργάνωσης της τάξης, του διαχωρισμού «πολιτικών» και «οικονομικών» αγώνων, της σύλληψης της προώθησης της ταξικής πάλης ως έργου της πρωτοπορίας και όλα αυτά σε ένα ευρύτερο πλαίσιο «φιλελεύθερου» καπιταλισμού; Ή ακριβώς επειδή τοποθετείται ως **παρατηρητής** δεν μπορεί να έχει μια άλλη εικόνα; Ίσως και τα δύο μαζί... Έτσι θα φτάσει στο συμπέρασμα πως «σε μια τέτοια **κατάργηση των τάξεων η ταξική κυριαρχία βρίσκει τον εαυτό της**» (σελ.49). Εκτός του ότι δεν υπάρχει καμία κατάργηση των τάξεων, αντίθετως, όπως δείχνει και το γράφημα που παραθέτει στο βιβλίο της *Forces of Labour* [ό.π.] η Beverly Silver, όπου απεικονίζεται η πορεία των ταξικών αγώνων από το 1870 μέχρι το 1996, **μετά το τέλος του πολέμου η ταξική πάλη παγκοσμίως βρίσκεται σε έξαρση**, ενώ

29. Υπάρχει μια μαγνητοφωνημένη συνομιλία Αντόρνο-Χορκχάμερ του 1956, όπου ο Αντόρνο επιμένει για ένα **αυστηρά λενινιστικό μανιφέστο**, λίγο πριν γραφτεί το κοινό τους σύγγραμμα *Προς ένα νέο Μανιφέστο*, στο οποίο αναφέρονται διάφορα πολύ «ενδιαφέροντα» συμπεράσματά τους για την κατάσταση της ταξικής πάλης. Περισσότερα στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://thecharnelhouse.org/2015/03/31/adornos-leninism/>.

η ταξική κυριαρχία ίσως να βρίσκει προς στιγμήν τον εαυτό της στην πάντα αμφίβολη και προσωρινή συγκρότηση ενός υποτιθέμενου γενικού συμφέροντος του κεφαλαίου μέσω του καπιταλιστικού κράτους. Εάν γίνεται λόγος για ταξική συνεργασία, όπως υπαινίσσεται εδώ ο Αντόρνο, αυτή επιχειρείται με τη **μεσολάβηση του κράτους και των συνδικάτων** και όχι με κάποια αντικειμενική δυναμική των «νόμων» του κεφαλαίου, και δη των μονοπωλίων.

Η κοινωνιολογική αντίληψη της Τάξης, ο θετικισμός ως έκλειψη της μεσολάβησης, και ο νομιναλισμός της έρευνας

Στο έκτο υποκεφάλαιο του δοκιμίου, ο Αντόρνο θα διατυπώσει τη θέση πως η ταξική θεωρία έμεινε στάσιμη μετά τον θάνατο του Μαρξ και έπαυσε να αποτελεί εργαλείο της ταξικής σύγκρουσης. Αυτή η στασιμότητα επήλθε την εποχή της αστικής δημοκρατίας, που έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί, πριν την *«καταφανή νίκη του μονοπωλίου και την ανάπτυξη της ανεργίας σε δεύτερη φύση»* (σελ.49) όταν τη διαδέχτηκε ο πολιτικός ολοκληρωτισμός. Εδώ σημειώνεται μια εξόφθαλμη, κατάφωρη, και μάλιστα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σε τρανταχτό βαθμό ανυπόστατη, παράλειψη και υποβάθμιση παραπάνω από μισού αιώνα ταξικών αγώνων, μιας ηττημένης επανάστασης και νεοεμφανισθεισών οργανωτικών μορφών της προλεταριακής αυτονομίας. Δεν βρίσκουμε κάποιον λόγο να παραθέσουμε με λεπτομέρειες την ιστορία της ταξικής πάλης μετά τον Μαρξ, την Κομμούνα, τα σοβιέτ, την επανάσταση στη Ρωσία, τις επαναστάσεις σε μητροπολιτικές χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και την εμφάνιση **εργατικών συμβουλίων**, την Κροστάνδη και άλλα επεισόδια που κατά τον Αντόρνο ανήκουν σε μια άλλη εποχή, αυτή του προλεταριακού μαζικού κόμματος και της απεργίας. Επαναλαμβάνεται η μονομερής και μονοδιάστατη ταύτιση της προλεταριακής δραστηριότητας με αυτήν που οργανώθηκε και καθοδηγήθηκε από το

κόμμα, που σημειωτέον εξελίχθηκε σε κατ'εξοχήν φορέα της αντεπανάστασης. Παράλληλα όμως με τις μαζικές απεργίες, για παράδειγμα, υπήρξαν και **άγριες απεργίες**, ή πιο αφηρημένα διατυπωμένο, ταυτόχρονα με ρεφορμιστικές πρακτικές υπήρξαν και ριζοσπαστικές, που είτε ηττήθηκαν είτε δεν είχαν τη δυνατότητα να πάνε πέρα από έναν ιστορικό ορίζοντα. Από τη στιγμή που η ταξική θεωρία είναι προϊόν αλληλεπίδρασης με την πραγματικότητα της ταξικής πάλης, με ιστορικά συγκεκριμένες πρακτικές που αναδύονται εντός της διαλεκτικής των αγώνων για τη βελτίωση της καθημερινότητας και του γενικού στόχου της κομμουνιστικής επανάστασης, δεν ισχύει πως η θεωρία έμεινε στάσιμη ή οπισθοχώρησε **στο σύνολό της**. Αυτό θα σήμαινε πως πραγματοποιήθηκε η καπιταλιστική ουτοπία στην αναστολή της ταξικής πάλης.³⁰ Ακόμα περισσότερο αβάσιμη είναι η θέση περί ανάπτυξης της ανεργίας σε δεύτερη φύση, πάντα με την επικράτηση του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Ο εφεδρικός στρατός, όπως αποκαλεί ο Μαρξ τη δομική ύπαρξη ενός τμήματος του προλεταριάτου που μένει πάντα εκτός καπιταλιστικής παραγωγής, είναι γενικός προσδιορισμός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και υπό αυτή την έννοια η ανεργία **είναι πάντα μιας μορφής δεύτερη φύση του καπιταλισμού**. Εκτός από την αποβολή της ζωντανής εργασίας από την παραγωγική διαδικασία λόγω τεχνολογικών καινοτομιών, που πάντα προκύπτουν από την ανάγκη των καπιταλιστών για κάμψη της εργατικής

30. Παραπέρα, εάν η εικόνα ήταν έτσι όπως την παρουσιάζει ο Αντόρνο, δεν θα υπήρχε, κατά τη δεκαετία του 1930, κανένας λόγος εμφάνισης προτάσεων για καπιταλιστικές στρατηγικές που ήταν αντίθετες στη μικτή οικονομία και στις αντικυκλικές κεϋνσιανές πολιτικές, οι οποίες υιοθετούσαν την εκτίμηση πως ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν είχε σε καμία περίπτωση «ολοκληρωθεί». Αναφερόμαστε στον ορντοφιλελευθερισμό και στους ιδεολογικούς του μέντορες, που έδρασαν τη συγκεκριμένη ταραχώδη περίοδο. Βλ. W. Bonefeld, *The Strong State and Free Economy*, εκδ. Rowman/Littlefield, 2017

απειθαρχίας,³¹ στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (τέλη δεκαετίας του 1930 – αρχές Β' Π.Π.) η ανεργία ήταν το πιο δυνατό χαρτί στα χέρια της τάξης του κεφαλαίου στην προσπάθεια συγκρότησης μιας милитарιστικής εθνικής ιδεολογίας, απαραίτητης για να πεισθεί το προλεταριάτο να συμμετάσχει στην **καταστροφή κεφαλαίου με πολεμική μορφή**. Η καταπολέμηση της ανεργίας και η **πλήρης απασχόληση**, ως μέσο μιας ταξικής κοινωνικής πολιτικής για τη διευρυμένη αναπαραγωγή του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου στηριζόμενη άμεσα στην **αύξηση της παραγωγικότητας** και στην **έμμεση αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης**, ήταν το κύριο συγκολλητικό στοιχείο τόσο του αμερικανικού **New Deal** όσο και της ναζιστικής **Volksgemeinschaft**. Βέβαια, δεν μπορεί να παραβλεφθεί ο ρόλος της βιομηχανίας των πολεμικών εξοπλισμών, και των συσχετιζόμενων με την πολεμική οικονομία κλάδων, σε αυτή τη σχετική αφθονία θέσεων εργασίας που ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τις επεκτατικές βλέψεις των εθνικών κεφαλαίων. Είναι προφανές πως δεν υπάρχει άμεση σχέση της ανεργίας με κάποια «νίκη του μονοπωλίου», όπως λέει ο Αντόρνο, και η ιστορία θα διαψεύσει αυτή τη θέση από τη στιγμή που μεταπολεμικά υπήρξε έκρηξη της απασχόλησης.

Με έναν σαφή υπαινιγμό για την αστική κοινωνιολογία του Μαξ Βέμπερ και την υποτιθέμενη «αξιακή ουδετερότητα», που προτάσσει ως μεθοδολογική αξίωση και ανα-

31. Ο Μαρξ θα ισχυριστεί στο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου* για τις Μηχανές πως «από τη στιγμή που η βαθμιαία αναπτυσσόμενη αγανάκτηση της εργατικής τάξης **εξανάγκασε** το κράτος να περιορίσει με τη βία τον χρόνο εργασίας και να υπαγορεύσει μια κανονική εργάσιμη ημέρα – πρώτα απ' όλα στο καθαυτό εργοστάσιο– δηλ. από τη στιγμή που είχε κοπεί μια για πάντα η αύξηση της παραγωγής υπεραξίας με την παράταση της εργάσιμης ημέρας, το κεφάλαιο **ρίχτηκε με όλη του τη δύναμη και με πλήρη συνείδηση στην παραγωγή σχετικής υπεραξίας μέσω της επιταχυνόμενης ανάπτυξης του συστήματος των μηχανών**». Βλ. Κ.Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1978.

γκαία συνθήκη αλήθειας, ο Αντόρνο επιχειρεί μια έκθεση της διαλεκτικής μεταξύ ταξικής θεωρίας και απολογητικής θετικιστικής κοινωνιολογίας. Οι παρατηρήσεις που κάνει έχουν αναμφίβολα θεωρητικό βάθος και καταφέρονται εναντίον του «μύθου του δεδομένου», όπως θα σχηματοποιούσε αυτήν την αντίληψη λίγα χρόνια πιο μετά ο Σέλλαρς.³² Σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, έχουμε τη σχέση μεταξύ ιστορίας και λογικής, εμπειρικής έρευνας και θεωρητικής ανακατασκευής, αμεσότητας και διαμεσολάβησης. Αν το προσεγγίσουμε κάπως πιο γενικά, το ζήτημα που θίγει ο Αντόρνο είναι αυτό της «επιστημονικής πραγμάτευσης»,³³ που είναι μία «μέθοδος»,³⁴ όπως θα γράψει ο Χέγκελ στην αρχή

32. Το 1956 ο W. Sellars, στο έργο του *Empiricism and the Philosophy of Mind*, θα επιχειρηματολογήσει κατά της θεώρησης πως κάτι δίνεται από τα έξω στη συνείδηση ως αντανάκλαση ενός πράγματος όπως είναι στη γυμνή αντικειμενικότητά του, χωρίς προσμίξεις και παραδοχές που προέρχονται από τη γνωστική συνείδηση. Ο Χέγκελ είχε πει αρκετά νωρίτερα πως στη σφαίρα της έννοιας δεν υπάρχει τίποτα καθαυτό και διεαυτό που να μην είναι ήδη μεσολαβημένο.

33. Η έννοια του *επίσταμαι*, και συνεπώς της *επιστήμης*, στον Χέγκελ και, κατά τη γνώμη μας, και στον Μαρξ υπονοεί τη διαδικασία υπέρβασης της συνειδησιακής αντίθεσης που τροφοδοτεί τη γνωστική διαδικασία και πραγματοποιείται μέσω της εμπειρίας της συνείδησης. Η πορεία της *Φαινομενολογίας* είναι ακριβώς αυτή η διαδικασία που καταλήγει στην έννοια του *επίσταμαι* ως *γνώση*. Ουδεμία σχέση με τη θετικιστική, συνηθισμένη χρήση. Όπως υποστηρίζει ο P. Murray, «η απόφαση του Μαρξ για την “επιστήμη” έχει σαν κίνητρο τη δυσαρέσκεια με την προ-εγελιανή σκέψη του Διαφωτισμού και, ειδικότερα, με τον *δυσισμό ανάμεσα στο “είναι” και στο “οφείλει να είναι” (δέον)*. Ο Μαρξ βλέπει σε αυτόν τον *δυσισμό* μια φυγή από την πραγματικότητα και τις δυνατότητές της». Βλ. P. Murray, *Marx's Theory of Scientific Knowledge*, εκδ. Humanities Press International, 1988

34. Η εγελιανή μέθοδος είναι η διαλεκτική, που είναι ταυτόχρονα εμπειρική και λογική. Εμπειρική γιατί αναφέρει το αντικείμενο στον εαυτό του (εμμένεια έναντι υπερβατικότητας) και λογική γιατί προσδιορίζει το αντικείμενο αναφερόμενη η ίδια στον εαυτό της. Αντίθετα, η καρτεσιανή έν-

I WILL NOT LET
YOU RESTRICT MY
DIALECTICAL
MOVEMENTS!

της Λογικής. Έτσι, «ο νομιναλισμός της έρευνας εξοβέλισε το ουσιώδες, την ταξική σχέση, ως ιδεότυπο στη μεθοδολογία εγκατέλειψε την πραγματικότητα στη μοναδικότητα του δεδομένου, το οποίο η θεωρία μπορεί απλώς να εξωραΐσει» (σελ.50). Η κριτική στη βεμπεριανή μεθοδολογία των ιδεοτύπων είναι σαφής, παρόλο που, όπως υποστηρίχτηκε παραπάνω, και ο ίδιος ο Αντόρνο φαίνεται να μην έχει απαγκιστρωθεί τελείως από αυτή την οπτική, τουλάχιστον στη συγκριτική ανάλυση που δοκιμάζει μεταξύ «φιλελεύθερου» και «μονοπωλιακού» καπιταλισμού. Οι στρεβλώσεις της θεωρίας παραχωρούν χώρο στην κυριαρχία του θετικισμού που εμμένοντας στην αμεσότητα του δεδομένου, καταργεί την ιστορι-

νοια της μεθόδου δεν επιτρέπει την αυτοσχεσία του αντικειμένου, παρά μονό την εφαρμογή της πάνω του, όπερ την υπαγωγή του. Η διαλεκτική ως μέθοδος είναι η ίδια η πορεία αυτοαναίρεσής της ως μεθόδου και θεματοποίησης της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου ως **διυποκειμενικής**. Από τη μία έχουμε την έννοια του αντικειμένου που είναι «δολοφονία» της ζωντανής του κίνησης, ενώ από την άλλη το αντικείμενο «απολύεται ελεύθερο» να αναδείξει τους προσδιορισμούς του ή όπως γράφει στον πρόλογο της *Φαινομενολογίας*, «η επιστημονική γνώση απαιτεί όμως μάλλον να παραδιδόμαστε στη ζωή του αντικειμένου ή, το ίδιο είναι, να έχουμε την εσωτερική αναγκαιότητά του ενώπιόν μας και να τη λέμε». Βλ. Έγκελς, *ό.π.*

κότητα και το συγκεκριμένο περιεχόμενο των εννοιών, και καταλήγει να προβάλλει αναχρονιστικά αφηρημένες έννοιες, «την ενότητα των γνωρισμάτων που δεν γνωρίζει εποχές» (σελ.51), στο παρελθόν. Ο Αντόρνο φαίνεται να βρίσκεται και σε μια υπόρρητη συνομιλία με τον Λούκατς του *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*, με τους νεο-Καντιανούς και με τον Καντ τον ίδιο, παίρνοντας όμως το μέρος του... Χέγκελ. Το δεδομένο μεσολαβείται με τη συγκεκριμένη έννοια, η τυχαιότητα και ανορθολογικότητα της απλής γεγονοτικότητας δεν αφήνεται ανέγγιχτη από μια σκοπιά του καθαρώς καθαρού Λόγου, αλλά αίρεται στη συγκεκριμένη υλικότητα της καπιταλιστικής ολότητας. Το πράγμα καθεαυτό ως όριο για την αφηρημένη γνωστική ικανότητα και η απλησίαστη για το υποκείμενο δεδομενικότητα των γεγονότων είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος ή μια αντινομία της αστικής σκέψης, όπως θα έλεγε ο Λούκατς.³⁵ Όπως είπαμε και στο εισαγωγικό σημείωμα, εκτός από σημεία που χρήζουν κριτικής, στο δοκίμιο βρίσκουμε επίσης στιγμές που αποτελούν κομμάτι της θεωρητικής συμβολής στην πρακτική μεταβολή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, και πράγματι εδώ συναντάμε κάτι τέτοιο. Παρ' όλα αυτά όμως, ενώ ο Αντόρνο δείχνει να αποστασιοποιείται από θετικιστικές αντιλήψεις, με τη ριζική μεταβολή του χαρακτήρα της τάξης, στην ουσία μάλλον συνυπογράφει τον πιο ακραίο ποσιτιβισμό από την ανάποδη. Εάν η απουσία της διαμεσολάβησης είναι ο κατ' εξοχήν θετικισμός και το προλεταριάτο από τάξη έχει μετατραπεί σε συμμορία, η ανταγωνιστική προς το κεφάλαιο ύπαρξή της έχει αφομοιωθεί σε μια **θετική και ενοποιημένη ολότητα με ένα δοσμένο και αμετάβλητο είναι**.

Στα γεγονότα λοιπόν ο Αντόρνο δεν βλέπει την ολοκληρωτική εξαφάνιση των τάξεων, ως το «πόρισμα» που βγαίνει από τον απόλυτο χωρισμό, που καταλήγει σε αλληλο-

35. Βλ. Γκ. Λούκατς, *Η Πραγματοποίηση και η Συνείδηση του Προλεταριάτου*, εκδ. Εκκρεμές, 2006.

αποκλεισμό δεδομενικότητας και θεωρητικής μεσολάβησης, είναι και έννοιας, εγγελιανά μιλώντας, κάτι που κάνει η κοινωνιολογία. Επειδή όμως ίσως είναι παραπάνω καντιανός απ' όσο πρέπει, η αποστασιοποίησή του από τα εμπειρικά δεδομένα τον οδηγεί σε ελλιπή εποπτεία τους και η σκοπιά της ενατένισης του διαχωρισμένου διανοούμενου εμφανίζει το υλικό περιεχόμενο της εμπειρίας άμορφο, έτοιμο να δεχτεί τη σχηματοποίησή του από τον αυτοϊκανοποιούμενο Λόγο. Έτσι, οι τάξεις είναι ακόμα εδώ, αλλά ως συμμορίες, και «η θεωρία έχει γίνει ιδεολογία στο στόμα των στελεχών του μαζικού κόμματος» (σελ.52), που δεν έχει τον αυτοαποδιδόμενο δημοκρατικό χαρακτήρα αλλά είναι βαθιά ολιγαρχικό. Για να είμαστε δίκαιοι, όντως την περίοδο που συντάσσεται το δοκίμιο, την εποχή του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού των «γενικών νόμων ανάπτυξης και εξέλιξης της κοινωνίας» που νομοτελειακά θα οδηγήσουν σε κάποιον «σοσιαλισμό»,³⁶ η παραπάνω διατύπωση έχει ένα στάτους αλήθειας. Δεν είναι αυτή όμως όλη η εικόνα, είναι λανθασμένη και βεβιασμένη η απολυτοποίηση μέσω γενί-

36. Ο Αντόρνο δείχνει πως έχει υπόψη του ως ταξική έκφραση μόνο τον HISTOMAT (historical materialism) και τον DIAMAT (dialectical materialism), και τους εκπροσώπους του στα επίσημα κομμουνιστικά κόμματα. Αγνοεί ή απαξιώνει άλλα προλεταριακά ρεύματα σκέψης και δράσης της περιόδου, παρόλο που κάποιοι πρώην συνεργάτες του είχαν ενεργό ρόλο σε αυτά, π.χ. ο Κ. Κορς.

κευσης ενός πραγματικού φαινομένου, όπως είναι ο πόλεμος συμμοριών. Υπήρχαν αυτόνομοι αγώνες εκτός κόμματος, συγκρούσεις μέσα-και-ενάντια σε αυτό, αν και θα πρέπει να αναγνωρίσουμε το γεγονός πως κατά την αποκορύφωση του πολέμου το προλεταριάτο έδειχνε εντελώς ηττημένο. Παρ' όλα αυτά, για να επέλθει αυτή η ήττα και η ολοκλήρωσή της δεν χρειάστηκε να επιβάλλουν την ισχύ τους οι «αντικειμενικοί νόμοι του κεφαλαίου», αλλά ήταν η επικράτηση της Σοσιαλδημοκρατίας και των Μπολσεβίκων που έπαιξε καθοριστικό ρόλο.³⁷ Επίσης, να σημειώσουμε εδώ, πως η πρωταρχική σύλληψη και επεξεργασία της θεωρίας των συμμοριών πραγματοποιήθηκε από τον Χορκχάιμερ, παρατηρώντας τον πόλεμο συμμοριών με τη στενή έννοια, που λάμβανε χώρα καθημερινά στους δρόμους της Νέας Υόρκης, θεωρώντας το φαινόμενο ομόλογο με μια τάση που αναγνώριζε επίσης στην ύστερη δημοκρατία της Βαϊμάρης. Η κοινωνική ολότητα, βρισκόμενη σε μια μεταβατική φάση, προχωρούσε προς μια αναδιοργάνωση που έπαιρνε τη μορφή δημιουργίας κλικών και συμμοριών.³⁸

37. Αυτό δεν συνεπάγεται πως οι προλετάριοι έπεσαν θύματα ή ήταν έξω από τις πολιτικές μορφές που πήραν οι αγώνες της περιόδου. Απλώς αυτές οι πολιτικές εκδηλώσεις της τάξης, που ήταν μορφές της αυτονομίας και της πρόσδεσης της στο κεφάλαιο ταυτόχρονα, από τη στιγμή που συγκροτούνταν αντιφατικά από συγκρουόμενες τάξεις, τελικά έφτασαν σε σημείο αυτονόμησης μέχρι που στράφηκαν ενάντια στην ίδια ως **τάξη που κάνει την επανάσταση**, ενώ προώθησαν την τάξη ως **τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής**. Αυτό σχετίζεται με την πολιτική επικράτηση των συγκεκριμένων ρευμάτων που αναφέρονται στο κείμενο. Ο αντικειμενισμός του Αντόρνο πάντως είναι έκδηλος εδώ.

38. Μια άλλη προσέγγιση της έννοιας της «συμμορίας» υπάρχει σε κείμενο του Καμάτ που αναφέρεται σε οργανωτικές μορφές εντός του προλεταριάτου, που γίνονται «πολιτικές συμμορίες» με διακυρηγμένο ή μη στόχο την **υποκατάσταση** του προλεταριάτου από τις ίδιες. Για τον Καμάτ αυτή η τάση δεν έχει καμία σχέση με κάποια υποτιθέμενη μονοπωλιακή φάση του καπιταλισμού, ενώ «η αντίθεση εσωτερικού-εξωτερικού και η δομή συμ-

Θεωρία της εξαθλίωσης

Το πιο εκτενές υποκεφάλαιο του δοκιμίου, ο Αντόρνο το αφιερώνει σε μια κριτική στην περιβόητη «θεωρία της εξαθλίωσης», όπως έχει επικρατήσει να αποκαλείται μια συγκεκριμένη ανάγνωση και ερμηνεία της μαρξικής θεωρίας του προλεταριάτου, η οποία είναι πολύ προβληματική, αν και όχι εντελώς αστήρικτη εάν απομονωθούν επιλεκτικά κάποιες θέσεις του Μαρξ και εάν ληφθεί υπόψη και η ίδια η αντιφατικότητα που παρουσιάζουν μεταξύ τους. Το ερώτημα του εάν η αντίφαση βρίσκεται στον Λόγο, στο υποκείμενο, στη θεωρία ή στο αντικείμενο, στην πραγματικότητα καθεαυτή, δεν θα το θίξουμε εδώ, αν και στην περίπτωση του Μαρξ, όπως και του Αντόρνο, θα είχε σημασία η απάντηση να τίθεται ως προϋπόθεση της οποιαδήποτε απόπειρας κριτικής των απόψεών τους.³⁹ Πακέτο με τη θεωρία της εξαθλίωσης πάει η θεωρία της παρακμής, που έκανε την εμφάνισή της στους κόλπους της Β' Διεθνούς και μέχρι τη χρονική στιγμή που γράφτηκε το δοκίμιο διατηρούσε τη δημοτικότητά της σε πολύ υψηλά επίπεδα, τόσο για το ιερατείο της σταλινικής ορθοδοξίας όσο και για αντιμπολσεβίκικες τάσεις, όπως αυτή της κομμουνιστικής αριστεράς.⁴⁰ Ο Αντόρνο δείχνει να πρωτοτυπεί, ασκώντας κριτική στη θεωρία της εξαθλίωσης, ενώ δείχνει πως αποδέχεται τρόπον τινά την εκτίμηση πως ο καπιταλισμός έχει εισέλθει σε ένα τελευταίο, παρακμιακό στάδιο χωρίς όμως αυτό να οδηγεί αναγκαία στην κατάρρευσή του, αλλά μάλλον στην κατάρρευση

μορίας εκφράζουν το πνεύμα του **ανταγωνισμού** στο έπακρο». Βλ. Ζ. Καμάτ, *On Organization*, ό.π.

39. Η εγγεληνή απάντηση σε αυτή την αντινομία έχει απαντηθεί στο ζήτημα περί μεθόδου, βλ. σημείωση 34.

40. Στο ρεύμα του αριστερού κομμουνισμού αυτοί που υποστήριξαν τη θεωρία της παρακμής του καπιταλισμού ως μιας «αντικειμενικής» τάσης ήταν κυρίως ο Μάτικ, ακολουθώντας τη σύλληψη του Η. Grossmann. Αντίθετος με αυτήν στάθηκε κυρίως ο Πάνεκουκ. Βλ. P. Bourrinet, ό.π.

των ανταγωνισμών που κρύβουν μέσα τους τη δυνατότητα υπέρβασης, των μορφών του ταξικού ανταγωνισμού. Γυρίζουμε πάλι πίσω στη θεωρία του ιμπεριαλισμού χωρίς τις αισιόδοξες συνδηλώσεις και τις ανατρεπτικές συνεπαγωγές. Η θεωρία της εξαθλίωσης πρέπει να δεχτεί αναμφισβήτητα τα βέλη της κριτικής, όχι όμως από τη φαρέτρα που επιλέγει ο Αντόρνο να τα βγάλει.

Περιγράφοντας τη ραγδαία ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου του προλεταριάτου τον τελευταίο αιώνα, την ιστορική διαμόρφωση του πολύπλευρου και πολυδιάστατου κοινωνικού ατόμου με αλλοτριωμένη μορφή, σύμφωνα με τον Μαρξ, μας λέει πως «όλα αυτά έχουν παραχωρηθεί στους εργατές με την ανάπτυξη των τεχνικών παραγωγικών δυνάμεων» (σελ.54). Τίποτα δεν θα μπορούσε να απέχει πιο πολύ από την πραγματικότητα, αλλά η ερμηνεία της πορείας της ταξικής πάλης που παρέχει ο Αντόρνο μέσα από μια ανάγνωση και κριτική του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, όπως φαίνεται, οδηγεί κατά βάση στη διαστρέβλωσή της. Οπωσδήποτε, υπάρχουν άπειρες ιστορικές μελέτες που δείχνουν πως οι υποτιθέμενες παραχωρήσεις της προοδευτικής αστικής τάξης προήλθαν μετά από, συνήθως, σφοδρούς και μακροχρόνιους ταξικούς αγώνες.⁴¹ Από την πάλη για τη διάρ-

41. Πρόκειται για ένα σημαντικό θέμα που έχει να κάνει με τον χαρακτήρα των «αστικών» επαναστάσεων και τον ρόλο που είχε η εργατική τάξη σε αυτές, αλλά και άλλες κοινωνικές ομάδες (και όχι τάξεις) που βρέθηκαν σε μια διαδικασία αποδυνάμωσης σε σχέση με τη θέση τους σε παρελθόντες τρόπους οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής. Βλ. V. Chibber, *Post-Colonial theory and the Specter of Capital*, εκδ. Verso, 2013 (περισσότερο για τις σημαντικές παραπομπές σε βιβλιογραφία που έχει), G. Therborn, *What does the Ruling Class when it rules?*, εκδ. Verso, 2007, G. Connimel, *Rethinking the French Revolution*, εκδ. Verso, 1987, άρθρα και βιβλία του N. Davidson, κ.ά. Η Ε. Wood και οι μαθητές της, ο Ε.Ρ. Thompson και γενικά η σχολή των βρετανών μαρξιστών ιστορικών έχουν συντάξει αξιόπιστες ιστορικές μελέτες που καταρρίπτουν τον μύθο περί της «προοδευτικής αστικής τάξης» και των «παραχωρήσεών» της.

κεια της εργάσιμης ημέρας που περιγράφει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, μέχρι τους αγώνες για τη μείωση της απλήρωτης εργασίας με την αύξηση του μισθού, τη διαμάχη στις σφαίρες αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης στην υγεία και στην εκπαίδευση, στο ζήτημα της κατοικίας, στην αναπαραγωγή του προλεταριάτου που είναι είτε πολύ νέο είτε πολύ γερασμένο για να εργαστεί στην αξιοποίηση του κεφαλαίου, τίποτα από αυτές τις βελτιώσεις του επιπέδου κάλυψης των προλεταριακών αναγκών δεν αποτέλεσε κομμάτι ενός *ab initio* στρατηγικού σχεδίου ενσωμάτωσης μέσω παραχωρήσεων. Αντιθέτως, οι πραγματικές ταξικές νίκες και τα αποτελέσματά τους είναι στιγμή της αντιφατικής ύπαρξης της τάξης **μέσα-και-ενάντια** στο κεφάλαιο, του αντιφατικού χαρακτήρα που έχει η ταξική πάλη ως μέσο για την **αυτοδιατήρηση** και **αυτοκατάργηση** του προλεταριάτου ταυτόχρονα. Οι κατακτήσεις που από μέσα για την αυτονομία και ισχυροποίηση της τάξης μετατρέπονται σε στόχους καθεαυτούς και διεαυτούς, η μεσολάβηση που μεταστρέφεται σε **τέλος**, παίρνουν τη μορφή ενός ακόμα κρίκου στη χρυσή αλυσίδα που σφυρηλατείται στη συγκρότηση της αντίφασης μεταξύ των τάξεων. Η αμεσότητα της καθημερινής ταξικής πάλης υποστασιοποιείται σε μια ρεφορμιστική πολιτική των «μικρών βημάτων» που λειτουργεί ως το συμπληρωματικό, φαινομενικά αντιθετικό, άλλο άκρο του μαξιμαλισμού. Το ζήτημα αυτό δεν τίθεται αξιωματικά ως απαράβατος υπερβατολογικός όρος κάθε ανάλυσης της ανταγωνιστικής ολότητας, παρά προκύπτει εμμενώς από τις πρακτικές και αξιολογικές προϋποθέσεις της θεωρίας. Είναι η οπτική ενός **πρακτικού αναστοχασμού** ή, να το πούμε πιο ξεκάθαρα, **η σκοπιά του προλεταριάτου** που είναι ο οδηγητικός μίτος της θεωρητικοποίησης της πραγματικότητας της ταξικής σχέσης.⁴² Αλλά και η αντίληψη περί της

42. Ένας πρακτικός αναστοχασμός που ταυτίζεται με τη σκοπιά του προλεταριάτου είναι αυτόνομο πως τοποθετείται εντός των αγώνων του και όχι έξω και πάνω, δηλαδή δεν αναφέρεται σε

«τεχνικής» υφής των παραγωγικών δυνάμεων είναι εξίσου λανθασμένη. Ο Αντόρνο δείχνει να ασπάζεται το μηχανιστικό σχήμα μιας υπεριστορικής διαλεκτικής των παραγωγικών δυνάμεων, που διατρέχουν μια αυτοκινούμενη εξελικτική ιστορική πορεία καθορίζοντας τον άλλο πόλο, δηλαδή τον πόλο των κοινωνικών σχέσεων μέσω μιας μηχανικής σχέσης αιτιότητας. Επίσης, αυτό το πολύ αδύνατο σημείο του Μαρξ, που υπάρχει κυρίως στην Εισαγωγή του 1859,⁴³ θα είναι το θεωρητικό υπόστρωμα του δομιστικού μαρξισμού, που ο Αντόρνο μόνο σε υπόληψη δεν θα έχει στο μέλλον.

«*Το άτομο αναπτύσσεται καλύτερα μέσα στην οργάνωση των ιδιαίτερων συμφερόντων παρά στην οργάνωση ενάντια στο άμεσο συμφέρον του*» (σελ.55), διαπιστώνει ο Αντόρνο για να καταδείξει την αδυνατότητα της ταξικής οργάνωσης που δεν στηρίζεται στην κοινή αθλιότητα και στην πείνα. Ο Αντόρνο, που όπως ειπώθηκε και πιο πάνω, φαίνεται να θεωρεί πως η στιγμή της μεσολάβησης έχει εκλείψει μόνιμα, παραβλέπει πως η συγκρότηση της τάξης είναι ακριβώς αυτή η υπέρβαση του ατόμου ως πραγματοποίησή του, και ταυτόχρονα η άρνηση της υφιστάμενης ολότητας. Μέσα στην ταξική δραστηριότητα, στην πρώτη άρνηση της άμεσης αντίθεσης κοινωνίας-ατόμου,⁴⁴ το απομονωμένο άτομο της καπιταλιστικής κοινωνίας μετατρέπεται σε υποκείμενο αυτοανααιρούμενο ως άτομο,

κάποιους διανοούμενους που παρατηρούν από μια ουδέτερη θέση τη δυναμική της ταξικής σχέσης και στο όνομα της «δικαιοσύνης» ή της «ηθικής» παίρνουν το μέρος του. Για περισσότερα βλ. R. Gunn, *ό.π.*

43. Βλ. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2013

44. Αυτή η αντίθεση δεν έχει κάποιο οντολογικό υπόστρωμα παρά καθαρά ιστορικό. Το ζήτημα το ξεδιαλύνει ο Μαρξ στα Παρισινά Χειρόγραφα. Βλ. Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2012. Για τους καταστασιακούς και τον Ντεμπόρ θα ήταν μια «ψευδο-αντίθεση».

επαναενοποιούμενο με το αντικείμενο, δηλαδή **το ταξικό καθολικό συμφέρον του ως προλετάριου που είναι άρνηση του ιδιαίτερου συμφέροντός του ως ατόμου**. Η σκοπιά του ατόμου είναι η σκοπιά της εποπτείας, η «επόπτευση των επιμέρους ατόμων της αστικής κοινωνίας», όπως λέει ο Μαρξ στις *Θέσεις για τον Φόνερμπαχ*. Για διαφόρους λόγους, που δεν μπορούν να παρουσιασθούν εδώ, αν και μια κάποια γενική σκιαγράφηση νομίζουμε πως έχει ήδη πραγματοποιηθεί, ο Αντόρνο δεν θα την ξεπεράσει ποτέ αυτή τη σκοπιά.

Αντίβαρο στην απόλυτη εξαθλίωση αποτελεί η έννοια της «σχετικής» εξαθλίωσης που «*πρόκειται, όμως, για μία αυστηρά οικονομική έννοια που ορίζεται μέσω του απόλυτου νόμου της συσσώρευσης*» (σελ.55). Ο Αντόρνο περιγράφει τον απόλυτο γενικό νόμο της καπιταλιστικής συσσώρευσης, ένα αρκετά αμφίσημο σημείο του Μαρξ που έδωσε πάτημα σε κατοπινούς απολογητές του κεφαλαίου και υποστηρικτές της διαιώνισης της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, για κατακραυγή και απόρριψη της μαρξικής θεωρίας. Ο Καρλ Πόππερ θα ήταν από τους πρώτους που θα διακήρυττε την αποτυχία του Μαρξ, που φυσικά σημαίνει την επιτυχία του καπιταλισμού, στηριζόμενος σε αυτό το σημείο του 23ου κεφαλαίου του *Κεφαλαίου*.⁴⁵ Καταρ-

45. Σύντομη παρένθεση: Ο γελοίος και επικίνδυνος αυτός τύπος, πιθανόν υπό την επήρεια *ropfers*, θεωρούσε πως ο υποτιθέμενος ακραίος «ιστορικισμός» του Χέγκελ, και κατ' επέκταση του μαθητή-Μαρξ, ήταν το προοίμιο του «σύγχρονου ολοκληρωτισμού». Είναι απλή σύμπτωση το γεγονός ότι οι σύγχρονοι πολέμιοι του «σύγχρονου ολοκληρωτισμού» βρίσκονται εκτός ιστορικής αντίληψης και αντιλαμβάνονται την Ιστορία μόνο ως **μνήμη** και **κατανάλωση** συσσωρευμένων **εικόνων** του παρελθόντος, αναπαράγοντας με τη μορφή μιας επαναστατικής ιδεολογίας την κυριαρχία της νεκρής εργασίας πάνω στη ζωντανή. Οπότε, οραματίζονται μια **επανάληψη** του θεάματος της αλλαγής προσθέτοντας μια παρ-αλλαγή στον ηγετικό ρόλο, που φυσικά θα επιθυμούσαν την **ιδιοκτησία** του. Ξέχωρα από το γεγονός πως κάθε επανάληψη είναι ήδη **μετασχηματισμός**, και σε αντίθεση με αυτή την οπτική που δεν αντιλαμ-

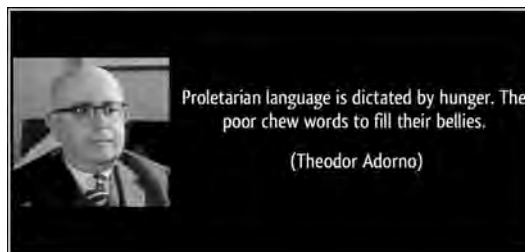
χάς, για τον Μαρξ δεν υφίστανται αυστηρά οικονομικές έννοιες. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας, όπως λέει και ο τίτλος της, είναι κριτική της ύπαρξης της πολιτικής και της οικονομίας ως διαχωρισμένων σφαιρών της ολότητας της κοινωνικής αναπαραγωγής. Ο Αντόρνο, σε όλο το εύρος του δοκιμίου, μάλλον προϋποθέτει τη διάκριση πολιτικού-οικονομικού-κοινωνικού, που έφτασε σε σκλήρυνση με τη λενινιστική θεωρία του κόμματος. Επιπλέον, η έννοια της σχετικής εξαθλίωσης δεν αναφέρεται σε κάποια γραμμική μεγέθυνση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου,⁴⁶ παρά στο γεγονός ότι από την ακλόνητη αναγκαιότητα του κεφαλαίου για διευρυμένη αναπαραγωγή, το προλεταριάτο που παράγει το προϊόν της εργασίας του ως κεφάλαιο βρίσκεται συνεχώς στην εξής «δύσκολη» θέση: **όσο περισσότερο κοινωνικό πλούτο έχει δημιουργήσει με την αποξενωμένη μορφή του κεφαλαίου, τόσο λιγότερο από αυτόν ιδιοποιείται**. Αυτό είναι το μυστικό του γενικού νόμου της συσσώρευσης και η σχετική εξαθλίωση είναι ο αρνητικός προσδιορισμός του ποσοτικά και ποιοτικά ποικιλόμορφου πλούτου των **πραγματικών κοινωνικών αναγκών του προλεταριάτου**, που **δημιουργούνται μέσα στις καπιταλιστικές σχέ-**

βάνεται το παρελθόν σαν κάτι που **ήταν** και τώρα **δεν-είναι**, και γι' αυτό μπορούμε και να αναφερόμαστε σε αυτό ως **παρελθόν** άλλωστε, τασσόμαστε υπέρ μιας ιστορικής ματιάς από την πλευρά μιας **λήθης** που ξεπερνάει το παρελθόν πραγματοποιώντας το, δηλαδή ανιχνεύοντας την αρνητική παρουσία του σε ένα **παρόν** το οποίο εισερχόμενο σε μια διαδικασία άρνησης γίνεται **μέλλον**. Βλ. Κ.Πόππερ, *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*, εκδ. Δωδώνη, 2003.

46. Η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου αναφέρεται στην αναλογία σταθερού προς μεταβλητό κεφάλαιο, απλουστεύοντας αρκετά και παραλείποντας τις έννοιες της τεχνικής και αξιακής σύνθεσης. Θεωρείται δηλαδή πως υπάρχει μια σχέση αντανάκλασης μεταξύ της μάζας του σταθερού κεφαλαίου που τίθεται σε κίνηση από μια συγκεκριμένη μάζα εργασιακής δύναμης και της αξίας αυτών των μέσων παραγωγής και αυτής της εργασιακής δύναμης.

σεις αλλά μένουν ανικανοποιήτες όσο αυτές κυριαρχούν. Δεν είναι το κατάλληλο σημείο για να υπεισέλθουμε σε μια θεωρία των κοινωνικών αναγκών, ας σημειώσουμε μόνο πως δεν ορίζονται από τη λεγόμενη «αποτελεσματική ζήτηση» (effective demand) των κεϋνσιανών, αλλά τίθενται μέσα στους αγώνες του προλεταριάτου ως άρνηση της καπιταλιστικής μεσολάβησης και συγκρότηση της κοινότητας αγώνα των όχι-ακόμα **άμεσα κοινωνικών απόμων**.⁴⁷ Η κριτική που επιχειρεί ο Αντόρνο στον ντετερμινιστικό, εξελικτικό, αντικειμενιστικό μαρξισμό της Β' και της Γ' Διεθνούς ανάγει το σύνολο της μαρξικής θεωρίας σε ένα κλειστό σύστημα, σαν τον οικονομικό πίνακα του Κεναί. Η βαρύτητα που ενδεχομένως να είχαν οι «τροποποιητικές περιστάσεις» για τον Μαρξ, αλλά και για τη δική μας ανάγνωση, ήταν πολύ πιο σημαντική από αυτή που υπαινίσσεται στο κείμενο. Παρ' όλα αυτά, για να είμαστε δίκαιοι, πρέπει να αναγνωρίσουμε πως την περίοδο γραφής του κειμένου, η ορθοδοξία του αντικειμενί-

47. Τι δηλώνει αυτό το «όχι-ακόμα»; Αντιγράφουμε από τον C. Arthur: «Κοιτάζοντας προς τα πίσω, η ιστορία πρέπει να γραφτεί στον συντελεσμένο μέλλοντα [future anterior] - η μία ή η άλλη αντίφαση θα έχει τη μία ή την άλλη λύση. Ωστόσο, το να **κοιτάμε προς τα εμπρός** απαιτεί ένα στοιχείο πάνω σε έναν στόχο που δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμα, που μπορεί να είναι και ουτοπικός: ότι ο κομμουνισμός θα παραχθεί από την ταξική πάλη. Προκειμένου να διατυπώσουμε το επαναστατικό σχέδιο, πρέπει συνεπώς το υπάρχον να γίνει αντιληπτό από τη σκοπιά του **“όχι-ακόμα”**». Βλ. το κείμενο Chris Arthur vs Theorie Communiste on Alienation, στην ηλεκτρονική διεύθυνση libcom.org. Εάν υπάρχει μια διαλεκτική «οντολογία» είναι αυτή που κινείται μεταξύ αυτού που **ήδη** είναι και **δεν-είναι-ακόμα**, μια οντολογία που αυτοαναίρεται ως τέτοια. Όπως λέει ο Ντεμπόρ στην §75, στην *Κοινωνία του Θεάματος*, «η διαλεκτική, ως σκέψη της ιστορίας, δεν σταματάει πια στην αναζήτηση της έννοιας του **Είναι** αλλά **υψώνεται** ως τη γνώση της διάλυσης όσων υπάρχουν και καταργεί μέσα στην κίνηση κάθε διαχωρισμό». Αυτή την «ανύψωση» (aufheben) δεν μπορούν να χωνέψουν οι υποστηρικτές της τάξης αυτού του κόσμου όπως-είναι, στη θετικιστική του παραμόρφωση.

στικού μαρξισμού και ο λενινιστικός βολονταρισμός ως η άλλη όψη του νομίσματος, κυριαρχούσαν στις ερμηνείες του έργου του Μαρξ. Ακόμα και σε ριζοσπαστικές τάσεις της υπεραριστεράς, των συμβουλευτικών και γενικότερα του αντιεξουσιαστικού κομμουνισμού, η θεωρία της κατάρρευσης, στην οποία η προβληματική του γενικού νόμου της συσσώρευσης είναι βασική συνιστώσα, έβρισκε σημαντική αποδοχή.⁴⁸ Υπό αυτή την έννοια, η κριτική του Αντόρνο είναι αφενός μία ρήξη με την ορθοδοξία, αφετέρου όμως, θεωρεί πως το μοναδικό συνειδητό υποκείμενο της διαδικασίας είναι η τάξη των καπιταλιστών. Ενώ το προλεταριάτο κυριαρχείται από το σύστημα, «η κυρίαρχη τάξη δεν κυριαρχείται απλώς από το σύστημα, αλλά και κυριαρχεί μέσω του συστήματος και τελικά κυριαρχεί επί του ίδιου του συστήματος» (σελ.57). Για ακόμα μία φορά, πρόκειται για μια μονόπλευρη και άρα αφηρημένη παράσταση της ταξικής πάλης, που έχει μετουσιωθεί σε πάλη των καπιταλιστών με κάποιο απροσδιόριστο «σύστημα». Η καταδίκη του αντικειμενισμού τον ξαναφέρνει από την πίσω πόρτα, αφού αυτή η κυριαρχία εκλαμβάνεται στατικά ως ακλόνητη και **τετελεσμένη**, και γι' αυτό ελλιπής παράσταση της πραγματικότητας.

Ο ανταγωνισμός έχει γίνει αμφίβολος, τόσο για το προλεταριάτο όσο και για την καπιταλιστική τάξη, επαναλαμβάνει ο Αντόρνο. Θεωρούμε πως πίσω από αυτή την ενασχόληση με τον ανταγωνισμό, δηλαδή με τη σφαίρα της κυκλοφορίας της εργασιακής δύναμης και του κεφαλαίου σε απόλυτο χωρισμό από τη σφαίρα της παραγωγής, βρίσκεται ένα βα-

48. Βλ. τη σημείωση 40.

σικό μεθοδολογικό σφάλμα που αλλοιώνει σημαντικά την ανακατασκευή της δυναμικής της ολότητας. Θα μπορούσαμε να δικαιολογήσουμε τον Αντόρνο πως έμεινε δέσμιος των περιστάσεων της εποχής του και, δυστυχώς, δεν είχε τη δυνατότητα να έχει υπόψη του την εισαγωγή των *Grundrisse*, εάν αυτή η **οπτική που περιορίζεται στον τρόπο διανομής της αξίας** ήταν παροδική και δεν παρέμενε μέχρι τέλους κυρίαρχη στο γενικότερο θεωρητικό έργο της σχολής αλλά και του ίδιου. Έτσι, έρχεται η διαπίστωση πως «*το υψηλότερο επίπεδο διαβίωσης πληρώνεται από τα έσοδα ή τα κέρδη του μονοπωλίου, όχι από το μεταβλητό κεφάλαιο*» (σελ.58). Το κλασικό σχήμα της «εργατικής αριστοκρατίας» που μοιράζεται με τα αφεντικά της την πίτα της υπεραξίας, που αργότερα θα αποτελέσει τη βάση για τον τριτοκοσμισμό και την αντι-ιμπεριαλιστική ιδεολογία, τις θεωρίες εξάρτησης και διάφορες άλλες κατασκευές πολύ προβληματικές, αν όχι ξεκάθαρα αντιδραστικές και αντεπαναστατικές. Αν μιλήσουμε αυστηρά λογικά, το σχήμα αυτό καταρρέει στις προϋποθέσεις του: το μεταβλητό κεφάλαιο δεν προϋπάρχει της μισθωτής σχέσης, συγκροτείται από τη στιγμή που ο προλετάριος απογυμνωθεί από τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του και σχετισθεί με το κεφάλαιο ως **απλή εργασιακή δύναμη**, μόνο τότε μπορούμε να αναφερόμαστε σε μεταβλητό κεφάλαιο ως την αξία της εργασιακής του δύναμης που λαμβάνει πίσω με τη μορφή του μισθού. Οπότε, όσον αφορά τους **μισθούς του προλεταριάτου**, για την οπτική του κεφαλαίου αυτό έχει πάντα τη μεταβλητή μορφή του. Βέβαια, επειδή θα ήταν λάθος να μείνουμε σε μια λογική ανάλυση της ιστορικής δυναμικής της ταξικής πάλης, οι ταξικοί αγώνες έχουν αναγκάσει τους καπιταλιστές, με τη μορφή του κοινωνικού κράτους, να μετατρέψουν ένα μέρος του ιδιωτικού τους κεφαλαίου σε **κοινωνικό κεφάλαιο**, από το οποίο κατά καιρούς υπάρχει δυνατότητα απόσπασης μέρους της υπεραξίας, που επιστρέφεται πίσω στους άμεσους παραγωγούς της ως **έμμεσος μισθός**. Όλη αυτή η διαδικα-

σία είναι προφανές πως δεν έχει καμία σχέση με την εικόνα που δίνει ο Αντόρνο, χωρίς να παραβλέπουμε πως κάποιες από τις οργανώσεις που συγκροτήθηκαν για την υπεράσπιση των συμφερόντων της τάξης, μέσα σε μια συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία και κύκλο αγώνων, στην πραγματικότητα ήταν **ενάντια** σε αυτά ή μετατράπηκαν στην πορεία σε όργανα καταστολής και αφομοίωσης των ριζοσπαστικών τάσεων. Τα συνδικάτα, ειδικά στη Γερμανία όπου από αρκετά νωρίς δημιουργήθηκαν **εργοδοτικά** συνδικάτα, τα αποκαλούμενα «κίτρινα», σίγουρα έσφιγγαν με θέρμη το χέρι των αφεντικών και προωθούσαν την ταξική συνεργασία, και πολύ πιθανόν να εκφράζουν με πιστότητα τον χαρακτηρισμό που τους αποδίδεται ως **κλίκες**. Η πάλη του προλεταριάτου ήταν **ενάντια και σε αυτά**. Και σίγουρα ο Αντόρνο υπερβάλλει κατά πολύ όταν γράφει πως «[η εξουσία του μονοπωλίου] *μετατρέπει όλους τους ανθρώπους σε απλά διοικητικά αντικείμενα των μονοπωλίων και των κρατών τους*» (σελ.59). Εάν ίσχυε αυτό απόλυτα, τότε η ιστορία σταματάει και η στατική πλευρά της ταξικής κυριαρχίας του κεφαλαίου γίνεται τα πάντα.

Η διαλεκτική της Αναγκαιότητας με την Ελευθερία, και η Ιστορία

Σε αντίθεση με ό,τι έχουμε σημειώσει μέχρι τώρα, στο υποκεφάλαιο που αριθμείται με το λατινικό οχτώ αναφαινονται ίχνη της θεωρητικής οξυδέρκειας του Αντόρνο. Παραθέτοντας μια ρήση του Νίτσε, πριμοδοτείται η εμμενής κριτική της ολότητας που θα πρέπει να λογοδοτήσει για την αναλήθεια των ίδιων των ιδανικών και αναδύεται στο φως της κριτικής η διαλεκτική της «αντικειμενικής τάσης του συστήματος» με τη συνειδητή υποκειμενική δραστηριότητα. Όπως και να' χει, κατά τη γνώμη μας είναι εσφαλμένη, τόσο στις προϋποθέσεις της όσο και στη συγκεκριμένη θέση τους μέσα στην ιστορική συγκυρία.

Όταν λοιπόν γράφει ο Αντόρνο πως «*η αντικειμενική τάση του συστήματος πάντα*

διαπλάθεται, σφραγίζεται, νομιμοποιείται από τη συνειδητή βούληση εκείνων που το ελέγχουν» (σελ.61) φαίνεται πως έχει προϋποθέσει μια αντικειμενική συνθήκη⁴⁹ που έχει αποκτήσει διακριτή υπόσταση από την υποκειμενική στιγμή της συνειδητής δραστηριότητας, με τον πόλο του υποκειμένου πάντα να καταλαμβάνεται από την κυρίαρχη τάξη. Με αυτόν τον τρόπο πέφτει σε διπλό λάθος, πιστεύουμε. Αρχικά, ο Αντόρνο θα μπορούσε να δεχτεί την κριτική που ασκεί ο Χέγκελ στους Καντ, Φίχτε και Γιακόμπι σε ένα από τα νεανικά του κείμενα, προγραμματικό για την εξέλιξη του επιχειρηματός του, που έχει τίτλο Πίστη και Γνώση, δηλαδή την κριτική του εσφαλμένου **απόλυτου χωρισμού υποκειμένου και αντικειμένου** που οδηγεί σε υποστασιοποίηση των δύο στιγμών ως αφηρημένων οντοτήτων και διακριτών ειδών, φτάνοντας μέχρι την τελική αποσύνδεσή τους. Παραδόξως, ο Μαξ Χορκχάιμερ, σε ένα από τα προγραμματικά και πιο γνωστά κείμενα της σχολής της Φρανκφούρτης⁵⁰ και ίσως από τα πιο εύστοχα, θα ισχυριστεί πως το υποκείμενο με το αντικείμενο συγκροτούνται **διαμέσου και ενάντια το ένα στο άλλο, ως ενότητα-στη-διαφορά τους ή ως διαφοροποιημένα-στην-ενότητά τους**. Αυτό απέχει αρκετά από τη σκληρήνωση της αντίφασης και την αντιπαράθεση ως ποιοτικά διακριτών στιγμών, ενός κάποιου «συστήματος» και των «κυρίαρχων» που το ελέγχουν. Αυτές οι επιστημολογικές παρατηρήσεις, κινούμενες πάντα σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, ίσως και να μην λένε και πολλά για τη συγκεκριμένη ολότητα, αλλά από την άλλη είναι και το μεθοδολογικό θεμέλιο κατανόησής της. Εκτός από αυτή την αστοχία, ακολουθεί η αναγωγή του υποκειμένου στην τάξη των καπιταλιστών, η οποία διαπερνά το σύνολο του κειμένου. Έχει γίνει

49. Βλ. τη σημείωση 11.

50. Πρόκειται για το δοκίμιο που εξέδωσε το 1937 μαζί με τον Μαρκούζε, *Παραδοσιακή και Κριτική θεωρία*. Βλ. Μ. Χορκχάιμερ, *Φιλοσοφία και Κοινωνική Κριτική*, εκδ. Ύψιλον, 1984

φανερό πως είναι μονόπλευρη και βεβιασμένη αυτή η αναγωγική λογική, θα μπορούσε να είναι μια οπτική από την πλευρά της μονιμότητας του συστήματος ή της στατικής πλευράς της διαλεκτικής, όπως την παρουσιάζει ο Αντόρνο. Η διαλεκτική, παρ' όλα αυτά είναι επαναστατική για τους λόγους που αναφέρει ο Μαρξ στον επίλογο της δεύτερης έκδοσης του *Κεφαλαίου*.⁵¹

Κατά τα λοιπά, οι παρατηρήσεις του Αντόρνο για την αντιφατική σχέση μεταξύ αυτού που παρουσιάζεται ως ιστορικά αναγκαίο και της ελεύθερης συνειδητής πράξης, επανέρχονται στο πλαίσιο κριτικής της πραγμάτωσης του εγγελιανού Λόγου μέσω της Ιστορίας. Οπωσδήποτε, πρόκειται για ένα ζήτημα που δεν μπορεί να καλυφθεί στο παρόν κείμενο, και διατηρούμε μια αμφιβολία για το κατά πόσον υπάρχει δυνατότητα να εξαντληθεί εν γένει. Πάντως, η φράση του Μαρξ από την *Αγία Οικογένεια* «η Ιστορία δεν κάνει τίποτα, δεν είναι τίποτα άλλο από τη δραστηριότητα των ανθρώπων στην προσπάθεια εκπλήρωσης των σκοπών τους», μαζί με την εμφανώς λυρική διάθεση της Ρόζας Λούξεμπουργκ που παρατηρώντας τα νερά του Ρήνου έγραφε στον τοτινό σύντροφο Κάουτσκι πως «θα προτιμούσα καλύτερα να γκρεμιστώ μέσα στους καταράκτες του Ρήνου και να χαθώ σε αυτούς σαν καρυδότσουφλο παρά να σκύψω φρόνιμα το κεφάλι και να αφήσω το νερό να βρυχάται όπως αυτό βρυχόταν τον καιρό των προγόνων μας και όπως θα βρυχάται ύστερα από εμάς», νομίζουμε πως αρκεί για να παρέχει μια γενική εικόνα της δικής μας αντίληψης, και εκπληρώνει τις ανάγκες του παρόντος κριτικού

51. «Με τη λογική της μορφή είναι για τους αστούς και τους δογματικούς ιδεολόγους σκάνδαλο και φρίκη, γιατί στη θετική αντίληψη αυτού που υπάρχει περικλείει ταυτόχρονα και την αντίληψη της άρνησής του, του αναγκαίου αφανισμού του, γιατί αντιλαμβάνεται κάθε συντελεσμένη μορφή μέσα στη ροή της κίνησης, επομένως την αντιλαμβάνεται και από την παροδική της πλευρά, γιατί τίποτα δεν μπορεί να της επιβληθεί και γιατί στην ουσία της είναι κριτική και επαναστατική». Βλ. Κ. Μαρξ, *ό.π.*

σχολιασμού. «Η ιστορία είναι η πρόοδος στη συνείδηση της δικής τους ελευθερίας (των κλικών) διά μέσου της ιστορικής αναγκαιότητας, η ελευθερία αυτή δεν είναι παρά η αντεστραμμένη εικόνα της ανελευθερίας των άλλων» (σελ.62). Σε ανοιχτή συνομιλία με τις Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας του Βάλτερ Μπένγιαμιν, ο Αντόρνο θα μεμφθεί την αστική έννοια της πρόοδος χωρίς όμως να αρνείται την καθεαυτή ιστορικότητα της συνέχειας της ταξικής κυριαρχίας, όπως θα έκανε ένας ιστορικιστικός σχετικισμός, ο οποίος οντολογικοποιώντας την ιστορία τελικά την καταργεί. Για αυτό, κάποια χρόνια αργότερα, θα υποστηρίξει πως «η συρρίκνωση της ιστορικής συνείδησης δεν αποτελεί μόνον πλευρά της παρακμής αλλά και την άλλη όψη της αστικής πρόοδος». Μολαταύτα, η πεσιμιστική και σχεδόν φαταλιστική εικόνα που σκιαγραφείται δεν μας βρίσκει σύμφωνους και η συγκεκριμένη τοποθέτηση και αξιολόγηση της εμπειρικής δεδομενικότητας οφείλει να ενταχθεί σε ένα πλαίσιο γενικότερης κριτικής των πρακτικοθεωρητικών προϋποθέσεων που υιοθετούνται, όπως έχει επιχειρηθεί μέσω αυτού του κειμένου.

Η κοινωνική αδυναμία του Προλεταριάτου και η Ατομικότητά του

Τούτων λεχθέντων, το καταληκτικό συμπέρασμα των αναστοχασμών πάνω στην ταξική θεωρία δεν μπορεί παρά να είναι άλλο από τη διαπίστωση της οπισθοχώρησης της ταξικής πάλης του προλεταριάτου, γεγονός που έρχεται σε μια μορφή αντίφασης με την εξαφάνιση και την ολοκληρωτική αντικατάστασή του από τις συμμορίες και τις κλίκες. Υπάρχει σαφής διαφορά στην πρακτική αδυναμία που κυριεύει την ταξική προλεταριακή πάλη στις υφεσιακές περιόδους της από την οριστική μεταμόρφωσή της σε πόλεμο συμμοριών. Στο τελευταίο από τα άρθρα του δοκιμίου παρουσιάζεται η θεματική της αλλοτρίωσης, της αποξένωσης του υποκειμένου από την εαυτότητά του και από την

αντικειμενικότητα του κόσμου γύρω του. «Η κοινωνική αδυναμία του προλεταριάτου, στην οποία απολήγουν οι αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις της οικονομικής εξαθλίωσης και της εξωοικονομικής βελτίωσης των συνθηκών ζωής δεν είχε προβλεφθεί ως τέτοια από τη θεωρία» (σελ.64), η οποία θεωρία έφτασε μόνο μέχρι έναν ασαφή προσδιορισμό της, την αφουγκράστηκε κατά κάποιον τρόπο χωρίς όμως να μπορέσει να τη συλλάβει θεωρητικά, στην κατάσταση της **απανθρωποποίησης**. Προηγουμένως δείξαμε γιατί θεωρούμε πως δεν ισχύουν οι κατά Αντόρνο αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις και θα προσθέσουμε πως αυτή η πραγματική αδυναμία που χαρακτηρίζει τον ταξικό ανταγωνισμό, όταν μετατρέπεται σε πόλεμο μεταξύ των εδαφικοποιημένων πολιτικών μορφών της καπιταλιστικής σχέσης, που είναι πάντα προσωρινή λύση της ταξικής σύγκρουσης με όχημα την εξαγωγή της έξω από τα κρατικά σύνορα, δεν θα μπορούσε να έχει προβλεφθεί από μια θεωρία που έχει σαν καταστατική της θέση πως αδυνατεί να μαγειρέψει «έτοιμες συνταγές για τα μαγειρεία του μέλλοντος». ⁵² Πράγματι, η αποκτήνωση των εργατών από τη μηχανοποιημένη παραγωγική διαδικασία, υπάρχει σε αρκετά σημεία στον Μαρξ, ειδικότερα στο 13ο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου* που αναφέρεται στο σύστημα των μηχανών και τη μεγάλη βιομηχανία. Αλλά συνυπάρχει με τη συγκρότηση του συλλογικού εργάτη, τη γενίκευση της συνεργασίας και την ανάπτυξη της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας ή παραγωγικής δύναμης της κοινωνικής εργασίας, που στην αλλοτριωμένη της μορφή εμφανίζεται ως πα-

52. Η θεωρία δεν κάνει προβλέψεις παρά μόνο μπορεί να διατηρεί τις κατηγορίες ανοιχτές στην ιστορική κίνηση, να βρίσκεται σε συνεχή **διάλογο** με την ιστορία, όπως έλεγε ο E.P. Thompson. Για αυτό και οι Μαρξ-Ένγκελς μετά την Κομμούνα είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τη λανθασμένη πρότερη αντίληψή τους περί κράτους. Βλ. την εισαγωγή στη δεύτερη έκδοση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* το 1872.

ραγωγική δύναμη του κεφαλαίου.⁵³ Ο Αντόρνο τονίζει την αρνητική διάσταση συγκεκριμένων όψεων της κυριαρχίας της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου, **μολονότι μέσα στο αρνητικό υπάρχει και το θετικό**, που δεν είναι η επάνοδος σε κάποια διστορική ανθρωπινή φύση και ουσία αλλά η **προσδιορισμένη άρνηση και ιστορική επαναοικειοποίηση αυτού που έχει παραχθεί με αλλοτριωμένη μορφή**, με πρώτη την ίδια τη δυνατότητα του ανθρώπου για **συνειδητή αυτοπαραγωγή του είδους του**, δηλαδή της ίδιας της **ανθρώπινης Ιστορίας**. Μόνο μέσα στους αγώνες του προλεταριάτου και στην άρνηση της υλικής κοινότητας του κεφαλαίου αναδύεται η δυνατότητα της θέσης της ανθρώπινης κοινότητας και εκεί τίθεται το ερώτημα του «*πώς οι συγκεκριμένοι άνθρωποι θα είναι ικανοί για δράση*» (σελ.65).⁵⁴ Το χαρακτηριστικό που

53. Ο Michael Lebowitz στο εμβληματικό έργο του *Beyond Capital, Marx's Political Economy of the Working Class* υποστηρίζει, μαζί με τον M. Rubel, τον A. Negri και άλλους, πως το *Κεφάλαιο* είναι ανολοκλήρωτο έργο αφού λείπουν τα υπόλοιπα βιβλία του μαρξικού σχεδίου, και κυρίως το βιβλίο για τη Μισθωτή Εργασία. Το *Κεφάλαιο* είναι, λοιπόν, μια μονοδιάστατη έκθεση της λογικής του κεφαλαίου σε μια ενότητα του αφηρημένου ουσιαδούς και του συγκεκριμένου επιφαινόμενου που σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί ένα κλειστό, «επιστημονικό» και αυτοδύναμο έργο. Αυτό συνεπάγεται πως οι κατηγορίες στο *Κεφάλαιο* ως ιστορικά καθορισμένες αφαιρέσεις μεσολαβούνται από την ταξική πάλη και δεν είναι δυνατόν να μεταφερθούν ως ισχύουσες έννοιες στο παρόν, χωρίς να τεθούν εντός μιας **ιστορικής δυναμικής** που τις αναιρεί και τις επανατοποθετεί μέσα σε διαφορετικές ιστορικές κοινωνικές σχέσεις, από τη στιγμή που διατηρείται, βέβαια, η κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

54. Ο Μαρξ γράφει τα εξής για την **πραγματική ανθρώπινη κοινότητα** στα σχόλια στον J.S. Mill: «*από τη στιγμή που η ουσία του ανθρώπου είναι η πραγματική κοινότητα του ανθρώπου, οι άνθρωποι, ενεργοποιώντας τη δική τους ουσία, παράγουν, δημιουργούν αυτή την ανθρώπινη κοινότητα, μια κοινωνική ύπαρξη που δεν είναι μια αφηρημένη, καθολική δύναμη η οποία στέκεται απέναντι στο απομονωμένο άτομο, αλλά είναι η ουσία του κάθε ατόμου, η δική του δραστηριότητα, η δική του ζωή,*

προσδιορίζει το προλεταριάτο ως επαναστατική τάξη και πρακτική άρνηση της ταξικής κοινωνίας δεν είναι κάποιες ψυχολογικές ιδιαιτερότητες, οπότε καλώς ο Αντόρνο καταφέρεται ενάντια σε κάθε είδους ψυχολογισμό, αλλά η ικανότητα αυτομεταβολής του μέσα στους αγώνες που **αναγκαία εμπλέκεται**. Πάντως, η μοντέρνα κατηγορία του ατόμου δεν είναι ακριβώς ιδεολογία, όπως ισχυρίζεται ο Αντόρνο, και, σε μια ολοκληρωμένη ανάλυση του πραγματικού, η στιγμή της ατομικότητας θα πρέπει να αποτελεί μέρος της μεσολάβησης του συγκεκριμένου καθολικού του πεδίου, όπερ της κοινωνικής αναπαραγωγής ως πάλης μεταξύ τάξεων. Συνεπώς, και η ψυχολογία του προλεταριάτου πρέπει να μπει στο κάδρο, υπό αυτούς τους όρους. Από τη **σκοπιά του ατόμου**, από την οποία μιλάει ο Αντόρνο, το άτομο της ταξικής κοινωνίας φαίνεται ως ψευδής συνείδηση, ενώ από μια **ταξική σκοπιά** είναι αναγκαία προϋπόθεση που τίθεται ως ανηρημένη. Θα το δούμε και πιο κάτω.

Θα συμφωνήσουμε με τη διαπίστωση πως «*η έννοια του Ανθρώπου διατηρείται μόνο και μόνο για να εκτεθεί στη δική της αντίφαση, όχι όμως για να επικυρωθεί από μια μαρξιστική ανθρωπολογία*» (σελ. 66). Πρόκειται, κυρίως, περί μιας αναφοράς στα *Παρισινά Χειρόγραφα του 1844*, έργο του Μαρξ που επηρέασε σημαντικά την πρώιμη σχολή της Φρανκφούρτης. Η «ανθρώπινη ουσία», η ανθρωπινότητα εν γένει, συλλαμβάνεται από τον Μαρξ ως ιστορικά παραχθείσα δραστηριότητα που προσδιορίζει το ειδολογικό ον (*Gattungwesen*)⁵⁵ άνθρωπος ως κοινωνι-

το δικό του πνεύμα, ο δικός του πλούτος. Συνεπώς, αυτή η πραγματική κοινότητα δεν αποκτά ύπαρξη σαν προϊόν της σκέψης αλλά αναδύεται μέσα από την ανάγκη και τον εγωισμό των ατόμων, δηλαδή απευθείας μέσα από τη δική τους δραστηριότητα». Βλ. Κ.Μαρξ, *Early Writings*, εκδ. Penguin, 1992, (δική μας μετάφραση).

55. Σε διάψευση του Αλτουσέρ και των μαθητών του, οι έννοιες του ειδολογικού όντος αλλά και της αλλοτρίωσης δεν θα εκλείψουν από το

κό ον, μέσα στην αυτοπαραγωγή του ίδιου και του κόσμου γύρω του. Ένα αντικειμενικό υποκείμενο που υπάρχει «μόνο όταν παράγει με υποκειμενικό-αντικειμενικό τρόπο τον ιστορικό κόσμο», όπως θα πεί ο Κάρελ Κόσικ.⁵⁶ Κάνουμε αυτές τις παρατηρήσεις σαν μια σύντομη παρένθεση και σε αντιδιαστολή με τον αιώνιο Άνθρωπο της αστικής ιδεολογίας, που, παρόλη την αυτοκατανόησή του, συγκροτείται ιστορικά και κοινωνικά σε αντίθεση με τον μη-άνθρωπο, το βάρβαρο και εξαχρειωμένο προλεταριάτο. Η πιο φανταχτερή έννοια του αυτοβαυκαλισμού μιας κοινωνίας που βασίζει την αναπαραγωγή της στην εκμετάλλευση της ζωντανής ανθρώπινης εργασίας αποδεικνύεται πως λαμβάνει τους προσδιορισμούς της από αυτούς που είναι χωρίς ιδιοκτησία, άρα χωρίς ατομικότητα από την τάξη των μη-ανθρώπων, των κοινωνικά αποσυνάγωγων, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Αντόρνο. Σημαντική και εύστοχη η συγκεκριμένη κριτική.

«Ο αυξημένος καταμερισμός της εργασίας έχει μεν απομακρύνει ακόμα περισσότερο τον εργάτη από το παραγόμενο τελικό προϊόν, το οποίο για τον τεχνίτη διατηρούσε ακόμη την οικειότητά του αλλά, συγχρόνως,

μαρξικό έργο μετά από μια υποτιθέμενη επιστημολογική τομή, αλλά εμφανίζονται και στο κατ' εξοχήν «ώριμο» Κεφάλαιο. Βλ. συγκεκριμένα για το *Gattungswesen*, το 13ο κεφάλαιο του πρώτου τόμου.

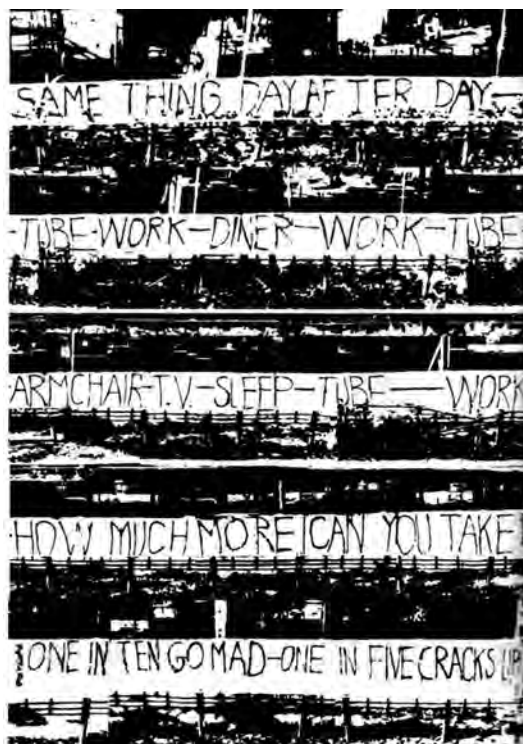
56. Βλ. Κ. Κόσικ, *Η Διαλεκτική του Συγκεκριμένου*, εκδ. Οδυσσεάς, 1978.

οι μεμονωμένες εργασιακές διαδικασίες, χάρη στην αποειδίκευσή τους, πλησιάζουν ολοένα περισσότερο η μία την άλλη· κατά συνέπεια όποιος μπορεί να κάνει ένα πράγμα μπορεί δυνητικά να τα κάνει όλα, και να κατανοεί το όλον» (σελ. 67). Μεγάλης σημασίας και ίσως η πιο οξυδερκής παρατήρηση του δοκιμίου, μολονότι δεν σχετίζεται άμεσα με τα συμπεράσματά του, ενώ ξαναθίγεται ένα ζήτημα που θα αποτελέσει το περιεχόμενο μερικών από τις πιο ενδιαφέρουσες και διαιγείς θεωρητικές θέσεις των *Grundrisse*. Ο Αντόρνο θα περιγράψει τη διαλεκτική ειδίκευσης-αποειδίκευσης κατά την **πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο**,⁵⁷ όπου το κεφάλαιο

57. Δεν θεωρούμε πως οι έννοιες της τυπικής και πραγματικής υπαγωγής στο κεφάλαιο μπορούν να αποτελέσουν τη βάση μιας περιοδολόγησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Έχουν, ωστόσο, κάποια χρησιμότητα στον προσδιορισμό των αναδιαρθρώσεων που πραγματοποιούνται στην ταξική σχέση, στον προσδιορισμό της βαρύτητας και της αλληλοσυσχέτισης απόλυτης-σχετικής υπεραξίας και, σε τελική ανάλυση, της μορφής που παίρνει ο **εξαναγκασμός** των προλετάρων να πουλήσουν την εργασιακή τους δύναμη. Επίσης, έχουν χρησιμότητα στον προσδιορισμό του **τρόπου με τον οποίο οι προλετάριοι σχετίζονται** με τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής και στην αποσαφήνιση του τι πράττουν όταν ξεπερνάνε συγκεκριμένα **ιστορικά όρια** που χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική κανονικότητα κατά εποχές. Αυτό όμως μόνο στην έρευνα και έκθεση της συγκεκριμένης ολότητας και όχι σε μια γενίκευση που θα τις καθιστούσε εξηγητικά εργαλεία μιας ιστορικής φάσης της ταξικής πάλης, που οριοθετείται ως τέτοια **a posteriori** στη βάση εννοιών που θα είχαμε επιλέξει ως πασπαρτού της ολοποιητικής δυναμικής. Αυτό θα ήταν μια ταύτιση της Ιστορίας με την αυτοανάπτυξη της έννοιας, κάτι στο οποίο ο Χέγκελ άσκει κριτική στην §3 της *Φιλοσοφίας του Δικαίου*. Βλ. Γκ. Χέγκελ, *Βασικές κατευθύνσεις της Φιλοσοφίας του Δικαίου*, εκδ. Δωδώνη, 2004. Έχουμε την εντύπωση πως ομάδες που χρησιμοποιούν αυτή την περιοδολόγηση, όπως οι *Theorie Communiste*, που κατά τα άλλα υιοθετούν μια αλτουσεριανή στάση απόρριψης του Χέγκελ και της κληρονομιάς του στον Μαρξ, ιστορικοποιούν μια λογική σχέση που αποκτά ιστορική υπόσταση ως μία ακολουθία δομικών ιστορικών σταδίων. Εν κατακλείδι, οι έννοιες αυτές δεν γίνεται να εκλη-

έχει θέσει όλες τις προϋποθέσεις του ως **ιστορικής ολότητας** και οι όροι της γένεσής του έχουν γίνει αποτελέσματα της ύπαρξής του. Η ειδικευμένη εργασία, μέσα από μια μακρά διαδικασία σύγκρουσης και αντίστασης από τους μάστορες και τους τεχνίτες, έχει χαθεί από τα χέρια του προλεταριάτου και ενσωματώνεται στο πάγιο κεφάλαιο. Η άλλη όψη αυτής της διαδικασίας είναι η εμφάνιση του **συλλογικού εργάτη** (Gesamtarbeiter), η ανάπτυξη της **κοινωνικά συνδυσασμένης εργασίας** και η επέκταση της **συνεργασίας**, ενώ ακόμα και οι ειδικευμένοι προλετάριοι αναγνωρίζουν πως μεγάλο μέρος των υλικοτεχνικών συνθηκών της εργασίας τους είναι επίσης ενσωματωμένο στο κεφάλαιο με τη μορφή των μηχανών, των εργαλείων και των μέσων της εργασίας τους. Το κεφάλαιο μπορεί να μην παράγει με μηχανιστικό τρόπο τους νεκροθάφτες του, αλλά σίγουρα μέσα στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις εμφανίζεται η δυνατότητα **αναγνώρισης της κοινωνίας ως ολότητας**, άρα και η **προσδιορισμένη άρνηση αυτών των σχέσεων στην καθολικότητά τους**. Στην καπιταλιστική κοινωνία παράγονται οι όροι της ανθρώπινης κοινότητας, ως άρνηση του ταξικού προσδιορισμού και ταξικού ανήκειν, που είναι ήδη μια πρώτη άρνηση της κοινωνίας ως οργανικής ολότητας. Η κατάσταση που βάζει φρένο στη μετατροπή της εμμενούς δυνατότητας σε ενεργό πραγματικότητα της επαναστατικής πράξης δεν είναι για τον Αντόρνο η αδυναμία συγκρότησης μιας ταξικής μεσολάβησης ικανής να παραγάγει την αυτοάρνησή της και μαζί την κατάργηση όλων των τάξεων, αλλά η έλλειψη της ατομικότητας. Έτσι, «*οι οξύνοες μηχανικοί του σήμερα δεν έχουν γίνει ακόμα άτομα...*» (σελ.67). Η ατομικοποίηση εκλαμβάνεται ως μια καθεαυτή και διεαυτή θετική στιγμή, ενώ για την κομμουνιστική θεωρία είναι προϊόν

φθούν ως διακριτά ιστορικά στάδια γιατί αυτό θα ήταν μια τεράστια **υπαγωγή** μιας πολλαπλής αλληλοσυσχέτισης, αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης προσδιορισμών σε ένα λογικό σχήμα, και μάλιστα ex ante.

της άρνησης της μεσολάβησης που συνιστά η τάξη. Το **άμεσα κοινωνικό άτομο** του Μαρξ δεν είναι μια θετική ενότητα που υφίσταται εντός των καπιταλιστικών σχέσεων, οι οποίες κατά τα άλλα δεν την αφήνουν να αναδείξει το περιεχόμενό της, αλλά η αρνητική ενότητα που υπερβαίνει την ταξική κοινωνία. Η μεσολάβηση της **ταξικής πάλης** και της **δραστηριότητας του προλεταριάτου ως τάξης που αρνείται τον εαυτό της** είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη θέση της ενότητας κοινωνίας και ατόμου. Μόνο η ταξική σκοπιά ως **δραστηριότητα της άρνησης του ατόμου της αστικής κοινωνίας** δείχνει προς την εξατομίκευση, προσδιορισμένη ως **απομαζικοποίηση**. Όταν κάνουμε λόγο για εξατομίκευση του υποκειμένου ως ανηρημένη προϋπόθεση, πρέπει να πούμε πως αυτή δεν έχει κάποια σχέση με τον αστικό ατομισμό, αλλά με τη συγκρότηση δι-ατομικών σχέσεων σε μια διαδικασία αγώνα, που μετατρέπουν το μαζοποιημένο πλήθος σε ενεργή, συνειδητή συλλογικότητα. Με αυτόν τον τρόπο, οι προλετάριοι βρίσκονται σε μια θέση όπου μπορούν να αλληλεπιδρά-

σουν αναμεταξύ τους, να συγκροτήσουν ένα κοινό **ταξικό συμφέρον** και να πάρουν πρωτοβουλίες που θα πάνε τον αγώνα στα όριά του, και, τελικά, να δραστηριοποιηθούν ως **τάξη**. Έχοντας επίγνωση πως μάλλον επαναλαμβανόμαστε σε αυτό το σημείο, η διαφορά με τις απόψεις του Αντόρνο είναι εδώ ριζική.

Είμαστε στον αστερισμό της απανθρωποποίησης ή της «αύξησης της οργανικής σύνθεσης του ανθρώπου», σύμφωνα με την έννοια που θα χρησιμοποιήσει αλλού ο Αντόρνο παραφράζοντας μία έννοια του Κεφαλαίου του Μαρξ για να προσδιορίσει την αυξανόμενη μηχανοποίηση των ανθρώπων, η οποία εκφράζει τη σύγχρονη μορφή της πραγματοποίησης. Εδώ, ο πεσιμισμός του φαίνεται να γίνεται σχεδόν ολικός και τίποτα δεν ξεφεύγει από τη «διαδικασία της εξομοίωσης, του εκπολιτισμού και της ενσωμάτωσης» (σελ.68) σε μια ζοφερή πραγματικότητα όπου «η κυριαρχία εποικίζει τους ανθρώπους» (σελ.69). Η αναμφίβολη ιστορική συνθήκη που εγκαθιδρύεται από τη διευρυμένη αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης, δηλαδή η εντατική και εκτατική κατάκτηση όλο και περισσότερων πλευρών της καθημερινότητας από τις κοινωνικές και πολιτικές μορφές του κεφαλαίου, οι οποίες πλευρές υπάγονται άμεσα ή έμμεσα στην αυτοαξιοποίηση της αξίας, δεν μπορεί ποτέ να είναι πλήρης και ολική. Αυτό απλά θα σήμαινε την ίδια την αυτοχειρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που συναντά τα όριά του στην **ανάγκη για εκμετάλλευση της ζωντανής εργασίας**. Για να είναι σε θέση το προλεταριάτο να έρθει σε συνένωση με τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής με την αλλοτριωμένη τους μορφή ως κεφάλαιο θα πρέπει, καταστατικά, **να είναι κάτι άλλο από το ίδιο το κεφάλαιο**. Και είναι πράγματι το μη-είναι του, γιατί αγωνίζεται να αναπτύξει τις ικανότητές του και να αυτοεπιβεβαιωθεί, να ισχυροποιήσει την αυτοπεποίθηση και τον αυτοπροσδιορισμό του ως **ενεργού υποκειμένου που δεν-είναι-ακόμα**. Πρόκειται για την εφευρετικότητα, τη δημιουργικότητα, την προσαρμοστικότητα αλλά

και τη ροπή προς το απρόβλεπτο, την ικανότητα επικοινωνίας και πρωτοβουλίας που χρειάζεται η καπιταλιστική συσσώρευση της αξίας, σαν τον βρικόλακα που ζητά το αίμα θα πει ο Μαρξ, και μπορεί να τα βρει μόνο στους ενεργητικούς, ζωντανούς με την ευρεία έννοια, προλετάρους. Με αυτόν και μόνο αυτόν τον τρόπο, **το όριο του κεφαλαίου είναι το ίδιο το κεφάλαιο**. Σίγουρα αυτό που είναι ανάμεσα από τα υποκείμενα βρίσκεται και μέσα τους, αν και αυτός ο εποικισμός, όπως τον χαρακτηρίζει ο Αντόρνο, θα είναι πάντα αντικατοπτρισμός της εξωτερικής ταξικής πάλης. Το υποκείμενο της ταξικής κοινωνίας είναι διχασμένο αλλά όχι συντετριμμένο, γιατί απλά **δεν μπορεί να είναι**.

Και ο ίδιος ο Αντόρνο δείχνει πως τελικά αναγνωρίζει την αντίφαση και τη σύγκρουση που δομεί τις καπιταλιστικές μορφές, όταν γράφει λίγο πριν το τέλος του δοκιμίου πως «*με αυτόν τον τρόπο η απανθρωποποίηση είναι συγχρόνως το αντίθετό της. Η πραγματοποίηση έχει τα όριά της στους πραγματοποιημένους ανθρώπους*» (σελ.70). Ότι ειπώθηκε παραπάνω, συμπυκνωμένο σε δύο προτάσεις. «*Μόνον όταν τα θύματα προσλάβουν πλήρως τα χαρακτηριστικά του κυρίαρχου πολιτισμού θα είναι ικανά να αρπάξουν τον πολιτισμό από την κυριαρχία*» (σελ.70). Μέσα από το οικείο σχήμα, τόσο για τον Μαρξ όσο και για τον ίδιο τον Αντόρνο, του χιασμού, οι αντιφατικές στιγμές πρέπει να περάσουν στο αντίθετό τους. Μόνο τότε θα έχει τεθεί η επαναστροφή της πραγματικότητας, που περπατά με το κεφάλι κάτω, στα πόδια της, τα ιερογλυφικά της αξιακής μορφής θα έχουν σπάσει τα μάγια τους, η αναπαραγωγή της ολότητας θα είναι **συνειδητή ιστορική πράξη**. Οπότε, φαίνεται κάτι στον ορίζοντα, και η νύχτα της δυνατότητας δεν είναι μόνιμο σκότος; Δεν θα έπρεπε να προκαλεί έκπληξη, πως μετά απ' όλα αυτά ο συγγραφέας καταλήγει με τη φράση ότι «*ο παλιός μύθος είναι παντελώς αδύναμος στη νεότερη παντοδυναμία του*» (σελ.70); Ο Αντόρνο στηρίζει τη θέση του στη βάση της «προτεραιότητας» που έχει αποκτήσει η

πολιτική, κάνοντας με αυτόν τον τρόπο ταυτόχρονα ορατή την πραγματικότητα και ιδεολογία –ή ιδεολογική πραγματικότητα– που εμφανίζει την «οικονομία» ως βουβό εξαναγκασμό, ως το αόρατο χέρι της αγοράς και της μοίρας, αναγκαιότητα καθεαυτή. **Η νίκη της αυτόνομης οικονομίας πρέπει να είναι ταυτόχρονα ο χαμός της**, θα αναγγείλει ο Γκυ Ντεμπόρ τριανταπέντε χρόνια μετά, και η 52η θέση της Κοινωνίας του Θεάματος θα γράφει «*τη στιγμή που η κοινωνία ανακαλύπτει ότι εξαρτάται από την οικονομία, η οικονομία, στην πραγματικότητα, εξαρτάται από αυτήν. Αυτή η υποχθόνια δύναμη που ωρίμασε μέχρι που εμφανίστηκε κυρίαρχη, έχασε και αυτή τη δύναμή της. Τη θέση του οικονομικού Αυτό πρέπει να πάρει το Εγώ. Το υποκείμενο δεν μπορεί παρά να αναδυθεί μέσα από την κοινωνία, δηλαδή από τον αγώνα που διεξάγεται μέσα της. Η πιθανή του ύπαρξη εξαρτάται από τα αποτελέσματα της πάλης των τάξεων, που αποκαλύπτεται ταυτόχρονα σαν προϊόν και παραγωγός της οικονομικής θεμελίωσης της Ιστορίας*». Ναι, υπό κάποιους όρους ισχύει η τελευταία φράση του δοκιμίου «*αν η δυναμική ήταν το πάντοτε ίδιο, σήμερα το τέλος της δεν είναι το τέλος*» (σελ. 70).

Επί (αυτού τούτου) Αντιλόγου

Μετά από την παρατεταμένη και αναγκαία παραμονή στους ουραμούς της αφαίρεσης ως προσπαθήσουμε να κατεβούμε στον **επίγειο** ουρανό της πολιτικής.⁵⁸ Έχοντας υπόψη πως είναι κουραστική η εμπλοκή με υψηλού βαθμού αφαίρεσης έννοιες, ανούσια και άσκοπη, εάν δεν είναι μία μόνο επιμέρους πλευρά της επαναφοράς του υλικού συγκεκριμένου στο προσκήνιο, κάναμε την εκτίμηση πως ήταν απαραίτητη για να αντιπαρατεθεί σε αντίστοιχο πλαίσιο με αυτό που ενεργοποιεί ο Αντόρνο στο δοκίμιο. Είναι επίσης απαραίτητη σε **κάθε** έκθεση της συγκεκριμένης ολότητας

που δεν πέφτει με τα μούτρα στον θετικισμό του γεγονότος και αναστοχάζεται πάνω στις λογικές κατηγορίες, ως πεδία ανασυγκρότησης στη σφαίρα της σκέψης των εσωτερικών δυνατοτήτων και ορίων που αναδύονται στις προλεταριακές πρακτικές. Έχει να κάνει λοιπόν με **δικές** μας αδυναμίες και ήττες, από την οπτική της προσωρινότητάς τους. Επιμένουμε στη θεωρία του προλεταριάτου γιατί φέρει **συγκεκριμένο, υλικό, ιστορικό και κοινωνικό** περιεχόμενο που απαγορεύει τη διάλυση των καθορισμένων ιστορικών αντιφάσεων σε αφηρημένες αντιθέσεις του τύπου οι «από πάνω» με τους «από κάτω», που απεικονίζουν την πάλη μεταξύ των τάξεων ως διαμάχη μεταξύ ενοίκων πολυκατοικίας διαφορετικών ορόφων.

Ας επιστρέψουμε στην απορία που εκφράσαμε σε μια υποσημείωση της αρχής του κειμένου, η οποία έχει να κάνει με τη σκοπιμότητα της συγκεκριμένης έκδοσης σε μια περίοδο υποχώρησης των ταξικών αγώνων, εάν δεχθούμε την υπόθεση πως υπάρχει κάποια και δεν πρόκειται για ένα καθαρά «φιλολογικό» ενδιαφέρον για τον εμπλουτισμό της εγχώριας γραμματείας σχετικά με τους Αντόρνο και Χορκχάμερ. Αλλά και η τελευταία εκδοχή να ισχύει, το ερώτημα παραμένει ανοικτό: ποιά είναι τα έμμεσα **πολιτικά** συμπεράσματα που εξάγονται από τις απόψεις που εκφράζονται στο άρθρο; Προφανώς, δεν προωθούνται με άμεσο και αδιαμεσολάβητο τρόπο πρόχειρες και ανιστορικές ταυτίσεις ή η ανακάλυψη και εφεύρεση ομολογιών εκεί που δεν υπάρχουν. Ακριβώς όμως επειδή το τι κάνουμε, σε τι αποφάσεις προχωράμε όταν βρισκόμαστε με άλλους και πώς ρυθμίζουμε τις αναμεταξύ μας σχέσεις είναι ήδη μεσολαβημένο από αυτά που πράττουμε και σκεφτόμαστε εν γένει σε αυτή τη διαδικασία **κοινής /κοινωνικής** αναπαραγωγής, έτσι και αντίστροφα η σφαίρα της πολιτικής όσο είναι πραγματικά διαχωρισμένη άλλο τόσο είναι σε ουσιαστική ενότητα με τις υπόλοιπες αντιθετικές μορφές εμφάνισης της **πραγματικής ενότητας-στον-διαχωρισμό** του τρόπου ύπαρξης

58. Βλ. Κ.Μαρξ, *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, εκδ. Γκοβόστη, 2010

και αναπαραγωγής της κοινωνικής ολότητας. Απλά ειπωμένο, η βαρύγδουπη και εξυψωμένη «πολιτική» βρίσκεται παντού, ακόμα και σε φαινομενικά ασήμαντες όψεις της καθημερινότητας. Η επιλογή οδοντόβουρτσας είναι απόφαση που λαμβάνεται εντός ενός συγκεκριμένου όλου κοινωνικών σχέσεων και σαν τέτοια είναι πολιτική, πόσο μάλλον η επιλογή έκδοσης ενός βιβλίου. Και στη βάση της δικής μας ανάγνωσης, είναι **προβληματικό** το περιεχόμενο της συγκεκριμένης έκδοσης, όσον αφορά την προοπτική ξεπεράσματος των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή την **αυτοάρνηση** του προλεταριάτου που μπορεί να είναι μόνο δικό του προϊόν.

Οι διαπιστώσεις λοιπόν του Αντόρνο μπορούν να συνοψιστούν σε δύο θέσεις. Από τη μία έχουμε την αδυνατότητα συνέχισης της προλεταριακής πάλης χωρίς την καθοδήγηση του διαχωρισμένου φορέα της πολιτικής οργάνωσης και της επαναστατικής συνείδησης, δηλαδή ενός λενινιστικού κόμματος της πρωτοπορίας και κάποιων διανοούμενων-εκπαιδευτών. Όταν απουσιάζει ο «πολιτικός υπεραγώνας» του κόμματος, οι ταξικοί αγώνες είναι οικονομίστικοι και αυθόρμητοι, οπότε το προλεταριάτο αργά ή γρήγορα θα έφτανε στο σημείο τέλους όπου αναπόφευκτα θα έπρεπε να αναρωτηθεί: και τώρα **τι να κάνουμε**; Η απάντηση βρίσκεται έτοιμη στα κιτάπια των ειδικών εδώ και πάνω από 115 χρόνια. Σε μια δεύτερη φάση, φαίνεται να αμφισβητείται εντελώς η ύπαρξη του προλεταριάτου ως τάξης από τη στιγμή που η ταξική πάλη έχει μετατραπεί σε πόλεμο συμμοριών. Πλέον υπάρχουν μόνο οι μάζες, άρα θα έπρεπε να εγκαταλείψουμε τελείως τη βασική κριτική κατηγορία, ως έννοια που ανακατασκευάζει στη θεωρία μια πρακτική κοινωνική σχέση με περιεχόμενο ενάντια στην υπάρχουσα μορφή που έχει η ανθρώπινη δραστηριότητα. Αυτό που μένει είναι να επιστρέψουμε στους Νεο-Εγγελιανούς και στην προ-μαρξική αντίληψη για την επαναστατική πρακτική ως έργο της **«κριτικής συνείδησης»** ή να ευελπίστουμε πως οι προλετάριοι θα προχωρήσουν σε

ολοκλήρωση της αυτο-αλλοτρίωσής τους, παραχωρώντας σε κάποιο αυτοανακυρηγμένο ως τέτοιο συνονθύλευμα «επαγγελματιών» επαναστατών την εξουσία πάνω σε στιγμές της κοινωνικής τους ύπαρξης, που δεν είναι ακόμα ολοκληρωτικά απέναντι σε αυτή.

Όποιοι κάνουν τον κόπο να φτάσουν μέχρι εδώ στην ανάγνωση αυτού του μακροσκελούς κειμένου θα καταλάβουν εύκολα πως η απάντηση εκτείνεται ήδη σε όλο το μήκος και το πλάτος αυτών που υποστηρίχθηκαν με τη μορφή του γραπτού Λόγου και η οποία συμπυκνώνεται στην απλούστατη πρόταση πως **η χειραφέτηση του προλεταριάτου μπορεί να είναι μόνο αποτέλεσμα της δικής του αυτόνομης δραστηριότητας**, και εάν υπάρχει ένα πεδίο όπου μπορεί να τεθεί αυτή η δυνατότητα κατάργησης των τάξεων είναι **το συγκεκριμένο καθολικό που συγκροτεί την ιστορική δυναμική της ολότητας των ταξικών σχέσεων**, δηλαδή η **αντιφατική κίνηση της ταξικής πάλης**. Εν τέλει, όπως θα είναι προφανές, δεν διεκδικούμε καποια «πρωτοτυπία», «αυθεντικότητα» και «καινοτομία» παρά συνεχίζουμε στο ξετύλιγμα του κόκκινου νήματος που συνδέει τους αγώνες για την **ιδιοποίηση της ιστορικής ζωής**. Θα συμφωνήσουμε λοιπόν με τον Ραούλ Βανεγκέμ πως *«μια ελαχιστότατη διόρθωση του ουσιώδους έχει μεγαλύτερη σημασία από εκατό δευτερεύουσες καινοτομίες και εάν υπάρχει κάτι καινούργιο βρίσκεται στο νόημα του ρεύματος που παρασέρνει τις κοινοτοπίες»*.⁵⁹

Όμως, η άρνηση της κοινοτοπίας είναι συγκεκριμένη, προχωράει μέσα από την παραδειγματική και υποστασιοποιημένη θεαματική της χρήση στη **διάλυσή** της στον ιστορικό χρόνο του παρόντος. Στη βάση αυτού, θα υπενθυμίσουμε κοινότητα πως πενήντα χρόνια συμπληρώνονται τη χρονιά που διανύουμε από την προλεταριακή εξέγερση του Μάη του '68 και ακόμα οι παραδόσεις όλων των νεκρών γενεών συνεχίζουν να βαραίνουν

59. Ρ. Βανεγκέμ, *Η Επανάσταση της Καθημερινής Ζωής*, εκδ. Άκμων, χ.χ.

σαν βραχνάς πάνω από τα κεφάλια των ζω-
ντανών. Το τότε προλεταριάτο, ως εκφρα-
στής της συγκεκριμένης ταξικής σύνθεσης
της εποχής, ξεκίνησε έναν ψίθυρο που έκανε
τον παλιό κόσμο να τρέμει στα θεμέλιά του.
Παρόλο που την τρέχουσα περίοδο φαίνεται
να μην ακούγεται σχεδόν τίποτα, αναγνωρί-
ζοντας πως αυτοαντιφάσκουμε, θα υποστη-
ρίξουμε τον Αντόρνο του *Τρείς μελέτες για
τον Χέγκελ* και τη θέση του ενάντια στον Βιτ-
γκενστάϊν, σε μια προσπάθεια, όμως, που δεν
είναι μια **διαχωρισμένη θεωρητική δραστη-
ριότητα** αλλά πρακτική μεταβολή των κατα-
στάσεων και αυτομεταβολή ταυτόχρονα, πως
τουλάχιστον θα έπρεπε να προσπαθούμε να
πούμε αυτό που «δεν μπορεί να ειπωθεί».⁶⁰

Για να μην μακρηγορούμε κι άλλο,
αντιγράφουμε την αρχική παράγραφο της
*Έκθεσης σχετικά με την κατάληψη της Σορ-
βόννης*, που συντάχθηκε από το **Συμβούλιο
για τη Συνέχιση των Καταλήψεων στο Πα-
ρίσι** στις 19 Μαΐου του 1968: «*Η κατάληψη
της Σορβόννης, που ξεκίνησε τη Δευτέρα 13
Μαΐου, εγκαινίασε μια νέα περίοδο της κρί-
σης της σύγχρονης κοινωνίας. Τα γεγονότα
που τώρα εκτυλίσσονται στη Γαλλία προαναγ-
γέλλουν την επιστροφή του επαναστατικού
προλεταριακού κινήματος σε όλες τις χώρες.
Εκείνο που είχε ήδη περάσει από τη θεωρία
στις οδομαχίες, πέρασε τώρα στον αγώνα για
την εξουσία επί των μέσων παραγωγής. Ο εξε-
λιγμένος καπιταλισμός πίστευε ότι είχε τε-
λειώσει με την πάλη των τάξεων: νάτη πάλι!
Το προλεταριάτο δεν υπήρχε πια: κι όμως,
νάτο πάλι!*».⁶¹

60. Βλ. T.W. Adorno, *Τρείς μελέτες για τον Χέ-
γκελ*, εκδ. Κριτική, 1992.

61. René Viénet, *Μάης 1968. Λυσσασμένοι και Σι-
τουασιονιστές μέσα στο Κίνημα των Καταλήψεων*,
εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1978.

Ο Απο-γοητευμένος Κόσμος του Αριστερού Κεϋνσιανισμού εκ των έσω: Μια κριτική του βιβλίου του Γιάννη Βαρουφάκη *Ενήλικες στην Αίθουσα*

Παύλος Ρούφος

Μετάφραση: Γιώργος Α.

Η έκδοση του βιβλίου του Γιάννη Βαρουφάκη *Ενήλικες στην Αίθουσα: Η μάχη μου με το βαθύ κατεστημένο της Ευρώπης* (London: The Bodley Head 2017) προκάλεσε αξιοσημείωτη αναστάτωση στην ελληνική πολιτική συζήτηση, ενώ αναφέρθηκε και από τον διεθνή Τύπο.¹ Σε αυτή την προσωπική καταγραφή της εμπειρίας του ως Υπουργού Οικονομικών της κυβέρνησης συνεργασίας ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ, που εκτείνεται σε περισσότερες από 500 σελίδες, ο Βαρουφάκης εστιάζει (και ισχυρίζεται ότι αποκαλύπτει εκ των έσω) στην άγνωστη ιστορία των διαπραγματεύσεων μεταξύ της Ελλάδας και της Τρόικας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) στο χρονικό διάστημα από τον Γενάρη του 2015 μέχρι και την παραίτησή του, τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου. Η κύρια αιτία για αυτή την αναστάτωση είναι το γεγονός ότι το βιβλίο είναι δυναμικά επιζήμιο τόσο για τη συνεργασία ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ όσο και για τα κόμματα της αντιπολίτευσης στην Ελλάδα, αλλά και γιατί ταυτόχρονα θίγει ζητήματα σχετικά με το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο έχει βασιστεί η διαχείριση της κρίσης στην Ευρωζώνη.

Για την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ, που αγωνιά να παρουσιάσει την εκ μέρους της πλήρη υιοθέτηση της λιτότητας ως αναπόφευκτη, το βιβλίο του Βαρουφάκη περιέχει αρκετά σοβαρές κατηγορίες σχετικά με την

υποχώρησή της, υποστηρίζοντας κατά βάση ότι αρνήθηκε να χρησιμοποιήσει τα μοναδικά όπλα που είχε στη διάθεσή της. Για αυτόν τον λόγο, τα μέλη των ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ χαρακτήρισαν το βιβλίο δευτεροκλασάτη επιστημονική φαντασία, αποφεύγοντας προσεκτικά οποιαδήποτε *συγκεκριμένη* συζήτηση σχετικά με το περιεχόμενό του.² Ταυτόχρονα όμως, το βιβλίο φέρνει και την αντιπολίτευση στην κυβέρνηση Τσίπρα σε περίεργη θέση. Αφού η αντιπολιτευτική της τακτική ενάντια στη συνεργασία ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ βασίζεται σε μια σχιζοφρενική αφήγηση σύμφωνα με την οποία η ελληνική κυβέρνηση *και* δεν συμμορφώνεται με τις επιθυμίες της τρόικας *και* είναι υπεύθυνη για την ύφεση της οικονομίας λόγω της επιβολής λιτότητας, οι αποκαλύψεις του Βαρουφάκη περί του αντιθέτου είναι μάλλον επιζήμιες. Πιο συγκεκριμένα, εφόσον ο ιδρυτικός μύθος της αντιπολίτευσης είναι το παραμύθι ότι η Ελλάδα ήταν έτοιμη να βγει από τον εφιάλτη της λιτότητας κατά τη διάρκεια της θητείας της κυβέρνησης Σαμαρά, αλλά εμποδίστηκε από την εκλογή της ανίκανης κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ, η επιτυχής αποδόμηση του λεγόμενου «success story» του 2014 από τον Βαρουφάκη είναι ιδιαίτερα επιζήμια. Για αυτό τον λόγο, στελέχη της αντιπολίτευσης προτιμούν να εστιάζουν στα κομμάτια του βιβλίου που μπορεί

1. (σ.τ.μ.) Το βιβλίο εκδόθηκε στα ελληνικά από τις εκδόσεις Πατάκη τον Οκτώβριο του 2017 με τον τίτλο *Ανίκητοι Ηττημένοι – Για μια ελληνική άνοιξη μετά από ατελείωτους μνημονιακούς χειμώνες*.

2. Για παράδειγμα, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Guardian*, ο πρωθυπουργός Τσίπρας ισχυρίστηκε ότι «το σχέδιο Β του Βαρουφάκη ήταν τόσο ασαφές, που δεν ήταν καν άξιο συζήτησης. Απλά ήταν αδύναμο και αναποτελεσματικό». (*The Guardian*, 24 Ιουλίου 2017)

να είναι πολιτικά χρήσιμα σε αυτούς, αποφεύγοντας έντεχνα κάθε αναφορά σε γεγονότα που θα μπορούσαν να φανερώσουν τις ανοησίες τους.³

Αυτή η αποφυγή της συζήτησης πάνω στα πιο ενδιαφέροντα σημεία του βιβλίου επιτρέπει στους περισσότερους σχολιαστές να κατηγορούν τον Βαρουφάκη για «ναρκισσισμό»,⁴ αποκλείοντας κάθε σοβαρή αποτίμηση του βιβλίου του. Αντίθετα με ό,τι υποστηρίζουν οι κριτικοί του, το βιβλίο *Ενήλικες στην Αίθουσα* αξίζει να συζητηθεί σοβαρά. Όχι επειδή είναι «ένα από τα σπουδαιότερα πολιτικά απομνημονεύματα όλων των εποχών», όπως αφελώς υποστήριξε ο Paul Mason στην κριτική του,⁵ αλλά γιατί αποκαλύπτει πάρα

3. Η αντιπολίτευση στην κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ – ANEL είναι παγιδευμένη σε μια αντιφατική και αυτοανααιρούμενη επιχειρηματολογία. Όντας ένθερμοι υποστηρικτές της λιτότητας, η εύκολη και χωρίς αντιστάσεις επιβολή της από την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ απειλεί να αφαιρέσει από την αντιπολίτευση κάθε ουσιαστικό λόγο ύπαρξης. Έτσι, οι αντιπολιτευόμενοι έχουν επιλέξει να διεξάγουν έναν γελοίο πόλεμο με την κυβέρνηση, θεμέλιο του οποίου είναι ο ισχυρισμός ότι ο ΣΥΡΙΖΑ είναι ένα σταλινικό κόμμα, που επιχειρεί να επιβάλλει στην Ελλάδα μια μορφή δικτατορίας σοβιετικού τύπου! Αυτό το γελοίο επιχείρημα δεν είναι μόνο αντίθετο με την πραγματικότητα, μα καταρρίπτεται επανειλημμένα από τα στελέχη της Ε.Ε. και του ΔΝΤ που η αντιπολίτευση θεωρεί ως φυσικούς της συμμάχους, τα οποία έχουν αντίθετα αναγνωρίσει την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ – ANEL ως έναν πολύ χρήσιμο σύμμαχό τους.

4. Αυτό που κάνει την κατηγορία αυτή εντελώς ηλίθια (εκτός από το ότι αποτελεί μια χονδροειδή παρερμηνεία της εν λόγω ψυχαναλυτικής κατηγορίας) είναι ότι εκστομίζεται από ανθρώπους που άμεσα και ανερευθιάστα απεμπόλησαν τις προσωπικές απόψεις ή θέσεις τους, όταν μια τέτοια προδοσία εξυπηρετούσε την πολιτική τους επιβίωση. Στον Βαρουφάκη μπορεί να γίνει κριτική για πολλά πράγματα, δίχως να χρειαστεί να καταφύγει κάποιος σε πρόχειρες, ψευτοψυχολογικές βλακειές.

5. *The Guardian*, 3 Μάη 2017. Οι έπαινοι για το βιβλίο, ωστόσο, δεν εμποδίζουν τον Μέησον να υποστηρίξει κάποιες γελοίες δικαιολογίες για την υποχώρηση του ΣΥΡΙΖΑ όπως, για παράδειγμα,

πολλά για την πολιτική χρεωκοπία της Αριστεράς σήμερα – στην οποία ο Βαρουφάκης ανήκει. Πριν όμως ασχοληθώ με αυτό το κρίσιμο ζήτημα, είναι μάλλον χρήσιμο να αναλύσω κάποια από τα θετικά σημεία του βιβλίου, τα οποία οι επικριτές του, καθόλου συμπτωματικά, θεωρούν τα πιο αρνητικά.

Οι *Ενήλικες στην Αίθουσα* παρουσιάζουν κάποιες αλήθειες που θα έπρεπε να είναι προφανείς και μάλλον κοινότοπες, αλήθειες όμως που αμφισβητούνται από όλους όσοι προσπαθούν να προσδώσουν κάποιο νόημα στην κατάσταση που βρίσκεται σήμερα ο κόσμος, η οποία στερείται νοήματος. Ο Βαρουφάκης είναι επομένως αναγκασμένος να επαναλάβει κάποιες καταφανείς παρατηρήσεις, όπως το γεγονός ότι η Ελλάδα βρίσκεται σε μια κατάσταση (μη δηλωμένης) χρεωκοπίας από το 2010 ή ότι ο θεμελιώδης λόγος για τον οποίο η Ελλάδα δεν μπορεί να πληρώσει τα χρέη της πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια την αρχιτεκτονική του ευρώ. Επίσης, στο βιβλίο καταρρίπτει δεξιολογικά την επίμονη ανοησία ότι η λειτουργία μιας εθνικής οικονομίας είναι παρόμοια με τη διαχείριση ενός νοικοκυριού. Εμβαθύνοντας σε πιο σημαντικά ζητήματα, το βιβλίο του Βαρουφάκη παρουσιάζει με καλό τρόπο τη λειτουργία του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και τον ρόλο του στην ελληνική οικονομία και στην κρίση, παρόλο που η εξήγησή του για το κρίσιμο ζήτημα της πιστωτικής επέκτασης μετά τη δημιουργία της Ευρωζώνης δεν είναι εκτενής⁶.

Ίσως πιο σημαντική είναι η περιγραφή που δίνει ο Βαρουφάκης στο πρώτο Μνημόνιο

τον βλακώδη ισχυρισμό ότι ο συμβιβασμός του ΣΥΡΙΖΑ απέτρεψε την προοπτική μιας «επανάληψης του ελληνικού εμφυλίου πολέμου». Οι νεοφιλελεύθεροι δεν θα μπορούσαν να βρουν μια καλύτερη δικαιολογία για το ΤΙΝΑ (δεν υπάρχει εναλλακτική), το βασικό τους ιδεολόγημα.

6. Μια τέτοια εξήγηση όμως υπάρχει στο προηγούμενο βιβλίο του Βαρουφάκη *And the Weak suffer what they must? Europe, Austerity and the threat to Global Stability* (London: The Bodley Head, London 2016), ιδίως στις σελίδες 147 – 152.

Συνεργασίας της Ελλάδας και της Τρόικας: ότι αυτό ήταν εστιασμένο στην εξασφάλιση της σωτηρίας των εκτεθειμένων γαλλικών και γερμανικών τραπεζών, προσθέτοντας την κοινοτοπία ότι οι τεχνοκράτες της Τρόικας γνώριζαν πολύ καλά ότι η λιτότητα που συνόδευε το πρόγραμμα δεν θα μπορούσε ποτέ να αναζωογονήσει την οικονομική δραστηριότητα, αφού το πρόγραμμα ήταν βασισμένο στον αντίθετο στόχο της επιβεβλημένης απαξίωσης, του αποπληθωρισμού και της μείωσης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.⁷ Εξίσου αξιολογή είναι η διαυγής αποδόμηση από τον Βαρουφάκη του αποκαλούμενου «success story» του Σαμαρά το 2014, όταν η ελληνική οικονομία κατέγραψε ένα ψεύτικο πλεόνασμα του προϋπολογισμού και «επέστρεψε» στις αγορές ομολόγων με την έκδοση ενός και μόνο ομολόγου με επιτόκιο 4,5%.⁸

Ωστόσο, όσο εύστοχα κι αν είναι αυτά τα επιχειρήματα, οποιοσδήποτε έχει παρακολουθήσει τη δουλειά του Βαρουφάκη από το 2010, θα είχε ήδη αποκτήσει οικειότητα με τον τρόπο σκέψης του. Οι *Ενήλικες στην Αίθουσα* παρουσιάζουν, στην πραγματικότητα, αυτές τις παρατηρήσεις απλώς ως υπόβαθρο, εστιάζοντας περισσότερο στην εξέταση της δράσης του ως Υπουργού Οικονομικών σε αντιπαράθεση με τις προηγούμενες αναλύσεις του. Κι αυτό γιατί στην εξέταση της θέσης του ως Υπουργού Οικονομικών (και των απόψεών του για τις διεργασίες στην Ευρω-

7. «Μη θέλοντας να παραδεχτεί τα λάθη στον σχεδιασμό του πολύτιμου προγράμματός της, [η Τρόικα] συμπεριφέρθηκε σαν να ήταν ο στόχος της να εκτιμήσει την ικανότητα [της ελληνικής κυβέρνησης] να επιβάλλει αυτό το πρόγραμμα» σελ. 253

8. Αυτή η αποδόμηση δεν είναι μόνο επιζήμια για το παραμυθάκι που υποστηρίζει η Νέα Δημοκρατία ότι η οικονομία ήταν έτοιμη να «απογειωθεί» το 2015. Είναι δυο φορές επιζήμια για τις σημερινές προσπάθειες της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ, που πρόσφατα ανακοίνωσε μια πραγματική απομίμηση του τότε «success story»: πλεόνασμα του προϋπολογισμού της τάξης του 3,5% και επιστροφή στις αγορές (μέσω της ανανέωσης του ίδιου ομολόγου που εξέδωσε ο Σαμαράς το 2014).

ζώνη) είναι που το βιβλίο αρχίζει να αποκτά καινούριο ενδιαφέρον, εφόσον η μαρτυρία του μας δίνει τη δυνατότητα να καταλάβουμε πώς ανέπτυξε τη στρατηγική διαπραγματεύσής του και ποια ήταν τα θεμελιώδη λάθη της.

Πριν ο Βαρουφάκης διοριστεί Υπουργός Οικονομικών είχε προσπαθήσει να δράσει ως εξωτερικός σύμβουλος, παρουσιάζοντας την κριτική του στη διαχείριση της κρίσης από τις τότε ελληνικές κυβερνήσεις σε διάφορες συζητήσεις, διαλέξεις και εκτενή κείμενα. Σε αυτό του τον ρόλο, το εύρος της ανάλυσής του ήταν αξιοπρόσεκτο: οι προτάσεις του εστίαζαν στο σύνολο της Ευρωζώνης και ζητούσαν την αναμόρφωση της αρχιτεκτονικής της νομισματικής ένωσης, μακριά από τις νεοφιλελεύθερες συντεταγμένες και προς την κατεύθυνση μιας καθ' όλα Κεϋνσιανής θεώρησης. Μετά την απόκτηση της υπουργικής θέσης, αυτή η προσέγγιση άλλαξε ελαφρώς (ήταν άλλωστε Υπουργός Οικονομικών της Ελλάδας κι όχι της *Ευρωζώνης*), μα αρκετά ίχνη της παραμένουν, κάνοντας την εμφάνισή τους ακόμα και στους *Ενήλικες*.

Η σύγχυση ανάμεσα στις προτάσεις για ένα νέο δρόμο για την Ευρωζώνη συνολικά και τις προτάσεις για την απαλλαγή της Ελλάδας από τη λιτότητα μπορούν, παραδείγματος χάριν, να αναγνωσθούν ως ένα σημάδι της αδυναμίας να μπει ένας φραγμός στον «δημοσιονομικό πνιγμό» της Ελλάδας (για να δανειστούμε ένα νεολογισμό του Βαρουφάκη), δίχως να αναμορφωθεί ριζικά η νομισματική ένωση. Κρίνοντας από τη δράση του Βαρουφάκη μετά την παραίτησή του, που σαν στόχο έχει θέσει τον «εκδημοκρατισμό του Eurogroup», μπορεί εύκολα να αναρωτηθεί κανείς για το πραγματικό περιεχόμενο μιας τέτοιας αναδόμησης της Ευρωζώνης, η οποία δεν μοιάζει να αφορά κάτι περαιτέρω από την εξασφάλιση μιας κάποιας «διαφάνειας» όσον αφορά τις κεκλεισμένων των θυρών συνεδριάσεις του Eurogroup. Όπως και να έχει, οι *Ενήλικες στην Αίθουσα* περιγράφουν ξεκάθαρα τη διαπραγματευτική στρατηγική που επέλεξε ο Βαρουφάκης και ενέκρινε ο

ΣΥΡΙΖΑ, αν και το προεκλογικό πρόγραμμα του κόμματος ήταν εντελώς αντίθετο με αυτή.⁹

Ο ακρογωνιαίος λίθος της διαπραγματευτικής στρατηγικής Βαρουφάκη ήταν η αναδιάρθρωση του χρέους. Το μέγεθος του ελληνικού δημόσιου χρέους θα έκανε αυτή την επιλογή αυτονόητη, μα ξέρει καλά πώς, πάνω απ' όλα, το τεράστιο δημόσιο χρέος δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα πολιτικά χρήσιμο εργαλείο για την επιβολή της λιτότητας, ενώ η «βιωσιμότητά» του είναι καθαρά δευτερεύουσα. Ο Βαρουφάκης αναγνωρίζει, με άλλα λόγια, ότι το κρίσιμο ζήτημα δεν ήταν ποτέ το μέγεθος του δημόσιου χρέους, αλλά η δυνατότητα να χρηματοδοτείται παρά το μέγεθός του. Στην περίπτωση της αποκαλούμενης «κρίσης χρέους» («sovereign debt») της Ευρωζώνης, το αυξημένο δημόσιο χρέος χρησιμοποιήθηκε (επιλεκτικά)¹⁰ ως μέσο για τον αποκλεισμό συγκεκριμένων χωρών από τις αγορές, ώστε να χάσουν την ικανότητα να αναχρηματοδοτούν τις δανειακές τους υποχρεώσεις. Η αποτελεσματικότητα αυτής της μεθόδου ήταν τέτοια που η προφανής αναγκαιότητα της αναδιάρθρωσης του χρέους αποφεύχθηκε συστηματικά, με την αναμφισβήτητη συνέπεια πως η αναδιάρθρωση της οικονομίας μέσω του προγράμματος λιτότητας συνέχισε (και συνεχίζει έως σήμερα) να

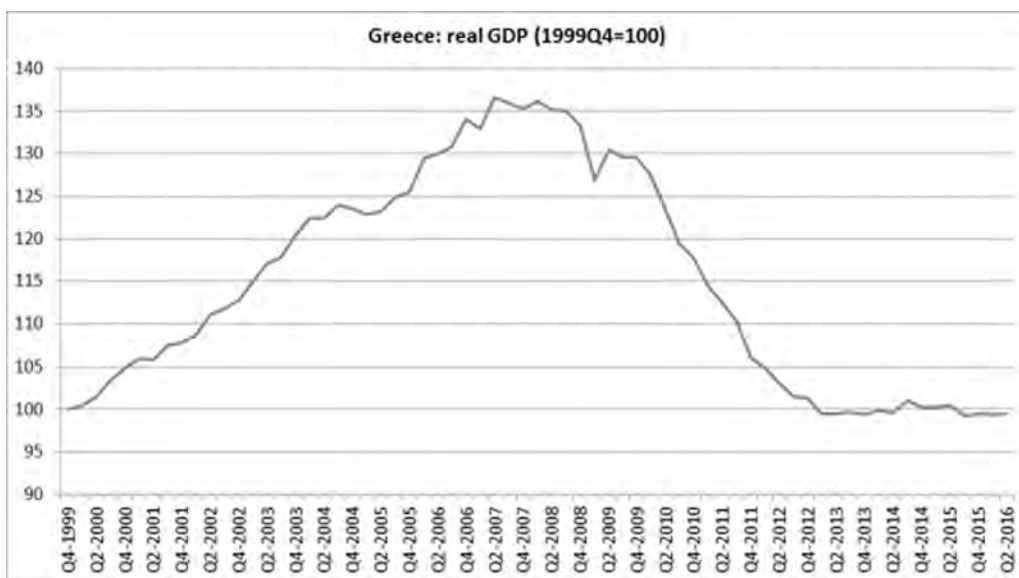
9. Ο ΣΥΡΙΖΑ παρούσιασε τις προτάσεις του στο Πρόγραμμα της Θεσσαλονίκης τον Οκτώβρη του 2014. Όπως αναφέρει στο βιβλίο του ο Βαρουφάκης, το πρόγραμμα αυτό ήταν εντελώς αντίθετο με τη στρατηγική που πρότεινε ο ίδιος (τον οποίο είχε προσεγγίσει ο ΣΥΡΙΖΑ από το 2012). Έχω αναλύσει τις αντιφάσεις του Προγράμματος της Θεσσαλονίκης στο άρθρο μου «Winning the war after losing all the battles» (Brooklyn Rail, Φεβρουάριος 2015). Όπως έγινε τελικά σαφές, μέχρι τη συνθηκολόγησή του το 2015, ο ΣΥΡΙΖΑ χρησιμοποίησε τις υποσχέσεις της Θεσσαλονίκης ως προπαγάνδα στο εσωτερικό της Ελλάδας, ενώ στο εξωτερικό, στις διαπραγματεύσεις με την Τρόικα, ακολούθησε τη στρατηγική Βαρουφάκη.

10. Για παράδειγμα, το δημόσιο χρέος της Ιταλίας είναι μεγαλύτερο του χρέους της Ελλάδας.

αυξάνει το δημόσιο χρέος. Σε αυτό το πλαίσιο, παρόλο που ο Βαρουφάκης εμφανίζεται να έχει πλήρη εικόνα πως το αίτημα για αναδιάρθρωση του χρέους δεν θα γινόταν αποδεκτό, η εστίαση κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στην αναδιάρθρωση του χρέους μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένα κομμάτι μιας στρατηγικής που είχε ως απώτερο στόχο την αποκάλυψη των αντιφάσεων του μηχανισμού διάσωσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση δε, τον παραλογισμό της τοποθέτησης του χρέους στο επίκεντρο της αφήγησης περί αναδιάρθρωσης, ενώ ταυτόχρονα το εύκολα προβλέψιμο αποτέλεσμα ήταν η διάγκωση αυτού του χρέους.

Γνωρίζοντας ότι το κούρεμα του χρέους αποκλειόταν, οι προτάσεις του Βαρουφάκη ήταν ηπιότερες στη μορφή αλλά ουσιαστικές στο περιεχόμενο: η πρώτη πρόταση ήταν να απεμπλακεί το δημόσιο χρέος από την αναχρηματοδότηση των τραπεζών, μια ιδέα που ο Ιταλός πρωθυπουργός Μάριο Μόντι είχε (επίσης ανεπιτυχώς) προσπαθήσει να πραγματοποιήσει το 2012 για την Ιταλία. Η λογική ήταν πως εφόσον ένα πολύ μεγάλο κομμάτι των δανείων προς την Ελλάδα μετά τα Μνημόνια Συνεργασίας κατευθύνθηκε στις ανακεφαλαιοποιήσεις των τραπεζών,¹¹ η πρόταση του Βαρουφάκη δεν θα είχε απλώς μειώσει σημαντικά το δημόσιο χρέος της Ελλάδας αλλά θα είχε συνεισφέρει στην αποκάλυψη μιας κεντρικής συνιστώσας του μοντέλου διαχείρισης της κρίσης, δηλαδή τη συστηματική και συνειδητή μετατροπή του ιδιωτικού χρέους σε δημόσιο. Η δεύτερη πρότασή του αφορούσε την αποδοχή μεν των δανειακών υποχρεώσεων, με την προϋπόθεση δε της επιλογής ενός τρόπου αποπληρωμής με γνώμονα τον ρυθμό ανάπτυξης (ανάλογα με την αύξηση του ΑΕΠ, σύμφωνα με τον

11. Εκτιμάται ότι περισσότερα από 70 δις ευρώ των χρημάτων του προγράμματος διάσωσης πήγαν απευθείας στις ανακεφαλαιοποιήσεις των τραπεζών. Βλ. Rocholl, J. και A. Stahmer (2016). *Where did the greek money go?* ESMF White Paper no. WP-16-02.

Βαρουφάκη) που θα επέτρεπε στην ελληνική οικονομία να ανασάνει.

Παρά την προφανή λογική αυτών των προτάσεων, η αποδοχή τους από την Τρόικα ήταν αδύνατη, κάτι το οποίο ο Βαρουφάκης αναγνώριζε (τουλάχιστον εμμέσως) μέσω της αναγνώρισης του *πολιτικού* χαρακτήρα της αφήγησης περί δημόσιου χρέους. Έχει συνεπώς ιδιαίτερο ενδιαφέρον το κομμάτι του βιβλίου *Ενήλικες στην Αίθουσα* όπου τονίζεται αυτή η αντίφαση, παρά το γεγονός ότι ο Βαρουφάκης μοιάζει να μη συνειδητοποιεί το σύνολο των επιπτώσεών της.¹² Σε

κάθε περίπτωση, παραδέχεται ότι «ούτε για μια στιγμή δεν πίστεψα, τον Γενάρη του 2015, ότι η αναμφισβήτητη ορθολογικότητα και η προφανής μετριοπάθεια των προτάσεών μου θα μετέπειθαν τους δανειστές μας», προσθέτοντας ότι ούτε ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας Μάριο Ντράγκι ούτε ο Υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας Δρ. Σόιμπλε έδειχναν το παραμικρό ενδιαφέρον για όσα έλεγε. Αν και πιστεύω πως του διαφεύγει ο βασικός λόγος για την αταλάντευτη αυτή στάση, ο Βαρουφάκης αναγνώριζε το εμπόδιο και ήταν συνεπώς αναγκασμένος να επινοήσει σχέδια αντιμετώπισης.

Η εμπειρία της διαδικασίας «διάσωσης» της Κύπρου το 2013 είχε προμηθεύσει τον Βαρουφάκη με ό,τι χρειαζόταν για να αναγνωρίσει πως το μεγαλύτερο όπλο της Τρόικας για τη συνέχιση της απαξίωσης ήταν η επιβολή των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων (capital controls), μια επιλογή που μπορούσε να παραλύσει την οικονομία και να επιβάλει μια γρήγορη συνθηκολόγηση. Έτσι, ο Βαρουφάκης ανέπτυξε δυο βασικά όπλα για την αντιμετώπιση αυτής της απειλής. Το πρώτο ήταν η δημιουργία ενός συστήματος πα-

12. Ο ουσιαστικός λόγος για την επιβολή της λιτότητας εξακολουθεί να διαφεύγει του Βαρουφάκη, ο οποίος επιλέγει να την παρουσιάζει ως μια περίπτωση λαθεμένου υπολογισμού, επιδεινωμένου υποτίθεται από την απροθυμία της Τρόικας να παραδεχτεί τα «λάθη» της. Όπως σημειώνει ο Adam Tooze στην κριτική του στο βιβλίο του Βαρουφάκη: «Πέρα από την ιδιοτελή λογική μιας γραφειοκρατίας που θέλει να διατηρήσει τη δική της εξουσία και τον έλεγχο, πέρα από την ανάγκη των πολιτικών να καλύψουν τα ίχνη τους, ποια λογική εξυπηρετεί ο μηχανισμός [επιβολής λιτότητας]; Αυτό δεν είναι τόσο σαφές». (Adam Tooze, “Reading Varoufakis: Frustrated Strategist of Greek Financial Deterrence”, July 2017, www.adamtooze.com). Θα επανέλθω σε αυτό το κρίσιμο σημείο παρακάτω.

ράλληλων πληρωμών¹³ και το δεύτερο ήταν να επιβάλει ένα μονόπλευρο κούρεμα στα ελληνικά ομόλογα που κρατούσε η ΕΚΤ.¹⁴

Η στρατηγική του Βαρουφάκη να πιέσει την Τρόικα ώστε να αποδεχτεί μια χαλάρωση της λιτότητας δεν ήταν επιφανειακή. Όπως σημειώνει ο Adam Tooze, το σχέδιο του Βαρουφάκη ήταν «ευφρές [και] δυναμικά πολύ ισχυρό» και του δημιούργησε έκπληξη το γεγονός ότι «καμιά κριτική του βιβλίου μέχρι σήμερα δεν έχει επισημάνει τη σημασία αυτού του ασυνήθιστου σχεδίου». Σε κάθε περίπτωση, το γενικό σχέδιο του Βαρουφάκη δεν εφαρμόστηκε ποτέ, αφού επικράτησε η επιλογή του Τσίπρα για συνθηκολόγηση. Αυτή τουλάχιστον είναι η ιστορία που διαβάζουμε στους *Ενήλικες*. Μια προσεκτικότερη εξέταση των προτάσεων αυτών, ωστόσο, αποκαλύπτει ένα από τα θεμελιώδη λάθη του τρόπου σκέψης του Βαρουφάκη.

Το πρώτο κομμάτι αυτής της πρότασης (το σχέδιο παράλληλων πληρωμών) ήταν μια ρεαλιστική (αν και προσωρινή) λύση στην επιβαλλόμενη έλλειψη ρευστότητας, καθώς

13. Αν δεν είχε γίνει το σημείο όπου εστιάζουν όσοι απεχθάνονται τον Βαρουφάκη, θα ήταν εντελώς αχρείαστο να εξηγήσω πως ένα σύστημα παράλληλων πληρωμών εντός ευρώ με κανένα τρόπο δεν σημαίνει παράλληλο νόμισμα. Το σχέδιο του Βαρουφάκη αφορούσε την έκδοση ΙΟΥ που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως παράλληλες πληρωμές μεταξύ του Κράτους (και της εφορίας του), των υπαλλήλων και των εργοδοτών, ώστε να παρακαμφθεί η απώλεια του ελέγχου της νομισματικής πολιτικής που συνεπάγεται η συμμετοχή στην Ευρωζώνη.

14. Μεταξύ 2010 και 2011 η ΕΚΤ είχε εγκαινιάσει ένα πρόγραμμα αγοράς κυβερνητικών ομολόγων, ώστε να προσφέρει κάποια προστασία απέναντι στην καταρρέουσα αγορά ομολόγων, το οποίο ονομαζόταν Πρόγραμμα Αγοράς Ομολόγων (SMP). Αν και η Γερμανία διαφωνούσε, το σχέδιο προχώρησε και η ΕΚΤ απέκτησε, μεταξύ άλλων, ελληνικά ομόλογα αξίας περίπου 33 δισ. ευρώ. Επειδή ο κανονισμός λειτουργίας της ΕΚΤ απαγορεύει τις απώλειες, το σχέδιο του Βαρουφάκη ήταν να αναγκάσει την ΕΚΤ να ξανασκεφτεί την επιβολή των capital controls, μέσω της απειλής της παύσης πληρωμών για αυτά τα ομόλογα.

θα παρέκαμπτε την αδυναμία της Ελληνικής Κεντρικής Τράπεζας (που δεσμεύεται από το ευρώ και τον νομισματικό έλεγχο της ΕΚΤ) να ρυθμίσει τη νομισματική πολιτική και, ουσιαστικά, να διατηρήσει τη ρευστότητα στην αγορά. Όμως, το προτεινόμενο κούρεμα των ομολόγων της ΕΚΤ θα μπορούσε να έχει αποτέλεσμα μόνο εάν κάποιος προϋπέθετε (όπως κάνει και ο Βαρουφάκης) ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων των οργανισμών που διαχειρίζονται την κρίση περιορίζεται από απόλυτη προσκόλληση στην τυπική νομιμότητα.

Αυτή η προσέγγιση είναι, για παράδειγμα, προϋπόθεση για να καταλάβει κανείς την πρόταση να εκβιαστεί η ΕΚΤ με βάση τα άρθρα του κανονισμού λειτουργίας της. Και οδηγεί τον Βαρουφάκη να γράψει ότι: «ο Ντράγκι θα δίσταζε να κάνει στην Ελλάδα ό,τι έκανε στην Κύπρο» ή ότι «η δυνατότητα του Ντράγκι να εξακολουθήσει να αγοράζει κυβερνητικό χρέος είχε ως όρο την προστασία της ΕΚΤ από οποιαδήποτε απομείωση του κυβερνητικού χρέους που η ΕΚΤ είχε στην κατοχή της». Όμως, αυτή η προσέγγιση προδίδει, μεταξύ άλλων, και μια στρεβλή ανάγνωση της πρόσφατης ιστορίας της διαχείρισης της κρίσης, κατά τη διάρκεια της οποίας έχει φανερωθεί επανειλημμένα ότι οι αφηρημένες νομικές αρχές δεν έχουν σταθεί εμπόδιο στη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Πιο συγκεκριμένα, μια προσεκτική εξέταση των πολιτικών μετά το 2010 (τόσο σε επίπεδο Ευρωζώνης όσο και σε επίπεδο κρατών) φανερώνει ότι οι «ευέλικτες» ερμηνείες νομικών κανόνων ή και η πλήρης αγνόησή τους αποτελεί, πολύ συχνά, το πραγματικό υπόβαθρο των οικονομικών πολιτικών.¹⁵

15. Η συγκεκριμένη μορφή της «διάσωσης» της Ελλάδας υποτίθεται ότι ακολουθούσε το άρθρο 125 της *Συνθήκης Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, το οποίο απαγορεύει τη διάσωση κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Ήταν επίσης βασισμένη στην αγνόηση του άρθρου 122, το οποίο επιτρέπει τη σωτηρία όποιου κράτους-μέλους αντιμετωπίζει «σοβαρές δυσκολίες εξαιτίας φυσικών καταστροφών ή εξαιρετικών συνθηκών πέρα από τον έλεγχό του» (δική μου η έμφαση). Παρά

Η αφηρημένη κατανόηση του νόμου ως αποκρυστάλλωσης της ουσίας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, που προωθεί μεταξύ άλλων και ο Βαρουφάκης, οδηγεί σε μια μυστικοποίηση. Αντιμετωπίζοντας τον καπιταλισμό ως ένα σύνολο σχέσεων που συγκροτείται από (και εμφανίζεται μέσω) γραπτών νόμων, καταλήγει να υποβιβάζει τη σημασία πιο σημαντικών παραμέτρων, όπως για παράδειγμα, της κερδοφορίας. Παραβλέποντας το περιεχόμενο του καπιταλισμού ως μιας ιστορικά συγκεκριμένης μορφής κοινωνικής οργάνωσης της παραγωγής που χρησιμοποιεί τις ταξικές διαφορές για να επιτύχει τη δημιουργία αξίας, η οποία αντικατοπτρίζεται σε (αλλά δεν καθορίζεται από) νομικές μορφές, η προσέγγισή τους δεν είναι μόνο θεωρητικά λανθασμένη. Καταφέρνει αντιθέτως να παρανοεί τη λογική που διέπει το σύγχρονο μοντέλο διαχείρισης της κρίσης, το οποίο επιδιώκει τόσο να αποφύγει την κατάρρευση ενός κεντρικού πυλώνα του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος (του χρηματοπιστωτικού τομέα) όσο και να αδράξει την ευκαιρία για να επιβάλει (εν τέλει) δημοσιονομική πειθαρχία (μειωμένες κρατικές δαπάνες, χαμηλά ελλείμματα και πληθωρισμό), την οποία οι περιφερειακές χώρες της Ευρωζώνης

την προπαγάνδα που υποστηρίζει το αφήγημα ότι τα οικονομικά προβλήματα της Ελλάδας ήταν αποτέλεσμα της δικής της ανεπαρκούς και πλαστογραφημένης οικονομικής επίδοσης, είναι εντελώς προφανές ότι η παραλίγο κατάρρευση της καπιταλιστικής οικονομίας το 2007 – 2008, που ήταν η αφετηρία της «κρίσης χρέους» της Ευρωζώνης, αποτελούσε περίπτωση «εξαιρετικών συνθηκών» πέρα από τον έλεγχο της Ελλάδας. Ένα άλλο παράδειγμα ήταν η απόφαση της ΕΚΤ να εγκαινιάσει το πρόγραμμα Ποσοτικής Χαλάρωσης το 2015, που θα μπορούσε εξίσου να θεωρηθεί ως ευθεία παραβίαση της εντολής της να μη χρηματοδοτεί εθνικές οικονομίες με προβλήματα. Η δικαιολογία για αυτή την παραβίαση του κανονισμού της, που συνίσταται στο ότι η Ποσοτική Χαλάρωση παραμένει εντός ορίων της δικαιοδοσίας της, καθώς τα ομόλογα αγοράζονται στη δευτερογενή αγορά (και δεν τα αγοράζει η ΕΚΤ απευθείας από τα κράτη), είναι παντελώς ανεπαρκής.

νης απέφυγαν, μέσω της εκμετάλλευσης των χαμηλών επιτοκίων της Ευρωζώνης για τη χρηματοδότηση ενός διογκωμένου χρέους. Ορισμένες στιγμές, ο Βαρουφάκης φαίνεται να έχει μια φευγαλέα επίγνωση αυτής της κατάστασης. Για παράδειγμα, σε ένα απόσπασμα που αφορά το παρασκήνιο του πρώτου Μνημονίου, ο Βαρουφάκης παραδέχεται πως «*όταν οι γαλλικές τράπεζες αντιμετώπιζαν βέβαιο θάνατο, ποια άλλη επιλογή είχε [η Λαγκάρντ] ως υπουργός Οικονομικών της Γαλλίας, μαζί με τους ευρωπαίους ομολόγους της και το ΔΝΤ, παρά να κάνει ό,τι χρειαζόταν για να τις σώσει;*» Αυτή η σκέψη, όμως, δεν αναπτύσσεται περαιτέρω. Αντίθετα, ο Βαρουφάκης λαμβάνει το νομικό πλαίσιο λειτουργίας της ΕΚΤ ως δεδομένο, κάτι που τον οδηγεί να εξηγήσει την τελική αποτυχία της στρατηγικής του ως αποτέλεσμα της άρνησης του Τσίπρα να την εφαρμόσει όταν η κατάσταση έφτασε στο απροχώρητο.

Μια παρόμοια μορφή μυστικοποίησης, μικρότερης σημασίας, αλλά ωστόσο προβληματική, είναι εμφανής στην έλλειψη μιας ουσιαστικής ανάλυσης της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας πριν το 2010. Με αυτό τον τρόπο, ο Βαρουφάκης εμφανίζεται να υιοθετεί ένα σωρό κυρίαρχες κοινοτοπίες, όπως π.χ. όταν περιγράφει τον «*ανίκανο, διεφθαρμένο, διογκωμένο και χρεωμένο*» ελληνικό δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Θα μπορούσε μια τέτοια περιγραφή να ιδωθεί δυνητικά ως μια ειλικρινής απεικόνιση της χρόνιας παθογένειας της ελληνικής οικονομίας. Στην περίπτωση του Βαρουφάκη, όμως, το αποτέλεσμα είναι απογοητευτικό. Κι αυτό επειδή διαφαίνεται πως τέτοιοι χαρακτηρισμοί του επιτρέπουν τελικά να υποστηρίξει ότι, σε τελική ανάλυση, «*μια κάποια λιτότητα*» ήταν αναγκαία όπως επίσης και να χαρακτηρίσει οποιαδήποτε αντίθεση σε «*δυνητικά επωφελείς ξένες επενδύσεις*» ως ένδειξη «*αρχαϊκής αριστεριστικής επιθετικότητας*». Ανάλογες προεκτάσεις έχει και η περιγραφή που κάνει στην ιδιωτικοποίηση του 67% του λιμανιού του Πειραιά με την πώλησή της στην κινέζικη εταιρία Cosco, όπου

σημειώνει την «έντονη αντίθεση ανάμεσα στο τμήμα του λιμανιού που ανήκει στην Cosco, το οποίο ήταν υπερσύγχρονο και λειτουργούσε άψογα, και στη διπλανή προβλήτα, ακόμα κρατική, που φαινόταν θλιβερή, σκουριασμένη και σχεδόν εγκαταλελειμμένη».¹⁶

Εν ολίγοις, η προσπάθεια του Βαρουφάκη να παρουσιάσει τον εαυτό του ως πολέμιο της διαδικασίας αναδιάρθρωσης είναι το λιγότερο αδύναμη. Αν κάποιος αποδομήσει τα επιχειρήματά του (και αγνοήσει τους ντροπιαστικούς αυτοχαρακτηρισμούς του ως «ήρωα»), αυτό που μένει είναι ένα κλασικό παράδειγμα μιας ακαδημαϊκής, και γι' αυτό τον λόγο, περιορισμένης, θεώρησης. Μια δραστική συρρίκνωση του οπτικού πεδίου σε όψεις της πραγματικότητας τις οποίες έχει κάποιος εκπαιδευτεί επαγγελματικά να διαχειρίζεται. Το αποτέλεσμα είναι πως, παρά τη σποραδική αναγνώριση μιας μερικής αλήθειας, η συνολική πραγματικότητα εξακολουθεί να διαφεύγει. Έτσι, σαν τελικό συμπέρασμα, ο Βαρουφάκης ισχυρίζεται ότι η λιτότητα στην Ελλάδα δεν ήταν τίποτα παραπάνω από ένας λάθος υπολογισμός, ένα σχεδόν μαθηματικό σφάλμα, που θα μπορούσε να διορθωθεί με την ισχύ της «αδιαμφισβήτητης λογικής» του, ενώ η «προφανής μετριοπάθειά» του θα επέτρεπε σε όσους διέπραξαν αυτό το σφάλμα να ξεπεράσουν την ντροπή τους και να παραδεχτούν τα «λάθη» τους.

Οι ισχυρισμοί του Βαρουφάκη περί ηθικής ανωτερότητας και καθαρού μυαλού προϋποθέτουν, δυστυχώς, την προσέγγιση

16. Η αξιοσημείωτη ανικανότητά του να αντιληφθεί τις αντιφάσεις τέτοιων θέσεων κάνει τον Βαρουφάκη να δηλώνει: «Η ομάδα μου κι εγώ επανειλημμένα αποδείξαμε τη μεγάλη ακρίβεια του μοντέλου μας και επιμείναμε στα επιχειρήματά μας. Ήταν μια πραγματικά γελοία κατάσταση: ο αριστερός υπουργός οικονομικών που εκπροσωπούσε τον ΣΥΡΙΖΑ, τον συνασπισμό της ρίζοσπαστικής Αριστεράς, μιλούσε σαν ρεπουμπλικάνος της εποχής του Ρήγκαν για την ανάγκη μείωσης των φόρων, ακόμη και για τις επιχειρήσεις, ενώ οι υποτιθέμενοι νεοφιλελεύθεροι επέμεναν στην αύξηση των φόρων».

πως η ανορθολογικότητα είναι το θεμελιώδες ελάττωμα του καπιταλισμού και ότι η ορθή σκέψη των ειδικών μπορεί να το διορθώσει.¹⁷ Παρότι εμφανίζεται λοιπόν σε αρκετά σημεία να αναγνωρίζει τη λογική που διέπει τις αποφάσεις των διαχειριστών της κρίσης σήμερα, επιμένει χωρίς καν να αναγνωρίζει την αντίφαση πως «το **μόνο** που ζητούσαμε ήταν να επικρατήσει λίγη κοινή λογική στην καρδιά της ευρωπαϊκής εξουσίας» (δική μου η έμφαση, Π. Ρ.), λες και η λύση για την κρίση του καπιταλισμού να αφορά απλά και μόνο την επικράτηση της «λογικής». Σε αυτό το σημείο, βέβαια, έχει μεγάλη σημασία να ειπωθεί πως, αντίθετα με τους ισχυρισμούς αρκετών σχολιαστών, η πίστη του Βαρουφάκη πως κατέχει το μονοπώλιο αυτής της κοινής λογικής δεν είναι ένδειξη προσωπικής αλαζονείας. Είναι, αντίθετως, η Βαρουφάκεια εκδοχή μιας ιδέας που βρίσκεται στην καρδιά της σημερινής Αριστεράς η οποία, αναγνωρίζοντας με δυσφορία την ασημαντότητά της, εξακολουθεί να προσπαθεί να νεκραναστήσει αυτό που εκείνη θεωρεί ως ιστορικό της καθήκον: την ικανότητα να ηγείται μέσω ηγετών και ειδικών (ή να καθοδηγείται από αυτούς). Αυτή η εμμονή δεν εκφράζει μόνο την αδυναμία της Αριστεράς να αναγνωρίσει την ιστορική αποτυχία αυτής της προοπτικής' πέρα από οτιδήποτε άλλο σηματοδοτεί την αποτυχία της να συλλάβει το γεγονός πως αυτή η προσέγγιση οφείλει πολλά περισσότερα στην ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού, παρά στην υποτιθέμενη άρνησή του.

Ο τρόπος μέσω του οποίου η κοινωνική και τεχνολογική ανάπτυξη της παραγωγικής διαδικασίας προωθεί την παθητικότητα και την έλλειψη νοήματος της εργασίας, αφαιρώντας από τους/τις εργάτες/τριες οποιονδήποτε έλεγχο πάνω στον σχεδιασμό, τον ρυθμό

17. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι «η πολιτική οικονομία του Κέννς –και όλες οι μορφές Κεϋνσιανισμού– αφορούν τη δημιουργία φερέγγυας σταθερότητας εν μέσω κρίσης». Geoff Mann, *In the Long Run We Are All Dead: Keynesianism, Political Economy and Revolution* (2017), σελ. 14 -15.

και το αποτέλεσμα της δραστηριότητάς τους, έχει καταγραφεί σχεδόν εξαντλητικά. Δεν έχει υπάρξει όμως, παρά μόνο ελάχιστα, μια αντίστοιχη ανάλυση που να εξετάζει άλλες όψεις των καπιταλιστικών διαμεσολαβήσεων, όπως π.χ. την πολιτική. Η ανάδυση μιας τάξης επαγγελματιών πολιτικών, με διαχειριστική οπτική πάνω στα πράγματα, αρμόδιων να θέτουν το θέμα της συζήτησης, να παρέχουν απαντήσεις και να εκτελούν τις αποφάσεις αυτών των συζητήσεων έχει σπάνια συσχετισθεί με τη διαδικασία που έλαβε χώρα στους εργασιακούς χώρους. Αντιθέτως, έχει υιοθετηθεί πλήρως από την Αριστερά, η οποία βλέπει σε αυτή την εξέλιξη την επαλήθευση των ιδεών της και επ' ουδενί μια ενίσχυση των καπιταλιστικών σταθερών. Από τις λενινιστικές χίμαιρες του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού έως τη σύγχρονη γκραμισιανή ή πουλαντζιανή επιμονή στην αναγκαιότητα στερεοποίησης του αυθορμητισμού των μαζών στη μορφή-Κόμμα, η Αριστερά μοιάζει να θεωρεί πως ο ιστορικός της ρόλος δεν είναι παρά η μαζική παραγωγή ενός στρατού από πραγματικούς ή επίδοξους επαγγελματίες πολιτικούς,

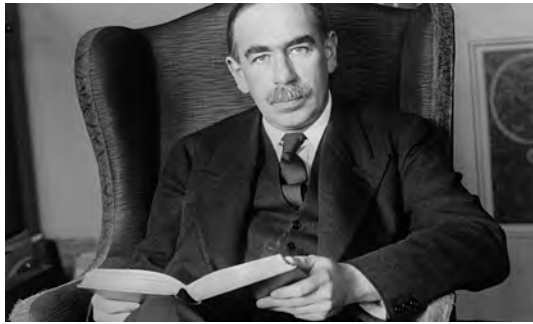
ειδικούς και ηγέτες. Αυτό το μεσσιανικό σύνδρομο (δεν είναι αμελητέο το γεγονός πως ο Βαρουφάκης βάζει ως υπότιτλο στο βιβλίο του τη φράση: «η μάχη μου με το βαθύ κατεστημένο της Ευρώπης»), το οποίο έχει εξατομικεύσει η καθεστωτική αντιπολίτευση με την κατηγορία του ναρκισσισμού, δεν είναι τελικά παρά μια αντανάκλαση ενός επαναλαμβανόμενου μοτίβου της αριστερής πολιτικής.

Αυτός είναι τελικά και ο βαθύτερος λόγος για τον οποίο τόσο ο Βαρουφάκης όσο και η Αριστερά επιμένουν να παρουσιάζουν έναν ατελείωτο κατάλογο ρουτινιάρικων κοινοτοπιών (όπως οι συνεδριάσεις του Eurogroup) ως το *κατεχοχόν* πεδίο μάχης αντιμαχόμενων ιδεών για την οικονομική διαχείριση της κρίσης, ένα πεδίο μάχης που στην περίπτωση του Βαρουφάκη έμοιαζε να συγχέεται συχνά-πυκνά με μια ακαδημαϊκή συζήτηση σε κάποιο πανεπιστήμιο. Υπάρχει μια σημαντικότερη κοινοτοπία την οποία αγνοούν: οι συζητήσεις σε επίπεδο Eurogroup είναι εξίσου ασήμαντες όσο και οι ακαδημαϊκές συζητήσεις. Αν προσφέρουν κάτι, αυτό αφορά στις δυνατότητες καριέρας και επαγγελματικής προοπτικής

διαφόρων υπερτροφικών εγώ και αφοσιωμένων γραφειοκρατών. Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια για να φανεί πως αυτό που είναι εκκωφαντικά απόν, τόσο από το Eurogroup όσο και από τις ακαδημαϊκές συζητήσεις, είναι ο αδιαμεσολάβητος και αντιφατικός κόσμος των κοινωνικών αγώνων, το μοναδικό πεδίο όπου απειλήθηκαν πραγματικά οι πολιτικές της λιτότητας.

Σε αυτό το πλαίσιο, και παρά τις ρητές διαφωνίες του με τον ΣΥΡΙΖΑ, ο Βαρουφάκης εκφράζει ενδογενώς τη θέση που ενστερνίζεται το μεγαλύτερο τμήμα της Αριστεράς σήμερα: ότι τελικά ο κόσμος των κοινωνικών κινημάτων δεν είναι παρά μια δευτερεύουσα συνιστώσα, μια εστία ανεξέλεγκτου αυθормητισμού, του οποίου οι ιστορικές προοπτικές εξαρτώνται από την ικανότητα κάποιου πολιτικού κόμματος, κάποιου κρατικού μηχανισμού ή κάποιου συνασπισμού ειδικών, ρόλος των οποίων είναι να ελέγξουν τη δυναμική του ώστε να επιτευχθεί ένας ανώτερος σκοπός. Αυτός είναι ο θεμελιώδης λόγος για τον οποίο, στο βιβλίο του Βαρουφάκη, οι πραγματικά ριζοσπαστικές όψεις των κοινωνικών κινημάτων που συντάραξαν την Ελλάδα μεταξύ 2010 και 2012 και απείλησαν την επιβεβλημένη «αναδιάρθρωση» αγνοούνται ή θεωρούνται ρομαντικές, παιδαριώδεις ή/και μπερδεμένες.¹⁸ Στην καλύτερη περίπτωση, τα κινήματα θεωρούνται χρήσιμα φυτώρια για

18. Η περιγραφή του Βαρουφάκη για τις κινητοποιήσεις γύρω από το Σύνταγμα τον Μάη-Ιούνη του 2011 είναι ένα καλό παράδειγμα. Όχι μόνο περιέχει εντυπωσιακά λάθη όσον αφορά τα ίδια τα γεγονότα (η πρώτη μέρα της κατάληψης του Συντάγματος δεν έγινε από «μία ή δύο χιλιάδες ανθρώπους» αλλά από 20.000 περίπου¹⁸ επίσης, οι κινητοποιήσεις δεν συνεχίστηκαν για «τρεις ολόκληρους μήνες» αλλά για λίγο περισσότερο από ένα μήνα), αλλά η αναφορά του στα γεγονότα μοιάζει να είναι τελικά μια ακόμα αφορμή για να (ξανα)τονίσει τη σημασία του εαυτού του. Είναι σχετικά σαφές σε όποιον/α ήταν εκεί πως δεν υπάρχει περίπτωση να του ζητήθηκε «να απευθυνθεί στο πλήθος δύο φορές» όπως ισχυρίζεται, για τον απλούστατο λόγο πως οι τοποθετήσεις στην ανοιχτή συνέλευση γίνονταν κυκλικά.

πολιτικούς που θα καταλήξουν να αντιπροσωπεύουν τον «λαό», στον βαθμό βέβαια που αυτός ο «λαός» συμβιβάζεται με τον ρόλο του ελεγχόμενου καλοθελητή και υποστηρικτή των αποφάσεων των ειδικών.¹⁹ Κι αυτός είναι τελικά ο βασικότερος λόγος για τον οποίο οι ειδικοί που αναρριχώνται σε θέσεις εξουσίας χάρη στα κοινωνικά κινήματα (και δρώντας ενάντια σε αυτά) αδυνατούν να καταλάβουν ή να εξηγήσουν ικανοποιητικά τις επαναλαμβανόμενες αποτυχίες τους: στην περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ, και παρά τη συνεχή προσπάθειά τους για το αντίθετο, η αποτυχία αφορά τη δυνατότητα να πείσουν πως η κυβέρνησή τους αποτελούσε με κάποιο τρόπο τη λογική συνέχεια των κινητοποιήσεων ενάντια στη λιτότητα. Στην περίπτωση του Βαρουφάκη, ωστόσο, πρέπει να προσθέσουμε ότι η αιτία που η Τρόικα δεν αναγνώρισε την ευφυΐα του δεν ήταν οι μειωμένες μαθηματικές ικανότητες των ειδικών της, αλλά το γεγονός ότι οι τωρινοί διαχειριστές του καπιταλιστικού συστήματος, τους οποίους ο Βαρουφάκης ισχυριζόταν ότι μπορούσε να σώσει από τον εαυτό τους, απλά δεν είχαν κανένα λόγο να πειστούν πως μια μορφή οικονομικής οργάνωσης –ο Κεϋνσιανισμός– που έχει ήδη αποτύχει από τη δεκαετία του '70, μπορεί να αποτελεί λύση για τη σημερινή κρίση.

19. Όπως σωστά σημειώνει ο Mann, «[Συνήθως], ο ρόλος του συμμετοχικού προοδευτισμού είναι η εκμαίευση μια ανταπόκρισης των αγωνιζόμενων από τα κάτω που να ταυτίζεται με όσα θέλουν οι ίδιοι οι προοδευτικοί». Geoff Mann, *In the Long Run We Are All Dead: Keynesianism, Political Economy and Revolution* (2017), σελ. 21.

Υστερόγραφο στο κείμενο

Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού

Stella Polaris - Shevek

Το κείμενο *Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού* δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος του *Διαλυτικού*. Είναι επίσης αναρτημένο στην ιστοσελίδα του περιοδικού: <https://dialytiko.espinblogs.net>. Σε εκείνο το κείμενο ασχοληθήκαμε με την έννοια της ταυτότητας σε αντιδιαστολή με την έννοια της ολότητας· με το πώς η ταυτότητα αναδείχθηκε μέσα από τα κινήματα του '60 και του '70 και την ήττα τους· με τους φυλετικούς διαχωρισμούς επικεντρώνοντας στην περίπτωση των ΗΠΑ· με την κριτική της έννοιας του προνομίου και της θεωρίας της διαθεματικότητας· καθώς και με την κριτική των πολιτικών της διάδοσης της ενοχής, της καταγγελίας, της ηθικολογίας, της λογοκρισίας και της πολιτικής ορθότητας ως συνηθισμένων πρακτικών στους κύκλους των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας. Άξονας της κριτικής μας ήταν ότι η καταβύθιση στις πολιτικές της ταυτότητας βρίσκεται στον αντίποδα αυτού που αποτελεί για εμάς επίδικο των αγώνων: η κατάργηση του καπιταλισμού μέσω του επαναστατικού μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων. Αυτό δεν συμβαίνει γιατί ο ρατσισμός, ο σεξισμός ή η καταπίεση των γυναικών δεν είναι υλική πραγματικότητα. Αντιθέτως, **η φυλετική, η έμφυλη και η σεξουαλική καταπίεση είναι συστατικά στοιχεία των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων όπως έχουν διαμορφωθεί ιστορικά**. Οι διαχωρισμοί που απορρέουν συμβάλλουν ενεργά στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Το μόνο που θα μπορούσε να διακόψει τον φαύλο κύκλο της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι ο αγώνας ενάντια σε αυτούς τους διαχωρισμούς με στόχο την υπέρβασή τους. Η αναζήτηση των κοινωνικών συμφερόντων και επιθυμιών και η οργάνωσή τους προς την κατεύθυνση της υπέρβασης όλων των ταυτοτήτων που μας κρατούν δεμένους στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας.

Μετά από συζητήσεις που έγιναν με συντρόφους και συντρόφισσες πάνω στο κείμενο που δημοσιεύσαμε, διαπιστώσαμε την ανάγκη να διευκρινίσουμε περισσότερο ορισμένα σημεία των κριτικών θέσεών μας. Έτσι προέκυψε αυτό εδώ το κείμενο.

Τόσο το κείμενο *Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού* όσο και το *Υστερόγραφο* που δημοσιεύουμε στο παρόν τεύχος είναι μια κριτική των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας από αντιεξουσιαστική κομμουνιστική σκοπιά. Τα δύο κείμενα αποτελούν μία ενότητα.

«Φανταστείτε ένα υπόγειο το οποίο περιέχει όλους τους ανθρώπους που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση βάσει φυλής, φύλου, τάξης, σεξουαλικής προτίμησης, ηλικίας ή/και σωματικής ικανότητας. Αυτοί οι άνθρωποι στοιβάζονται, πατώντας ο ένας στους ώμους του άλλου, ξεκινώντας από το κάτω μέρος όπου βρίσκονται εκείνοι που μειονεκτούν λόγω μιας πλήρους σειράς παραγόντων, και φτάνοντας μέχρι την κορυφή όπου τα κεφάλια όλων εκείνων που μειονεκτούν λόγω ενός μόνο παράγοντα αγγίζουν το ταβάνι. Το ταβάνι τους χωρίζει από τον επάνω όροφο όπου βρίσκονται μόνο όσοι δεν μειονεκτούν. Προκειμένου να διορθωθούν κάποιες πτυχές της κυριαρχίας, αυτοί που βρίσκονται πάνω από το ταβάνι αποδέχονται από το υπόγειο μόνο όσους μπορούν να ισχυριστούν ότι αν δεν υπήρχε το ταβάνι, τότε θα βρίσκονταν κι αυτοί στο επάνω δωμάτιο. Υπάρχει μια καταπακτή την οποία μπορούν να διασχίσουν όσοι βρίσκονται ακριβώς από κάτω της. Ωστόσο, αυτή η καταπακτή είναι κατά βάση διαθέσιμη μόνο σε εκείνους που φέρουν ένα μόνο φορτίο και κατά τα άλλα βρίσκονται σε προνομιακή θέση σε σχέση με τους από κάτω. Εκείνοι που φέρουν πολλαπλά φορτία συνήθως αφήνονται στο κάτω μέρος, εκτός εάν καταφέρουν με κάποιο τρόπο να εισχωρήσουν στις ομάδες στις οποίες επιτρέπεται να διασχίσουν την καταπακτή».

Kimberlé Crenshaw¹

«Οι Λευκοί που θέλουν να βγουν από τη δικιά τους σκλαβιά, οφείλουν πρώτα πρώτα να ταχθούν με το μέρος της εξέγερσης των Μαύρων, αντιμετωπίζοντάς την όχι ως φυλετική εκδήλωση αλλά ως καθολική άρνηση του εμπορεύματος και τελικά του Κράτους. Η οικονομική και ψυχολογική απόσταση των Μαύρων από τους Λευκούς, τους επιτρέπει να δουν τι είναι ο λευκός καταναλωτής και η δίκαιη περιφρόνηση που τρέφουν για τον Λευκό γίνεται περιφρόνηση για κάθε παθητικό καταναλωτή. Όσοι Λευκοί απορρίπτουν αυτόν τον ρόλο [του παθητικού καταναλωτή] δεν έχουν ελπίδες παρά μόνον αν ενοποιούν όλο και περισσότερο τον αγώνα τους με τον αγώνα των Μαύρων, βρίσκοντας μόνιους τους και υποστηρίζοντας μέχρι τα άκρα τους συνεκτικούς λόγους αυτού του αγώνα. Αν μπροστά στη ριζοσπαστικοποίηση του αγώνα η συμμαχία τους διασπαστεί, μοιραία θα αναπτυχθεί ένας μαύρος εθνικισμός που θα καταδικάζει την κάθε πλευρά σε μια σύγκρουση σύμφωνα με τα πιο παλιά μοντέλα της κυρίαρχης κοινωνίας. Όταν η παραίτηση είναι αδύνατο να διαρκέσει, η άλλη όψη της σημερινής εναλλαγής είναι μια σειρά αμοιβαίων εκκαθαρίσεων».

Καταστασιακή Διεθνής²

1. Kimberlé Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*, The University of Chicago Legal Forum, 1989.

2. Η παρακμή και η πτώση της θεαματικής-εμπορευματικής οικονομίας, *Καταστασιακή Διεθνής*, τεύχος 10, 1966. Κείμενο που δημοσιεύτηκε με αφορμή την εξέγερση του μαύρου προλεταριάτου στο Watts το 1965. Μεταφράστηκε στα ελληνικά και εκδόθηκε στη συλλογή *Internationale Situationniste, Το ξεπέρασμα της τέχνης*, Εκδόσεις Ύψιλον, 1999 (1985).

Εισαγωγή

Επιλέξαμε να παραθέσουμε τα δύο προηγούμενα αποσπάσματα γιατί, ενώ πραγματεύονται το ίδιο ζήτημα, εκπροσωπούν δύο διαφορετικούς κόσμους: από τη μια, τον κόσμο της κατάφασης στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα και των αστικών δικαιωμάτων που βασίζονται στο καπιταλιστικό μότο «η ελευθερία μου τελειώνει εκεί που αρχίζει η ελευθερία του άλλου». Από την άλλη, τον κόσμο της αλληλεγγύης και του κοινού αγώνα απέναντι στην ολότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων με στόχο την πλήρη ανατροπή τους.

Το απόσπασμα της Crenshaw προέρχεται από το άρθρο στο οποίο εισήγαγε την έννοια της διαθεματικότητας (intersectionality), το οποίο άσκησε τεράστια επιρροή σε ολόκληρη την τάση των πολιτικών της ταυτότητας. Δεν θα ασχολούμασταν με το συγκεκριμένο απόσπασμα αν θεωρούσαμε ότι συνιστά απλώς μια αλληγορία την οποία χρησιμοποιεί η Crenshaw για να αποσαφηνίσει τι ακριβώς εννοεί με τον όρο διαθεματικότητα. Αντίθετα, θεωρούμε ότι αυτός ακριβώς είναι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές σχέσεις οι υπερασπιστές των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός εξαντλείται στον ανταγωνισμό μεταξύ αυτών που βρίσκονται στο υπόγειο: ένα σύνολο απομονωμένων ατόμων μέσα σε ένα πλέγμα μικρο-εξουσιών και προνομίων που διαγκωνίζονται για να αποδείξουν στους από πάνω, στους κλειδοκράτορες των αστικών δικαιωμάτων, στο κράτος, ότι τους αξίζει μια θέση στον ήλιο του καλύτερου δυνατού κόσμου. Ούτε λόγος βέβαια για αλληλεγγύη μεταξύ των από κάτω, προκειμένου να αγωνιστούν ενάντια σε αυτή καθαυτή την ύπαρξη του υπογείου όπου είναι καταδικασμένοι να επιβιώνουν. Το μόνο που μπορεί να υπάρξει είναι συμμαχίες μεταξύ ταυτοτήτων, παρόμοιες με τις συμμαχίες μεταξύ «ομάδων συμφερόντων».

«Το πρόβλημα με τις πολιτικές της ταυτότητας δεν είναι ότι αποτυγχάνουν να υπερ-

βούν τη διαφορά [...] αλλά μάλλον το αντίθετο: ότι συχνά θολώνουν ή αγνοούν τις διαφορές εντός της ομάδας», λέει η Crenshaw.¹ Δεδομένου ότι στις προθέσεις της συγγραφώς αλλά και των υποστηρικτών της διαθεματικότητας γενικότερα δεν ήταν (ούτε είναι) η εξεύρεση κάποιου κοινού τόπου διεξαγωγής του αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος, αλλά η καταγγελία των «προνομίων» (εντός της τάξης των προλετάρων κατά βάση) και η αναγνώριση (από τις υπόλοιπες ταυτοτικές ομάδες και από το κράτος), δεν είναι τυχαίο ότι αυτό που ακολούθησε είναι ο γεωμετρικός πολλαπλασιασμός των ταυτοτήτων, η εμβάθυνση των διαχωρισμών και ο όλο και πιο έντονος παραγκωνισμός και απαξίωση κάθε συζήτησης περί κοινών ταξικών συμφερόντων και αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό. Η διαθεματικότητα είναι η συνέχιση των πολιτικών της ταυτότητας με αναβαθμισμένα μέσα, είναι ο κήπος της Εδέμ των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, ειδικά στη νεοφιλελεύθερη μορφή τους. Και δεν είναι τυχαίο ότι αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού, σε μια εποχή λυσσαλέας επίθεσης του κεφαλαίου και του κράτους του² ενάντια στις μορφές οργάνωσης της εργατικής τάξης και σε όσες παραχωρήσεις είχαν καταφέρει να κερδίσουν οι προλετάριοι μέσα από τους αγώνες και τις

1. Kimberlé Crenshaw, Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Colour, *Stanford Law Review*, 1993.

2. Όταν μιλάμε για το κεφάλαιο και το κράτος του, δεν υπαινισσόμαστε ότι μπορεί να υπάρξει κάποιο «καλό» εργατικό ή προλεταριακό κράτος. Αντίθετα, χρησιμοποιούμε την κτητική αντωνυμία για να δείξουμε ότι το κεφάλαιο και το κράτος δεν είναι δύο ανεξάρτητα συστήματα εξουσίας, η «οικονομική» και η «πολιτική» εξουσία, όπως πιστεύουν πολλοί αναρχικοί. Αντιθέτως, το κράτος είναι η πολιτική μορφή του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης παραγωγής και αναπαραγωγής, ο συγκεκριμένος πολιτικός τρόπος ύπαρξης και κυριαρχίας της. Η κατάργηση του καπιταλισμού είναι επομένως αναγκαία και κατάργηση του κράτους.

επαναστάσεις ενός αιώνα. Είχε πλέον έρθει η στιγμή να μετατραπεί ο προλετάριος σε «επιχειρηματία του εαυτού του», που βρίσκεται σε διαρκή εκπαίδευση για να βελτιώνει τις δεξιότητές του, σε συνεχή ανταγωνισμό με τους υπόλοιπους προλετάριους, γεμάτος χλευασμό για τις «οπισθοδρομικές» εργατικές διεκδικήσεις. Πέρα από την αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης του προλεταριάτου, αυτή η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία έχει ως στόχο να εκμηδενίσει την ταξική διαφορά μεταξύ αφε-

ντικού και εργάτη, αλυσοδένοντας ακόμα πιο σφιχτά το προλεταριάτο στις ανάγκες της καπιταλιστικής συσσώρευσης.³

Προκειμένου το σύστημα να αντλήσει κάποια νομιμοποίηση, αναπτύσσεται το νεοφιλελεύθερο ιδεολόγημα περί ίσων ευκαιριών. Έτσι, πέρα από τη σοσιαλδημοκρατική ρητορική περί διεκδίκησης δικαιωμάτων, ένα μεγάλο μέρος των πολιτικών που βασίζονται στη θεωρία της διαθεματικότητας έχει υιοθε-

3. Chi Chi Shi, Defining My Own Oppression, Neoliberalism And The Demands Of Victimhood, *Historical Materialism*, Issue 26, 2018.

τήσει τη νεοφιλελεύθερη ρητορική περί ανισοτήτων και εξασφάλισης ίσων ευκαιριών. Σύμφωνα με αυτές τις πολιτικές, το να έχεις γεννηθεί φτωχός ή μαύρη γυναίκα αποτελεί πρόβλημα διότι δεν έχεις ίσες ευκαιρίες επιτυχίας εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια, οι ταξικές ανισότητες, που συγκροτούν τον πυρήνα της αναπαραγωγής του καπιταλισμού, γίνονται αντιληπτές απλώς ως ένα εμπόδιο στην κοινωνική ανέλιξη του ατόμου. Η φτώχεια δεν γίνεται κατανοητή ως κάτι που θα πρέπει να εξαλειφθεί και να εκλείψει αλλά ως ατομικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει μια μερίδα ανθρώπων, οι οποίοι πρέπει να λάβουν βοήθεια (από το κράτος) για να το ξεπεράσουν. Επομένως, στόχος δεν είναι η κατάργηση των τάξεων (ούτε κατ' επέκταση η κατάργηση του φύλου και της φυλής) αλλά η εξάλειψη του «ταξισμού» (classism) – δηλαδή, η αφαίρεση των εμποδίων που δεν επιτρέπουν στους φτωχούς προλετάριους να ανέλθουν κοινωνικά.⁴

Η έννοια του «ταξισμού» είναι ενδεικτική για το πόσο αποκομμένη από μια ανάλυση των υλικών συνθηκών είναι η θεωρία της διαθεματικότητας. Το πρόβλημα στον καπιταλισμό δεν είναι ότι οι προλετάριοι υφίστανται *διάκριση* από τους ιδιοκτήτες αυτού του κόσμου αλλά ότι υφίστανται *εκμετάλλευση* και *αλλοτρίωση*. Ότι δηλαδή, απογυμνωμένοι από μέσα παραγωγής και συντήρησης, είναι υποχρεωμένοι, προκειμένου να επιβιώσουν, να πωλούν την εργασιακή τους δύναμη και να λαμβάνουν ως αντάλλαγμα ένα ελάχιστο κομμάτι της αξίας που παράγουν. Ότι είναι υποχρεωμένοι, αν θέλουν να μην πεθάνουν από την πείνα, να εντάσσονται στην αέναη παραγωγή αξίας, παράγοντας κάτι ξένο και εχθρικό προς αυτούς, το κεφάλαιο.

4. Walter Benn Michaels, *The Political Economy of Anti-Racism*, *NONSITE*, issue 23, 2018.

Περί προνομίων...

Το απομονωμένο άτομο, η προσωπική του ιστορία, το τραύμα του, η εμπειρία του γίνονται μέσα από το πρίσμα της διαθεματικότητας οι μοναδικές αξιόπιστες πηγές για οποιαδήποτε ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας. Το δικαίωμα να έχεις άποψη ή να μιλήσεις για ένα θέμα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ταυτότητά σου, και το δικαίωμα αυτό αφαιρείται από οποιονδήποτε *δεν φέρει τη συγκεκριμένη ταυτότητα* που συνδέεται με το *συγκεκριμένο* θέμα. Οι αγγλοσάξονες διαθεματικοί χρησιμοποιούν την εξής φράση σε αυτές τις περιπτώσεις: «Don't speak over my lived experience!», σε ελεύθερη μετάφραση, «Μην επισκιάζεις με αυτά που λες τη βιωμένη μου εμπειρία!». Δεν πρόκειται απλώς για έναν χοντροκομμένο υποκειμενισμό αλλά για σολιψισμό.⁵ Μέτρο των πάντων γίνεται η προσωπική ταυτότητα, τα κοινωνικά φαινόμενα αναλύονται σαν να πρόκειται για πείραμα του Παβλόφ, οι άνθρωποι μετατρέπονται σε ανδρείκελα.⁶

5. Αντιγράφουμε από τη Wikipedia: «Ο σολιψισμός (από το λατινικό *solus ipse* = ο ίδιος μόνο) ή εγωμονισμός είναι ιδεαλιστική υποκειμενική θεωρία σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει τίποτε άλλο στον κόσμο εκτός από το υποκείμενο, τον άνθρωπο και τη συνείδησή του. Όλα τα άλλα μέσα στο σύμπαν, ακόμα και το γένος των άλλων ανθρώπων, δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα, αλλά μόνο στη συνείδηση του υποκειμένου και η ύπαρξή τους δεν είναι παρά ένα παράγωγο της συνείδησής του. Έτσι το υποκειμενικό “Εγώ” μαζί με το συνειδησιακό του περιεχόμενο γίνεται το μοναδικό ον, ενώ όλα τα άλλα Εγώ είναι απλά ιδέες του “δικού μου Εγώ”».

6. Κατά την πρόσφατη τραγωδία με τη φωτιά στο Μάτι, εκφράστηκε μια πλατιά αλληλεγγύη τόσο από ντόπιους όσο και από μετανάστες απέναντι στους ανθρώπους που υπέφεραν από την καταστροφή. Σε αυτή τη συγκυρία άρχισαν να διακινούνται κείμενα και απόψεις στα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης από ανθρώπους που εμπνέονται από τη διαθεματικότητα, όπου εκφραζόταν η θέση ότι οι ντόπιοι εξέφρασαν την αλληλεγγύη τους διότι ταυτίζονταν με τα θύματα (μεσαία τάξη με ιδιοκτησία), ενώ δεν έκαναν το ίδιο απέναντι στους

Αυτή η στροφή προς τον εαυτό λαμβάνει την πιο εύγλωττη μορφή της στη θεωρία του προνομίου. Η ενδοταξική ιεραρχία, αποτέλεσμα του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας που διαμεσολαβείται από τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλική προτίμηση κοκ, υποβιβάζεται σε ένα δίκτυο προνομίων και προκαταλήψεων. Σημασία δεν έχει τι λες αλλά από ποια θέση το λες. Εξάλλου, το ζητη-

μετανάστες που πνίγονται στο Αιγαίο. Κατά συνέπεια, η αλληλεγγύη αυτή είχε φυλετικά κίνητρα και άρα εξέφραζε τον γενικευμένο ρατσισμό των ντόπιων απέναντι στους μετανάστες. Κατ' αρχάς το ότι οι ντόπιοι, στο σύνολό τους, δεν έδειξαν την αλληλεγγύη τους στους μετανάστες (ακόμα και αν στις περισσότερες περιπτώσεις παρέμεινε σε επίπεδο ανθρωπισμού) είναι χοντροκομμένο ψέμα. Δεν έχουν περάσει πολλά χρόνια από το 2015 -2016 και τη μεγάλη κινητοποίηση που υπήρχε από τα κάτω προκειμένου να στηριχθούν οι χιλιάδες μετανάστες που διέσχισαν τη χώρα. Αν οι διαθεματικοί θέλουν να βρουν τα αίτια της συνεχιζόμενης δυσχερής θέσης των μεταναστών, ας στρέψουν τα βέλη τους στην αριστερή κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ που έχει καταδικάσει τους μετανάστες σε εξοστρακισμό στα στρατόπεδα και εφαρμόζει κατά γράμμα τη συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας. Κατά δεύτερον, το ότι οι εκφραστές αυτών των απόψεων ανήκουν στη μεσαία τάξη με ιδιοκτησία δεν σημαίνει ότι αυτό ισχύει για το σύνολο του ντόπιου πληθυσμού ούτε για το σύνολο των ανθρώπων που πέθαναν, τραυματίστηκαν ή καταστράφηκε το σπίτι τους από τη φωτιά, ειδικά μετά από οχτώ χρόνια μνημονίων όπου όσοι έχουν την «τύχη» να δουλεύουν πληρώνονται με 350 έως 400 ευρώ τον μήνα. Επιπλέον, το ότι οι ντόπιοι είναι εν συνόλω ρατσιστές δεν είναι παρά ένα αυθαίρετο συμπέρασμα μεταμοντέρνας κοπής που υποστασιοποιεί τους φυλετικούς διαχωρισμούς εντός του καπιταλισμού: τα ανθρώπινα όντα μετατρέπονται σε υποκείμενα μόνο της υποταγής τους (subjection) στις εξουσιαστικές δομές. Τέλος, η έννοια της «ρατσιστικής αλληλεγγύης», η οποία συνοψίζει το επιχείρημά τους, είναι κι αυτή γέννημα θρέμμα της διαθεματικότητας και δείχνει ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν κατανοούν καν τι σημαίνει αλληλεγγύη. Είναι γεγονός ότι η *ενσυναίσθηση*, ένα βασικό ειδολογικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου, είναι αρκετό για να καταρρεύσει ο πύργος της διαθεματικότητας, γι' αυτό και οι διαθεματικοί κρατούν μόνο την *εμπάθεια*, με την ελληνική έννοια του όρου.

μα είναι να αποτραπεί κάθε συζήτηση για το πώς θεμελιώνονται και μετασχηματίζονται οι διαχωρισμοί εντός του καπιταλισμού και για το πώς μπορεί να υπάρξει μια ενότητα που θα στραφεί έμπρακτα ενάντια σε ό,τι μας κρατά διαχωρισμένους. Όπως γράφει ο Walter Benn Michaels: «[Κ]άποιοι από εμάς υποστηρίζουμε ότι οι πολιτικές της ταυτότητας δεν είναι μια εναλλακτική των ταξικών πολιτικών αλλά μια μορφή τους: είναι οι πολιτικές μιας ανώτερης τάξης που δεν έχει κανένα πρόβλημα στο να βλέπει ανθρώπους να μένουν πίσω, εφόσον δεν μένουν οι ίδιοι πίσω εξαιτίας της φυλής τους ή του φύλου τους. Και αυτό διακηρύσσεται όχι μόνο από τους ανθρώπους που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως υπερασπιστές του κεφαλαίου αλλά και από πολλούς που δεν τον αντιλαμβάνονται ως τέτοιο (αυτό είναι τουλάχιστον ένα από τα πράγματα που εννοούσε ο Μαρξ με την έννοια της ιδεολογίας)».⁷

Η Peggy McIntosh, γκουρού της θεωρίας του προνομίου και ειδικά του «λευκού προνομίου», έγραφε: «Θεωρώ ότι οι λευκοί έχουν εκπαιδευτεί προσεχτικά ώστε να μην αναγνωρίζουν το λευκό προνόμιο, όπως οι άντρες έχουν εκπαιδευτεί να μην αναγνωρίζουν το ανδρικό προνόμιο. Έτσι ξεκίνησα με αυθόρμητο τρόπο να αναρωτιέμαι πώς είναι το να έχεις λευκό προνόμιο. [...] Κατέληξα να βλέπω το λευκό προνόμιο ως ένα αόρατο πακέτο γεμάτο περιουσιακά στοιχεία που μου δόθηκαν δωρεάν και τα οποία μπορώ να αξιολογήσω σε καθημερινή βάση, χωρίς όμως να τα αντιλαμβάνομαι. [...] Δεδομένου ότι είχα πρόβλημα στο να αντιμετωπίσω το λευκό προνόμιο και να περιγράψω τα αποτελέσματά του στη ζωή μου, είδα ότι υπάρχουν παραλληλισμοί με την απροθυμία των αντρών να αναγνωρίσουν το ανδρικό προνόμιο».⁸ Στις πολιτικές της ταυτότητας και στην προωθημένη

7. Walter Benn Michaels, *ό.π.*

8. Peggy McIntosh, *White Privilege And Male Privilege: A Personal Account of Coming to See Correspondences Through Work in Women's Studies*, 1988.

Οι περιπέτειες του...

Όσο περισσότερο παραιτείται
τόσο ψηλότερα ανεβαίνει ο
μιλιτάντης στον "χώρο"

Πιστεύει ότι ο αγώνας ενάντια
στην εκμετάλλευση σημαίνει
παραίτηση από τις επιθυμίες!

...Μιλιτάντη!

Αλλά ο μιλιτάντης παραμένει εγκλωβισμένος
στη μιζέρια της καθημερινής ζωής

Καθένας μπορεί να αισθανθεί ότι όταν ο μιλιτάντης διακρύπτει
ηχηρά την παραίτησή του από όλα του τα "προνόμια", αυτό
εκφράζει απλώς τη μεγαλύτερη αλλοτρίωσή του

Έτσι Η Παραίτηση Του Μιλιτάντη
Πρέπει Να Πάει Ακόμα Βαθύτερα!

Η επίθεση στους
μιλιτάντες πρέπει φίλοι
μου για πράγματα που δεν
είπαν ή δεν έκαναν είναι καλό
πράγμα! Δείχνει ότι έχω δύσκολο
ΤΑ ΞΑΝΤΑ για την υπόθεση.
Κατάφερα επιτέλους να
εξορμήσω τον αρρενωπό
ορθολογισμό μου

Τι είναι οι μιλιτάντδες; Τι είναι η αριστερά; Η αριστερά συνολικά θα μπορούσε να περιγραφεί ως η διεθνής ένωση των ειδικών της καταπίεσης. Από τον ρατσισμό, τον σεξισμό, τις ηλικιακές διακρίσεις μέχρι την ταξική καταπίεση, τις διακρίσεις βάσει εμφάνισης, την ομοφοβία και ούτω καθεξής, οι αριστεροί μελετούν, ποσοτικοποιούν και αποβλέπουν στην **αντιπροσωπείωση** κάθε είδους καταπίεσης. Ο φιλεττικός εθνικιστής που αυτοπαρουσιάζεται ως μοναδική αυθεντία για τα αισθήματα, τις ιδέες και τις προσδοκίες του μαύρου ή του ισπανόφωνου κόσμου αποτελεί κλασικό παράδειγμα αριστερού. Μια φεμινίστρια ακαδημαϊκός που αυτοπαρουσιάζεται ως μοναδική αυθεντία για τα αισθήματα, τις ιδέες και τις προσδοκίες των γυναικών είναι επίσης ένα κλασικό παράδειγμα αριστερής.

Η δράση των αριστερών ως **ειδικών** επί των καταπίεσεων συνίσταται στην υπογράμμιση, την ενίσχυση και τη **διαχείριση** των αισθημάτων αδυναμίας. Από τους κοινωνικούς λειτουργούς και τους συνδικαλιστές μέχρι τους εθνικοαπελευθερωτικούς στρατούς, οι αριστεροί επιδιώκουν να εδραιωθούν ως μοναδικοί αντιπρόσωποι του ενός ή του άλλου είδους καταπίεσης. Ύστερα μπορούν να πουλήσουν την ειδικείωση πάνω σε αυτή την καταπίεση στον αγοραστή που θα δώσει περισσότερα. Δηλώνουν αντιρατσιστές προσιτάνται ΜΚΟ που υπηρετούν την κρατική πολιτική διαχείρισης των μεταναστών προλεταρίων.

Η ανάγκη του αριστερού μιλιτάντη για συνεχή δράση προέρχεται από την καλλιέργεια της ενοχής. Αυτή η ανάγκη για συνεχή δράση και η καλλιέργεια της ενοχής γρήγορα καταπνίγει κάθε συνείδηση των ευρύτερων στόχων της δράσης. Συντομα, η κυριαρχία της αριστεράς, της πολιτικής της ενοχής, γίνεται σημαντικότερη από κάθε θετικό αποτέλεσμα της δραστηριότητάς του.

Καθώς ο αριστερός ειδικεύεται σε συγκεκριμένες καταπίεσεις, βασική τακτική του είναι η διάδοση μιας συγκεκριμένης αντίληψης για την καταπίεση. Από τα χριστιανικά προγράμματα των δωδεκα βημάτων μέχρι τις «συνεδρίες κριτικής αυτοκριτικής» των μαοϊκών, οι αριστεροί καλλιεργούν ένα αισθημα αδυναμίας για να αυξήσουν την επιρροή τους. Για αυτόν τον λόγο, οι αριστεροί εργάζονται για την ενίσχυση του φόβου, της ανεντιμότητας και του ανορθολογισμού. Οι κρυφές ή ελεγχόμενες συναντήσεις και η επιτηδευμένη και οριοθετημένη γλώσσα είναι ένας φυσικός τρόπος για την επιβολή της ιδεολογίας των αριστερών. Τα γκούλαγκ του σοβιετικού «κομμουνισμού» αποτελούν ένα καλό πρότυπο της πλήρους ανάπτυξης της αριστερής ιδεολογίας.

διαθεματική τους μορφή, αφητηρία της πολιτικής συγκρότησης είναι η αναγνώριση των προνομίων σου, τα οποία θέτουν με αυστηρό τρόπο τα περιορισμένα όρια της πολιτικής δράσης, η οποία εξαντλείται στη διάδοση της ενοχής, την ηθικολογία και την καταγγελία όσων έχουν περισσότερα προνόμια από εσένα. Πρόκειται για μια θεωρία και πρακτική αυτοαναφορική, που αντανακλά τον ατομικισμό του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, θέτοντας ως μοναδικό στόχο την αλλαγή του εαυτού αντί για την αλλαγή του κόσμου.⁹

Η άποψη ότι το «λευκό προνόμιο» ή το «ανδρικό προνόμιο» ή το «ετεροκανονικό προνόμιο» είναι απλώς ένα «αόρατο πακέτο γεμάτο περιουσιακά στοιχεία που δίνεται δωρεάν» είναι το κλειδί για να καταλάβουμε γιατί η αλληλεγγύη μεταξύ των καταπιεσμένων είναι κάτι το αδιανόητο στο πλαίσιο των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας. Διαγράφοντας την έννοια της ολότητας των καπιταλιστικών σχέσεων, διαγράφονται και όλοι οι μηχανισμοί πειθάρχησης μέσα από τους οποίους περνάμε όλοι οι προλετάριοι προκειμένου να μετατραπούμε σε διαθέσιμη εργασιακή δύναμη για τις ανάγκες της παγκόσμιας καπιταλιστικής παραγωγής. Τίποτα δεν δίνεται δωρεάν στον καπιταλισμό, εκτός αν είσαι καπιταλιστής. Όπως γράφει χαρακτηριστικά μια τρανς γυναίκα (αφού έχει σημασία από ποια θέση μιλάει κανείς!): «Λόγω απόλυτης εξάρτησης, τα παιδιά παγιδεύονται στις σχέσεις φροντίδας στις οποίες έχουν γεννηθεί, και περικλείονται από διάφορους κατασταλτικούς αυταρχικούς θεσμούς (οικογένεια, σχολείο, κοινότητα, εκκλησία, κράτος). Οι διαδικασίες μέσω των οποίων τα παιδιά γίνονται άνδρες είναι διαδικασίες κατά τις οποίες τα παιδιά δέχονται κακοποίηση από το περιβάλλον τους και εκπαιδεύονται να φοβούνται τα συναισθήματά τους· δεν είναι προνόμιο το να περνάς μέσα από αυτές τις

διαδικασίες, είναι ένα είδος βίας, για το οποίο σε κανέναν δεν πρέπει να λέμε ότι οφείλει να είναι ευγνώμων».¹⁰

Στο κείμενο από την Καταστασιακή Διεθνή που παραθέσαμε παραπάνω, οι λευκοί προλετάριοι ταυτίζονται με τον «παθητικό καταναλωτή». Αυτό είναι το «προνόμιο» που έχουν έναντι των μαύρων, το ότι ποσοστιαία λιγότεροι από αυτούς είναι πεταμένοι στον σταθερό υπερπληθυσμό και επομένως μπορούν να καταναλώνουν περισσότερο εφόσον έχουν το «προνόμιο» να υφίστανται εκμετάλλευση,¹¹ κι αυτό είναι που τους κάνει δέσμιους ενός συστήματος που μπορεί να εξαγοράζει τη συναίνεση ταξινομώντας την εργασιακή δύναμη βάσει του χρώματος του δέρματος, βάσει του φύλου κοκ. Ούτε οι λευκοί ούτε οι μαύροι έχουν έλεγχο επάνω στη ζωή τους, γι' αυτό και έχουν κάθε λόγο να αγωνιστούν μαζί για να ανατρέψουν ένα σύστημα που κάνει τα πάντα για να τους οδηγεί συνεχώς σε «αμοιβαίες εκκαθαρίσεις».

Περί εμπειρίας και κοινών συμφερόντων...

Όλες οι ανθρώπινες εμπειρίες είναι διαμεσολαβημένες από μια σειρά παραγόντων (τάξη, φυλή, φύλο, θρησκεία, πολιτική ιδεολογία κ.λπ.), οι οποίοι καθορίζουν τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Η εμπειρία που αναδεικνύεται ως κεντρικό μεθοδολογικό εργαλείο στις πολιτικές της ταυτότητας και στη διαθεματικότητα, και άρα διαμεσολαβείται από αυτές, είναι η εμπειρία του απομονωμένου ατόμου. Η επίκληση στην εμπειρία έχει ως στόχο την επιβεβαίωση μιας ταυτότητας που ορίζεται αρνητικά σε αντιπαράθεση με όλες τις υπόλοιπες ταυτότητες. Αυτό που έχει σημασία είναι η σύνδεση της εμπειρίας με μια ταυτότητα. Γι' αυτό,

10. Automatic Writing, *Male privilege*, <https://automaticwriting1.wordpress.com/2017/03/14/male-privilege/>

11. Οπωσδήποτε εντός του καπιταλισμού είναι καλύτερα να σε εκμεταλλεύεται το κεφάλαιο παρά να μην σε εκμεταλλεύεται.

9. Chi Chi Shi, *ό.π.*

για παράδειγμα, κάθε άνδρας ξεχωριστά, ως μεμονωμένο άτομο, πρέπει να αναγνωρίσει το ανδρικό του προνόμιο. Η εμπειρία του απομονωμένου ατόμου δεν μπορεί να πάει πέρα από την επιφάνεια των αλλοτριωμένων καπιταλιστικών σχέσεων. Στις πολιτικές της ταυτότητας και στη διαθεματικότητα, η εμπειρία και το αποτέλεσμα της ταυτίζονται: «η εμπειρία μου δείχνει ότι είμαστε σε αντίπαλα στρατόπεδα: θα παραμείνουμε έτσι». Πρόκειται για αστικές πολιτικές, όψεις του κυρίαρχου θεάματος.

Εμείς δεν επιθυμούμε να μαντρώσουμε την εμπειρία μέσα σε ταυτότητες. Επιθυμούμε την απελευθέρωση της ανθρώπινης εμπειρίας από όλες τις αλλοτριωτικές μορφές των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Θέλουμε να πάρουμε την εμπειρία στα χέρια μας. Σε πλήρη αντίθεση με τις πολιτικές της ταυτότητας και τη διαθεματικότητα, το ζήτημα για ένα κίνημα που βάζει ως στόχο την κατάργηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων είναι να αναζητήσει μέσα στις διαφορετικές και κατακερματισμένες εμπειρίες που έχουμε εντός του καπιταλισμού όσα μας συνέχουν και όχι όσα μας διαχωρίζουν και αν δεν υπάρχουν επαρκώς να τα δημιουργήσει. Η εμπειρία να αποκτήσει την πραγματική διαλεκτική της μορφή, δημιουργώντας νέες, πιο πλούσιες εμπειρίες που συνδέουν το υποκείμενο με την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων. Μέσα σε αυτή την ενεργή διαδικασία, και όχι σε ένα αφηρημένο επίπεδο, μπορούν να αναδυθούν τα υπαρκτά κοινά συμφέροντα. Πρόκειται για συλλογική, και όχι ατομική, παραγωγή της εμπειρίας. «Η έννοια της παραγωγής [...] έχει το νόημα της ολοκληρωμένης έννοιας της κοινωνικής παραγωγής ως προς την οποία η υλική παραγωγή των αγαθών αποτελεί έναν ειδικότερο σχηματισμό. Όταν ο Μαρξ μιλά για τον “κομμουνισμό ως παραγωγή των ίδιων των μορφών της κοινωνικής επικοινωνίας” αναφέρεται σε αυτή τη γενικότερη έννοια της κοινωνικής παραγωγής. Παραγωγή είναι η κοινω-

νικά αναγκαία δραστηριότητα».¹² Συνεπώς, η παραγωγή και η οργάνωση της εμπειρίας είναι μια συνεργατική κοινωνική διαδικασία, η οποία μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο αν διαλυθεί ο αστικός μύθος της ατομικής γνώσης και της ατομικής συγκρότησης.

«Ένας μεμονωμένος εργάτης –ανεξάρτητα από τον κλάδο της εργατικής τάξης στον οποίο ανήκει και τον βαθμό στον οποίο η συγκεκριμένη εργασία του διαφοροποιείται από την εργασία σε άλλους κλάδους– δημιουργεί τις “δικές του εμπειρίες”. Ο ορίζοντας αυτών των εμπειριών είναι η ενότητα του προλεταριακού πλαισίου ζωής. Αυτό το πλαίσιο περιλαμβάνει τόσο τα διαφορετικά επίπεδα στα οποία παράγονται τα χαρακτηριστικά της εργασιακής δύναμης ως προς την ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης της (κοινωνικοποίηση, ψυχική δομή του ατόμου, σχολείο, απόκτηση εργασιακής εμπειρίας, σχολή, ΜΜΕ) όσο και –αδιαχώριστα από αυτό– τη στρατολόγηση της εργασιακής του δύναμης στη διαδικασία παραγωγής. Μέσα από αυτό το ενοποιημένο πλαίσιο, του οποίου έχει την “εμπειρία” δημόσια και ιδιωτικά, αφομοιώνει “την κοινωνία ως σύνολο”, την ολότητα του πλαισίου της μυστικοποίησης».¹³

Η εμπειρία που αποκτιέται σε αυτό το πλαίσιο είναι κατακερματισμένη, καλουπωμένη από πειθαρχικούς μηχανισμούς (οικογένεια, σχολείο, αστυνομία κ.λπ.), από τη μισθωτή εργασία και, στον σύγχρονο καπιταλισμό, από την επονομαζόμενη βιομηχανία της συνείδησης (ΜΜΕ, διαφήμιση κοκ). Όλες αυτές οι εμπειρίες, που διαφοροποιούνται ανάλογα με τη θέση της προλεταρίσας εντός της ενδοταξικής ιεραρχίας, συνοψίζονται στην «αρχή της ισόβιας κάθειρξης»: γίνεται «δεύτερη φύση» του ανθρώπου η ακλόνητη πεποίθηση ότι οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις είναι φυσικές, αναπόδραστες,

12. Oskar Negt, Alexander Kluge, Eberhard Knödler-Bunte, *Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα*, εκδόσεις Αντίθεση, 2016.

13. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα, ό.π.

και άρα δεν μπορούν να αλλάξουν, ίσως λίγο να βελτιωθούν. Οι πολιτικές της ταυτότητας και η διαθεματικότητα σταματούν σε αυτό το σημείο της ανάλυσης. Όπως σημειώνει ο Ντεμπόρ: «*Η αποσπασματικά θεωρημένη πραγματικότητα εκτυλίσσεται μέσα στην ίδια της τη γενική ενότητα σαν ένας ξεχωριστός ψευδόκοσμος, αντικείμενο της μοναδικής παρατήρησης*». ¹⁴ Το ζήτημα για το επαναστατικό κίνημα είναι να υπερβεί την αποσπασματικότητα των αλλοτριωμένων κοινωνικών σχέσεων (του ψευδόκοσμου ¹⁵ κατά τον Ντεμπόρ) και να αποπειραθεί σε συλλογικό επίπεδο να συνδέσει όλες αυτές τις διαφορετικές, και συ-

14. Γκυ Ντεμπόρ, *Η κοινωνία του θεάματος*, εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, 1986.

15. «*Συνήθως, η έννοια της αλήθειας χρησιμοποιείται σύμφωνα με τα κριτήρια της παραδοσιακής λογικής. Στην παραδοσιακή λογική η αλήθεια (Wahrheit) ταυτίζεται με την ορθότητα (Richtigkeit), δηλαδή "τη μορφική συμφωνία της παράστασής μας με το περιεχόμενό της, όποια και αν είναι κατά τα άλλα η σύσταση αυτού του περιεχομένου". Αντιθέτως, στη χεγκελιανή διαλεκτική λογική για να μπορέσουμε να εκφράσουμε την αλήθεια πρέπει να συλλάβουμε το ίδιο το περιεχόμενο του πράγματος, δηλαδή την ταυτότητα του πράγματος με την έννοια του. [...] Η έννοια είναι κατά τον Χέγκελ η κατορθωμένη αυτοανάπτυξη ενός φαινομένου από τη δυνατότητα στην πραγματικότητα. [...] Από αυτή την άποψη, το θέαμα [ο ψευδόκοσμος] είναι ψεύτικο όχι γιατί απλώς αποκρύπτει την πραγματική λειτουργία του καπιταλισμού, με τη συνηθισμένη έννοια που αποδίδουμε στην ιδεολογία, αλλά γιατί δεν ταυτίζεται με την έννοια της ανθρώπινης κοινωνίας, της ανθρώπινης ειδολογικής ύπαρξης: την ελεύθερη συνειδητή ιστορική δραστηριότητα, τη δυνατότητα των ανθρώπων να καθορίζουν ελεύθερα την ιστορία τους και να μεταβάλλουν τον εαυτό τους και το περιβάλλον τους. Αντιθέτως, το κεφάλαιο και το θέαμα εμποδίζουν αυτή τη δυνατότητα να γίνει πραγματικότητα, τα δημιουργήματα της ανθρώπινης κοινωνίας αυτονομούνται και επιβάλλονται πάνω σε αυτή. Η κοινωνική κίνηση των ανθρώπων έχει για αυτούς τη μορφή μιας κίνησης που τους ελέγχει αντί να την ελέγχουν*». [Από αδημοσίευτη μελέτη της Κοινωνίας του Θεάματος του Γκυ Ντεμπόρ.] Βάσει αυτής της διαλεκτικής ψεύδους-αλήθειας θα χρησιμοποιούσαμε και την έννοια της ψευδούς συνείδησης.

χνά αντιτιθέμενες, εμπειρίες προς την κατεύθυνση της **κατάργησης της ταυτότητας της διαχωρισμένης εμπειρίας**. Αυτή η αυτόνομη συλλογική οργάνωση της εμπειρίας των προλετάρων συνιστά τη βάση για τη δημιουργία της προλεταριακής δημόσιας σφαίρας, δηλαδή για τη δημιουργία των αναγκαίων μορφών και μέσων επικοινωνίας και δράσης μέσω των οποίων οι κατακερματισμένες εμπειρίες αντίθεσης και αγώνα ενάντια στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις θα μπορέσουν να συνδυαστούν σε μια συλλογική πρακτική, σε έναν τρόπο ζωής και αγώνα από τα οποία θα μπορέσουμε να μετασχηματίσουμε τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις και να κινηθούμε προς την κατάργηση του κεφαλαίου και όλων των αλλοτριωτικών του μεσολαβήσεων. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα βρίσκεται στον αντίποδα της αστικής δημόσιας σφαίρας, κομμάτι της οποίας είναι οι πολιτικές της ταυτότητας και η διαθεματικότητα, στον αντίποδα της θεαματικής κοινωνίας του γενικευμένου διαχωρισμού, στον βαθμό που οι ίδιοι οι προλετάριοι οργανώνουν τις ανάγκες, τις εμπειρίες και τα συμφέροντά τους σε αντιπαράθεση με τις ανάγκες της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Δεν πρόκειται για μια αφηρημένη διαδικασία. Ο τρόπος που βιώνουν οι προλετάριοι την καθημερινότητά τους έχει μια υλική διάσταση, η οποία συνδέεται άρρηκτα με την υλική βάση του καπιταλισμού. Η βία, η καταπίεση, η εκμετάλλευση γίνονται αντιληπτές με υλικούς όρους, ως περιορισμός των δυνατοτήτων της ζωής, ως περιορισμός της ελευθερίας, ως φτώχεια. Όσο μαζική και εκλεπτυσμένη κι αν είναι η παραγωγή καπιταλιστικών εμπορευμάτων, όσο διευρυμένη κι αν είναι η αφομοίωση της προλεταριακής εμπειρίας μέσα στη σφαίρα της παραγωγής νέων εμπορευμάτων, ¹⁶ οι πολύπλευρες ανάγκες των

16. «*Οι εμπειρίες μετατρέπονται σε εμπορεύματα στον βαθμό που μπορούν να αναχθούν σε έναν κοινό παρονομαστή. Όλες οι εμπειρίες του προλεταριάτου είναι συγκεκριμένες. Μπορούν να γενικευτούν, αλλά δεν μπορούν να αναχθούν σε αυτόν*

προλετάρων (σωματικές, ψυχικές, πνευματικές) είναι αδύνατον να ικανοποιηθούν εντός του καπιταλισμού.

«Ο χρόνος εργασίας σαν μέτρο του πλούτου τοποθετεί τον ίδιο τον πλούτο σαν θεμελιωμένο στη φτώχεια... Γιατί ο πραγματικός πλούτος είναι η αναπτυγμένη παραγωγική δύναμη όλων των ατόμων»,¹⁷ δηλαδή η συλλογική ανάπτυξη όλων των πολύπλευρων δυνατοτήτων του ανθρώπου. Ο πλούτος της καπιταλιστικής παραγωγής που εμφανίζεται σαν ένας «τεράστιος σωρός εμπορευμάτων» αντιστοιχεί στη μονόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου, στην ένταξή του στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας, στην πρόσδεσή του σε μια ταυτότητα, στην αναπαραγωγή αλλοτριωμένων κοινωνικών σχέσεων που έχουν αξία χρήσης μόνο για το κεφάλαιο. «Έτσι, η έννοια της παραγωγής της **κοινωνικής αξίας χρήσης** αφορά κυρίως την **αξία χρήσης των κοινωνικών σχέσεων**. Αυτή η κατηγορία προϋποθέτει ότι, όσον αφορά τη μορφή της, η ολότητα της κοινωνικής παραγωγής ρυθμίζεται από την παραγωγή αξιών χρήσης· προσδιορίζει το κατά πόσο παράγεται ένας κοινωνικός πλούτος στον οποίο έχουν πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι χωρίς να εμπλακούν σε άλυτες αντιφάσεις. Ο Μαρξ περιγράφει τον κοινωνικό πλούτο υπό αυτήν την έννοια ως την πολύπλευρη ανάπτυξη των ειδολογικών δυνατοτήτων του ανθρώπου: **κοινωνικότητα – συνεργασία – ελευθερία – συνείδηση – καθολικότητα – πλούτος των αναγκών και ανάπτυξη των υποκειμενικών ανθρώπινων αισθήσεων**. Κάθε μία από αυτές τις μορφές ανθρώπινης έκφρασης

τον κοινό παρονομαστή (π.χ. σε κλίμακες αξιών, σε διαπιστευτήρια ή σε ιεραρχίες επαναστατικής συμπεριφοράς). Αυτές οι εμπειρίες παράγονται ως ποιοτικές στιγμές. Η επεξεργασία της προλεταριακής εμπειρίας είναι δύσκολη, γιατί της λείπει η ισομετρία των εμπορευματικών σχέσεων. Αλλάζει με κάθε αλλαγή της κατάστασης». Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα, ό.π.

17. Καρλ Μαρξ, *Grundrisse, Τόμος Β'*, Εκδόσεις Στοχαστής, 1990, σ. 541.

[...] υπό τις υφιστάμενες σχέσεις, τείνουν να αποσυντίθενται και να αποκλείουν αμοιβαία η μία την άλλη».¹⁸

Σε αυτό το πλαίσιο, το άτομο αποκτά την πραγματική του υπόσταση, σε αντίθεση με το απομονωμένο άτομο των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας, που το μόνο που επιζητά είναι η ενδυνάμωση (empowerment) της ταυτότητάς του σε αντιπαράθεση με όλες τις υπόλοιπες. Εδώ καταρρίπτεται και ο μύθος ότι η ταξική θεώρηση των πραγμάτων εξαφανίζει το άτομο με τις ιδιαιτερότητές του ή τις διαφορές του. Αντίθετα, αντιλαμβανόμενες τον κομμουνισμό ως την πολύπλευρη ανάπτυξη των ειδολογικών δυνατοτήτων του ανθρώπου, είναι πέρα από σαφές ότι αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσα από τον εμπλουτισμό του ατόμου, δηλαδή μέσα από την ανάπτυξη των διαφορετικών και πολύπλευρων δυνατοτήτων του. Και είναι, επίσης, πέρα από σαφές, ότι αυτός ο ατομικός εμπλουτισμός δεν είναι παρά μια συλλογική διαδικασία στην οποία πραγματώνεται υλικά η εμφοτική έννοια της ελευθερίας: η ελευθερία του ενός αποτελεί προϋπόθεση για την ελευθερία όλων. Όπου οι μορφές επικοινωνίας και ρύθμισης των συμφερόντων εκφράζουν την αμοιβαία εξάρτηση του συμφέροντος ενός ατόμου από την ικανοποίηση των συμφερόντων όλων των υπόλοιπων ατόμων. Τα συμφέροντα που περιγράφονται εδώ δεν πρέπει να συγχέονται με τα εγωκεντρικά συμφέροντα που επιχειρεί να ρυθμίσει η αστική δημόσια σφαίρα και που αποτελούν αντικείμενο μελέτης/διεκδίκησης των πολιτικών της ταυτότητας και της διαθεματικότητας. «Το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι ο μετασχηματισμός αυτών των καθαρά εγωιστικών συμφερόντων σε συμφέροντα που θα είναι πραγματικά αντάξια της ανθρωπότητας: “Στη θέση της παλιάς αστικής κοινωνίας, με τις τάξεις και τις ταξικές της

18. Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα, ό.π. Δική μας η έμφαση.

αντιθέσεις έρχεται μια ένωση όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων¹⁹».²⁰

Δεν μπορούμε να περιγράψουμε με λόγια το πώς θα είναι μια κοινωνία όπου οι άνθρωποι θα έχουν πάρει τη ζωή τους στα χέρια τους. Μπορούμε όμως να ψηλαφίσουμε και να αναδείξουμε εκείνες τις στιγμές που αναπτύσσονται τώρα, μέσα και ενάντια στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, και οι οποίες δείχνουν προς την κατεύθυνση της χειραφέτησης και της απελευθέρωσης. Αυτή είναι μια θεμελιώδης διαφορά μας από τις πολιτικές της ταυτότητας και τη διαθεματικότητα που έχουν ως αποτέλεσμα, κάποιες φορές αθέλητο, την υπονόμευση και την εξάλειψη αυτών των στιγμών. Ότι περιγράφουμε παραπάνω δεν είναι ουτοπίες, είναι μορφές της ανθρωπίνης δραστηριότητας που αναπτύσσονται κάθε φορά που οι προλετάριοι αντιτίθενται εμπράκτως στη μοίρα που τους επιφυλάσσει αυτό το σύστημα εκμετάλλευσης: δράσεις αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, συλλογικές λεηλασίες εμπορευμάτων, συλλογική άρνηση πληρωμής εισιτηρίων στα μέσα μεταφοράς, άγριες απεργίες, καταλήψεις χώρων εργασίας, σχολείων, πανεπιστημίων, εξεγέρσεις, επαναστάσεις. Δεν πρόκειται για μια γραμμική διαδικασία, είναι γεμάτη πισωγυρίσματα και σκαμπανεβάσματα, γεμάτη «νίκες» που αποδείχθηκαν οι μεγαλύτερες ήττες και γεμάτη «ήττες» που αποδείχθηκαν οι σημαντικότερες νίκες.²¹ Πέρα από την άμεση βία, το κεφάλαιο και το κράτος του χρησιμοποιούν τους διαχωρισμούς, την απομόνωση και την αφομοίωση προκειμένου να καταστείλουν αυτές τις στιγμές αυτοοργάνωσης της δραστηριότητας των προλετάρων. Θεωρούμε ότι

οι πολιτικές της ταυτότητας και η θεωρία της διαθεματικότητας αποτελούν κομμάτι της αντι-εξέγερσης και της αντεπανάστασης. Όχι γιατί δεν υπάρχουν διαχωρισμοί βάσει φύλου ή φυλής, αλλά γιατί ο τρόπος που γίνονται αντιληπτοί αυτοί οι διαχωρισμοί στις πολιτικές της ταυτότητας και στη διαθεματικότητα δεν έχουν κανένα απελευθερωτικό περιεχόμενο. Αντίθετα, παγιώνουν και φυσικοποιούν τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, αποκρύπτοντάς τες. Εναπόκειται στο προλεταριακό κίνημα να αναδείξει μέσα στους αγώνες του την πραγματική υλική βάση αυτών των διαχωρισμών με στόχο την κατάργησή τους:

*«Η κατανόηση αυτού του κόσμου μπορεί να στηριχτεί μόνο στην αμφισβήτηση, μια αμφισβήτηση που είναι αληθινή και πραγματική μόνον ως αμφισβήτηση της ολότητας».*²²

*«Ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα!
Ιδού το ρόδο, χορέψτε!»*²³

19. Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς, *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Διαλεχτά Έργα, Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ, χ.χ., σ. 49

20. *Η προλεταριακή δημόσια σφαίρα*, ό.π.

21. Οι άσχημες μέρες θα τελειώσουν, *Καταστασιακή Διεθνής*, τεύχος 7, 1962. Περιλαμβάνεται στη συλλογή *Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, ό.π.

22. Η Γεωπολιτική της Χειμερίας Νάρκης, *Καταστασιακή Διεθνής*, τεύχος 7, 1962. Περιλαμβάνεται στη συλλογή *Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, ό.π.

23. Καρλ Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, τροποποιημένη μετάφραση.

Η επιθετική ευαισθησία

Παύλος Ρούφος

Μετάφραση: Shevek

Ο Τραμπ έχει εκλεγεί πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών εδώ και πάνω από ένα χρόνο αλλά η συζήτηση γύρω από τις αιτίες της νίκης του δεν έχει καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα. Πολλοί προσπάθησαν να εξηγήσουν αυτή την απροσδόκητη εξέλιξη με την επίκληση της παλιάς ιδέας περί της ύπαρξης μιας μερίδας της αμερικανικής κοινωνίας η οποία *παραδοσιακά* τίθεται ενάντια στην «πρόοδο». Η ιδέα ότι η «λευκή εργατική τάξη» είναι υπεύθυνη για την άνοδο του Τραμπ στην εξουσία έδωσε, από τη μια μεριά, την ευκαιρία στους φανατικούς υπέρμαχους της ελεύθερης αγοράς όπως ο J. D. Vance¹ να αποκτή-

σουν δημοσιότητα, μέσα από την προσπάθειά τους να αποκαταστήσουν το χρεωκοπημένο American Dream και, από την άλλη μεριά, λειτούργησε ως δικαίωση του (εξίσου παλιού) αισθήματος περιφρόνησης απέναντι στους φτωχούς από το οποίο διακατέχονται οι φιλελεύθεροι.² Άλλοι σχολιαστές εστίασαν στα

τους, η οποία επιχειρεί ταυτόχρονα να ξαναζωτανέψει το χρεωκοπημένο «αμερικάνικο όνειρο» και να καταφερθεί ενάντια στις παροχές του κοινωνικού καπιταλιστικού κράτους. Το βιβλίο περιέχει και πολλά άλλα μαργαριτάρια όπως π.χ. την παρουσίαση της στρατιωτικής του υπηρεσίας στους πεζοναύτες στο Ιράκ ως εμπειρίας ενηλικίωσης ή την υπεράσπιση των τοκογλυφικών πρακτικών που χρησιμοποιούν τα ενεχυροδανειστήρια απέναντι στους φτωχούς προλετάριους στους οποίους επιβάλλουν επιτόκια μέχρι και 400% για δάνεια λίγων δολαρίων, γράφοντας ότι αποτελούν μια λύση για όσους «θέλουν να βγάλουν το κορίτσι τους για δείπνο» ή χρειάζονται «ένα βιβλίο για το σχολείο» και δεν έχουν πρόσβαση στην κανονική πίστωση. Για μια πιο συνολική και διεισδυτική κριτική βλ. το άρθρο των Florence Dore, J. D. Connor, Dan Sinykin, «Rebel Yale: Reading and Feeling “Hillbilly Elogy”» στην ηλεκτρονική έκδοση του *Los Angeles Review of Books* (<https://lareviewofbooks.org/article/rebel-yale-reading-feeling-hillbilly-elegy/>). Το βιβλίο μεταφράστηκε στα ελληνικά και κυκλοφόρησε τον Μάιο του 2018 από τις εκδόσεις Δώμα με τον τίτλο *Τραγούδι του Χιλμπίλη*.

1. (σ.τ.μ.) Ο J.D. Vance είναι ο συγγραφέας του βιβλίου *Hillbilly Elogy. A memoir of a Family and Culture in Crisis*, το οποίο εκδόθηκε τον Ιούνιο του 2016 στις ΗΠΑ και έγινε αμέσως best seller. Μέσα από την εξιστόρηση της ατομικής του πορείας προς την επιτυχία, παρά το γεγονός ότι γεννήθηκε σε μια φτωχή μονογονεϊκή οικογένεια από μια τοξικομανή μητέρα στο υποβαθμισμένο κοινωνικό περιβάλλον των μεσοδυτικών πολιτειών των ΗΠΑ, ο Vance προβάλλει και προπαγανδίζει «βιωματικά» την κυρίαρχη καπιταλιστική ιδεολογία σύμφωνα με την οποία, η φτώχεια και η εξαθλίωση είναι προϊόν μιας διεφθαρμένης κουλτούρας εξαιτίας της οποίας οι άνθρωποι «*επιλέγουν να μην εργάζονται, όταν θα έπρεπε να ψάχνουν για δουλειά*», «*δεν διαβάζουν ως παιδιά για το σχολείο και δεν βάζουν τα παιδιά τους να διαβάσουν όταν γίνονται γονείς*» κ.ο.κ. αφού ο ίδιος μπόρεσε να ξεπεράσει τις δυσκολίες μέσα από τις διόλου «εξαιρετικές» ατομικές του προσπάθειες. Χρησιμοποιώντας ως φερέφωνο τη φτώχη, πλην τίμια, γιαγιά του που τον μεγάλωσε, ο συγγραφέας παρουσιάζει την κοινωνική πρόνοια ως όχημα προώθησης αυτής της «διαφθοράς». Με άλλα λόγια, το βιβλίο αποτελεί μια ιερεμιάδα που ρίχνει την ευθύνη στους εξαθλιωμένους για την εξαθλίωσή

2. (σ.τ.μ.) Η έννοια του φιλελευθερισμού σημαίνει στις Ηνωμένες Πολιτείες κάτι εντελώς διαφορετικό από ό,τι στην Ευρώπη με αποτέλεσμα να δημιουργείται συχνά σύγχυση. Συγκεκριμένα, πρόκειται για ένα πολιτικό ρεύμα που ανάγεται στη θέσπιση του New Deal από την κυβέρνηση των Δημοκρατικών υπό τον Φραγκλίνο Ρούσβελτ. Οι βασικές αρχές του αμερικανικού φιλελευθερισμού ως ιδεολογίας συνοψίζονται στις τέσσερις

δομικά προβλήματα του εκλογικού συστήματος των ΗΠΑ (όπως το Κολέγιο των Εκλεκτόρων και η σχέση του με τη λαϊκή ψήφο) ενώ άλλοι/ες έθεσαν στο στόχαστρο το ίδιο το Δημοκρατικό Κόμμα, αναγνωρίζοντας σιωπηρά το ενδεχόμενο ότι η αποτυχία του μπορεί να έχει κάποια σχέση με την ίδια του την πολιτική και τις επιλογές του. Είναι σχετικά απροσδόκητο, αλλά η πιο γελοία ερμηνεία απ' όλες όσες δόθηκαν για τη νίκη του Τραμπ, αυτή περί ρώσικου δακτύλου, συνεχίζει ηλιθιώς να είναι δημοφιλής στους φιλελεύθερους κύκλους. Για ένα διάστημα όμως, μια διαφορετική ερμηνεία έθελξε όσους προσπάθησαν να κατανοήσουν τους λόγους της «αδύνατης προεδρίας» του Τραμπ. Σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, η άνοδος του Τραμπ στην εξουσία επιτεύχθηκε με τη σημαντική βοήθεια που του έδωσε το αναδυόμενο πολιτικό ρεύμα που έγινε γνωστό ως alt-Right («εναλλακτική Δεξιά») και την πληθωρική παρουσία του στο διαδίκτυο. Το βιβλίο της Angela Nagle, *Kill All Normies: Online Culture Wars from 4chan and Tumblr to Trump and the Alt-Right* (Zero Books, 2017) ήταν μία από τις πρώτες προσπάθειες να θεωρητικοποιηθεί η εν λόγω ερμηνεία.

Η Nagle διατύπωσε τη θέση ότι υπάρχει άμεση συσχέτιση ανάμεσα στην εκλογική νίκη του σημερινού προέδρου της Αμερικής και την άνοδο αυτής της νέας μορφής δεξιάς πολιτικής, εξετάζοντάς την υπό το πρίσμα του ψηφιακού αποτυπώματός της. Θέτοντας υπό ευθεία αμφισβήτηση τον ενθουσιασμό

ελευθερίες που διατύπωσε ο Ρούσβελτ το 1941: ελευθερία λόγου, θρησκευτική ελευθερία, ελευθερία από την ένδεια, ελευθερία από τον φόβο (δηλαδή από την τυραννική διακυβέρνηση). Πρόκειται, επομένως, για το ιδεολογικό πρόγραμμα της μεταπολεμικής ρύθμισης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων στις ΗΠΑ. Στην Ευρώπη η εν λόγω ιδεολογία αντιστοιχεί περισσότερο στο μεταπολεμικό πρόγραμμα των σοσιαλδημοκρατικών και των εργατικών κομμάτων, ενώ η έννοια του φιλελευθερισμού αναφέρεται κατά βάση στο οικονομικό πεδίο, δηλαδή στην ελευθερία της αγοράς.

που εξέφραζε μεγάλο κομμάτι της Αριστεράς για την επέκταση του κόσμου του διαδικτύου τη δεκαετία του 2010, ο οποίος είχε οδηγήσει πολλούς ουτοπικούς του κυβερνοχώρου στην ανακήρυξη του διαδικτύου ως μιας «νέας μορφής ψηφιακής επανάστασης χωρίς ηγέτες», η Nagle υποστήριξε ότι αυτή η εξέλιξη δεν έχει τίποτε το ιδιαίτερα προοδευτικό. Μέσα από μια περιήγηση η οποία εκτείνεται από τα διαδικτυακά forums 4chan που εγκωμιάζουν τις μαζικές δολοφονίες στα σχολεία των ΗΠΑ μέχρι και τα μισογυνικά τrol που τροφοδότησαν το σκάνδαλο Gamergate, η Nagle σημειώνει στο βιβλίο της ότι η απουσία επίσημων ηγετών, ο φетиχισμός του αυθόρμητου και ο άκριτος ενστερνισμός της παράβασης των ορίων και των κανόνων [transgression] υπέβαλλε σε ύπνωση τους αριστερούς ουτοπικούς του κυβερνοχώρου, σε βαθμό που τους οδήγησε στο να μην αναγνωρίζουν το «φιλοσοφικό, ηθικό ή εννοιολογικό περιεχόμενο» των κύριων δρώντων και των κυρίαρχων ιδεών πίσω από τη βιτρίνα της διαδικτυακής ελευθερίας. «Ανεξάρτητα από το πόσο δικτυωμένο, “παραβατικό”, εξοικειωμένο με τα κοινωνικά μέσα ή μη ιεραρχικό είναι ένα κίνημα», γράφει η Nagle, «αυτό που τελικά έχει σημασία είναι το περιεχόμενο των ιδεών του». Και αυτό το περιεχόμενο προέκυψε, σύμφωνα με τη Nagle, από μια ανάμειξη, αφενός, του σκοτεινού κόσμου των φαρσέρ του διαδικτύου, των τrol που αρέσκονται στη χρήση της εικόνας του Πέπε³ και των γεμάτων μίσος σπασίκλων και, αφετέρου, του κόσμου των προπαγανδιστών της λευκής υπεροχής και των αμφιλεγόμενων διασημοτήτων της alt-Right Δεξιάς.

Μια κεντρική έννοια για να ερμηνευτεί ο εν λόγω σχηματισμός της αντίδρασης είναι, σύμφωνα με τη Nagle, η έννοια της «παράβασης των ορίων», ένας όρος που αναφέρεται στην πρακτική της παράβασης των ορίων που

3. (σ.τ.μ.) Ο Πέπε (Pepe the Frog) είναι ένας πράσινος ανθρωπόμορφος βάτραχος που έγινε το σύμβολο της alt-right Δεξιάς λόγω της ευρείας χρήσης του ως εικόνας σε ρατσιστικά διαδικτυακά μιμείδια στο φόρουμ 4chan και αλλού.

zero
books

ANGELA NAGLE

KILL ALL NORMIES

ONLINE CULTURE WARS FROM
4CHAN AND TUMBLR TO
TRUMP AND THE ALT-RIGHT

θέτουν οι νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς και η υιοθέτηση μιας στάσης εξέγερσης ενάντια στις κατεστημένες ιεραρχίες. Στο βιβλίο *Kill All Normies* (KAN), η Nagle υποστηρίζει ότι η στρατηγική της «παράβασης των ορίων», που είχε εγκωμιαστεί στο παρελθόν ως σχεδόν ταυτόσημη με τα ριζοσπαστικά και τα αριστερά/προοδευτικά κινήματα και ιδέες, επαναφομοιώθηκε επιτυχώς από την alt-Right Δεξιά και λειτούργησε ως στοιχείο ενοποίησης του πρωτύτερα περιθωριοποιημένου χώρου των χάκερ και των τρολ του διαδικτύου και του (εξίσου περιθωριοποιημένου) χώρου της άκρας δεξιάς. Αυτή η υπόθεση έσπρωξε τη Nagle να προχωρήσει σε μια επανεξέταση της ίδιας της έννοιας. Απορρίπτοντας τη θέση ότι οι συμπεριφορές παράβασης των ορίων ήταν στο παρελθόν ωφέλιμες για τα προοδευτικά/αριστερά κινήματα, υποστήριξε ότι η σύνδεση μεταξύ της παράβασης των ορίων και της Αριστεράς ήταν στην πραγματικότητα «*επιφανειακή και ιστορικά τυχαία*». Σύμφωνα με

αυτή τη θέση, η πρόσφατη οικειοποίηση των συμπεριφορών αυτών από την αντιδραστική Δεξιά, απλώς έκανε φανερό αυτό που ήταν λανθάνον. Σε αυτό το πλαίσιο, η Nagle υποστηρίζει ότι η παράβαση των ορίων θα πρέπει να εγκαταλειφθεί ολοκληρωτικά.

Η Nagle ανέπτυξε την επιχειρηματολογία της μέσω της έκθεσης των πολιτισμικών πολέμων του διαδικτύου που ξέσπασαν τα χρόνια πριν την εκλογή του Τραμπ. Χρησιμοποιώντας το δυσεξήγητο ξέσπασμα του σκανδάλου «Gamergate» (ένας ευφημισμός για μια ακραία μισογυνική εκστρατεία στο διαδίκτυο) ως αφετηρία, η συγγραφέας επεσήμανε την ανάδυση ενός υπόγειου ρεύματος που έκανε δυνατή τη σύνδεση των (κυρίως αρσενικών) σπασίκλων των υπολογιστών με τη νέα Δεξιά. Η σύντομη παρουσίαση αυτής της άθλιας ιστορίας από τη Nagle έκανε δυνατό να διακρίνει κανείς ότι πίσω από το σκάνδαλο Gamergate, μια άσχετη σύγκρουση που υποτίθεται αφορούσε τα ηλεκτρονικά παιχνίδια στο διαδίκτυο, βρισκονταν κρυμμένα ένα σύνολο από αισθήματα δυσαρέσκειας και ανησυχίας: η αίσθηση απώλειας των (ανδρικών) προνομίων, η φαινομενική απειλή προς μια υπάρχουσα κοινότητα γύρω από τα παιχνίδια στο διαδίκτυο από «παρείσακτες» γυναίκες, ενδεχομένως ακόμη και ο φόβος ότι η είσοδος των γυναικών στη συγκεκριμένη αγορά εργασίας θα μεταφραζόταν σε μειωμένες ευκαιρίες για τους σπασίκλες που έβλεπαν τους εαυτούς τους ως αξιότερους υποψήφιους. Ωστόσο, μέσα από τον προσδιορισμό των ανησυχιών της, αυτή η διαδικτυακή κοινότητα απομονωμένων ατόμων όρισε επίσης και τους εχθρούς της, που στην περίπτωση του «Gamergate» ήταν αυτοί που υπερασπίστηκαν τις γυναίκες που είχαν υποστεί επίθεση. Με τη συμβολή των μελλοντικών φασιστών φίλων τους, αυτή η κατηγορία του «εχθρού» εννοιολογήθηκε με τέτοιο τόπο ώστε να συμπεριλαμβάνει όλους τους «προοδευτικούς», τους φεμινιστές και τις φεμινίστριες, τους/τις φιλελεύθερους/ες ή (όπως έγιναν γνωστοί) τους «μαχητές για κοινωνική δικαιοσύνη» (MKΔ, social justice

warriors). Έτσι έγινε το πρώτο βήμα για την εύρεση κοινού εδάφους ανάμεσα στους αντικοινωνικούς σπασίκλες και την alt-Right Δεξιά είχε γίνει.

Ένα δυνατό σημείο του βιβλίου *Kill All Normies* αποτελεί η παρατήρηση ότι η alt-Right Δεξιά δεν έχει την ίδια σύνθεση με την παραδοσιακή δεξιά. Σύμφωνα με τη Nagle, το να θεωρεί κανείς αυτόν τον νέο δεξιό σχηματισμό ως μία απλή εξέλιξη του παλιού συντηρητισμού δεν μπορεί να εξηγήσει την παράδοση συμμαχία των πρώιμων ανώνυμων χάκερ με τους μη πολιτικά ορθούς φαρσέρ και τους σκληροπυρηνικούς ρατσιστές ή/και μισογύνηδες. Οι παραδοσιακοί συντηρητικοί που εξακολουθούν, με άνεση, να δικαιολογούν και να συντηρούν κατεστημένα συστήματα δομικών διακρίσεων (όπως ο ρατσισμός και ο αντι-φεμινισμός) απέχουν μακράν από το να είναι φυσικοί σύμμαχοι των τrol του διαδικτύου με το ακραίο χιούμορ, την πορνογραφική αισθητική ή τη χρήση της επιθετικής σάτιρας ως «όπλο της κριτικής», από τα οποία χαρακτηρίζονται. Ορίζοντας ναρκισσιστικά τον «μέσο άνθρωπο» ως κατοπτρικό είδωλο των δικών τους αξιών, οι παραδοσιακοί δεξιοί συνεχίζουν να θεωρούν τον «συντηρητισμό» ως το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της πλειοψηφίας του πληθυσμού, μια σκοπιά που είναι κατηγορηματικά αντίθετη με τη συμπεριφορά της διαδικτυακής alt-Right Δεξιάς και την υπερβαίνουσα κάθε όριο σάτιρα των κυρίαρχων ηθικών αξιών από τους διαδικτυακούς συμμάχους της.

Αντίθετα, η Nagle υποστηρίζει την άποψη ότι οι ιδέες θεωρητικών όπως ο Όσβαλντ Σπένγκλερ ή ο Pat Buchanan⁴ εί-

4. (σ.τ.μ.) Ο Pat Buchanan ήταν σύμβουλος των προέδρων Νίξον, Φόρντ και Ρήγκαν και ανήκει στην τάση του λεγόμενου «παλαιοσυντηρητισμού». Η εν λόγω τάση διαφοροποιείται από τον «νεοσυντηρητισμό», ο οποίος συνδέεται με την υποστήριξη νεοφιλελεύθερων οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών, καθώς είναι νατιβιστικός, υποστηρίζει την επιβολή δασμών στο εμπόριο, περιορισμών στη μετανάστευση και τονίζει τις παραδοσιακές αξίες της θρησκείας, της οικογένειας και του έθνους.

ναι καταλληλότερες για την ερμηνεία της πολιτικής της alt-Right Δεξιάς. Οι ακόλουθοι της συγκεκριμένης θεωρητικής παράδοσης προσπαθούσαν πολλά χρόνια ανεπιτυχώς να δημιουργήσουν τον δικό τους «χώρο» και να προωθήσουν την απομάκρυνση της Δεξιάς (και του Ρεπουμπλικανικού κόμματος) από τον ιστορικό συμβιβασμό της με το κυρίαρχο ρεύμα του φιλελευθερισμού, κυρίως μέσα από την εμμονή τους σε ζητήματα για τα οποία υποτίθεται «δεν επιτρέπεται κανείς να μιλά». Ήδη το 1988, ο παλαιοσυντηρητικός Paul Gottfried⁵ υποστήριζε ότι «οι πολιτικές διαφορές ανάμεσα στην Αριστερά και τη Δεξιά έχουν σε μεγάλο βαθμό πια υποβαθμιστεί σε διαφορές σχετικά με τις καταλληλότερες πολιτικές που πρέπει να ακολουθηθούν για την επίτευξη παρόμοιων ηθικών στόχων». Συνδέοντας το κυρίαρχο φιλελεύθερο ρεύμα και την πολιτική ορθότητα με την (κατά βάση αντισημιτική) θεωρία συνομωσίας γύρω από την ηγεμονία του «πολιτισμικού μαρξισμού», ορισμένες βασικές ιδέες αυτών των ξεχασμένων αλλά όχι εξαφανισμένων παλαιοσυντηρητικών άσκησαν έλξη τόσο στην alt-Right Δεξιά όσο και στα τrol και τους χάκερ του διαδικτύου (που είχαν ήδη διαπαιδαγωγηθεί κατάλληλα). Αντί να απορρίψει αυτές τις ιντερνετικές περσόνες λόγω των πέραν των ορίων θέσεων τους, η alt-Right Δεξιά έθεσε ως κεντρικό στόχο τη διεύρυνση των πολιτικών οριζόντων αυτών των μη πολιτικά ορθών τύπων και, ακολουθώντας το παράδειγμα των παλαιοσυντηρητικών, προσπάθησε να τους ενσταλάξει τη δική της εκδοχή ενός σύγχρονου εθνικισμού/πατριωτισμού και την επανεπιβεβαίωση της «λευκής» ταυτότητας, η οποία είχε υποτίθεται υπονομευτεί. Πρόκειται για έναν στόχο που θέτει ξεκάθαρα ως προτεραιότητα τη δη-

5. (σ.τ.μ.) Ο Paul Gottfried είναι παλαιοσυντηρητικός φιλόσοφος, ο οποίος έχει γράψει πολλά βιβλία και άρθρα για την επιρροή του γερμανικού ιδεαλισμού στην αμερικανική συντηρητική πολιτική θεωρία. Εισήγαγε την έννοια της εναλλακτικής δεξιάς, την οποία διέδωσε περαιτέρω ο Richard Spencer.

μιουργία «εσωτερικών εχθρών» και για αυτό ακριβώς τον λόγο, αποτέλεσε μια προσέγγιση που συμβάδιζε εύκολα με την εκλογική υπόσχεση του Τραμπ να εγκαταλείψει τον παρεμβατισμό σε παγκόσμια κλίμακα και, αντιθέτως, να επικεντρωθεί σε μια εσωτερική «ανάδιάρθρωση».⁶ Ταυτιζόμενη με την ιδέα ότι η «παρακμή της Δύσης» είναι το αποτέλεσμα της κυριαρχίας των αξιών της πολυπολιτισμικότητας, του φιλελευθερισμού, της πολιτικής ορθότητας και της παγκοσμιοποίησης, από τις οποίες εμφορείται ολόκληρο το πολιτικό κατεστημένο, η alt-Right Δεξιά έφερε ξανά στην επιφάνεια το βαθύ ρήγμα που μάστιζε τη συντηρητική Δεξιά των ΗΠΑ από τη δεκαετία του 1960, με την ίδια να τοποθετείται στο επίκεντρο αυτής της διαδικασίας. Για τη Nagle και άλλους σχολιαστές, ο συνδυασμός των παραπάνω σημείων με τη χρήση των διαδικτυακών συμπεριφορών και πρακτικών παράβασης των ορίων εναντίον των «μαχητών για κοινωνική δικαιοσύνη» είχε ως αποτέλεσμα την κινητοποίηση μιας ευρείας υποστήριξης στον Τραμπ, η οποία, σε συνδυασμό με τη σταθερή υποστήριξη που έλαβε από τους ψηφοφόρους του Ρεπουμπλικανικού κόμματος, του έδωσε τη δυνατότητα να κερδίσει την προεδρία.

«There is no such thing as a harmless joke»
[Moldy Peaches⁷]

Σχεδόν αυτόματα τίθεται το ακόλουθο ερώτημα: αν αυτές οι ιδέες και τα πρόσωπα συναντήθηκαν κατά τη διάρκεια των «πολιτισμικών πολέμων του διαδικτύου», ποιοι βρίσκονταν στην απέναντι πλευρά των οδο-

6. Μια διαδικασία που, τόσο στις ΗΠΑ όσο και σε οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου, υπόσχεται την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία μέσω της μεγιστοποίησης της εκμετάλλευσης των εσωτερικών (φυλετικών, έμφυλων ή/και ξενοφοβικών) διαχωρισμών εντός της εργατικής τάξης.

7. (σ.τ.μ.) Στίχοι από το τραγούδι *Who's got the crack* του αμερικανικού συγκροτήματος Moldy Peaches

φραγμάτων; Η απάντηση της Nagle σε αυτό το ερώτημα αποτελεί έναν από τους λόγους που το βιβλίο της *Kill All Normies* έκανε «και τα δύο άκρα του φάσματος των πολιτικών της ταυτότητας να αισθανθούν ότι βάλλονται», όπως σημείωσε η Catherine Liu στο περιοδικό *LA Review of Books*. Γιατί ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα του βιβλίου που το διαχωρίζει από άλλα κείμενα πάνω στο ίδιο ζήτημα είναι η θέση ότι η αυξανόμενη επιρροή της alt-Right δεξιάς και των διαδικτυακών ακολούθων της βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην αντίθεσή του απέναντι στις αντιλήψεις, στην προώθηση και στην κανονικοποίηση της φιλελεύθερης/αριστερής εκδοχής των πολιτικών της ταυτότητας.

Αυτό το επιχειρήμα είναι πιθανόν ο μοναδικός λόγος για τις κακοήθεις αρνητικές αντιδράσεις απέναντι στο βιβλίο από την «προοδευτική αριστερά», όπως επίσης και από τα κομμάτια της (ριζοσπαστικής) αριστεράς που έχουν ενστερνιστεί τις πολιτικές της ταυτότητας. Όσοι δεν είναι εξοικειωμένοι με τις προτιμώμενες μορφές «επικοινωνίας» των υπέρμαχων των πολιτικών της ταυτότητας στο διαδίκτυο μπορεί και να απορήσουν γιατί το βιβλίο αντιμετωπίστηκε με τέτοιο μίσος. Εκ πρώτης όψεως, δεν φαίνεται να υπάρχει κάτι το ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο στη θέση ότι πολλές περσόνες της alt-Right Δεξιάς έκαναν καριέρα μέσα από τη γελοιοποίηση των υπερβολών και του ανορθολογισμού του λόγου των λεγόμενων «μαχητών για κοινωνική δικαιοσύνη». Αλλά για όσους είναι εξοικειωμένοι με την τοξικότητα της διαδικτυακής κουλτούρας, δεν υπάρχει (δυστυχώς) τίποτα το εκπληκτικό όσον αφορά την αντίδραση των υποστηρικτών των πολιτικών της ταυτότητας. Στην πραγματικότητα, το ίδιο το βιβλίο της Nagle περιέχει μια παρουσίαση των πρακτικών των διαδικτυακών υπέρμαχων των πολιτικών της ταυτότητας που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πρόβλεψη, σημείο προς σημείο, των αντιδράσεων που δημιουργήσει.

Αυτό που ίσως μπορεί να προκαλέσει έκπληξη είναι το γεγονός ότι κομμάτια του χώρου της άκρας αριστεράς και της αναρχίας έχουν ασπαστεί πλήρως τα ίδια ακριβώς επιχειρήματα, ενώ ταυτόχρονα ισχυρίζονται ότι αντιμετωπίζουν κριτικά τις πολιτικές της ταυτότητας. Για παράδειγμα, αρκεί κανείς να διαβάσει την πρόσφατη επίθεση στη Nagle από τους διαχειριστές του διαδικτυακού αρχείου libcom (μια ιστοσελίδα που διατείνεται ότι είναι επηρεασμένη, μεταξύ άλλων, από τον Μαρξ, τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, τον CLR James και τους καταστασιακούς): μετά από μια αρχική ανάρτηση που «αποκάλυψε» ορισμένες περιπτώσεις «λογοκλοπής»⁸ και λανθασμένων παραπομπών στο βιβλίο της Nagle, το libcom παρουσίασε λίγο αργότερα μια υποτιθέμενα πιο «τεκμηριωμένη» κριτική. Σε αυτό το άρθρο, οι συγγραφείς του libcom «ενημέρωναν» τους αναγνώστες τους ότι το βιβλίο της Nagle «χλευάζει τους αποδιοπομπαίους τράγους που κατασκευάζει η *alt-Right* Δεξιά», ότι κάνει «αριστερό ξέπλυμα των σεξουαλικών επιθέσεων», ότι η Nagle είναι τρανσφοβική και, ουσιαστικά, απολογήτρια των βιασμών.⁹ Είναι προφανές πως η ανάγνωση του βιβλίου της Nagle έγινε υπό το πρίσμα των πολιτικών της ταυτότητας. Και αν έπαιρνε κανείς στα σοβαρά τη διαστρεβλωτική παρουσίαση του βιβλίου από τους αντιπάλους της Nagle, θα ήταν αναγκασμένος/η να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα από τα χειρότερα βιβλία που έχουν γραφτεί τα προηγούμενα χρόνια (spoiler alert: δεν είναι).

Η αντίδραση του libcom, ωστόσο, είναι, εν τέλει, ενδεικτική ενός ευρύτερου προβλήματος που πάει πολύ πιο πέρα από το βιβλίο της Nagle. Καταδεικνύει ένα συγκεκριμένο είδος «επιχειρηματολογίας», που εί-

8. Η ειρωνεία του να υποστηρίζουν ότι έχουν επηρεαστεί από την Καταστασιακή Διεθνή ενώ την ίδια στιγμή εκτοξεύουν κατηγορίες περί λογοκλοπής θα ήταν απλώς ντροπιαστική αν δεν ήταν θλιβερή.

9. «5 Problems with Kill All Normies», www.libcom.org

ναι αδικαιολόγητα συνηθισμένο τα τελευταία χρόνια, στα πλαίσια του οποίου το πρόσωπο στο οποίο ασκείται κριτική δεν κάνει απλώς λάθος αλλά παρουσιάζεται ως πραγματικό τέρας.¹⁰ Λόγω μιας κατανόησης της πολιτικής και της κοινωνικής δικαιοσύνης που κυριαρχείται από το «να δίδει κανείς μαρτυρία του ανθρώπινου πόνου» (όπως ονομάστηκε από τον Adolph Reed, Jr), οι σημερινοί ακαδημαϊκοί/ακτιβιστές έχουν θέσει την κατάσταση του θύματος και την περιθωριοποίηση ως βασικές συντεταγμένες της σχέσης μας με τον κόσμο – και, πράγμα κρίσιμο, της αντίθεσης μας σε αυτόν. Σε αυτό το πλαίσιο, ο πολιτικός ακτιβισμός δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια τελετουργική οργάνωση και διαχείριση του τραύματος, της ενοχής και του αιτήματος για αναγνώριση, μια κοσμοθεώρηση που ορίζεται κυρίαρχα μέσω της ηθικολογίας. Το να τίθεται η ηθικολογία ως η κατεξοχήν καθοδηγητική αρχή έχει, ωστόσο, κάποιες ιστορικά τεκμηριωμένες συνέπειες: δεν ισχύει απλώς ότι η ηθικολογία είναι ήπια απέναντι στους θεσμούς και σκληρή απέναντι στα άτομα· η ίδια η λογική της την ωθεί στο να βλέπει παντού τέρατα, ενώ όσοι τα αποκαλύπτουν πρέπει αντίστοιχα να είναι ένα κάποιο είδος αγέλων. Όπως κάθε κοινότητα που ορίζεται με ηθικούς όρους, έτσι και το στρατόπεδο των υπέρμαχων των πολιτικών της ταυτότητας επαγρυπνά ως προς την εσωτερική πειθαρχία. Αυτή η προσέγγιση έχει παραγάγει μια ενδιαφέρουσα αντιστροφή: παρόλο που οι

10. Είναι εντελώς ξεκάθαρο ότι η ομάδα του libcom και οι διαδικτυακοί υποστηρικτές της δεν μπορούν καν να συλλάβουν το ενδεχόμενο ότι η Nagle ήταν απλώς τεμπέλα όσον αφορά τις παραπομπές της ή ότι ο εκδοτικός οίκος Zero Books προτίμησε να εκδώσει γρήγορα το βιβλίο αντί να δώσει βάρος στην επιμέλεια. Στην πραγματικότητα, δεν της αναγνωρίζεται καν η δυνατότητα να έχει πολιτικές απόψεις με τις οποίες μπορεί κανείς να διαφωνεί. Όχι. Σύμφωνα με το libcom, η «λογοκλοπή» της Nagle και οι λανθασμένες παραπομπές στο βιβλίο της δείχνουν αδιαμφισβήτητα ότι είναι συμπαθούσα της άκρας δεξιάς, ότι μισεί τα τρανς άτομα και ότι κοροϊδεύει τα θύματα βιασμού.

κατηγορίες για ρατσισμό, μισογυνισμό, κ.λπ. απευθύνονταν παραδοσιακά εναντίον των συντηρητικών εχθρών της Αριστεράς, σήμερα χρησιμοποιούνται κυρίως στο εσωτερικό της.¹¹ Με βασικά όπλα την καταγγελία και την ατίμωση, όσοι συνδέονται με μια τέτοια «πολιτική» εκτοξεύουν αλαζονικά επιθέσεις τύπου ιεράς εξέτασης με ένα προβλέψιμο (και επιθυμητό) αποτέλεσμα: δεν πρόκειται απλώς περί λογοκρισίας (όπως υποστηρίζουν ορισμένοι) αλλά για τον πραγματικό αφορισμό των παραβατών με τους οποίους κανείς δεν πρέπει καν να ασχολείται.

Πώς φτάσαμε σε αυτή την κατάσταση; Η ανθεκτικότητα των πολιτικών της ταυτότητας δεν βασίζεται, σε κάθε περίπτωση, μόνο στη συνθηκολόγηση των άνευρων φιλελεύθερων που θεωρούν την **προσβολή** των περιθωριοποιημένων ομάδων πιο φρικτή, π.χ., από τη διατήρηση των ίδιων των συνθηκών που τους περιθωριοποιούν. Αν μη τι άλλο, η ισχύς και η επιρροή των πολιτικών της ταυτότητας προέρχεται από τη δηλωμένη δέσμευσή τους να δώσουν φωνή σε όσους δεν έχουν φωνή, να υπερασπιστούν τα θύματα των υφιστάμενων συνθηκών της καπιταλιστικής βαρβαρότητας, να καταδικάσουν τις αδικίες αυτού του άθλιου κόσμου. Για να τις τοποθετήσουμε στο σωστό πλαίσιο και για να δοθεί η δυνατότητα για μια πιο εκλεπτυσμένη κριτική των προφανών αδιεξόδων τους, είναι αναγκαίο κανείς να εξετάσει ενδελεχώς την ιστορική τους πορεία.

11. Μια κακόπιστη ανάγνωση αυτού του επιχειρήματος θα το μετέφραζε ως άρνηση της πιθανότητας ύπαρξης διακρίσεων μέσα στην Αριστερά. Αυτό, φυσικά, είναι παράλογο. Το να αρνείται κανείς οποιαδήποτε ασυλία της Αριστεράς απέναντι σε τέτοιες συμπεριφορές δεν είναι, ωστόσο, το ίδιο με το να συναινεί σε μια ανακατεύθυνση της πολιτικής δραστηριότητας προς την κατεύθυνση της ηθικής κάθαρσης.

Σε μια άλλη εποχή

Παρόλο που δίνεται η εντύπωση ότι οι πολιτικές της ταυτότητας έφτασαν στον κόσμο του διαδικτύου προερχόμενες από τους ακαδημαϊκούς κύκλους (και, ειδικά στις ΗΠΑ, από ένα είδος ακτιβισμού που ενδημεί σε αυτούς), τα πράγματα δεν ήταν πάντοτε έτσι. Στην πραγματικότητα, η ορολογία και η μεθοδολογία των πολιτικών που σήμερα ονομάζονται πολιτικές της ταυτότητας προέρχεται από τα πολιτικά κινήματα που ξεπήδησαν στις ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τη δεκαετία του 1970. Και παρότι πολύς κόσμος μπορεί να έχει υπόψη του το γενικό ιδεολογικό πλαίσιο αυτών των κινήματων (αντικουλτούρα αναμεμιγμένη με τριτοκοσμικό αντι-ιμπεριαλισμό), μια πιο εκλεπτυσμένη ανάλυση του ριζοσπαστισμού εκείνης της περιόδου ίσως να βοηθήσει.

Όπως έδειξαν η Barbara και ο John Ehrenreich στο επιδραστικό κείμενο τους που δημοσιεύτηκε το 1977 στο περιοδικό *Radical America*¹², η συντριπτικά μεγάλη πλειοψηφία των μελών της Νέας Αριστεράς τη δεκαετία του 1960 και του 1970 στις ΗΠΑ προερχόταν από την «τάξη των στελεχών και των επαγγελματιών», μια κοινωνική κατηγορία που ισορροπούσε με δυσκολία ανάμεσα στην τάξη των καπιταλιστών (με την οποία βρισκόταν σε ανταγωνισμό λόγω της αντίληψής της ότι η τελευταία χαρακτηρίζεται από εγγενή ανορθολογισμό, απληστία και έλλειψη κοινωνικής ευθύνης) και την εργατική τάξη (με την οποία βρισκόταν δομικά σε ανταγωνισμό λόγω του ρόλου της εντός της άμεσης ή έμμεσης διαχείρισης της εργασιακής δύναμης). Φιλοδοξώντας να στελεχώσει μια σειρά από θέσεις εργασίας (στην πολεοδομία, τη δημοσιογραφία, την εκπαίδευση, την κοινωνική πρόνοια, τις ΜΚΟ κ.λπ.), η τάξη των στελεχών και των επαγγελματιών ανέπτυξε τον ριζοσπαστισμό της με έναν διττό τρόπο: από

12. Barbara και John Ehrenreich, *The New Left: A Case Study in Professional-Managerial Class Radicalism*, *Radical America*, 1977.

τη μια μεριά, αρνήθηκε τον κυρίαρχο κοινωνικό, πολιτισμικό και ηθικό συντηρητισμό της αμερικανικής κοινωνίας, αλλά από την άλλη εντάχθηκε μέσα στην παράδοση του αμερικανικού φιλελευθερισμού και προοδευτισμού, ο οποίος ιστορικά υπήρξε συνδεδεμένος, μέχρι έναν βαθμό, με ένα αίσθημα περιφρόνησης για την εργατική τάξη. Όπως σημείωναν οι Barbara και John Ehrenreich:

Η ταξική συνείδηση της τάξης των στελεχών και των επαγγελματιών, και η αμφίσημη ανάμειξη του ελιτισμού με την αντικαπιταλιστική μαχητικότητα που την χαρακτηρίζει, συνέχισε να αποτελεί μείζον ζήτημα για το «κίνημα» [the “movement”] καθ’ όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Εκφράστηκε στη «Νέα Αριστερά», στο αντιπολεμικό κίνημα, στο οικολογικό κίνημα, στο κίνημα της γυναίκειας απελευθέρωσης – όλα εκ των οποίων αμφισβητούσαν το «σύστημα» αλλά διακρίνονταν συχνά από μια ηθικολογική περιφρόνηση για την εργατική τάξη (σ. 10)

Φυσικά, αυτή η περιφρόνηση δεν θεωρητικοποιείτο με αυτούς τους όρους. Αντίθετα, υπό την επιρροή θεωρητικών όπως ο Χέρμπερτ Μαρκούζε, το επιχείρημα ήταν ότι η έλευση του καταναλωτικού καπιταλισμού είχε ουσιαστικά εξουδετερώσει το προλεταριάτο ως υποκείμενο ιστορικής αντίθεσης στο κεφάλαιο, με παρεπόμενη συνέπεια ότι το εν λόγω «ιστορικό κενό που άφησε πίσω του το εργατικό κίνημα θα έπρεπε να καλυφθεί από τους φοιτητές και τους ιδεολογικούς τους μέντορες»¹³. Το ξέσπασμα σφοδρών ταξικών συγκρούσεων σε παγκόσμιο επίπεδο την ίδια περίοδο έθεσε, μέχρι ενός βαθμού, σε αμφισβήτηση αυτές τις θεωρίες και τη μαρκουζική παρουσίαση του προλεταριάτου ως πειθήνιου, αλλά δεδομένου ότι η συγκεκριμένη απο-

στροφή απέναντι στους εργάτες ήταν (όπως έδειξε εναργώς ο Κρίστοφερ Λας¹⁴) βασισμένη σε μια ριζωμένη ιστορική παράδοση του αμερικανικού φιλελευθερισμού, η επιρροή της παρέμεινε ισχυρή (καίτοι με έναν υπόγειο τρόπο), γεγονός που της επέτρεψε εν τέλει να επανακάμψει λίγα χρόνια αργότερα με τη σημαντική αρωγή του ακαδημαϊκού κόσμου.

Σε κάθε περίπτωση, η οικονομική ανάπτυξη της περιόδου που προηγήθηκε είχε ενεργοποιήσει μια διαδικασία επέκτασης και γραφειοκρατικοποίησης των επαγγελματιών που διεύρυναν την τάξη των επαγγελματιών και των στελεχών (μια διαδικασία που εκείνη την εποχή είχε λανθασμένα θεωρηθεί ως «προλεταριοποίηση»), παρέχοντας την υλική βάση για τα κύρια στοιχεία της συνείδησης και των επιδιώξεών της. Ωστόσο, η ταυτόχρονη ανάδυση του μαύρου απελευθερωτικού κινήματος, που ήταν προλεταριακό ως προς την κοινωνική σύνθεσή του και αριστερό εθνικιστικό ως προς την πολιτική του ιδεολογία προκάλεσε μια ρήξη. Η άμεση επαφή με τις επιδιώξεις του μαύρου κινήματος διέλυσε την αυτοπεποίθηση πολλών φοιτητών και επαγγελματιών ακτιβιστών, ωθώντας τους να αναθεωρήσουν «ολόκληρη την εμπειρία της ζωής τους, η οποία ωχριά μπροστά σε αυτή τη μαχητικότητα που έρχεται από “τον δρόμο”», μια διαδικασία που προώθησε μια κακοχωνεμένη επανεισαγωγή εννοιών όπως το «προνόμιο». Σύμφωνα με τους Ehrenreich, το προφανές αποτέλεσμα ήταν το ότι «κατά τις επαφές της λευκής φοιτητικής αριστεράς με τις μη-φοιτητικές ομάδες των μαύρων επικρατούσε από την πλευρά των τελευταίων υπεροψία ενώ οι πρώτοι χαρακτηρίζονταν σχεδόν από δουλοπρέπεια» (σ. 12).

Αντιμέτωπο με αυτή την κατάσταση, ένα μικρότερο κομμάτι του κινήματος αντέδρασε μέσω της όξυνσης της συγκρουσιακότητάς του, πράγμα που οδήγησε αναπόφευ-

13. Ellen Meiksins Wood, *The Retreat from Class: A New ‘True’ Socialism*, Verso 1986, σ. 15

14. Christopher Lasch, *The True and Only Heaven: Progress and its Critics*, W.W. Norton & Company, 1991

κτα σε αδιέξοδο: η κριτική του πανεπιστημίου μετατράπηκε σε κριτική των ίδιων των φοιτητών και η επιθυμία να μη γίνουν συνένοχοι με το «σύστημα» είχε ως αποτέλεσμα το έναυσμα μιας σύντομης περιόδου αυτοκαταστροφικού εξτρεμισμού (με πιο αξιοσημείωτο παράδειγμα τους Weather Underground), ένα είδος πολιτικής δράσης που ήταν στερεωμένο γερά πάνω στην ενοχή και το αυτομαστίγωμα. Ωστόσο, εκτός από αυτή τη βραχυπρόθεσμη εξέγερση, το μεγαλύτερο κομμάτι όσων είχαν επηρεαστεί από το κίνημα επέλεξε την οδό του «εκδημοκρατισμού» των «προνομίων» του, δηλ. το να χρησιμοποιήσουν τις ικανότητες και την εκπαίδευσή τους για να προωθήσουν «τη ριζοσπαστική υπόθεση». Οι συνέπειες ήταν, σύμφωνα με τους Ehrenreich, εντυπωσιακές:

Οι ριζοσπάστες γιατροί δεν ήθελαν μόνο να απελευθερώσουν το επάγγελμά τους από το «ιατρικό-βιομηχανικό» σύμπλεγμα, αλλά και να απομυστικοποιήσουν την ιατρική. Οι ριζοσπάστες δικηγόροι θα άνοιγαν τα νομικά βιβλία και θα έθεταν τις στοιχειώδεις νομικές γνώσεις στη διάθεση του λαού. Οι ριζοσπάστες ψυχίατροι θα ξεκινούσαν την επίθεση στην ψυχιατρική μυθολογία και θα έδειχναν ότι κάθε ευαίσθητο μέλος της κοινότητας θα μπορούσε εύκολα να τους αντικαταστήσει. Οι ριζοσπάστες δάσκαλοι θα αποκάλυπταν την καπιταλιστική λειτουργία της εκπαίδευσης. Και ούτω καθεξής. Οι φραγμοί των πιστοποιητικών και των πτυχίων θα έπεφταν. Η εξουσία των ειδικών θα καταργείτο – από τους νεαρούς ειδικούς (σ. 18).

Γρήγορα φάνηκαν τα πρακτικά όρια αυτής της νέας συγκρότησης του ακτιβισμού. Όχι μόνο δεν ήταν πρόθυμοι οι επίδοξοι επαγγελματίες που προέρχονταν από τη μαύρη κοινότητα να αποδεχτούν την «απομυστικοποίηση» των επαγγελματιών στα οποία αποκτού-

σαν (για πρώτη φορά) πρόσβαση, αλλά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1970 με την ύφεση και την αύξηση της ανεργίας που ακολούθησαν υπονόμισαν τις διάφορες επιτροπές, οργανώσεις και ομάδες αυτοβοήθειας που είχαν δημιουργήσει οι ακτιβιστές. Η σταδιακή εμπορευματοποίηση και *επιχειρηματοποίηση* των επαγγελματιών που είχαν μέχρι τότε μείνει έξω από τα άμεσα ενδιαφέροντα των κερδοσκοπικών οργανισμών (όπως η ανώτερη εκπαίδευση, η ιατρική και η κοινωνική πρόνοια) μετασχημάτισε ριζικά την ίδια την υλική βάση πάνω στην οποία είχαν βασίσει οι πρώην ριζοσπάστες την «πορεία μέσα στους θεσμούς» την οποία σχεδίαζαν, οξύνοντας την πίεση του ανταγωνισμού ανάμεσα σε όσους ήταν εξαναγκασμένοι να πωλούν την εργασιακή τους δύναμη.

Η νεοφιλελεύθερη/μονεταριστική απάντηση στους αγώνες και την κρίση της δεκαετίας του 70 προέκρινε, άλλωστε, την βίαιη ύφεση ως μηχανισμό πειθάρχησης. Οι περικοπές στις κυβερνητικές δαπάνες μείωσε άμεσα τις δυνατότητες ενός μεγάλου κομματιού της τάξης των στελεχών και των επαγγελματιών (κοινωνική πρόνοια, εκπαίδευση, επαγγέλματα φροντίδας) ενώ άλλα επαγγέλματα τα οποία απολάμβαναν κάποια αυτονομία μέσω της αυτοαπασχόλησης (π.χ. οι γιατροί και οι δικηγόροι), εντός των οποίων είχαν δημιουργηθεί αντίστοιχες «ριζοσπαστικές ομάδες», μετασχηματίστηκαν ολοένα και περισσότερο από ελεύθερα επαγγέλματα σε μισθωτές θέσεις εργασίας μέσα σε επιχειρήσεις. Η **πραγματική** προλεταριοποίηση της τάξης των στελεχών και των επαγγελματιών οδήγησε, εν τέλει, πολλούς να αναζητήσουν καταφύγιο στον ακαδημαϊκό χώρο, όπου αυτές οι διαδικασίες ήταν, τουλάχιστον στην αρχή, λιγότερο ραγδαίες. Καθώς αυτή η εξέλιξη συνέπεσε με τις σημαντικές προσπάθειες (που χρηματοδοτούνταν αδρά από ισχυρούς οργανισμούς όπως το Ίδρυμα Φόρντ) κανονικοποίησης των προηγούμενων ριζοσπαστικών επιδιώξεων μέσω της θεσμοποίησής τους, ώστε αυτές να προσανατολιστούν προς

μια άλλη κατεύθυνση μέσα από την εξάρτησή τους από τη συνέχιση της χρηματοδότησης, πολύς κόσμος από τα ριζοσπαστικά κομμάτια της τάξης των επαγγελματιών και των στελεχών αφομοιώθηκε μέσα στο «κυρίαρχο ρεύμα» και εξουδετερώθηκε μέσω της «πειθαρχικής διαφοροποίησης και των επιλογών καριέρας».¹⁵

Διαχωρισμένο από τις συλλογικές προσδοκίες που κατά κάποιο τρόπο είχαν ενισχύσει τα προηγούμενα κοινωνικά κινήματα, το ακαδημαϊκό περιβάλλον αποδείχτηκε ιδανικό πεδίο για την άνθιση των ζητημάτων ταυτότητας τα οποία έθεσαν στο επίκεντρο την περιθωριοποίηση (αντί για την εργατική τάξη) και το ρόλο του ατόμου ως υποκειμένου. Αλλά οι ακαδημαϊκοί δεν ήταν οι μόνοι υπεύθυνοι για την παραγωγή των πολιτικών που σήμερα ονομάζονται πολιτικές της ταυτότητας. Οι συνθήκες μετάβασης που χαρακτήριζαν τα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχαν ήδη επηρεάσει τους πολιτικούς σχηματισμούς που, μέσα σε αυτό το πλαίσιο αποσταθεροποίησης, αναζητούσαν τρόπους να συνδέσουν την εμπειρία των παλιότερων κινήματων με τα νέα ζητήματα που τίθεντο. Σε αυτό το πλαίσιο, μια μικρή ομάδα μαύρων λεσβιών ριζοσπαστριών (η Combahee River Collective) έγραψε ένα μανιφέστο που αθέλητα θα έπαιζε κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη των πολιτικών της ταυτότητας.

Ο πρωτεύοντας ρόλος της ταυτότητας

Απορρίπτοντας της κυρίαρχη άποψη ότι μια νικηφόρα σοσιαλιστική επανάσταση θα οδηγήσει αυτόματα στην κατάργηση δομικών μορφών αδικίας όπως ο ρατσισμός ή ο σεξισμός, η ομάδα Combahee River Collective επιχείρησε να θεωρητικοποιήσει τις μεθόδους μέσω των οποίων θα μπορούσε να ξεπεραστεί

15. Το τελευταίο άρθρο της Susan Watkins στο περιοδικό *New Left Review* περιέχει μια εξαιρετική παρουσίαση αυτών ακριβώς των διαδικασιών. Βλ. «Which Feminisms?», *NLR* February 2018, ειδικά τις σελίδες 24-29.

το σύνθετο σύστημα διακρίσεων έξω από το πλαίσιο ενός χοντροκομμένου ταξικού αναγωγισμού (ο οποίος θα μπορούσε να περιγραφεί και ως χυδαίος μαρξισμός). Το κείμενο που προέκυψε παρείχε, κατά ειρωνικό ιστορικό τρόπο, όπλα για την άσκηση κριτικής και στις δύο πλευρές της διαμάχης: ενώ από τη μια μεριά οι υποστηρικτές των πολιτικών της ταυτότητας εστίασαν στην έμφαση που έδινε το κείμενο της ομάδας στα τυφλά σημεία της πολιτικής του ταξικού αναγωγισμού, από την άλλη μεριά, κόσμος που ασκεί κριτική στις πολιτικές της ταυτότητας προσπάθησε να διασώσει το κείμενο επισημαίνοντας ότι αυτό περιλάμβανε εξίσου και μια ταξική οπτική.¹⁶ Ωστόσο, ήταν μια συγκεκριμένη θέση του κειμένου που το έκανε (επίσης αθέλητα) να διατηρήσει την ιστορική του αξία, μια θέση που δεν είχε να κάνει ούτε με την αναγνώριση της ταυτόχρονης ύπαρξης μιας σειράς διακρίσεων (οι υποστηρικτές των σημερινών πολιτικών της ταυτότητας κάνουν λάθος να διακρίνουν κάποια πρωτοτυπία σε αυτό το σημείο¹⁷) ούτε με την υιοθέτηση μιας ευρύτερης σοσιαλιστικής ατζέντας. Στο εν λόγω απόσπασμα η Combahee River Collective υποστήριζε ότι: «η πιο ουσιαστική και ενδεχομένως η πιο ριζοσπαστική πολιτική προκύπτει άμεσα από την ίδια μας την ταυτότητα, και όχι

16. (σ.τ.μ.) Το κείμενο της Stella Polaris, *Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού* που δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος του *Διαλυτικού* ασκεί κριτική σε αυτή τη θέση δείχνοντας γιατί το μανιφέστο της Combahee River Collective δεν αποτελεί μια κριτική της ολότητας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, αφού δεν επιχειρεί να δείξει τη σύνδεση που υπάρχει στο ζήτημα της τάξης με το ζήτημα της φυλής και του φύλου αλλά εντάσσεται στην παράδοση της τριτοκοσμικής, αντι-ιμπεριαλιστικής αριστεράς που αντιμετωπίζει τον καπιταλισμό, τον ιμπεριαλισμό και την πατριαρχία ως διακριτά συστήματα εξουσίας και καταπίεσης.

17. Για παράδειγμα, το μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος των ΗΠΑ Claudia Jones έγραφε το 1949 τα εξής: «Οι νέγρες γυναίκες –ως εργατρίες, ως νέγρες και ως γυναίκες– είναι το πιο καταπιεσμένο στρώμα ολόκληρου του πληθυσμού».

από το να προσπαθούμε να τερματιστεί η καταπίεση κάποιου άλλου».

Εδώ, βρίσκεται κατά κάποιο τρόπο κρυμμένη πίσω από τη δικαιολογημένη απόρριψη της αυτοθυσίας, η ιαχή πολέμου των σύγχρονων πολιτικών της ταυτότητας: ότι η ταυτότητα ενός ανθρώπου είναι η πηγή του ριζοσπαστισμού του ή/και της πολιτικής οπτικής του. Είναι αρκετά σαφές, και ιστορικά ακριβές, ότι για την Combahee River Collective η έννοια της «ταυτότητας» δεν περιοριζόταν σε ζητήματα φυλής, φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού αλλά περιελάμβανε και την «εργατική», τη «σοσιαλιστική» και την «επαναστατική» ταυτότητα. Αλλά η ίδια η χρήση του όρου «ταυτότητα» ήταν σε αυτή την περίπτωση δηλωτική, αφού υποδήλωνε έναν διαχωρισμό από το παραδοσιακό εργατικό κίνημα (για το οποίο η εργατική τάξη δεν σχετιζόταν, με οποιονδήποτε προφανή τρόπο, με κάποια «ταυτότητα», με τη σημερινή χρήση της έννοιας) και μια ευθυγράμμιση με τη σύγχρονη αναδιαμόρφωση της έννοιας της «ταυτότητας», η οποία, όπως καλά δείχνει η Marie Moran στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού *Historical Materialism*, έχει φέρει στο προσκήνιο «τον ουσιακρατικό τρόπο κατανόησης που προωθείται [από την έννοια της ταυτότητας]».

Μια αντίστοιχη διαδρομή μπορεί να διαπιστωθεί για πολλές ακόμη από τις έννοιες που έχουν γίνει δημοφιλείς με την έλευση των πολιτικών της ταυτότητας. Για παράδειγμα, η έννοια του «λευκού προνομίου» εισήχθη στην πραγματικότητα από τους αριστεριστές Noel Ignatiev και T.W. Allen σε μια προσπάθεια υπέρβασης των φυλετικών διαχωρισμών και προώθησης της ενότητας της εργατικής τάξης και όχι, όπως είναι κατανοητό σήμερα, ως ένα παγιωμένο χαρακτηριστικό που μπορεί μόνο να ομολογηθεί με ντροπή και ίσως, μέσω μιας αυστηρής διαδικασίας ηθικού αυτομαστιγώματος, να επιτρέψει στους φορείς του να μετασηματιστούν σε «συμμάχους» των μη-προνομιούχων. Δεν ήταν, κατά τη σύλληψή της, μια έννοια που κήρυττε την

αδυνατότητα των κοινών συμφερόντων (και επομένως την αδυνατότητα κοινών αγώνων). Παρομοίως, η έννοια των «ασφαλών χώρων» αναπτύχθηκε ταυτόχρονα από ριζοσπάστες ψυχολόγους που ήθελαν να αντιμετωπίσουν τις μετατραυματικές διαταραχές των βετεράνων του Βιετνάμ και από gay και λεσβίες ακτιβίστριες που ήθελαν να δημιουργήσουν χώρους χωρίς διώξεις και διακρίσεις. Αλλά μέσα στις νέες υλικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν από την υποχώρηση των ριζοσπαστικών κοινωνικών κινήματων, τη διάλυση των προλεταριακών κοινοτήτων και την ενίσχυση του (νεοφιλελεύθερου) ατομικισμού, το νόημα αυτών των εννοιών άλλαξε, με αποτέλεσμα τελικά τον διαχωρισμό του περιεχομένου τους από τις ταξικές και τις ριζοσπαστικές συλλογικές επιδιώξεις.

Τίθεται, ωστόσο, ένα ζήτημα. Αντίθετα από πολλές κριτικές των πολιτικών της ταυτότητας, που τις αντιμετωπίζουν ως ένα είδος ψευδούς συνείδησης η οποία, υπονομεύοντας τους καθολικούς/ταξικούς στόχους, δουλεύει ουσιαστικά υπέρ του κεφαλαίου, στην πραγματικότητα, η εμφάνισή τους μαρτυρά το γεγονός ότι οι παραδοσιακές καθολικές/ταξικές επιδιώξεις είχαν ένα σοβαρό τυφλό σημείο σε σχέση με τις διακρίσεις που ήταν δομημένες γύρω από ψευδο-βιολογικές «διαφορές» (π.χ. ενάντια στις γυναίκες ή στον μη-λευκό πληθυσμό). Επιπλέον, η ταξική αναγωγιστική θέση που μετέθετε την επίλυση όλων των αδικιών και των κοινωνικών προβλημάτων για τη στιγμή που η ταξική πάλη θα επέβαλλε επιτυχώς τις απαιτήσεις της στο κεφάλαιο, είχε δραστικά υπονομευθεί από το γεγονός ότι οι αναδιανεμητικές πολιτικές της Κεϋνσιανής εποχής σε μεγάλο βαθμό απέκλειαν αυτές ακριβώς τις ομάδες.

Για αυτόν τον λόγο, όταν η στρατηγική της επίτευξης της ισότητας μέσω της εξίσωσης (η άρνηση, δηλαδή, της ύπαρξης «διαφορών» εντός ενός καθολικού, δημοκρατικού προγράμματος με δικαιώματα για όλους) ήλθε αντιμέτωπη με την αντίφαση ότι μονάχα συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες προ-

σπορίζονταν τα οφέλη της οικονομικής ανάπτυξης, οι ίδιοι αυτοί οι αγώνες υπέστησαν μια αναδιάταξη. (Ειδικά στις ΗΠΑ, το σημείο καμπής ήταν το πέρασμα από το κίνημα για «πολιτικά δικαιώματα» στα διάφορα κινήματα «απελευθέρωσης»). Απορρίπτοντας το πολιτικό πρόγραμμα της εξίσωσης διαφορετικών ομάδων εντός ενός συνόλου αδιαφοροποίητης ισότητας, οι πολιτικές της ταυτότητας προώθησαν την ιδέα ότι οι περιθωριοποιημένες ομάδες μπορούσαν (και θα το έκαναν) να επιτύχουν καθεστώς ισότητας όχι *παρά* τις διαφορές τους αλλά *εξαιτίας* αυτών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η «ταυτότητα» αποδείχτηκε ότι είναι το ιδανικό μέσο έκφρασης αυτών των διεκδικήσεων. Όπως σημειώνει η Moran, ο συγκεκριμένος όρος δεν αρνείται απλώς τη «νατουραλιστική»/βιολογική βάση των διακρίσεων αλλά επίσης ενσωματώνει την έννοια της «ατομικής αυτονομίας», και με αυτόν τον τρόπο εξισορροπεί την ένταση που δημιουργείται παραδοσιακά ανάμεσα στις καθολικές/συλλογικές επιδιώξεις και τον ατομικισμό.¹⁸ Με άλλα λόγια, η έννοια της ταυτότητας επέτρεψε μια νέα θεωρητικοποίηση της περιθωριοποίησης των κοινωνικών ομάδων, η οποία απείχε από την αρνητική, επιβαλλόμενη από το κεφάλαιο, μορφή της προς την κατεύθυνση ενός θετικά προσδιορισμένου υπερθεματισμού της ένταξης σε μια ομάδα που βασιζέται στην υπερηφάνεια και την αξιοπρέπεια.

Η άρνηση της ταυτότητας

Ωστόσο, η σύνδεση ανάμεσα στις σημερινές πολιτικές της ταυτότητας και το ιστορικό τους παρελθόν δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Πώς έγινε δυνατό να μετασχηματιστεί η απλή αναγνώριση των συνεχιζόμενων διακρίσεων και της περιθωριοποίησης συγκεκριμένων ομάδων στις σημερινές ηθικές σταυροφορίες και τον παροξυσμό του ανορθολογισμού; Εί-

ναι ενδιαφέρουσα έκφραση της διαλεκτικής, το γεγονός ότι η έννοια της ταυτότητας (που αντιστοιχεί σε ένα ουσιοκρατικό χαρακτηριστικό πολιτισμικής ή ψυχολογικής σημασίας) δέχτηκε επίθεση με το που διατυπώθηκε, μια επίθεση που έγινε γνωστή ως «κρίση ταυτότητας». Και ήταν η ίδια η διαδικασία της υπεράσπισης της ταυτότητας από διάφορες απειλές που αναδιατύπωσε και στη συνέχεια αναπαρήγαγε το νόημα της έννοιας, ώστε να αποκτήσει εν τέλει τα χαρακτηριστικά που μπορούν σήμερα να της αποδοθούν άμεσα.

Σε θεωρητικό/ακαδημαϊκό επίπεδο, οι πολιτικές της ταυτότητας δέχτηκαν επίθεση για τη ροπή τους προς την «ουσιοκρατία» από την μπάντα του «κοινωνικού κονστρουκτιβισμού» καθώς επίσης και από τη διαθεματική θεωρία. Ωστόσο, όπως σημειώνει σωστά η Moran, καμία από αυτές τις δύο θεωρήσεις δεν λειτουργούν έξω από το πλαίσιο της ταυτότητας. Για τους υποστηρικτές του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, το ζήτημα δεν ήταν ποτέ η αμφισβήτηση της ίδιας της έννοιας της ταυτότητας αλλά αντίθετα η σωστή θεωρητικοποίηση της παραγωγής της. Ορισμένη βάσει μιας παρόμοιας λογικής, η θεωρία της διαθεματικότητας δείχνει το ίδιο ανίκανη να προχωρήσει πέρα από μια αδύναμη «κριτική» της ταυτότητας, δεδομένου ότι ο δηλωμένος σκοπός της είναι η αντιμετώπιση της έλλειψης νομικής αναγνώρισης των διακρίσεων στα πλαίσια της διασταύρωσης διαφορετικών ταυτοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν περνάει απαρατήρητο ότι το θεμελιώδες κείμενο της Kimberlé Crenshaw για τη διαθεματικότητα δεν έχει καμία αναφορά στο ζήτημα της τάξης. Απλούστατα, δεν ταιριάζει στο πλαίσιο που διατύπωσε η Crenshaw, για τον προφανή λόγο ότι η τάξη δεν είναι ένα σύστημα διακρίσεων (που θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν νομικά) αλλά η πεμπτουσία του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Επιπλέον, στον διαθεματικό κόσμο της Crenshaw, οι διακρίσεις δεν παράγονται καν κοινωνικά: απλώς υπάρχουν ως παγιωμένες πραγματικότητες, ενώ το έργο της κρι-

18. Marie Moran, *Identity and Capitalism*, Sage Publications, 2015

τικής θεωρίας είναι η αποκάλυψη της ύπαρξής τους και η εξουδετέρωσή τους μέσω μιας νομικής διαδικασίας.¹⁹

Από τη σκοπιά των αντικειμενικών εξελίξεων, η έλευση του παγκοσμιοποιημένου κεφαλαίου και του επακόλουθου βαθέματος της κοινωνικής ανισότητας επιτάχυνε και όξυνε τον (δομικά ενσωματωμένο) ανταγωνισμό ανάμεσα στους εργαζόμενους, ενώ την ίδια στιγμή διετείνεται ότι διέλυε συγκεκριμένους συλλογικούς σχηματισμούς που δεν αντιστοιχούσαν πια στις ισοπεδωτικές τάσεις του κεφαλαίου. Σε ένα περιβάλλον μειωμένων πόρων, θέσεων εργασιών και ευκαιριών, η ανάγκη για την απόκτηση πλεονεκτήματος απέναντι σε όσους αγωνίζονται να αποκτήσουν πρόσβαση στους ίδιους πόρους αυξήθηκε σε μεγάλο βαθμό. Αλλά αυτός ο οξυμμένος ανταγωνισμός δεν συνέβη μέσα σε ιστορικό κενό. Αντίθετα, διαμορφώθηκε από τις υφιστάμενες κοινωνικές σχέσεις και τις αντιλήψεις για την κατανόησή τους που τους αντιστοιχούν. Για αυτόν τον λόγο, σε μια εποχή που η «ταυτότητα» έχει γίνει το κέντρο της κατανόησης της κοινωνικής ζωής και η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση φιλοδοξεί να εξαλείψει αυτήν την κατανόηση, η αντίσταση στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση εμφανίστηκε ως μορφή της επικύρωσης αυτών των ταυτοτικών ομάδων. Αυτή η προσέγγιση όμως δεν έλαβε υπόψη της ότι η τοποθέτηση της ταυτότητας σε ένα τέτοιο βάθρο θα οδηγούσε, όταν αυτές οι αντιστάσεις στην παγκοσμιοποίηση υποχωρούσαν κάτω από την πίεση της συγκεντρωμένης δύναμης της καπιταλιστικής συσσώρευσης και των θηριωδών δυνάμεων καταστολής της, σε ένα τελικό

19. Αυτή η προσέγγιση μοιάζει με το διοικητικό ενδιαφέρον για την ενσωμάτωση των κοινωνικών ανταγωνισμών μέσα στους θεσμούς, μέσω της διευθέτησής τους έξω από το πεδίο των κοινωνικών αγώνων και μέσα στο πεδίο των νομικών διαδικασιών. Άλλωστε, ο Ρόμπερτ Κένεντι ήταν αυτός που έκανε την απεγνωσμένη έκκληση να μεταφερθούν οι κοινωνικές συγκρούσεις «μέσα στις αίθουσες των δικαστηρίων και μακριά από τους δρόμους».

αποτέλεσμα, δηλ. τον οξυμμένο ανταγωνισμό ανάμεσα σε αυτούς που υφίστανται την αναδιάρθρωση, το οποίο θα εκφραζόταν μέσω των ίδιων εννοιών ταυτότητας.

Προσέξτε όταν κάνετε προσλήψεις

Η αδυναμία να εμποδιστεί αποτελεσματικά η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση και η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση που την ακολούθησε έκανε ιδιαίτερα ελκυστική την καταφυγή στην ηθικολογία. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η ηθικολογία είναι ακατάλληλη μεθοδολογικά για την εξάλειψη του ατομικισμού τον οποίο προωθούν οι πολιτικές της ταυτότητας, ο αυξημένος ανταγωνισμός που προέκυψε λόγω των αυξανόμενων ανισοτήτων μπορούσε τώρα να μυστικοποιηθεί και να παρουσιαστεί ως «δικαιολογημένος» αγώνας ενάντια στις αντικοινωνικές συμπεριφορές.²⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, οι «ολυμπιακοί αγώνες της καταπίεσης» στους οποίους συχνά ασκείται κριτική και οι οποίοι χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες αντιπαραθέσεις γύρω από τις πολιτικές της ταυτότητας δεν αποτελούν απλώς ένα θεωρητικό σφάλμα αλλά αντιστοιχούν

20. Ένα στοιχείο των πολιτικών της ταυτότητας που συχνά μένει απαρατήρητο είναι ο τρόπος με τον οποίο οικειοποιείται τεχνικές που προέρχονται κατευθείαν από το επιχειρηματικό μάντζι-μεντ, μέσω της δημιουργίας και του προσδιορισμού εξειδικευμένων αγορών [niche markets], την οικοδόμηση μονοπωλίων (συμβολικών ή μη), τη διεκδίκηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα ξεκάθαρο στην ακαδημαϊκή αγορά εργασίας. Παρά το γεγονός ότι, ως αγορά εργασίας, οι μεγαλύτερες απειλές που αντιμετωπίζουν οι εργαζόμενοι αφορούν τις επισφαλείς σχέσεις εργασίας που έχουν επιβληθεί μέσω της αύξησης των επικουρικών θέσεων μερικής απασχόλησης και χαμηλών απολαβών (η οποία χαιρετίζεται ως «εξορθολογισμός μέσω της επιχειρηματοποίησης»), η κυριαρχία των ζητημάτων που θέτουν οι πολιτικές της ταυτότητας καταλήγουν να αυξάνουν την επισφάλεια καθώς το νέο διδακτικό-ερευνητικό προσωπικό αναγκάζεται να περιοριστεί ως προς τον λόγο που εκφέρει ή να λογοκρίνει διαφωνίες προκειμένου να μη ρισκάρει την επισφαλή θέση του.

ιδανικά στη δομική αναγκαιότητα απόκτησης πλεονεκτήματος απέναντι στην πίεση του ανταγωνισμού. Μια φρέσκια ματιά σε ορισμένες πρόσφατες αντιπαραθέσεις υπό αυτό το πρίσμα μπορεί να φωτίσει αυτό το σημείο.

Η Rebecca Tuvel, μια προσωρινή επίκουρη καθηγήτρια, δημοσίευσε ένα άρθρο σε ένα εξαιρετικά καταξιωμένο περιοδικό φεμινιστικής φιλοσοφίας με κριτές. Στο κείμενό της, η Tuvel διατύπωσε το θεωρητικό επιχειρήμα ότι αν κανείς αποδέχεται και υποστηρίζει (δίκαϊα) τους αγώνες των τρανς ατόμων για ισότητα και αναγνώριση, τότε είναι δυνητικά και φιλοσοφικά έγκυρο να αντιμετωπίσει και τα διαφυλετικά (transracial) ζητήματα με παρόμοιο μεθοδολογικά τρόπο. Η αντίδραση στο άρθρο της ήταν απίστευτη καθώς κατηγορήθηκε άμεσα για τρανσφοβία, ηλιθιότητα και «επιστημονική βία». Είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό, όμως, πως μια «απειλή» που εκτοξεύτηκε πολύ συχνά ενάντια στην Tuvel ήταν ότι δεν θα γίνει ποτέ μόνιμη και ότι η καριέρα της θα καταστρεφόταν αν δεν ανακαλούσε και δεν απολογείτο δημοσίως. Λίγο μέτραγε αν τόσο η Tuvel όσο και οι κριτικοί της βρίσκονται ολοφάνερα στην ίδια «πλευρά» όσον αφορά τα ζητήματα φύλου. Το αναιδές σφάλμα της ήταν ότι επιχειρήσε να προεκτείνει τις τρανς «έννοιες» από το φύλο στη φυλή, μια πρόταση που απειλούσε να δημιουργήσει ρήξη μέσα στον σύγχρονο αντιρατσιστικό ακαδημαϊκό/ ακτιβιστικό κόσμο με τον ίδιο τρόπο που τα transgender ζητήματα δημιούργησαν ρήξη μέσα στον ακαδημαϊκό φεμινισμό λίγα χρόνια πρωτότερα. Ουσιαστικά, πίσω από τη δικαιολογία ότι η Tuvel έκανε επιλεκτική χρήση της βιβλιογραφίας που αγνοούσε (ή «φίμωνε») τους τρανς/έγχρωμους μελετητές, κρυβόταν η ωμή πραγματικότητα των μικροπρεπών μάντζερ μιας εξειδικευμένης αγοράς που αναγκάστηκαν να δράσουν γρήγορα για να εμποδίσουν κάθε πιθανό ανταγωνισμό που θα μπορούσε να υπονομεύσει τις θέσεις και τις κλίκες τους.

Παρομοίως, μια απίστευτη αντιπαραθεση ξέσπασε όταν η καλλιτέχνης Dana

Schutz εξέθεσε έναν πίνακα στην έκθεση New York Whitney Biennial, ο οποίος περιελάμβανε μια αφηρημένη αναπαράσταση της φημισμένης φωτογραφίας του Emmett Till, ενός δεκατετράχρονου που είχε δολοφονηθεί βάνουσα από ρατσιστικά σκουλήκια το 1955. Η Hanna Black, μια φιλόδοξη νέα καλλιτέχνης από το Ηνωμένο Βασίλειο, έστειλε ένα ανοιχτό γράμμα στο Facebook, στο οποίο εξέφραζε την αγανάκτησή της και καλούσε σε κατέβασμα και καταστροφή του πίνακα. Η επιχειρηματολογία της Hanna Black ήταν δομημένη γύρω από το ότι «όσοι δεν είναι μαύροι πρέπει να αποδεχτούν ότι δεν θα μπόρουν ποτέ να κατανοήσουν, ούτε να εκφράσουν» τον πόνο των μαύρων και, για αυτόν τον λόγο, δεν θα πρέπει να τους επιτρέπεται να κάνουν οποιαδήποτε χρήση των αγώνων ή των τραγωδιών των μαύρων μέσα στο δικό τους έργο.²¹

Αν η Tuvel κατηγορήθηκε για «απαλοιφή» των υποτελών, τους οποίους οι υποστηρικτές των πολιτικών της ταυτότητας συνάδελφοί της θεωρούν ως μοναδικές νόμιμες πηγές γνώσης, η Schutz ήταν αντιθέτως ένοχη για τη *χρήση* των ιδίων υποκειμένων για τη δική της εξέλιξη μέσω της «πολιτισμικής οικειοποίησης».²² Αυτή η φαινομενικά

21. Αν η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας μεταφράζεται σήμερα ως «συστράτευση με τους καταπιεστές», μπορεί κανείς μόνο να φανταστεί τι αντιδράσεις δημιουργεί η απροκάλυπτη ειρωνεία. Στην προκειμένη περίπτωση, όταν το περιοδικό *Cured Quail* εξέφρασε με χιουμοριστικό τρόπο τη διαφωνία του με το ηλίθιο, αν όχι αντιδραστικό, ανοιχτό γράμμα της Black, τα μέλη του στιγματίστηκαν άμεσα ως συμπαθούντες των ρατσιστών. Οι συγκεκριμένες ιδεολογικές επιθέσεις συνοδεύονται, όπως δείξαμε, από συγκεκριμένες υλικές συνέπειες. Έτσι, το περιοδικό *Mute* απέσυρε την οικονομική στήριξή του στο *Cured Quail* γνωρίζοντας ασφαλώς ότι η συστράτευση με τις περσόνες του αντιρατσισμού, όσο γελοίες κι αν είναι αυτές, θα αποφέρει πάντοτε περισσότερα από τη συσχέτιση με αυτούς που χλευάζουν αυτό το θέαμα.

22. Από όλες τις θεωρητικές έννοιες που χρησιμοποιούν οι σύγχρονες πολιτικές της ταυτότητας, καμία δεν είναι πιο βλακώδης από την έννοια της

αντιφατική επίθεση μπορεί να παρατηρηθεί πιο καθαρά αν κανείς εξετάσει το πεδίο της λογοτεχνίας όπου έχει παρουσιαστεί η πιο ανορθολογική, ενδεχομένως, έκφραση της ταυτοτικής ιδεολογίας. Εδώ έχει εμφανιστεί η βίαιη αξίωση που απαιτεί από τους συγγραφείς να αποφεύγουν να «οικειοποιούνται» ή να «υποδύονται» φωνές που προέρχονται από «κουλτούρες» ή κοινωνικές κατηγορίες που είναι διαφορετικές από τη δική τους (για να αποφύγουν την κατηγορία της «πολιτισμικής οικειοποίησης») ενώ ταυτόχρονα πρέπει να «συμπεριλαμβάνουν» αντιπροσώπους μιας ποικιλίας ομάδων στη βάση αυστηρών προδιαγραφών πολυμορφίας, για να μην κατηγορηθούν ότι «εξαφανίζουν» κάποια απόκληρη ταυτότητα. Όπως σημείωσε πρόσφατα η Lionel Shriver, αυτές οι απαιτήσεις είναι απολύτως παραλυτικές, κυριολεκτικά ισοδύναμες με την κατάργηση της συγγραφής λογοτεχνικών έργων, μια μορφή έκφρασης κατεξοχήν «ασεβής» και με έφεση στην «οικειοποίηση». Αν αυτή η τάση κυριαρχήσει στο πεδίο της λογοτεχνίας, προβλέπει η Shriver, το αποτέλεσμα θα είναι η αντικατάσταση της συγγραφής πεζών και ποιημάτων από αυτοβιογραφικά απομνημονεύματα. Ένας τέτοιος μετασχηματισμός θα οδηγούσε σε λογοτεχνική πενία. (Δεν προκαλεί καμία έκπληξη το γεγονός πως, στους απαίσιους καιρούς που ζούμε, η ομιλία της Shriver δέχτηκε αμέσως επίθεση από μια νέα και φιλόδοξη μυθιστοριογράφος, η οποία την κατηγορήσε ότι είναι ρατσίστρια που θέλει να κανονικοποιήσει την ιμπεριαλιστική εξουσία.)

Αυτό που χαρακτηρίζει όλες αυτές τις

«πολιτισμικής οικειοποίησης». Η υποδαύλιση «διεμαχών» γύρω από τζίβες, φαγητά ή ρούχα πρέπει σίγουρα να είναι έκφραση της πιο προχωρημένης μορφής αποσύνθεσης, αλλά αξίζει να σημειώσουμε ότι ο όρος επιβάλλει μια ομογενοποιημένη θεώρηση των κουλτούρων και των υποτιθέμενων αντιπροσώπων τους (κοινότητες που θεμελιώνονται πάνω σε μια κοινή ταυτότητα) ενώ είναι επίσης θεμελιωμένος σε έναν απίστευτα προβληματικό ορισμό μιας ήδη προβληματικής έννοιας: της ιδιοκτησίας.

αντιδράσεις δεν είναι μόνο η (προαναφερθείσα) ηθική κατακραυγή που επιδιώκουν να ξεσηκώσουν χρησιμοποιώντας φορτισμένους χαρακτηρισμούς εναντίον των αντιπάλων τους. Αυτό που φαίνεται να αποτελεί ένα επαναλαμβανόμενο πρότυπο είναι το γεγονός ότι πολλές από αυτές τις διαμάχες πυροδοτούνται από ανθρώπους που θέλουν να υπερασπιστούν (ή να προωθήσουν) τις προσωπικές τους καριέρες και επιδιώξεις, χρησιμοποιώντας το όχημα της ταυτοτικής ηθικολογίας για να αναγκάσουν αυτούς που στοχοποιούν (και οποιονδήποτε που μπορεί να ήθελε να τους υπερασπιστεί) σε συνθηκολόγηση. Στο όνομα της κοινωνικής δικαιοσύνης ή κάποιας αυτοανακηρυγμένης «ριζοσπαστικής» υπόθεσης που έχει ως στόχο να υπερασπιστεί τους απόκληρους, οι ταυτοτικές ευαισθησίες προσφέρουν ταυτόχρονα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε αυτούς που τις χρησιμοποιούν, ενώ απαγορεύουν προληπτικά κάθε κριτική – ποιος θέλει άλλωστε να υπερασπιστεί ένα τέρας;

Καταδικασμένες σε είκοσι χρόνια πλήξης

Μέχρι ενός σημείου οι εγγενείς αντιφάσεις των πολιτικών της ταυτότητας είναι τόσο ξεκάθαρα αυτο-υπονομευτικές που δεν αξίζει να αφιερώνεται τόσο πολύ ενέργεια στην άσκηση κριτικής εναντίον τους. Χαρακτηρίζονται από την απόλυτη επιβεβαίωση του κατακερματισμένου και αντιφατικού κόσμου του προσωπικού βιώματος· την αυθαίρετη απόδοση σε συγκεκριμένους ανθρώπους της αποκλειστικότητας της ορθής ανάλυσης και κατανόησης μόνο και μόνο γιατί ανακηρύσσουν τον εαυτό τους ως αντιπρόσωπο μιας επιμέρους κοινότητας· τον μετασχηματισμό της αναμφισβήτητης αξίας της βιωμένης εμπειρίας ως *μίας* πηγής γνώσης σε έναν αδικαιολόγητο φετιχισμό της άμεσης εμπειρίας ως μοναδικής πηγής της γνώσης· την αντιμετώπιση κάθε διαφωνίας ως ασυγχώρητου ηθικού παραπτώματος... Όλα τα παραπάνω αποτελούν θεωρητικές κατασκευές που δεν

φαίνονται ικανές να κυριαρχήσουν πάνω στην κοινωνική και την πολιτική ζωή για πολύ. Αν μη τι άλλο, είναι καταδικασμένες να καταρρεύσουν εσωτερικά καθώς τα ίδια τα εργαλεία τους μπορούν να χρησιμοποιηθούν αδιακρίτως ενάντια σε αυτούς που τα υπερασπίζονται. Εν τέλει, δεν υπάρχει κανένα άτομο (πόσο μάλλον ομάδα) που θα μπορούσε να αποφύγει την «υπέρβαση των εσκαμμένων» ή/και των διαρκώς μεταβαλλόμενων απαιτήσεων για αποφυγή κάποιου ταυτοτικού «παραπτώματος». Ωστόσο, στον βαθμό που η ταυτότητα έχει γίνει αξεχώριστη από το βίωμα, κάθε είδος κριτικής θα συνεχίσει να εκλαμβάνεται ως υπαρξιακή απειλή. Αν σε αυτό προστεθεί το όπλο της ηθικολογίας, το οποίο απαγορεύει κάθε παρέκκλιση υπό τον φόβο ότι αυτή θα εκληφθεί ως συμπόρευση με απαράδεκτες θέσεις και άτομα, φαίνεται ότι η στιγμή που αυτό το πολιτικό πρότζεκτ θα καταρρεύσει απέχει ακόμα.

Εντούτοις, παραμένει ιδιαίτερα απογοητευτικό το ότι, ενώ πολλές κριτικές της ιδεολογίας της ταυτότητας που προέρχονται από τη λεγόμενη υλιστική αριστερά (ή, ακόμα περισσότερο από τη σοσιαλδημοκρατική αριστερά) έχουν προσφέρει χρήσιμες αναλύσεις των αδιεξόδων των πολιτικών της ταυτότητας, φαίνονται ανίκανες να αποφύγουν την τάση αναπαραγωγής μιας σειράς από αριστερές κοινοτοπίες που υπονομεύουν σε τελική ανάλυση την ίδια την κριτική. Συχνά, αυτές οι κριτικές αναπαράγουν άθελά τους ορισμένες προβληματικές θέσεις, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για τη γένεση των πολιτικών της ταυτότητας, ειδικά όταν προωθούν ένα χοντροκομμένο ταξικό αναγωγισμό ως νόμιμη απάντηση. Για παράδειγμα, παρά τις έξοχες αναλύσεις των πολιτικών της ταυτότητας και του σύγχρονου αντιρατσισμού που έχει γράψει ο Adolph Reed, κατά περίεργο τρόπο, δεν διστάζει να δηλώσει την πίστη του στο Δημοκρατικό Κόμμα των ΗΠΑ, μέχρι του σημείου να προτρέπει τον κόσμο να ψηφίσει τη Χίλاري Κλίντον! Παρομοίως, η Angela Nagle δεν βλέπει τίποτα κακό στην υποστήριξη

της πολιτικής του Μπέρνι Σάντερς ή (ακόμα χειρότερα) του Τζέρεμι Κόρμπιν, πράγμα που μοιάζει με την αδικαιολόγητη πίστη και ενθουσιασμό που πολύς κόσμος εξέφραζε πριν μερικά χρόνια για τον ΣΥΡΙΖΑ και τους Podemos, για να ντροπιαστούν τελικά από την, εύκολα προβλέψιμη, πολιτική που τελικά ακολούθησαν

Θυμίζοντας τους κεϋνσιανούς οικονομολόγους, που προσπαθούν να νομιμοποιήσουν τις προτάσεις τους με έναν τρόπο που προϋποθέτει ότι η ιστορία των τελευταίων 40 χρόνων δεν έχει υπάρξει, οι σημερινοί αριστεροί αντίπαλοι των πολιτικών της ταυτότητας επιχειρηματολογούν σαν να μην περιείχαν οι πιο ριζοσπαστικές στιγμές της προλεταριακής ανατρεπτικής δραστηριότητας τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 την ξεκάθαρη απόρριψη των αριστερών σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών κομμάτων, των συνδικάτων (και της δομικής τάσης τους να αποδυναμώνουν τα μέλη τους για να ενισχύονται τα ίδια) ή/και της λενινιστικής θέσης περί της αναγκαιότητας ύπαρξης μιας διανοητικής πρωτοπορίας, η οποία θα φέρει τη συνείδηση σε μια εργατική τάξη που θεωρείται πάντοτε ανίκανη να αντιληφθεί από μόνη της τα πραγματικά της συμφέροντα.

Πολλοί από τους σημερινούς αριστερούς που εμπνέονται από το *Jacobin* ή την οργάνωση DSA²³ θεωρούν ότι ο αγώνας για την ακύρωση των νεοφιλελεύθερων/μονεταριστικών πολιτικών που υπονόμισαν τον ταξικό ανταγωνισμό αρκεί για την επαναφορά στη «χρυσή εποχή» των μαζικών κομμάτων,

23. (σ.τ.μ.) Η οργάνωση DSA (Democratic Socialists of America) είναι μια σοσιαλδημοκρατική πολιτική οργάνωση που κινείται στην αριστερή πτέρυγα του Δημοκρατικού Κόμματος. Ο αριθμός των μελών του έχει αυξηθεί αλματωδώς τα τελευταία χρόνια κυρίως ως όχημα υποστήριξης του Bernie Sanders στις εκλογές για την ανακήρυξη υποψηφίου προέδρου εντός των Δημοκρατικών. Το περιοδικό *Jacobin* πρωτοεκδόθηκε το 2010 και συνδέεται άμεσα, αν και όχι τυπικά, με την οργάνωση DSA. Πρόκειται για πολιτικά μορφώματα ανάλογα του ΣΥΡΙΖΑ.

των ισχυρών συνδικάτων και της προοδευτικής κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης. Αυτό που εξόφθαλμα λείπει από αυτές τις αναλύσεις, ωστόσο, είναι η μεγάλη συμβολή των αριστερών κομμάτων, των συνδικάτων και των φωτισμένων διανοούμενων στην έλευση αυτής της ήττας, μέσω της υπονόμευσης των πρωτοβουλιών που δεν θα μπορούσαν να μεταφραστούν σε ψήφους, μέσω της υπεράσπισης της «κοινωνικής ειρήνης» και της «σταθερότητας» ενάντια στις ριζοσπαστικές δράσεις και τις άγριες απεργίες, μέσω της εύρεσης ευφάνταστων τρόπων να διατηρήσουν τη διανοητική υπεροχή και αυτοπροβολή τους, παρ' όλες τις ταξικές ήττες που είχαν έρθει. Ακόμα και όταν η σοσιαλδημοκρατική αριστερά αναγκάζεται να παραδεχτεί αυτά τα αδιαμφισβήτητα ιστορικά γεγονότα, η πιο κοινή ερμηνεία που δίνει («οι διεφθαρμένες ηγεσίες») είναι τόσο αδιάντροπα ιδιοτελής που δεν αξίζει καν να απαντηθεί. Παραμένοντας παράλογα προσκολλημένη στην επανάληψη όλων των λαθών που σημάδεψαν το παλιό εργατικό κίνημα, η σημερινή σοσιαλδημοκρατική αριστερά λειτουργεί κάνοντας την παραδοχή ότι «αυτή τη φορά τα πράγματα θα είναι διαφορετικά», ενώ την ίδια στιγμή υπερασπίζεται ορισμένες από τις χειρότερες πλευρές της ιστορίας της αριστεράς.

Καθώς παραμένει καθορισμένη από τις υλικές συνθήκες στον ίδιο ακριβώς βαθμό με τους υπέρμαχους των πολιτικών της ταυτότητας, η σοσιαλδημοκρατική αριστερά διακρίνεται από μια κατανόηση της ταξικής πάλης που δεν είναι μόνο ανιστορική, αλλά που χαρακτηρίζεται επίσης από μια αβάσιμη προσκόλληση σε ένα είδος διαχειριστικής τεχνογνωσίας και σε μια πρωτοποριακή αντίληψη για τον ρόλο των διανοούμενων που ήταν, στην πραγματικότητα, παράγωγα της ίδιας της ανάπτυξης του κεφαλαίου. Ο συνεχής λόγος περί της αναγκαιότητας της «ηγεσίας» (μία αντίληψη που φαίνεται αυτομάτως ξένη στους ευρωπαϊούς ριζοσπάστες αλλά που δεν μοιάζει να αμφισβητείται στις ΗΠΑ) είναι, για παράδειγμα, εξαιρετικά απο-

καλυπτική: είναι απόλυτα ξεκάθαρο ότι οι μόνοι που βλέπουν κάποια αξία στην έννοια της «ηγεσίας» είναι ακριβώς εκείνοι που φαντασιώνονται τον εαυτό τους στον ρόλο του ηγέτη· δεν θα υποστήριζε κανείς με τέτοια θέρμη το να του υπαγορεύουν κάποιοι άλλοι τι να κάνει. Αλλά ακόμα και όταν η προβληματική έννοια της ηγεσίας δεν χρησιμοποιείται, η οπτική της σοσιαλδημοκρατικής αριστεράς παραμένει ανεπαρκής.

Αυτά τα ζητήματα αναπόφευκτα καταλήγουν να καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η σοσιαλδημοκρατική αριστερά τις πολιτικές της ταυτότητας. Για παράδειγμα, ενώ η Nagle έχει εν μέρει δίκιο να επιθυμεί την υπέρβαση του φετιχισμού της παράβασης των ορίων ως αυτοσκοπού, το κάλεσμα που κάνει για την απόλυτη απόρριψη αυτών των πρακτικών δείχνει μια παράξενη άγνοια για το βαθύ πλούτο που μπορεί να βρεθεί στις ιστορικές διαδικασίες όπου αυτές οι πρακτικές ακολουθήθηκαν. Η στάση της γίνεται κατανοητή, ωστόσο, αν κάνεις λάβει υπόψη του ότι η Nagle ταυτίζεται με μια ιστορική παράδοση της αριστεράς που ήταν *από πάντα* εχθρική στην παράβαση των ορίων, πολύ πριν την επαναφομοιώσουν τα τρολ της alt-Right δεξιάς. Μπαίνει τότε κανείς στον πειρασμό να θέσει το εξής ερώτημα: αν το κριτήριο για τη χρήση ή την απόρριψη συγκεκριμένων πρακτικών, στα πλαίσια του ριζοσπαστικού κοινωνικού μετασχηματισμού, είναι η δυνατότητα χρήσης τους από τον εχθρό, τότε τελικά, ο ενστερνισμός του συνδικαλισμού ή των μαζικών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από τη Nagle, μοιάζει αθεράπευτα αντιφατικός, για να πούμε το λιγότερο. Ανεξάρτητα από το πώς θα τεθεί το ζήτημα, η προλεταριακή ανατρεπτική δραστηριότητα πήγε πολύ παραπέρα ακολουθώντας τον δρόμο της παράβασης των ορίων παρά ακολουθώντας τα εξουθενωτικά οράματα μιας αριστεράς που παραμένει βυθισμένη εντός του πλαισίου των καπιταλιστικών σχέσεων. Άλλωστε, δεν είναι η συμμόρφωση το αντίθετο της παράβασης των ορίων;

Η τοποθέτηση της «καθολικότητας» της ταξικής θέσης, όπως αυτή γίνεται κατανοητή από τη σοσιαλδημοκρατική αριστερά, ενάντια στη μερικότητα της ταυτότητας δημιουργεί ένα θεωρητικό ναρκοπέδιο, καθώς αυτή η αντίθεση αποτελεί αποκρυστάλλωση δύο διαφορετικών στιγμών της κοινωνικής εμπειρίας μας και αυτές λειτουργούν έξω από το πλαίσιο της ιστορίας. Αν, λόγου χάρη, αποδεχτεί κανείς ότι η σοσιαλδημοκρατική αριστερά δίνει προτεραιότητα στη στιγμή της σύγκρουσης *ανάμεσα* στις τάξεις, ενώ οι πολιτικές της ταυτότητας τονίζουν τους ανταγωνισμούς εντός των τάξεων, και οι δύο θέσεις δείχνουν να μην αντιλαμβάνονται τη διασύνδεση που υπάρχει μεταξύ τους, ή διαφορετικά, το γεγονός ότι και οι δύο είναι ατελείς. Και παρόλο που μπορεί να είναι ευκολότερο να δείξει κανείς ότι οι σύγχρονες πολιτικές της ταυτότητας αγνοούν εξόφθαλμα πως η δυναμική των διάφορων ειδών διακρίσεων αντανακλά τη βία του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής, θα έπρεπε να είναι προ πολλού ξεκάθαρο ότι η υποτιθέμενη «καθολικότητα» του παραδοσιακού εργατικού κινήματος ήταν (για να πούμε το λιγότερο) μια μάλλον αφηρημένη και επιλεκτικά προσδιορισμένη έννοια.

Ο Μαρξ έχει περιγράψει πως οι κρίσεις επιφέρουν έναν ανελέητο ανταγωνισμό *ανάμεσα* στους καπιταλιστές, οι οποίοι, όταν εξαναγκάζονται να μοιραστούν ζημιές αντί για κέρδη, «προσπαθούν να μειώσουν, όσο είναι δυνατό, το μερτικό τους στη ζημία και να το φορτώσουν στους άλλους».²⁴ Ο ίδιος μηχανισμός όμως λειτουργεί και μεταξύ των εργατών, οι οποίοι επιχειρούν επίσης να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο για να αποφύγουν να πληρώσουν την κρίση του κεφαλαίου. Εν τη απουσία συλλογικών αγώνων, αυτή η τάση προς τον ανελέητο ανταγωνισμό περιλαμβάνει επίσης τον αποκλεισμό των ανταγωνιστών από την αγορά εργασίας.

Θυμίζοντας παλιότερα ιστορικά παραδείγματα, η σύγχρονη κατάσταση δείχνει ότι αυτή η διαδικασία μπορεί να πάρει είτε εθνικές μορφές (αντι-μεταναστευτικές) είτε τοπικές (μισογυνισμός και ρατσισμός), αν όχι και τις δύο. Αλλά το να εναποθέτει κανείς τις ελπίδες του για το ξεπέραςμα αυτών των δομικών πιέσεων σε εκείνους που έχουν ενστερνιστεί, μέσω του ίδιου του θεσμικού πλαισίου το οποίο υπερασπίζονται σθεναρά για τη διαφύλαξη της διαταξικής σταθερότητας και της κοινωνικής ειρήνης, μια μορφή κοινωνικής αναδιανομής που εξαρτάται από κλειστά σύνορα και μια ακλόνητη πίστη στην (εθνική) οικονομική ανάπτυξη που είναι ταυτόσημη με την καπιταλιστική ευημερία, ακούγεται αδιόρθωτα αφελές, αν όχι κάτι χειρότερο. Περισσότερο να προσθέσουμε ότι η ανένδοτη υπεράσπιση από τους ακαδημαϊκούς/ακτιβιστές των εξειδικευμένων αγορών τους με έναν καθαρά επιχειρηματικό τρόπο ή η επιλογή ηθικολογικών λύσεων για προβλήματα που δεν άπτονται της ηθικής δεν είναι λιγότερο ανεπαρκή. Σε κάθε περίπτωση, έχει φανεί ότι οι πολιτικές της ταυτότητας παραμένουν για πάντα παγιδευμένες σε μια μερικότητα που είναι εξ ορισμού εχθρική στην εύρεση κοινού εδάφους *ανάμεσα* στους αγώνες. Αλλά η λεγόμενη καθολικότητα που προωθείται από τη σοσιαλδημοκρατική αριστερά ως αντίδοτο, συνεχίζει αδικαιολόγητα να αγνοεί τις δικές της αδυναμίες και την ιστορική της διαδρομή. Ίσως το χειρότερο από όλα είναι ότι παρερμηνεύει διαρκώς την ελκυστικότητα των πολιτικών της ταυτότητας, ανάγοντάς τις απλώς σε μορφές «ψευδούς συνείδησης». Το πρόβλημα είναι, και πάντοτε ήταν, ότι δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα.

24. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος Τρίτος*, Σύγχρονη Εποχή, 2007, σ. 320.

BROOKLYN RAIL

CRITICAL PERSPECTIVES ON ARTS, POLITICS, AND CULTURE

SEPTEMBER 2018

Ιστορία και Υποκείμενο

Perry Anderson

Μετάφραση: Shevek

Η πρόχειρη μελέτη της τρέχουσας κατάστασης της μαρξιστικής θεωρίας που επιχειρήθηκε χθες¹ κατέληξε σε έναν γρίφο: τον γρίφο της απροσδόκητης υποχώρησης του ιστορικού υλισμού –που από ορισμένες απόψεις έφτασε μέχρι την κατάρρευση– ως ενεργής και παραγωγικής κουλτούρας στη Γαλλία και την Ιταλία, κατά τη διάρκεια μιας περιόδου που αυτός διαμόρφωνε ένα νέο διανοητικό περιβάλλον σε άλλα σημεία του αναπτυσσόμενου καπιταλιστικού κόσμου. Σήμερα, θα παρουσιάσω ορισμένες θέσεις που μπορεί να φωτίσουν τον χαρακτήρα και τις αιτίες της υποχώρησης σε αυτές τις χώρες μέσα στον διεθνή χάρτη του σύγχρονου μαρξισμού. Στα πλαίσια αυτής της μελέτης, θα περιοριστώ ουσιαστικά στη γαλλική περίπτωση. Πιστεύω ότι αυτή η επιλογή δεν θέτει κάποιον βασικό περιορισμό, διότι η ιταλική –και *a fortiori* η ισπανική– κουλτούρα καθορίζεται όλο και περισσότερο μετά τον πόλεμο από τις κατευθύνσεις και τα ζητήματα που τίθενται στο Παρίσι, ακόμα κι αν αυτά πάντοτε τροποποιούνται και μεσολαβούνται από τα ζητήματα που τίθενται στη Γερμανία: η τομή των δύο αυτών συνόλων καθορίζει πράγματι ένα μεγάλο μέρος της συζήτησης μέσα στην ιταλική φιλοσοφία. Επιπλέον, μέσα στις τρεις δεκαετίες

που πέρασαν από την Απελευθέρωση, η Γαλλία απέκτησε διεθνή υπεροχή μέσα στο ευρύτερο μαρξιστικό σύμπαν, η οποία ανακαλούσε ιδιότυπα στη μνήμη τη γαλλική επιρροή κατά την περίοδο του Διαφωτισμού. Επομένως, η απώλεια αυτής της υπεροχής στα τέλη της δεκαετίας του 1970 δεν ήταν ένα απλώς τοπικό ζήτημα. Καταγράψαμε ορισμένα από τα συμπτώματα αυτής της πτώσης – την πραγματική *άτακτη φυγή* (*débandade*) τόσων κορυφαίων γάλλων θεωρητικών της Αριστεράς μετά το 1976. Οι συνέπειές της ήταν δριμυείς. Το Παρίσι είναι σήμερα η πρωτεύουσα της διανοήσης της αντίδρασης στην Ευρώπη, με τον ίδιο τρόπο που το Λονδίνο κατείχε αυτή τη θέση τριάντα χρόνια πριν. Το ερώτημα που θέτω, ωστόσο, είναι το εξής: ποιες ήταν οι αιτίες αυτής της ιστορικής ήττας του ιστορικού υλισμού σε τοπικό επίπεδο;

Υποστήριξα προηγουμένως ότι ο μαρξισμός, ως μια κριτική θεωρία που επιδιώκει να προσφέρει την αναστοχαστική κατανόηση της ίδιας του της ανάπτυξης, δίνει καταρχήν προτεραιότητα στις εξωτερικές ερμηνείες των επιτυχιών, των αποτυχιών και των αδιεξόδων του. Ταυτόχρονα, επισήμανα ότι αυτή η πρωτοκαθεδρία των εξωτερικών παραγόντων δεν είναι ποτέ απόλυτη ή αποκλειστική, δεν αποτελεί ένα είδος θεώρησης που θα απάλλαζε τη θεωρία από οποιαδήποτε ουσιαστική ευθύνη. Αντιθέτως, η συμπληρωματική αναγκαιότητα μιας *εσωτερικής* ιστορίας της θεωρίας, που θα κρίνει το σφρίγος της ως ερευνητικού προγράμματος διεπόμενου από την αναζήτηση της αλήθειας, η οποία χαρακτη-

1. Το εν λόγω κείμενο αποτελεί τη δεύτερη διάλεξη που έδωσε ο Perry Anderson στα πλαίσια ενός τριήμερου που διοργάνωσε το Πρόγραμμα Κριτικής Θεωρίας στο University of California, Irvine το 1982. Οι διαλέξεις δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο *In the tracks of Historical Materialism* που εκδόθηκε το 1983 από τις εκδόσεις Verso.

ρίζει κάθε ορθολογική γνώση, είναι αυτό που διακρίνει τον Μαρξισμό από κάθε παραλλαγή πραγματισμού ή σχετικισμού. Εξετάζοντας, επομένως, το πρόβλημα που δημιουργείται από την υποχώρηση και την αποκαρδίωση του Γαλλικού Μαρξισμού, θα ξεκινήσω από την εξέταση μιας υπόθεσης που αναφέρεται πρώτα στην ενδογενή της εξέλιξη. Αυτή η υπόθεση έχει απλά ως εξής: ότι μετά από μια μακρά περίοδο που ο γαλλικός μαρξισμός κατείχε μια αδιαφιλονίκητη, σε μεγάλο βαθμό, πολιτισμική κυριαρχία, απολαμβάνοντας εξ αντανακλάσεως το απόμακρο κύρος της Απελευθέρωσης, ήλθε τελικά αντιμέτωπος με έναν διανοητικό αντίπαλο που ήταν ικανός να συγκρουστεί μαζί του και να επικρατήσει. Ο νικηφόρος αντίπαλός του ήταν το ευρύ θεωρητικό φάσμα του στρουκτουραλισμού και στη συνέχεια οι μεταστρουκτουραλιστές διάδοχοί του. Οι κρίσεις του μαρξισμού στη Γαλλία και την Ιταλία δεν είναι σε αυτή την περίπτωση το αποτέλεσμα μιας τυχαίας υποχώρησης αλλά μιας άμεσης ήττας. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι απόδειξη αυτής της ήττας αποτελεί η θριαμβευτική κυριαρχία των στρουκτουραλιστικών ή των μεταστρουκτουραλιστικών ιδεών και θεματικών, οπουδήποτε κυριαρχούσαν κάποτε οι μαρξιστικές ιδέες και θεματικές – ουσιαστικά μια «επιστημονική στροφή», ίδιου είδους με αυτές που επιδίωκε να θεωρητικοποιήσει ο Μισέλ Φουκώ.

Ένας επιπρόσθετος παράγοντας ενισχύει αυτή την υπόθεση. Η μετάβαση από τον μαρξισμό ως κυρίαρχο ρεύμα στη γαλλική μεταπολεμική κουλτούρα στον στρουκτουραλισμό και ύστερα στον μεταστρουκτουραλισμό δεν είναι συνυφασμένη με μια απόλυτη αλλαγή των ερωτημάτων και των ζητημάτων, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την ανεξήγητα απότομη και ολοκληρωτική αλλαγή από το ένα σύστημα γνώσης στο άλλο σύμφωνα με τον Φουκώ ή από τη μία «προβληματική» στην επόμενη σύμφωνα με τον Αλτουσέρ. Είναι ξεκάθαρο ότι υπάρχει ένα κεντρικό ζήτημα γύρω από το οποίο περιστρέφονται

όλες οι αντίπαλες θεωρίες· και φαίνεται ότι –σε πρώτη φάση– ήταν ακριβώς η ανωτερότητα του στρουκτουραλισμού ως προς αυτό το ζήτημα μέσα στο ίδιο το γήπεδο του Μαρξισμού που εξασφάλισε στον πρώτο την αποφασιστική νίκη. Ποιο ήταν αυτό το ζήτημα; Κατά βάση, η φύση των σχέσεων ανάμεσα στη δομή και το υποκείμενο μέσα στην ανθρώπινη ιστορία και κοινωνία. Μάλιστα, το ερώτημα για το ποια είναι η αντίστοιχη θέση και σημασία αυτών των δύο κατηγοριών δεν είναι ούτε δευτερεύον, ούτε βρίσκεται στο περιθώριο των ζητημάτων για τα οποία υπάρχει αβεβαιότητα μέσα στη μαρξιστική θεωρία. Αντιθέτως, αποτελούσε πάντοτε ένα από τα κεντρικότερα και πιο θεμελιώδη προβλήματα του ιστορικού υλισμού ως ερμηνείας της ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Αυτό φαίνεται αμέσως αν εξετάσουμε τη διαρκή αμφιταλάντευση, τη διχοτόμηση στα γραπτά του ίδιου του Μαρξ: στη θέση της πρωταρχικής κινητήριας δύναμης της ιστορικής αλλαγής τοποθετείται άλλοτε η αντίφαση ανάμεσα στις δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής² –λ.χ. στη διάσημη «Εισαγωγή» του 1859 στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*– και άλλοτε η πάλη των τάξεων – λ.χ. στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Η πρώτη περίπτωση αναφέρεται βασικά σε μια δομημένη, ή ορθότερα συναρθρωμένη, πραγματικότητα: της ίδιας τάξης με αυτό που η σύγχρονη κοινωνιολογία θα ονόμαζε συστημική ολοκλήρωση (για τον Μαρξ πρόκειται περί λανθάνουσας διάλυσης). Η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται στις υποκειμενικές δυνάμεις που βρίσκονται σε ανταγωνισμό και σύγκρουση για την κυριαρχία πάνω στις κοινωνικές μορφές και τις ιστορικές διαδικασίες: η σφαίρα που θα ονομαζόταν από τη σύγχρονη κοινωνιολογία

2. (σ.τ.μ.) Αν βέβαια ληφθεί υπόψη ότι η μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη είναι η ίδια η παραγωγική τάξη τότε η αντίφαση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ως η αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο, δηλαδή η ταξική πάλη.

ως κοινωνική ολοκλήρωση (που είναι εξίσου διάλυση και ανασύνθεση). Πώς είναι δυνατόν αυτοί οι δύο διακριτοί τύποι αιτιότητας / ερμηνευτικές αρχές να συναρθρωθούν εντός της θεωρίας του ιστορικού υλισμού;

Ο κλασικός μαρξισμός δεν έδινε απάντηση σε αυτό το ερώτημα, ακόμη και κατά την περίοδο της ακμής του. Οι πολιτικές αντιθέσεις που προκαλούσαν οι διαρκείς υπεκφυγές και η αναβολή στο να δοθεί απάντηση σε αυτό το ερώτημα συζητούνταν ωστόσο ευρέως και με πάθος: από τη μια πλευρά, ο οικονομισμός, από την άλλη πλευρά, ο βολονταρισμός. Οι προπολεμικές παρεμβάσεις του Λένιν πάνω στο ζήτημα μπορεί να ιδωθούν ως μια διαρκής προσπάθεια χαλιναγώγησης και καταπολέμησης αυτών των δύο πιθανών απορροιών της κληρονομιάς του Μαρξ, οι οποίες εκφράζονταν πολιτικά μέσω των αντιτιθέμενων τάσεων προς τον ρεφορμισμό και τον αναρχισμό, στη Δεξιά και την άκρα Αριστερά της Β' Διεθνούς αντιστοίχως. Αλλά αυτές οι παρεμβάσεις έμειναν μόνο στο επίπεδο της πρακτικής και της συγκυρίας, χωρίς κάποια θεωρητική θεμελίωση. Τα ίδια ανεπίλυτα ζητήματα έχουν στοιχειώσει, εκτός από τη μαρξιστική πολιτική, και τη μαρξιστική ιστοριογραφία. Για παράδειγμα, η εκτεταμένη σύγχρονη συζήτηση του έργου του Edward Thompson, εστίασε σε μεγάλο βαθμό στον ρόλο της ανθρώπινης δράσης (agency) στη δημιουργία ή στην καταστροφή των τάξεων και στην εγκαθίδρυση ή στο ξεπέραςμα των κοινωνικών δομών, είτε όσον αφορά τον βιομηχανικό καπιταλισμό είτε όσον αφορά τον σοσιαλισμό που θα τον ξεπεράσει. Μια άλλη ιδιαίτερα χαρακτηριστική περίπτωση όπου αυτό το πρόβλημα βρίσκεται στη ρίζα των διαφορών ανάμεσα σε δύο μείζονες, αντίπαλες μαρξιστικές ερμηνείες της ίδιας ιστορικής διαδικασίας αποτελούν οι αναλύσεις της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον αγροτικό καπιταλισμό στην Ευρώπη κατά την Πρώιμη Νεότερη Περίοδο από τον Ρόμπερτ Μπρένερ (Robert Brenner) και τον Γκυ Μπουά (Guy Bois) – με την πρώτη να εστιάζει κατά βάση

– Τι έγινε; Θα με πλακώσεις;

– Εξέφρασα απλώς τις απόψεις μου, όπως αυτός ο κύριος. Το κατάλαβες;

στον μεταβαλλόμενο συσχετισμό των ταξικών δυνάμεων στην ύπαιθρο του Ύστερου Μεσαίωνα ενώ η δεύτερη στην αμετάβλητη λογική της πτώσης του ποσοστού της φεουδαρχικής γαιοπροσόδου στη φεουδαρχική οικονομία.³

Αυτό που έχει σημασία, σε σχέση με το θέμα που εξετάζουμε, είναι ότι αυτή η παλαιά ένταση –που ορισμένες φορές έφτασε μέχρι και το σχίσμα– εντός του ιστορικού υλισμού δεν εκφράστηκε στη μεταπολεμική Γαλλία ούτε στο επίπεδο της άμεσης πολιτικής ούτε στο επίπεδο της ιστοριογραφίας. Αντίθετα,

3. Βλ. τη συζήτηση στον συλλογικό τόμο T.H. Aston, C.H.E. Philpin (επιμελητές), *The Brenner Debate, Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge, 1987 και, ειδικότερα, για τις θέσεις του Μπουά, το βιβλίο του G. Bois, *Crise du Féodalisme*, Paris, 1976.

αναδείχτηκε ως το κεντρικό πρόβλημα μέσα στο πεδίο της *φιλοσοφίας*. Οι λόγοι για αυτό βρίσκονται κυρίως στην κατάσταση που διαμορφώθηκε τα χρόνια που ακολούθησαν την Απελευθέρωση. Ο πολιτικός χώρος της Αριστεράς κυριαρχείτο από τη μαζική, ακατάβλητη ισχύ του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας, το οποίο ενώ ήταν η ισχυρότερη οργάνωση της εργατικής τάξης και η μεγαλύτερη απειλή για τη γαλλική αστική τάξη χωρίς να έχει αντίπαλο, αποτελούσε ταυτόχρονα ένα άκαμπτο γραφειοκρατικοποιημένο σύστημα εξουσίας το οποίο απαγόρευε κάθε θεωρητική συζήτηση και διάλογο μολσεβίκου τύπου πάνω στη δική του στρατηγική.⁴ Το επάγγελμα του ιστορικού, από την άλλη μεριά, βρέθηκε σύντομα υπό την κυριαρχία της σχολής των *Annales* που εκείνη την περίοδο ήταν προοδευτική ως προς την πολιτική της τοποθέτηση. Ωστόσο, η σχολή των *Annales* δεν ήταν απλώς πολύ μακριά από τη μαρξιστική σκέψη, αλλά σε μεγάλο βαθμό αδιαφορούσε για το ζήτημα της δράσης μέσα στην ιστορία, την οποία ταύτιζε με απλά επιφανειακά γεγονότα, στην έρευνά της για βαθύτερες διαδικασίες στις μεγάλες διάρκειες της ιστορίας. Από την άλλη μεριά, το κυρίαρχο ρεύμα μέσα στη φιλοσοφία ήταν φαινομενολογικό και υπαρξιστικό, προερχόμενο από την προπολεμική περίοδο, με ρίζες στους Κόζεφ, Χούσερλ και Χάιντεγκερ. Ως τέτοιο, αποτελούσε μια εμφατική, ακόμη και οργίλη, οντολογία του υποκειμένου. Παρόλα αυτά ήταν ταγμένο στην Αριστερά και επεδίωκε να προσαρμοστεί στη δομική πραγματικότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος σε μια περίοδο θυελλωδών ταξικών αγώνων στη Γαλλία. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η διαρκής προσπάθεια αναστοχασμού των σχέσεων ανάμεσα στο υποκείμενο και τη δομή, υπό τη μορφή

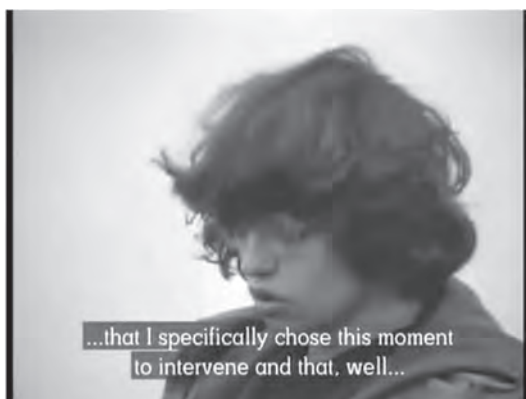
4. (σ.τ.μ.) Όπως αναφέραμε και στο εισαγωγικό σημείωμα αυτού του τεύχους, η συντακτική ομάδα του *Διαλυτικού* δεν συμεριζεται τις πολιτικές θέσεις του συγγραφέα. Εντούτοις, η θεωρητική κριτική του στον στρουκτουραλισμό και τον μεταστρουκτουραλισμό είναι ιδιαίτερα αξιόλογη.

κάποιας σύνθεσης ανάμεσα στον Μαρξισμό και τον υπαρξισμό, την οποία ανέλαβαν ο Σαρτρ, ο Μερλώ-Ποντύ και η Ντε Μπωβουάρ στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Οι θεωρητικές διαμάχες που τους έφεραν αντιμέτωπους εντός αυτού του αρχικά κοινού εγχειρήματος χαρακτηρίζονται από σπάνια ποιότητα και ένταση, συνιστώντας ένα από τα πλουσιότερα επεισόδια της διανοητικής ιστορίας ολόκληρης της μεταπολεμικής εποχής. Παρόλο που αυτές οι διαμάχες καθορίζονταν κυρίως από τις διαφορές των πολιτικών κρίσεων και των επιστημολογικών αφετηριών, αποτελούσαν επίσης αντανάκλαση των εξελίξεων στις κοινωνικές επιστήμες στη Γαλλία εκείνη την περίοδο: ο Μερλώ-Ποντύ διάβαζε τον Βέμπερ, ο Σαρτρ τον Μπρωντέλ. Η κορύφωση αυτής της αντιπαράθεσης ήλθε, σίγουρα, με τη δημοσίευση της *Κριτικής του Διαλεκτικού Λόγου* του Σαρτρ το 1960 – ένα έργο που αρχικά συνελήφθη ως άμεση απάντηση στις κριτικές και τις αντιρρήσεις από την πλευρά του Μερλώ-Ποντύ οι οποίες εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια των περίφημων συζητήσεών τους στα μέσα της δεκαετίας του 1950, και των οποίων το αποκλειστικό θέμα είναι ο λαβύρινθος των διασυνδέσεων ανάμεσα στην πράξη και τη διαδικασία, τα άτομα και τις ομάδες, τις ομάδες και το πρακτικό-αδρανές, σε μια ιστορία η οποία ξεσπάει και διαπερνάται από τη σπάνη.

Είναι σημαντικό να υπενθυμίσουμε ότι εντός της *Κριτικής* του Σαρτρ, η σύντομη πραγματεία «Το Ζήτημα της Μεθόδου», η οποία είχε πρωτοδημοσιευτεί το 1957, αποτελούσε την εισαγωγή του 600-σέλιδου κειμένου «Θεωρία των Πρακτικών Συνόλων». Παρόλο που ο Σαρτρ έγραφε ότι ο κοινός στόχος των δύο κειμένων είναι η συγκρότηση μιας «ιστορικής, δομικής ανθρωπολογίας», στην πραγματικότητα εστίαζαν σε διαφορετικά πράγματα. Το *Ζήτημα της Μεθόδου* αφορούσε κυρίως τα θεωρητικά εργαλεία που είναι αναγκαία για την κατανόηση του πλήρους νοήματος της ζωής ενός ατόμου, κάτι που αποκαλούσε ο Σαρτρ «ενικό καθολικό»,

προτείνοντας την ενοποίηση μαρξιστικών, ψυχαναλυτικών και κοινωνιολογικών εννοιών σε μια ενιαία μέθοδο ερμηνείας. Κατευθυνόταν προς τη βιογραφία. Η καθαυτό *Κριτική*, από την άλλη μεριά, είχε ως στόχο να προσφέρει μια φιλοσοφική έκθεση των «στοιχειωδών τυπικών δομών» κάθε δυνατής ιστορίας ή μια θεωρία των γενικών μηχανισμών της δημιουργίας και της ανατροπής όλων των κοινωνικών ομάδων. Η ίδια η ιστορία, η «*διαχρονική ολοποίηση*» όλων αυτών των «*πρακτικών πολλαπλοτήτων και όλων των αγώνων τους*»⁵ θα ήταν το αντικείμενο ενός δεύτερου τόμου, ο οποίος είχε ανακοινωθεί. Με άλλα λόγια, ο ορίζοντας της *Κριτικής* ήταν μια απόπειρα κατανόησης όχι μόνο της αλήθειας ενός ατόμου αλλά –όπως το έθετε ο Σαρτρ– της «*αλήθειας της ανθρωπότητας ως όλου*» (ακόμη κι αν για τον ίδιο υπήρχε μια θεμελιώδης επιστημολογική συνέχεια μεταξύ τους). Κατευθυνόταν προς μια καθολική ιστορία, της οποίας ο δηλωμένος στόχος θα ήταν μια καθολική κατανόηση του νοήματος της σύγχρονης εποχής. Αυτή η υπόσχεση, η μεγαλύτερη υπόσχεση που ενδεχομένως έχει δώσει κάποιος συγγραφέας μέσα στον 20^ο αιώνα, δεν θα τηρείτο. Ο Σαρτρ έγραψε έναν δεύτερο τόμο ίδιου μεγέθους με τον πρώτο αλλά τον άφησε ανολοκλήρωτο και αδημοσίευτο. Αυτή η βαρυσήμαντη πράξη παραίτησης από τον στόχο που είχε θέσει και η σιωπή που την ακολούθησε έκρινε σε μεγάλο βαθμό –όπως μπορούμε σήμερα να διαπιστώσουμε– τη μεταγενέστερη διανοητική εξέλιξη της γαλλικής αριστεράς. Δώδεκα χρόνια μετά, ο Σαρτρ ολοκλήρωσε τη σταδιοδρομία του ως συγγραφέας με μια μελέτη για τον Φλωμπέρ, της οποίας οι μνημειώδεις διαστάσεις δεν μπορούν να συγκαλύψουν –και αντιθέτως με τον δικό τους τρόπο αποκαλύπτουν– τη μετριοπαθή επάνοδό του στο βιογραφικό έργο μικρής κλίμακας στο οποίο εστιάζει το *Ζήτημα της Μεθόδου*.

5. P. Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, London 1976, σ. 817, 822.

–Επέλεξα αυτήν ακριβώς τη στιγμή να παρέμβω

...και να πω ότι ο σύνθετος οργανισμός που μέχρι πριν 50 χρόνια μπορούσε να ονομάζεται *κουλτούρα*...

Εν τω μεταξύ, είχε εγκαταλειφθεί το έδαφος της θεωρητικής σύγκρουσης στο σύνολό του – τα υψώματα, με τα πρηνή και τους γκρεμούς τους. Διότι το 1962, ο Λεβί-Στρως δημοσίευσε την *Άγρια Σκέψη*. Ερχόμενο σε άμεση αντιπαράθεση με την *Κριτική του Διαλεκτικού Λόγου*, το βιβλίο του Λεβί-Στρως δεν περιλάμβανε μόνο μια εντελώς διαφορετική ανθρωπολογία, με όλη τη σημασία της λέξης, αλλά κατέληγε σε μια άμεση επίθεση εναντίον του ιστορικισμού του Σαρτρ, εν ονόματι των αμετάβλητων ιδιοτήτων του νου όλων των ανθρώπων και της ίσης αξιότητας όλων των ανθρώπινων κοινωνιών. Με μια κίνηση το βιβλίο ακύρωσε όλες τις αξιώσεις τόσο του διαλεκτικού λόγου όσο και της ιστορικής διαχρονίας όπως τις είχε ερμηνεύσει ο Σαρτρ – ιδέες που ο Λεβί-Στρως

εξομοίωμε με τη μυθολογία περί της, ανυπόστατης, εγγενούς ανωτερότητας της «σκέψης» των πολιτισμένων έναντι της σκέψης των «αγρίων». Ο Σαρτρ, ένας μέχρι τότε τόσο εύστροφος και γόνιμος σε ιδέες συνομιλητής, ένας τόσο ακαταπόνητος κριτικός, δεν έδωσε καμία απάντηση.

«Ο απώτερος σκοπός των επιστημών του ανθρώπου δεν είναι η εδραίωση αλλά η διάλυση του ανθρώπου»⁶ έγραφε ο Λεβί-Στρως στα συμπεράσματα του βιβλίου του, ρίχνοντας το κυρίαρχο σλόγκαν της δεκαετίας. Η μαρξιστική απάντηση, όταν δόθηκε πια το 1965, δεν ανασκεύασε τα στρουκτουραλιστικά επιχειρήματα αλλά τα προσυπέγραψε. Τα δύο βιβλία που εξέδωσε ο Αλτουσέρ, *Για τον Μαρξ* και *Διαβάζοντας το Κεφάλαιο*, δεν αμφισβήτησαν την επίθεση του Λεβί-Στρως στην ιστορία ή την ερμηνεία του για τον ανθρωπισμό, αλλά αντίθετα τα ενσωμάτωσαν σε έναν μαρξισμό που τώρα ερμηνευόταν ο ίδιος εκ νέου ως θεωρητικός αντι-ανθρωπισμός, για τον οποίο η διαχρονία δεν ήταν τίποτα περισσότερο από την «ανάπτυξη των μορφών» της ίδιας της συγχρονικής γνώσης. Όπως εκμυστηρευόταν ο Αλτουσέρ στην εβδομαδιαία περιοδική έκδοση του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, ο Σαρτρ ήταν ένας ψεύτικος φίλος του ιστορικού υλισμού, ο οποίος στην πραγματικότητα βρισκόταν πολύ μακρύτερα από αυτόν σε σύγκριση με τον Λεβί-Στρως που φαινομενικά του ασκεί κριτική.⁷ Η καινοτομία και η ευφυΐα του αλτουσεριανού συστήματος ήταν αυτές καθαυτές αναμφισβήτητες. Έχω αλλού υπερασπιστεί την

6. Κ. Λεβί-Στρως, *Η Αγρία Σκέψη*, Αθήνα 1977, σ. 349 (τροποποιημένη μετάφραση)

7. Βλ. την παρέμβασή του, η οποία δημοσιεύτηκε σε δύο μέρη με τους τίτλους: «Teoria e Metodo» και «Gli Strumenti del Marxismo» στα τεύχη της 25ης Ιανουαρίου και της 1ης Φεβρουαρίου του 1964 του περιοδικού *Rinascita*, και ασκούσε κριτική στη θεώρηση των κύριων ρευμάτων της σύγχρονης τότε κουλτούρας από τον Ουμπέρτο Έκο. Οι συνήθεις επισκοπήσεις της βιβλιογραφίας του Αλτουσέρ έχουν συστηματικά αγνοήσει αυτό το κείμενο.

κληρονομιά που μας άφησε.⁸ Πολύ γρήγορα απέκτησε τεράστιο κύρος και επιρροή μέσα στη γαλλική αριστερά, εκτοπίζοντας σχεδόν ολοκληρωτικά τα προγενέστερα θεωρητικά ρεύματα –που δεν εκπροσωπούσε μόνο ο Σαρτρ αλλά εξίσου οι Λεφέβρ, Γκολντμάν και άλλοι– στη διαμόρφωση μιας νέας γενιάς μαρξιστών. Αλλά ακόμη και στο αποκορύφωμα της παραγωγικότητάς του, ο Αλτουσεριανισμός συγκροτείτο πάντοτε μέσα σε μια στενή και ολέθρια εξάρτηση από τον στρουκτουραλισμό ο οποίος όχι μόνο προπορευόταν από αυτόν αλλά θα επιβίωνε και μετά την πτώση του. Ο Λεβί-Στρως προσπάθησε να κόψει τελεσίδικα τον γόρδιο δεσμό της σχέσης ανάμεσα στη δομή και το υποκείμενο, απομακρύνοντας το τελευταίο από κάθε πεδίο επιστημονικής γνώσης. Αντί να αντισταθεί σε αυτή την κίνηση, ο Αλτουσέρ τη ριζοσπαστικοποίησε, δημιουργώντας μια εκδοχή του μαρξισμού στην οποία τα υποκείμενα καταργούνται ολοκληρωτικά, παρ' εκτός σαν απατηλά προϊόντα των ιδεολογικών δομών. Αλλά ήταν καταδικασμένος να χάσει σε μια τέτοια πλειοδοσία αντικειμενισμού. Ένα χρόνο μετά, ο πρώην μαθητής του Φουκώ, διακηρύσσοντας τη στεντόρεια ρητορεία του «τέλους του ανθρώπου», υποβίβασε με τη σειρά του τον ίδιο τον μαρξισμό σε ένα αθέλητο αποτέλεσμα μιας παρωχημένης Βικτωριανής επιστήμης⁹ και, μάλιστα, τίποτα περισσό-

8. P. Anderson, *Arguments within English Marxism*, London 1980.

9. (σ.τ.μ.) Ο όρος «episteme» στον Φουκώ αναφέρεται σε ένα λανθάνον σύστημα από κανόνες οι οποίοι υποτίθεται συγκροτούν ένα θετικό ασυνείδητο της γνώσης, ένα επίπεδο που διαφεύγει από τη συνείδηση του επιστήμονα αλλά ωστόσο αποτελεί μέρος του επιστημονικού λόγου. Πρόκειται για ένα κανονιστικό πλαίσιο που διέπει και καθορίζει τις μορφές γνώσης σε μια δεδομένη εποχή. Αυτή η ιδέα προέρχεται άμεσα από τον Λεβί-Στρως για τον οποίο «Η δομή ως το α-χρονικό και υπερ-ιστορικό ασυνείδητο επιβάλλει τους αμετάλλακτους νόμους της στη συμβολική λειτουργία του ανθρώπινου πνεύματος» (Κ. Βίγκλας, «Μισελ Φουκώ: Προς μία Δομική Ιστορία», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 1994)

τερο από ένα υποπροϊόν.¹⁰ Η προέλαση του στρουκτουραλισμού, μακράν του να εκτραπεί ή να σταματήσει λόγω αυτής της νέας ανάγνωσης του μαρξισμού, αντιθέτως –και παρά τις διαμαρτυρίες των εν λόγω μαρξιστών ότι δεν ταυτίζονται μαζί του– επιταχύνθηκε από αυτή.

Η πιο χτυπητή απόδειξη του τύπου ηγεμονίας που προέκυψε δόθηκε από τα γεγονότα του Μάη του 68 στη Γαλλία. Φαίνεται εύλογη η υπόθεση ότι σε αυτή την περίπτωση ο στρουκτουραλισμός θα αντιμετώπιζε την ίδια τη συντριβή του μπροστά σε μια ιστορική δυναμική την οποία επιδίωξε να παρακάμψει ή να αρνηθεί. Ποιος θα μπορούσε να διανοηθεί μια πιο θεαματική είσοδο των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων στο προσκήνιο από την εξέγερση των φοιτητών, των εργατών και πολλών άλλων το 1968; Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι ανάμεσα στις ρητορικές που ήταν κυρίαρχες πριν το Μάη, αυτή που θα μπορούσε να ανταποκριθεί σε αυτή τη σημαντική πολιτική έκρηξη της ταξικής πάλης και να ανταπεξέλθει μέσα από τη θεωρητικοποίηση αυτής της έκρηξης, επικρατέστερη υποψήφια θα ήταν λογικά η μαρξιστική παραλλαγή του στρουκτουραλισμού που αναπτύχθηκε από τον Αλτουσέρ. Γιατί όσο ακατάλληλη ήταν κατά τα άλλα για την ερμηνεία της αλλαγής, τουλάχιστον διέθετε μια θεωρία για την αντίφαση και τον επικαθορισμό και έτσι για το είδος της «*ενότητας ρήξης*»¹¹ που θα μπορούσε να επιφέρει ακριβώς μια τέτοια επαναστατική κατάσταση σε μια ταξική κοινωνία όπως έγινε στη Γαλλία. Στην πραγματικότητα, συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Ο Αλτουσέρ προσπάθησε καθυστερημένα να προσαρμόσει τη θεωρία του δίνοντας θέση στον ρόλο των «μαζών» που, όπως τώρα παραδεχόταν, «*δημιουργούσαν ιστορία*», παρόλο που «*οι άντρες και οι γυναίκες*» δεν μπορούσαν

10. Μισέλ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*, Αθήνα 1986, σ. 361-363.

11. Βλ. Α. Αλτουσέρ, *Για τον Μαρξ*, Αθήνα 1978, σ. 99-100.

...είναι σήμερα ένα ψέμα και μπορεί μόνο να αποκαλείται θέαμα...

...ο δεσμός ανάμεσα σε όλες τις αλλοτριωμένες δραστηριότητες των ατόμων.

να το κάνουν.¹² Αλλά καθώς η συνολική κατεύθυνση των ερευνών του Αλτουσέρ ούτε διορθώθηκε ούτε αναπτύχθηκε, η εισαγωγή του προβλήματος του ιστορικού υποκειμένου εντός του μηχανισμού της δομικής αιτιότητας που πραγματοποιήθηκε στο *Διαβάζοντας το Κεφάλαιο* είχε απλά ως αποτέλεσμα το να προκύψει έλλειψη συνοχής. Δεν αναδείχτηκε κάποια νέα σύνθεση που να είναι συγκρίσιμη με το παλαιότερο έργο του. Το αποτέλεσμα ήταν η προοδευτική απόσυρση και διάλυση του αλτουσεριανού μαρξισμού ως ρεύματος μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Αντιθέτως, ο καθαυτό στρουκτουραλισμός, αντίθετα με κάθε προσδοκία, διέβη τη δοκιμασία του Μάη και αναδύθηκε όπως ο

12. L. Althusser, *Lenin and Philosophy*, London 1971, σ. 21-22.

φοίνικας μέσα από τις στάχτες του, πράγματι πιο μετριοπαθής και προσαρμοσμένος, χωρίς ωστόσο αυτή η αλλαγή να πάει παραπέρα από αυτό που σηματοδοτεί το σιβυλλικό πρόθεμα μιας χρονολογίας: στη θέση του στρουκτουραλισμού ήρθε τώρα ο μεταστρουκτουραλισμός. Η ακριβής σχέση ανάμεσά τους, η οικογενειακή ομοιότητα ή η κοινή καταγωγή που τους ενώνει δια μέσου ενός λεπτού χρονολογικού δείκτη μένει να τεκμηριωθεί. Μπορεί να αποδειχθεί το πιο διαφωτιστικό γνώρισμα και των δύο. Λίγοι έχουν ωστόσο αμφισβητήσει την ύπαρξη ενός δεσμού ανάμεσά τους. Πράγματι, δύο από τα κεντρικότερα πρόσωπα του πρώτου δεν είχαν λιγότερο εξέχουσα θέση στον δεύτερο: ο Λακάν, του οποίου τα *Ecrits* –που εκδόθηκαν το 1966 με πολύ στρουκτουραλιστική *διαφήμιση*– ήδη είχαν προεξοφλήσει ένα μεγάλο μέρος της εσωτερικής κριτικής του στρουκτουραλισμού που αναπτύχθηκε μετά το 1968· και ο Φουκώ, που κινείτο χωρίς πρόβλημα και σάλο από τον έναν αστερισμό στον επόμενο, πάντοτε μέσα στα πράγματα. Ο ίδιος ο Ντεριντά, ένας πιο καθαρός μεταστρουκτουραλιστής θεωρητικός του οποίου τα πρώτα τρία έργα, που δημοσιεύτηκαν το 1967, προετοίμασαν τις θέσεις για τη γενική «αλλαγή της ετυμολογίας» μετά τον Μάη, παρ' όλες τις ιδιότροπες μικροαντιρρήσεις που εξέφραζε για τον Λεβί-Στρως, δεν μπορούσε παρά να του αποδώσει φόρο τιμής ως ερευνητή μιας «νέας κατάστασης του λόγου» στην οποία «όλα αρχίζουν με τη δομή, τη διαμόρφωση ή τη σχέση», αλλά την ίδια στιγμή με την «εγκατάλειψη κάθε αναφοράς σε ένα κέντρο, σε ένα υποκείμενο, σε μια καταγωγή ή μια απόλυτη αρχή».¹³

Έτσι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, ο εκτοπισμός του μαρξισμού στο περιθώριο της παρισινής κουλτούρας έγινε όλο και πιο έντονος. Το έργο του Σαρτρ, Φλωμπέρ, όταν τελικά δημοσιεύτηκε έδινε σχεδόν την αίσθηση ενός μεταθανάτιου έρ-

γου – όχι για τη ζωή του συγγραφέα αλλά για το πολιτισμικό περιβάλλον εντός του οποίου συνελήφθη. Η γραφή του Αλτουσέρ βαθμιαία διαλύθηκε σε πενιχρά θραύσματα και δικαιολογίες. Εν τω μεταξύ, ο στρουκτουραλισμός και οι επίγονοί του συνέχισαν να είναι απίστευτα παραγωγικοί. Στα είκοσι χρόνια που έχουν περάσει από τη δημοσίευση της *Άγριας Σκέψης* έχει εκδοθεί η ανθρωπολογική τετραλογία του Λεβί-Στρως για τους μύθους· έχει συγκεντρωθεί ένας μεγάλος αριθμός μελετών και σεμιναρίων του Λακάν (που αναμένεται να φτάσει τους είκοσι τόμους)· έχουν εκδοθεί οι πυκνές μελέτες του Μισέλ Φουκώ πάνω στην τρέλα, την ιατρική, τον εγκλεισμό και τη σεξουαλικότητα, συνοδευμένες από κριτικές σημειώσεις για τη διαδικασία συγγραφής τους· έχει δημοσιευτεί το πολύπλευρο έργο του Μπαρτ για τη λογοτεχνία και οι αναρίθμητες αποδομήσεις των φιλοσοφικών κειμένων του Ντεριντά, για να μην αναφέρουμε το συσσωρευμένο έργο του Ντελέζ και άλλων. Σπάνια έχουν εμφανιστεί τόσο οριστικά τα εξωτερικά σημάδια μιας νίκης στο πεδίο της διανόησης. Ωστόσο, παραμένει το ερώτημα: που οφείλεται αυτή η νίκη; Με ποιο τρόπο και σε ποια έκταση δίνουν πράγματι ο στρουκτουραλισμός και ο μεταστρουκτουραλισμός καλύτερες απαντήσεις στο πρόβλημα πάνω στο οποίο ευδοκίμησαν και έδειξαν την ανωτερότητά τους σε σύγκριση με τον μαρξισμό στη Γαλλία – το ερώτημα, δηλαδή, της σχέσης δομής και υποκειμένου; Εδώ ανοίγεται μια τεράστια βιβλιογραφία, η οποία δεν μπορεί να εξερευνηθεί με επαρκή λεπτομέρεια και λεπτότητα.

Θα περιοριστώ, λοιπόν, στην οριοθέτηση του βασικού πλαισίου εντός του οποίου μπορούν να ενοποιηθούν οι στρουκτουραλιστικές και οι μεταστρουκτουραλιστικές θεωρίες, ως διαφορετικές αλληλουχίες πιθανών κινήσεων ή λογικών ενεργειών εντός ενός κοινού πεδίου. Κανένας από τους θεωρητικούς που ανέφερα, ή στον οποίο θα παραπέμψω, δεν έχει προβεί σε όλες αυτές τις ενέργειες. Επίσης δεν υπάρχει κανένα ζεύγος από αυτούς

13. J. Derrida, *Η Γραφή και η Διαφορά*, Αθήνα 2003, σ. 444-445.

που να βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία. Ωστόσο, όλα τα σημαντικά θέματα και οι αξιώσεις τους βρίσκονται εντός των ορίων αυτού του πεδίου. Η πρώτη κίνηση –λέω πρώτη γιατί αποτέλεσε την εναρκτήρια πράξη της ανάδυσσης του ίδιου του στρουκτουραλισμού– αφορά την απόδοση *υπερβολικής έμφασης στη γλώσσα*. Ο κλάδος από τον οποίο προέρχεται ο στρουκτουραλισμός και από τον οποίο εξήγαγε όλες τις βασικές του έννοιες ήταν η γλωσσολογία. Ο Σωσύρ ανέπτυξε εντός αυτού του κλάδου την αντίθεση ανάμεσα στη γλώσσα (*langue*) και την *ομιλία* (*parole*),¹⁴ ανάμεσα στη συγχρονία και τη διαχρονία και την έννοια του *σημείου* ως ενότητας σημαίνοντος και σημαινόμενου, του οποίου η σχέση με αυτό στο οποίο αναφέρεται είναι επί της ουσίας αυθαίρετη ή αδιάφορη σε οποιαδήποτε γλώσσα. Τα *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας* του Σωσύρ αποτέλεσαν αποφασιστικό βήμα στην πρόοδο του επιστημονικού πεδίου της Γλωσσολογίας. Η εφαρμογή των εννοιών που εισήγαγε έξω από το πεδίο για το οποίο είχαν δημιουργηθεί έγινε για πρώτη φορά, με αρκετή μετριοπάθεια, στις λογοτεχνικές μελέτες που εκπόνησαν ο Jakobson και η Σχολή της Πράγας. Σε αυτή την περίπτωση, οι έννοιες συνέχισαν να εφαρμόζονται πάνω σε ένα γλωσσικό υλικό, ήτοι συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα, παρόλο που αυτά εξ ορισμού κατατάσσονται στην κατηγορία της *ομιλίας* σύμφωνα με τη διάκριση που κάνει ο Σωσύρ κι όχι στην κατηγορία της *γλώσσας*, την οποία μόνο θεωρούσε επιδεχόμενη συστηματικής ανάλυσης. Από τον Jakobson,

14. (σ.τ.μ.) Σύμφωνα με τον Σωσύρ, το ανθρώπινο σύστημα επικοινωνίας διακρίνεται σε τρεις όψεις. Το γενικό φαινόμενο της γλώσσας, δηλαδή η ικανότητα του ανθρώπινου είδους να επικοινωνεί με έναρθρο λόγο (*langage*) διακρίνεται στη «γλώσσα» (*langue*), δηλαδή το αφηρημένο γραμματικό σύστημα που έχουν εσωτερικευμένο στη σκέψη τους οι ομιλητές μιας γλώσσας και στην «ομιλία» (*parole*), δηλαδή τη συγκεκριμένη χρήση του συστήματος που κάνει ο κάθε ομιλητής (είτε πρόκειται για προφορική είτε για γραπτή εκφορά του λόγου).

– Μπορώ να συνεχίσω τώρα; [Λακάν]

– Να συνεχίσεις; Τι είναι αυτό που λες; Θέλω να απαντήσεις.

τα εργαλεία που εισήγαγε ο Σωσύρ πέρασαν στον Λεβί-Στρως. Με την τολμηρή γενίκευση της εφαρμογής των εργαλείων του Σωσύρ στο πεδίο της ανθρωπολογίας γεννήθηκε το ρεύμα του «στρουκτουραλισμού». Τα *«συστήματα συγγένειας»*, διακήρυξε, είναι ένα «είδος γλώσσας» κατάλληλο για τις μορφές ανάλυσης που είχαν εισαγάγει ο Troubetzkoy και ο Jakobson στη φωνολογία. Αναπτύσσοντας αυτή την ιδέα της ταύτισής τους με τη γλώσσα, ο Λεβί-Στρως υποστήριξε ότι οι κανόνες του γάμου και τα συστήματα συγγένειας είχαν αυτό τον χαρακτήρα γιατί αποτελούσαν ένα «*σύνολο διαδικασιών που επιτρέπουν την εγκαθίδρυση ενός είδους επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων και των ομάδων. Το ότι μεσολαβητικός παράγοντας εδώ είναι οι γυναίκες της ομάδας που κυκλοφορούν μεταξύ των κλαν, των ομάδων καταγωγής ή των οικογενειών (και όχι, όπως στην ίδια τη γλώσσα, οι λέξεις*

της ομάδας που κυκλοφορούν μεταξύ των ατόμων) δεν αλλάζει σε τίποτα το γεγονός ότι η ουσία του φαινομένου και στις δύο περιπτώσεις είναι ταυτόσημη».¹⁵

Με το που έγινε αυτή η ταύτιση, δεν ήθελε πολύ για να επεκταθεί σε όλες τις σημαντικές κοινωνικές δομές, όπως τις αντιλαμβανόταν ο Λεβί-Στρως: η ίδια η οικονομία εντάχθηκε σε αυτό το σχήμα υπό την έννοια ότι η ανταλλαγή των αγαθών σχηματίζει ένα συμβολικό σύστημα ανάλογο με αυτό που σχηματίζει η ανταλλαγή των γυναικών στα δίκτυα συγγένειας και με αυτό που σχηματίζει η ανταλλαγή των λέξεων στη γλώσσα. Η επόμενη μεγάλη επέκταση του γλωσσολογικού μοντέλου ήταν, φυσικά, η αναδιατύπωση της ψυχαναλυτικής θεωρίας από τον Λακάν. «Το ασυνείδητο», διακήρυξε, «είναι δομημένο σαν γλώσσα».¹⁶ Η εφαρμογή των γλωσσολογικών εννοιών είναι εδώ πολύ πιο ρηξικέλευθη από ό,τι υποδηλώνει αυτό το περίφημο ρητό. Διότι το πραγματικό πρόβλημα με το έργο του Λακάν δεν βρίσκεται στο ότι το ασυνείδητο είναι δομημένο «σαν» γλώσσα, αλλά ακριβέστερα στο ότι είναι η ίδια η γλώσσα που διαμορφώνει την αλλοτριωτική περιοχή του ασυνείδητου ως Συμβολική Τάξη, η οποία εγκαθιστά το ανυπέμβλητο και ασυμφιλίωτο Άλλο και με την ίδια κίνηση εγκαθιστά την επιθυμία και την απώθησή της μέσω της αλυσίδας των σημαινόντων. Μετά από μια τόσο ριζική διεύρυνση της δικαιοδοσίας της γλώσσας, ακολούθησε αναπόφευκτα μια πλειάδα περιπετειών και προσαρτήσεων μικρότερης σημασίας: τα ρούχα, τα αυτοκίνητα, η μαγειρική και άλλα αντικείμενα της μόδας ή της κατανάλωσης υποβλήθηκαν σε επιμελή σημειολογική εξέταση, η οποία προερχόταν από τη δομική γλωσσολογία. Το τελευταίο βήμα σε αυτή τη διαδρομή θα το έκανε ο Ντεριντά,

15. C. Lévi-Strauss, *Δομική Ανθρωπολογία*, 2010, σ. 82 (τροποποιημένη μετάφραση βάσει του πρωτότυπου άρθρου).

16. Βλ. π.χ. J. Lacan, *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*, London 1977, σ.20.

ο οποίος –σημαίνοντας τη μεταστρουκτουραλιστική ρήξη– απέρριψε, αφενός, την έννοια της γλώσσας ως ενός σταθερού συστήματος αντικειμενοποίησης αλλά ριζοσπαστικοποίησε, αφετέρου, τις αξιώσεις της ως καθολικής επικυρίαρχου του σύγχρονου κόσμου, με την έκδοση του πραγματικά αυτοκρατορικού διατάγματος: «Δεν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου»¹⁷, «δεν υπάρχει τίποτα πριν από το κείμενο, κανένα προ-κείμενο που να μην είναι ήδη κείμενο».¹⁸ Το Βιβλίο του Κόσμου¹⁹ που η Αναγέννηση, παρά την απλοϊκότητά της, θεώρησε ως μια μεταφορά, γίνεται η τελευταία κυριολεκτική λέξη μιας φιλοσοφίας η οποία θα κλόνιζε όλη τη μεταφυσική.

Κατά ειρωνικό τρόπο, ήταν ο ίδιος ο Σωσύρ που είχε προειδοποιήσει εναντίον ακριβώς των καταχρηστικών αναλογιών και εξαγωγών από το δικό του πεδίο που δεν έχουν σταματημό τις τελευταίες δεκαετίες. Η γλώσσα, έγραφε, είναι «ένας ανθρώπινος θεσμός τέτοιου είδους που όλοι οι άλλοι άνθρωποι θεσμοί, με την εξαίρεση της γραφής, δεν μπορούν παρά να μας παραπλανήσουν για την πραγματική ουσία του αν στηριχθούμε στην αναλογία μεταξύ τους».²⁰ Μάλιστα, ξεχώρισε

17. J. Derrida, *Περί γραμματολογίας*, 1990, σ. 274.

18. J. Derrida, *Dissemination*, 1981, σ. 328.

19. (σ.τ.μ.) Το 1544 ο Sebastian Münster, σημαντικός προτεστάντης ιερέας και λόγιος, δημοσίευσε το εξαιρετικά σημαντικό έργο *Cosmographia* (Κοσμογραφία) με το οποίο, όπως έγραφε, επεδίωκε «να δώσει μια περιγραφή ολόκληρου του κόσμου με ό,τι αυτός περιέχει». Το έργο αυτό περιλάμβανε στοιχεία ιστορίας, γεωγραφίας, αστρονομίας, φυσικής αλλά και λαογραφίας και γνώρισε τεράστια επιτυχία. Μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες μεταξύ των οποίων η λατινική, η γαλλική, η αγγλική, η ιταλική και η τσεχική.

20. R. G., «Notes Inédites de Ferdinand de Saussure», *Cahiers Ferdinand de Saussure*, No. 12, 1954, σ. 60. Μακράν η καλύτερη παρουσίαση των πηγών και των εντάσεων της σκέψης του Σωσύρ περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Sebastiano Timpanaro, *On Materialism*, London 1976, σ. 135-158, το οποίο πραγματεύεται τόσο αυτό όσο και παρόμοια αποσπάσματα.

τη συγγένεια και την οικονομία –ακριβώς τα δύο συστήματα που εξομοίωσε ο Λεβί-Στρως με τη γλώσσα για να εισαγάγει τον στρουκτουραλισμό ως γενική θεωρία– ως ασύμμετρα με αυτή. Οι οικογενειακοί θεσμοί όπως η μονογαμία ή η πολυγαμία, σημειώνει, είναι ακατάλληλα αντικείμενα για σημειολογική ανάλυση, διότι σε αντίθεση με τα σημεία απέχουν πολύ από το να είναι αυθαίρετα. Παρομοίως, οι οικονομικές σχέσεις δεν επιδέχονται την εφαρμογή των κατηγοριών που εισήγαγε, γιατί η οικονομική αξία «έχει τη ρίζα της στα πράγματα και στις φυσικές τους σχέσεις» – «ένα αγρόκτημα π.χ. έχει αξία ανάλογα με την παραγωγικότητά του». ²¹ Όλη η προσπάθεια του Σωσύρ, την οποία αγνόησαν οι οφειλέτες του, ήταν να υπογραμμίσει τη μοναδικότητα της γλώσσας, όλα όσα τη διαχωρίζουν από άλλες κοινωνικές πρακτικές και μορφές. «Είμαστε βαθιά πεπεισμένοι», διακήρυττε, «πως μπορεί να ειπωθεί ότι όταν κάποιος εισέρχεται στο πεδίο της γλώσσας χάνεται κάθε αναλογία με τον ουρανό και τη γη». ²² Πράγματι, οι αναλογίες που θα ανακάλυπταν ταχέως ο Λεβί-Στρως και ο Λακάν, με την επέκταση των γλωσσολογικών κατηγοριών στην ανθρωπολογία και την ψυχανάλυση, δεν αντέχουν στην παραμικρότερη κριτική εξέταση. Η συγγένεια δεν μπορεί να συγκριθεί με τη γλώσσα ως σύστημα συμβολικής επικοινωνίας όπου αντίστοιχα «ανταλλάσσονται» γυναίκες και λέξεις, όπως θα ήθελε ο Λεβί-Στρως, αφού κανένας ομιλητής δεν εκποιεί το λεξιλόγιο σε οποιονδήποτε συνομιλητή του, αλλά μπορεί ελεύθερα να ξαναχρησιμοποιήσει κάθε λέξη που «έδωσε» όσες φορές το θελήσει στη συνέχεια, ενώ οι γάμοι –σε αντίθεση με τις συζητήσεις– είναι συνήθως δεσμευτικοί: οι γυναίκες δεν είναι ανακτήσιμες από τους πατέρες τους μετά τον γάμο τους. Η ορολο-

21. F. De Saussure, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, 1979, σ. 115.

22. R. G., «Notes Inédites de Ferdinand de Saussure», *Cahiers Ferdinand de Saussure*, No. 12, 1954, σ. 64.

για της «ανταλλαγής» δεν κάνει με κανέναν τρόπο πιο δικαιολογημένη την επέκταση των γλωσσολογικών κατηγοριών στην οικονομία: αν μπορεί να υποθεθεί ότι χονδρικά στις περισσότερες κοινωνίες υπάρχει μια ισοδυναμία λέξεων και γυναικών που ανταλλάσσονται από τους ομιλητές και τις οικογένειες, αυτό προφανέστατα δεν ισχύει για τα αγαθά. Με

– Θα απαντήσω. Κάτσε εκεί ήσυχα.

– Λέγοντας όλα αυτά τα πράγματα...

...τι ακριβώς θέλεις να πετύχεις;

άλλα λόγια, καμία οικονομία δεν μπορεί να οριστεί κατά βάση με όρους ανταλλαγής: η παραγωγή και το καθεστώς της ιδιοκτησίας έρχονται πάντα πρώτα. Ο τριαδικός τύπος του Λεβί-Στρως λειτουργεί στην πραγματικότητα υπέρ της απόκρυψης όλων των σχέσεων εξουσίας, εκμετάλλευσης και ανισότητας που δεν ενυπάρχουν μόνο στις περισσότερες πρωτόγονες κοινωνίες, ή πολύ περισσότερο στον καπιταλιστικό πολιτισμό μας, αλλά και σε κάθε οικογενειακή και σεξουαλική τάξη που γνωρίζουμε, όπου οι συζυγικές σχέσεις είναι συνδεδεμένες με την ιδιοκτησία και η θηλυκότητα με την υποτέλεια. Τα ζητήματα αυτού του είδους, που άπτονται της οικογένειας, ισχύουν εξίσου και στην περίπτωση του Λακάν. Μακράν του να είναι το ασυνείδητο δομημένο σαν γλώσσα ή να ταυτίζεται με αυτή, η κατανόησή του από τον Φρόιντ ως αντικείμενο της ψυχαναλυτικής έρευνας το προσδιορίζει ακριβώς ως στερούμενο της γενετικής γραμματικής, η οποία σύμφωνα με τη γλωσσολογία μετά τον Σωσύρ, συγκροτεί τις βαθιές δομές της γλώσσας: δηλαδή, την ικανότητα σχηματισμού προτάσεων και ορθής εφαρμογής των κανόνων μετασχηματισμού τους. Το Φροϋδικό ασυνείδητο, στερούμενο ακόμη και της άρνησης, είναι ξένο προς κάθε σύνταξη.

Όσο κι αν αυτές οι επιμέρους αντιρρήσεις για τα υπό εξέταση επιστημονικά πεδία είναι αδιάσειστες, δεν εκφράζουν ωστόσο καθαυτές τη γενικότερη αιτία της ακαταλληλότητας της γλώσσας ως μοντέλου για οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη πρακτική. Μπορούμε να αντιληφθούμε την απόσταση που υπάρχει ανάμεσά τους πιθανόν πιο ξεκάθαρα, αν θυμηθούμε το επιχείρημα του Λεβί-Στρως στην *Άγρια Σκέψη* ότι η γλώσσα προσφέρει μια αποδεικτική εμπειρία για την ύπαρξη μιας ολοποιητικής και διαλεκτικής πραγματικότητας, η οποία προηγείται και βρίσκεται έξω από τη συνείδηση και τη βούληση κάθε ομιλούντος υποκειμένου, του οποίου αντιθέτως ο λόγος δεν μπορεί ποτέ να απορρεύσει από μια συνειδητή ολιστική θεώρηση των

γλωσσικών νόμων.²³ Η βασική παραδοχή του στρουκτουραλισμού ήταν πάντοτε ότι αυτή η ασυμμετρία αποτελεί το πρότυπο συνολικά για την κοινωνία και την ιστορία. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα (*langue*) και την ομιλία (*parole*) αποτελεί μια ιδιαίτερα στραβή πυξίδα για τη χαρτογράφηση της διαφοροποιημένης θέσης που καταλαμβάνει η δομή και το υποκείμενο στον κόσμο που βρίσκεται έξω από τη γλώσσα. Αυτό οφείλεται σε τουλάχιστον τρεις βασικούς λόγους. Πρώτον, οι γλωσσικές δομές χαρακτηρίζονται από μια εξαιρετικά χαμηλή ιστορική μεταβλητότητα σε σύγκριση με άλλους κοινωνικούς θεσμούς. Καθώς μεταβάλλονται πολύ αργά και, εκτός από λίγες πρόσφατες εξαιρέσεις, ασυνείδητα, είναι από αυτή την άποψη πολύ διαφορετικές από τις οικονομικές, τις πολιτικές ή τις θρησκευτικές δομές, των οποίων οι ρυθμοί μεταβολής – μόλις η ανθρωπότητα περάσει το ιστορικό κατώφλι της ταξικής κοινωνίας – έχουν υπάρξει γενικά ασύγκριτα μεγαλύτεροι. Δεύτερον, εντούτοις, αυτή η χαρακτηριστική αμεταβλητότητα της γλώσσας ως δομής συνοδεύεται από μια όχι λιγότερο μοναδική *εφευρετικότητα* του υποκειμένου μέσα σε αυτή: το αντίθετο της ακαμψίας της γλώσσας (*langue*) είναι η ευμετάβλητη ελευθερία της ομιλίας (*parole*). Γιατί ο λόγος δεν έχει οποιονδήποτε υλικό περιορισμό: οι λέξεις είναι ελεύθερες με τη διπλή έννοια της λέξης. Η παραγωγή τους δεν κοστίζει τίποτα και μπορούν να πολλαπλασιαστούν και να υποστούν κατά βούληση οποιονδήποτε χειρισμό εντός των νόμων του νοήματος. Όλες οι άλλες μείζονες κοινωνικές πρακτικές υπόκεινται στους νόμους της φυσικής *σπάνης*: τα άτομα, τα αγαθά και οι δυνάμεις δεν μπορούν να παράγονται *κατ' αρέσκειαν* και *επ' άπειρον*. Ωστόσο, η ίδια η ελευθερία του ομιλούντος υποκειμένου είναι περιέργως αμελητέα ως προς τις συνέπειές της: δηλαδή, η επίδρασή της στη δομή είναι

23. Κ. Λεβί-Στρως, *Η Άγρια Σκέψη*, Αθήνα 1977, σ. 354.

κάτω από κανονικές συνθήκες σχεδόν μηδενική. Ακόμα και οι μεγαλύτεροι συγγραφείς, των οποίων η μεγαλοφυΐα επηρέασε ολόκληρες κουλτούρες, συνήθως άλλαξαν τη γλώσσα σχετικά λίγο. Βεβαίως, αυτό αναδεικνύει την τρίτη ιδιαιτερότητα τη σχέσης ανάμεσα στη δομή και το υποκείμενο στη γλώσσα: συγκεκριμένα, το υποκείμενο της ομιλίας είναι αξιωματικά *ατομικό* – με την παραίτηση «μη μιλάτε όλοι μαζί» να είναι ο συνηθισμένος τρόπος να λέγεται ότι η ομιλία του πλήθους είναι μη-ομιλία, αυτό που δεν μπορεί να ακουστεί. Αντιθέτως, τα αντίστοιχα υποκείμενα στο πεδίο των οικονομικών, των πολιτισμικών, των πολιτικών ή των στρατιωτικών δομών είναι πρώτα και κύρια *συλλογικά*: έθνη, τάξεις, κάστες, ομάδες, γενιές. Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, η δράση *αυτών* των υποκειμένων είναι ικανή να προκαλέσει ριζικούς μετασχηματισμούς σε αυτές τις δομές. Αυτή η θεμελιώδης διάκριση αποτελεί ένα ανυπέβλητο εμπόδιο σε οποιαδήποτε μεταφορά των γλωσσολογικών μοντέλων στις ευρύτερες ιστορικές διαδικασίες. Με άλλα λόγια, η εναρκτήρια κίνηση του στρουκτουραλισμού αποτελεί μια αναπόδευκτη μεγαλοποίηση του ρόλου της γλώσσας που στερείται οποιουδήποτε σχετικού διαπιστευτηρίου.

Ποιες είναι οι θεωρητικές συνέπειες αυτής της απολυτοποίησης της γλώσσας εντός του στρουκτουραλισμού; Η πιο σημαντική άμεση συνέπεια είναι αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε *έκπτωση της αλήθειας* – και αυτή είναι η δεύτερη τροποποιητική κίνηση του στρουκτουραλισμού εντός του χαρακτηριστικού του χώρου. Ο Σωσύρ έκανε τη διάκριση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαίνόμενο εντός του σημείου –όπως τα αντιλαμβανόταν, ως «ακουστική εικόνα» και «έννοια», αντίστοιχα. Από τη μια μεριά, τόνιζε τον αυθαίρετο χαρακτήρα του σημείου, ως προς οποιοδήποτε αναφερόμενο πράγμα το οποίο αυτό «ονομάζει» – με άλλα λόγια τον διαχωρισμό ανάμεσα στην «έννοια» και τον «ήχο» που της αντιστοιχεί. Από την άλλη μεριά, υπογράμμισε ότι στον βαθμό που η γλώσσα

– Αυτό ρωτάνε πάντα οι γονείς, οι παπάδες, οι ιδεολόγοι, οι γραφειοκράτες και οι μπάτσοι...

...τους όλο και περισσότερους ανθρώπους που δρουν σαν και μένα.

δεν είναι απλώς μια διαδικασία ονοματοδοσίας, κάθε σημαίνον λαμβάνει τη σημασιολογική του αξία μόνο χάρη στη διαφοροποιημένη θέση του εντός της δομής της γλώσσας (langue) – με άλλα λόγια, τη διαπλοκή των εννοιών στο συνολικό σύστημα ήχων. Όπως έγραφε, η γλωσσική αξία «καθορίζεται ταυτόχρονα από τη θέση πάνω σε αυτούς τους

δύο άξονες».²⁴ «Μια λέξη μπορεί να ανταλλάγει με κάτι ανόμοιο, με μια ιδέα» και «μπορεί να συγκριθεί με κάτι της ίδιας φύσης με μια λέξη».²⁵ Το αποτέλεσμα είναι η ύπαρξη μιας ασταθούς ισορροπίας ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαϊνόμενο εντός της σύνθετης έννοιας του σημείου που είχε εισαγάγει. Ήταν βέβαιο ότι αυτή η ισορροπία θα ανατρεπόταν τη στιγμή που η γλώσσα (langage) θα λαμβανόταν ως ένα μοντέλο για κάθε χρήση εκτός του πεδίου της ίδιας της γλωσσικής επικοινωνίας. Γιατί η προϋπόθεση της μετατροπής της σε ένα μεταφερόμενο παράδειγμα ήταν το κλείσιμό της σε ένα αυτοτελές σύστημα, που δεν ήταν πλέον προσδεμένο σε καμία εξω-γλωσσική πραγματικότητα.

Συνεπώς, ο στρουκτουραλισμός ως εγχείρημα ήταν από την αρχή αναγκασμένος να απωθήσει τον αναφορικό άξονα της θεωρίας του Σωσύρ για το σημείο. Το αποτέλεσμα μπορούσε να είναι μόνο η βαθμιαία ανάπτυξη της μεγαλομανίας του σημαϊνοντος. Ο Λεβί-Στρως ξεκίνησε την κλιμάκωση των αξιώσεων του με την απίθανη θέση ότι η γλώσσα εφευρέθηκε από τον άνθρωπο en bloc (δια μιας), ως ένα πλήρες σύστημα που ξεπερνούσε ήδη τις πιθανές του χρήσεις. «Ο άνθρωπος διαθέτει από τις απαρχές του ένα ολοκληρωμένο απόθεμα σημαϊνόντων το οποίο βρίσκει μεγάλες δυσκολίες να κατανείμει στο σημαϊνόμενο το οποίο είναι δεδομένο καθαυτό χωρίς να είναι γνωστό», έγραφε.²⁶ Το αποτέλεσμα ήταν μια διαρκής «υπεραφθονία του σημαϊνοντος, σχετικά με το σημαϊνόμενο επί του οποίου μπορεί να τεθεί». Ο Λακάν ήταν, για μια ακόμη φορά, υπεύθυνος για την άνοδο στην επόμενη βαθμίδα όταν απλώς ταύτισε τα δίκτυα των

σημαϊνόντων με τις διαφορετικές τους θέσεις εντός της γλώσσας (langue), υποβιβάζοντας το σημαϊνόμενο σε μια απλή ροή πραγμάτων που εκφέρονται ως ομιλίες (paroles). Εκεί που ο Λεβί-Στρως επικαλείτο ένα «κυμαινόμενο σημαϊνον» που τίθεται πάνω σε ένα υπόρρητα σταθερό σημαϊνόμενο, ο Λακάν τώρα μίλαγε για την «αδιάκοπη ολίσθηση του σημαϊνόμενου κάτω από το σημαϊνον»²⁷, η οποία χρησιμοποιήθηκε μεταφορικά για το υποκείμενο, εξ ου και η ουσιαστική αδυνατότητα σήμανσης οποιουδήποτε σταθερού σκόπμου νοήματος λόγω της αλληλοσχετιστικής δυναμικής της αλυσίδας των ίδιων των σημαϊνόντων, η οποία συμπίπτει με το ασυνείδητο και αναιρεί αδιάκοπα την απατηλή ταυτότητα του εγώ το οποίο αναπαρίσταται από αυτήν. Έπειτα, απέμενε απλώς στον Ντεριντά να αρνηθεί την ίδια την έννοια του σημείου, ως ενότητας-στη-διαφορά του σημαϊνοντος και του σημαϊνόμενου μέσω της κατάργησης οποιασδήποτε απομένουσας αυτονομίας του σημαϊνόμενου συνολικά. Η γλώσσα γίνεται τώρα μια διαδικασία στην οποία «κάθε σημαϊνόμενο βρίσκεται επίσης στη θέση του σημαϊνοντος»²⁸ – δηλαδή, ένα σύστημα κυμαινόμενων σημαϊνόντων και τίποτα άλλο, με καμία καθορισμένη σχέση προς οποιοδήποτε εξωγλωσσικό αναφερόμενο πράγμα.

Η αναγκαία συνέπεια αυτής της συρρίκνωσης της γλώσσας εντός του εαυτού της είναι, βέβαια, η απώλεια κάθε δυνατότητας ορισμού της αλήθειας ως συμφωνίας των προτάσεων με την πραγματικότητα. Ήταν ο Φουκώ και ο Ντεριντά που περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο υιοθέτησαν ακλόνητα τη λογική που απέρρευε από αυτό: με αυτόν τον τρόπο, μπόρεσαν να πάνε πίσω από τον Σωσύρ στη φιλοσοφική κληρονομιά του ύστερου Νίτσε με την αδιάλλακτη καταγγελία της ψευδαίσθησης της αλήθειας και της σταθερότητας του νοήματος που έκανε. Για τον Ντεριντά, κάθε έννοια αλήθειας εξομοι-

24. F. De Saussure, *Cours de Linguistique Générale (Edition Critique)*, Vol. I, ed. Rudolf Engler, Wiesbaden 1968, σ. 259.

25. F. De Saussure, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, 1979, σ. 154.

26. C. Lévi-Strauss, «Introduction à l'Oeuvre de Marcel Mauss» στο M. Mauss, επιμ., *Sociologie et Anthropologie*, Paris 1950, σ. xlix.

27. J. Lacan, *Ecrits*, London 1977, σ. 154.

28. J. Derrida, *Positions*, Chicago 1981, σ. 20.

ώνεται με την καταπιεστική μεταφυσική της παρουσίας, με την οποία ήρθε σε ρήξη ο Νίτσε στη «χαρούμενη κατάφαση του παιχνιδιού του κόσμου και της αθωότητας του γίνεσθαι... χωρίς σφάλμα, χωρίς αλήθεια και χωρίς καταγωγή».²⁹ Στον Φουκώ, η έμφαση δεν πέφτει τόσο στην απελευθέρωση από τη γνώση στο παιχνίδι όσο στην τυραννία της ίδιας της αλήθειας. Ισχυρίζεται ότι η θέληση για αλήθεια παράγει τη γνώση της μέσω «μιας πρωταρχικής και αέναα επαναλαμβανόμενης διάψευσης η οποία θέτει τη διάκριση ανάμεσα στο αληθές και το ψευδές».³⁰ Η ολίσθηση προς έναν αγνωστικισμό χωρίς όρια, την οποία διακήρυξε ακόμη κι αν δεν ακολούθησε απόλυτα η νεότερη γενιά των θεωρητικών του στρουκτουραλισμού, παραμένει απολύτως ξένη για την παλαιότερη γενιά. Τόσο ο Λεβί-Στρως όσο και ο Λακάν, όταν το απαιτεί η κατάσταση, φθάνουν να υιοθετήσουν επιστημονικές βλέψεις που συνίστανται στη μαθηματικοποίηση των αντίστοιχων επιστημονικών τους πεδίων. Αλλά μια πιο προσεκτική εξέταση δείχνει ότι η κυκλική λογική της αυτοαναφορικής γλώσσας που έχουν εισάγει στα πεδία τους έχει συνέπειες που μπορούν να προβλεφθούν. Έτσι ο Λεβί-Στρως διερωτάται: «τι πειράζει;» αν οι ερμηνείες που κάνει στους μύθους είναι αυθαίρετες ή ψεύτικες εφόσον κι αυτές οι ίδιες μπορούν να αναγνωστούν εξίσου ως μύθος: «είναι σε τελική ανάλυση άσχετο αν σε αυτό το βιβλίο οι διαδικασίες της σκέψης των Νοτιοαμερικανών Ινδιάνων σχηματοποιούνται μέσω της δικής μου σκέψης ή αν η δική μου σκέψη σχηματοποιείται μέσω της δικής τους».³¹ Εδώ η πιθανότητα του σφάλματος αποκλείεται εξ αρχής μέσα από την αυτοεπιδεικνυόμενη ταυτότητα του ανθρώπινου νου. Ο Λε-

29. J. Derrida, *Η Γραφή και η Διαφορά*, Αθήνα 2003, σ. 453.

30. M. Foucault, *Language, Counter-Memory, Practice*, Ithaca 1977, σ. 203. Κι εδώ ρητή πηγή είναι ο Νίτσε.

31. C. Lévi-Strauss, *The Raw and the Cooked*, London 1969, σ. 13, 15.

- Η απάντησή μου είναι ότι ένα πράγμα θέλω να κάνω: την επανάσταση...

...ένας από τους κύριους στόχους μας είναι ακριβώς οι στιγμές εκείνες...

βί-Στρως, όντας απολύτως συνεπής εκθειάζει τον Βάγκνερ στο ίδιο κείμενο ως τον αληθινό «δημιουργό της δομικής ανάλυσης των μύθων», ο οποίος διεξήγαγε την έρευνά του με το ανώτερο μέσο της μουσικής – ανώτερο γιατί αναφέρεται απολύτως στον εαυτό του, καθώς πρόκειται για την τέχνη που βρίσκεται κατά βάση πέραν του νοήματος και της αναπαράστασης. Οι συνέπειες είναι ίδιες και στην περίπτωση του Λακάν, ο οποίος διατηρεί μια υπολειμματική έννοια του Πραγματικού που βρίσκεται πέραν του Συμβολικού, αλλά μόνο ως το «αδύνατο» που δεν μπορεί νασημανθεί – η σφαίρα του άρρητου που, όπως τονίζει, δεν έχει τίποτα κοινό με την «πραγματικότητα», η οποία είναι το ετοιμοφόρετο ένδυμα της φαντασίας.³² Από την άλλη πλευρά, ο Λα-

32. (σ.τ.μ.) Για τον Λακάν αυτό που ονομάζεται

κάν δέχτηκε τις επικρίσεις του Ντεριντά γιατί διατήρησε την έννοια της αλήθειας. Ωστόσο, η αλήθεια στον Λακάν είναι η ικανότητα του υποκειμένου να αρθρώνει την επιθυμία και όχι να αποκτά γνώση. Με αυτόν τον χαρακτηριστικό επαναπροσδιορισμό της αλήθειας ο Λακάν συναντιέται ξανά με τον Λεβί-Στρως. Γιατί η κυριολεκτική ακρίβεια δεν έχει καμία συνάφεια με τον «πλήρη λόγο» του ψυχαναλυτικού υποκειμένου, που δεν μπορεί παρά να μιλά «αληθινά», τουτέστιν να εκφράζει τα συμπτώματα που του αντιστοιχούν, ό,τι κι αν λέει.³³ Εδώ πάλι χωρίς το ψεύδος, η αλήθεια χάνει την ουσία της – όπως σωστά διέβλεψε ο Φουκώ. Η διάκριση ανάμεσα στο αληθές και το ψευδές είναι η απαραίτητη προϋπόθεση κάθε ορθολογικής γνώσης. Το κέντρο της είναι η απόδειξη. Δεν είναι τυχαίο ότι μέσα στον χώρο του στρουκτουραλισμού θα επιφυλασσόταν σε αυτή μια τόσο γενική περιφρόνηση. Η βιαστική έρευνα πεδίου και ο ανυπόστατος χάρτης των συστημάτων συγγένειας του Λεβί-Στρως· οι δεκάλεπτες ψυχαναλυτικές συνεδρίες του Λακάν· η επιπολαιότητα του Φουκώ όσον αφορά το Πλοίο των Τρελών και το παραμύθι του Μεγάλου Εγκλεισμού³⁴ – όλα αυτά τα παραδείγματα

πραγματικότητα δεν είναι τίποτα παραπάνω από αυτό που συντίθεται από το Συμβολικό και το Φαντασιακό. Η επιθυμία βρίσκεται στο κέντρο του μηχανισμού αυτού που ονομάζει πραγματικότητα και καλύπτει το Πραγματικό το οποίο δεν μπορεί κανείς να το δει παρά φευγαλέα.

33. J. Lacan, *Ecrits*, Paris 1966, σ. 649, 409· βλ. τις πρώτες φράσεις του έργου *Télévision*, Paris 1973, «Je dis toujours la vérité», σ. 9. (σ.τ.μ.) «Λέω πάντα την αλήθεια. Όχι όλη την αλήθεια, γιατί δεν υπάρχει τρόπος να την πεις όλη. Είναι κυριολεκτικά αδύνατο να την πεις όλη: οι λέξεις αποτυγχάνουν. Ωστόσο, μέσα από αυτή ακριβώς την αδυνατότητα, η αλήθεια διατηρεί το πραγματικό».

34. Σε σχέση με αυτό βλ. H.C. Erik Middelport, 'Madness and Civilization in Early Modern Europe: A Reappraisal of Michel Foucault', στο Barbara Malament, επιμ., *After the Reformation: Essays in Honor of J.H. Hexter*, Philadelphia 1980, σ. 247-265 — μια κριτική που γίνεται ακόμα πιο καταδικαστική λόγω του γεγονότος ότι ο συγγρα-

φεν έχουν να κάνουν τόσο με τους προσωπικούς περιορισμούς και τα σφάλματα των εν λόγω ερευνητών όσο με τις κανονικές και φυσικές δυνατότητες που υπάρχουν μέσα σε ένα παιχνίδι με τα σημεία, το οποίο κινείται πέρα από την αλήθεια και το ψεύδος.

Η επίθεση στην αναπαράσταση που είναι εγγενής στην έννοια μιας αυτοτελούς γλώσσας έχει, αναμενόμενα, επιπτώσεις στην ισχύ της αιτιότητας εντός του χώρου του στρουκτουραλισμού. Έτσι φτάνουμε στην τρίτη μείζονα κίνηση που μπορεί να περιγραφεί, αυτό που θα μπορούσε να αποκαλεστεί *τυχαιοποίηση της ιστορίας*. Διότι μόλις το γλωσσολογικό μοντέλο μετατραπεί σε γενικό παράδειγμα των επιστημών του ανθρώπου, η έννοια της εξακριβώσιμης αιτίας αρχίζει να υφίσταται μια επικίνδυνη αποδυνάμωση. Η αιτία βρίσκεται στην ίδια τη φύση της σχέσης ανάμεσα στη *γλώσσα* (langue) και την *ομιλία* (parole) εντός της δομικής γλωσσολογίας. Η κυριαρχία της *γλώσσας* (langue) ως συστήματος είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της σωσυριανής κληρονομιάς: η *ομιλία* (parole), η οποία έπεται, είναι η ενεργοποίηση ορισμένων από τα στοιχεία της πρώτης από το ομιλούν υποκείμενο. Αλλά η προτεραιότητα της πρώτης επί της δεύτερης είναι ιδιόμορφη: αφενός δεν θέτει κανέναν όρο και αφετέρου δεν επιβάλλει καθορισμούς. Με άλλα λόγια, μια ατομική πράξη ομιλίας είναι υποχρεωμένη να ακολουθήσει συγκεκριμένους γενικούς γλωσσικούς νόμους, διαφορετικά δεν θα αποτελεί πράξη επικοινωνίας. Την ίδια στιγμή όμως, οι εν λόγω *νόμοι* δεν μπορούν να εξηγήσουν αυτή την *πράξη*. Υπάρχει ένα αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στους γενικούς κανόνες της σύνταξης και την εκφορά συγκεκριμένων προτάσεων – των οποίων το περιεχόμενο και η αιτία δεν μπορεί ποτέ να συναχθεί από το σύνολο της γραμματικής, του λεξιλογίου ή της φωνητικής. Η γλώσσα ως σύστημα παρέχει τους τυπικούς *όρους της δυνατότητας* της

φέας εμμένει στην τυπική απόδοση των συνηθισμένων τιμών στον Φουκώ.

ομιλίας αλλά δεν έχει κανέναν έλεγχο πάνω στις πραγματικές αιτίες της. Για τον Σωσύρ, οι λέξεις που εκφέρονται –το κουβάρι της ομιλίας (parole) που ξετυλίγεται– αναγκαστικά βρίσκεται συνολικά εκτός του επιστημονικού πεδίου της γλωσσολογίας: σχετίζεται με τη γενικότερη ιστορία και απαιτεί άλλες αρχές έρευνας. Η εξαγωγή του γλωσσολογικού μοντέλου από τον μετασσυριανό στρουκτουραλισμό αναμενόμενα προέβη, ωστόσο, σε μια σιωπηρή ανάμειξη αυτών των δύο ειδών κατανόησης. Οι όροι της δυνατότητας παρουσιάστηκαν συστηματικά «ως εάν» να αποτελούν αιτίες. Τα δύο πιο ευρεία παραδείγματα αυτής της σκόπιμης σύγχυσης ήταν οι μελέτες των μυθολογιών στις πρωτόγονες κοινωνίες του Λεβί-Στρως και οι απόπειρες του Φουκώ να κατασκευάσει μια αρχαιολογία της γνώσης στις πολιτισμένες κοινωνίες.

Σε κάθε περίπτωση, ένας τεράστιος μηχανισμός θεωρητικής ανάλυσης εγκαθίσταται, του οποίου ο βασικός στόχος είναι η κατάδειξη της ταυτότητας στο εκάστοτε πεδίο: την αμετάβλητη λειτουργία των τοτέμ ή τη δομή των μύθων, την ενότητα των επιστημών (epistemes) ή την ακαμψία των σχηματισμών λόγου. Ωστόσο, μόλις εγκατασταθεί δεν επιτρέπει επιστημολογικά την ερμηνεία της ποικιλομορφίας των συγκεκριμένων μύθων και διατυπώσεων και ακόμα λιγότερο της εξέλιξης από το ένα στο άλλο. Το αποτέλεσμα είναι ότι αντί για να προσφέρει μια γνήσια εξήγηση, η στρουκτουραλιστική ανάλυση τείνει συνεχώς να εκτραπεί προς την ταξινόμηση: όπως σημείωσε ο Έντουαρντ Σαϊντ η «παραλληλία» επισκιάζει τη «διαδοχικότητα».³⁵ Η αποτυχία να γίνει διάκριση ανάμεσα σε αυτές τις δύο σχέσεις είναι το σήμα κατατεθέν της θεωρητικοποίησης του Λεβί-Στρως στην *Αγρια Σκέψη*, η οποία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει καμία ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη «συγκεκριμένη λογική» των πρωτόγονων κοινωνιών –δηλαδή, στις ταξινομήσεις του φυσικού κόσμου που κάνουν– και την

...που άνθρωποι σαν και σένα προσφέρουν σε ανθρώπους σαν κι αυτούς δικαιολογίες για τη μίζερη ζωή τους.

35. E. Said, *Beginnings*, Baltimore 1978, σ. 302.

«αφηρημένη λογική» της μαθηματικοποιημένης επιστήμης στις πολιτισμένες κοινωνίες;³⁶ και οι δύο αποτελούν εκφράσεις των ίδιων οικουμενικών κλίσεων του ανθρώπινου νου. Η ερμηνευτική ισχύς της σύγχρονης επιστήμης εξισώνεται με την ταξινομική μαγεία του τοτεμισμού, σε μια διαδικασία που με τη σειρά της εγγυάται τη βασική μέθοδο του Λεβί-Στρως. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορούν να βρεθούν στα στρουκτουραλιστικά γραπτά ερμηνείες για αυτό που εξετάζουν: ωστόσο όπου υπάρχουν είναι παράδοξα περιθωριακές ή εύθραυστες, ανίκανες να εστιάσουν ή να σηκώσουν το βάρος των συνολικών περιγραφών τις οποίες διατρέχουν. Συγκριτικά με τον τεράστιο όγκο των γραπτών του Λεβί-Στρως πάνω στους μύθους των αυτοχθόνων της Αμερικής, το αραιό μοτίβο της περιστασιακής αναγωγής τους στη μοναδική λειτουργία της απόκρυψης ή της μεσολάβησης πραγματικών αντιφάσεων, οι οποίες προέρχονται από τον δυισμό Φύσης και Κουλτούρας, στο πεδίο του φαντασιακού, έχει μικρή αξία και πρωτοτυπία. Παρόμοια, το κατοπινό έργο του Φουκώ για τα συστήματα φυλάκισης του 19^{ου} αιώνα περιλαμβάνει τη θέση ότι η πραγματική λειτουργία τους δεν ήταν η καταστολή αλλά η δημιουργία μιας εγκληματικής κατώτερης υπο-τάξης που εξυπηρετούσε τη δικαιολόγηση της καθολικής αστυνόμευσης του πληθυσμού στο σύνολό του, μέσα στο «δεσμοτηριακό συνεχές» της σύγχρονης κοινωνικής τάξης πραγμάτων εντός της οποίας τα σχολεία, οι φυλακές, τα εργοστάσια και οι στρατώνες αποκαλύπτουν όλα την ίδια οργανωτική αρχή. Αυτοί που αστυνομεύουν τον πληθυσμό παραμένουν ανώνυμοι. Εδώ είναι η υπερβολή και όχι η μετριοπάθεια της υπόθεσης που την καθιστά μια παράπλευρη γραμμή του έργου στο σύνολό του, του οποίου η ισχύς βασίζεται κυρίως στην πυκνότητα της περιγραφής κι όχι στη ερμηνευτική του δύναμη. Ακόμα κι όταν γίνεται αποδεκτή, η αιτιότητα

36. Κ. Λεβί-Στρως, *Η Άγρια Σκέψη*, Αθήνα 1977, σ. 370.

δεν αποκτά ποτέ ξεκάθαρη κεντρικότητα στο πεδίο της στρουκτουραλιστικής ανάλυσης.

Τι γίνεται τότε με την ιστορία αυτή καθαυτή; Ο απόλυτος αρχικός ντετερμινισμός καταλήγει παράδοξα στην επαναφορά μιας απόλυτης τελικής ενδεχομενικότητας, που μιμείται τον ίδιο τον δυισμό της γλώσσας (*langue*) και της ομιλίας (*parole*). Το πιο τρανταχτό παράδειγμα αυτής της ειρωνικής εξέλιξης είναι το έργο του Ντερριντά, το οποίο συγχωνεύει ολόκληρη την ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας σε μια ενιαία ομογενή μεταφυσική, η οποία ορίζεται από την πανταχού παρούσα ταυτότητα της αναζήτησης της «παρουσίας», ενώ από την άλλη μεριά κάθε μεμονωμένη πρόταση ή παράγραφος των εκπροσώπων αυτής της μεταφυσικής χαράσσεται και υπονομεύεται από την μη αναγώγιμη ετερογένεια της *διαφοράς* (*différance*).³⁷ Έτσι, η γραφή είναι ταυτόχρονα άκαμπτη και μη αποφασίσιμη, αναπόδραστα απαράλλακτη στη γενική της δομή και ανεξήγητα διαφορετική στις συγκεκριμένες διατυπώσεις της. Η ίδια αντινομία ξαναπαρουσιάζεται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο στη σκέψη του Λεβί-Στρως και του Φουκώ. Ο Λεβί-Στρως κλείνει το βιβλίο του *Από το Μέλι στη Στάχτη* με την απόρριψη κάθε «άρνησης της ιστορίας» αλλά τοποθετεί την ιστορία καθαρά εντός του πλαισίου της τύχης. «*Η δομική ανάλυση*» γράφει, παραχωρεί στην ιστορία «*αυτό που δικαιωματικά*

37. (σ.τ.μ.) Βλ. το ελάχιστο κριτικό κείμενο του Γ. Κακολύρη «Ο Jacques Derrida και η απόδομηση της δυτικής μεταφυσικής» στον συλλογικό τόμο *Κείμενα νεώτερης και σύγχρονης Φιλοσοφίας* Πάτρα 2008 για τον ορισμό της έννοιας της *διαφοράς*: «Ο Derrida παράγει το νεογραφισμό *différance* από τη μετοχή ενεστώτα *différant* του γαλλικού ρήματος *différer*, το οποίο έχει δύο διαφορετικές σημασίες, αυτές του “διαφέρω” και του “αναβάλλω”, που τις αντλεί από το λατινικό ρήμα *differe*. Η *différance* αποκρυσταλλώνει το γεγονός ότι αυτό που τελικά αφήνεται να διαφανεί από τα ίδια τα κείμενα της μεταφυσικής μέσω της αποδόμησής τους, είναι ότι, ενάντια στις ανέλπιδες προσπάθειες των μεταφυσικών συγγραφέων τους να θεμελιώσουν το νόημα στην παρουσία, το νόημα διέπεται από διαφορά και απουσία».

ανήκει στην μη αναγώγιμη ενδεχομενικότητα», υποκλινόμενη στην «ισχύ και την κενότητα του γεγονότος».³⁸ Οι πιο ριζικοί ιστορικοί μετασχηματισμοί – η Νεολιθική ή η Βιομηχανική Επανάσταση – θεωρητικοποιούνται έτσι από τον Λεβί-Στρως με όρους ενός πολλαπλού παιχνιδιού ρουλέτας, όπου ο συνδυασμός που κερδίζει και ο οποίος κάνει δυνατές αυτές τις αναταραχές επιτυγχάνεται από μια συνεργασία παικτών που παίζουν σε ξεχωριστά τραπέζια κι όχι από έναν μόνο – δηλαδή, από μια ομάδα κοινωνιών κι όχι από μια μοναδική κοινωνία.³⁹ Με άλλα λόγια, η διαχρονική εξέλιξη ανάγεται στο τυχαίο αποτέλεσμα ενός συγχρονικού συνδυασμού. Αντίστοιχα, καθώς ο Φουκώ δεν ήταν σε θέση να εξηγήσει τις ξαφνικές μεταλλαγές ανάμεσα στις διαδοχικές επιστήμες στο πρώιμο έργο του, κάθε μία από τις οποίες θεωρείται ομοιογενής ενότητα, κατέφυγε αργότερα στην αυξανόμενη ανύψωση του ρόλου της τύχης ως κυβερνώσας αρχής των γεγονότων, τα οποία –όπως υποστήριζε στις *Λέξεις και τα Πράγματα*– δεν θα πρέπει πια να γίνονται αντιληπτά με όρους αιτίας και αποτελέσματος, αλλά ως σειριακά και αναπάντεχα. Στην πράξη, το μεταγενέστερο έργο του Φουκώ μετέτρεψε αυτές τις μεθοδολογικές κατευθύνσεις σε οντολογία – μια πανούργα θέληση για δύναμη η οποία πάλλεται μέσα σε όλες τις κοινωνικές και τις ψυχικές δομές, σε οποιοδήποτε είδος και αν ανήκουν αυτές. Η κοινή προέλευσή τους από τον Νίτσε δείχνει τη σύνδεση ανάμεσα στην τύχη και την εξουσία, όπως αυτή ερμηνεύεται, στη σκέψη του Φουκώ. Μόλις υποστασιοποιηθεί ως νέα Πρώτη Αρχή, τύπου Ζαρατούστρα, η εξουσία χάνει κάθε ιστορικό προσδιορισμό: δεν υπάρχουν πια συγκεκριμένοι φορείς της εξουσίας, ούτε οποιοδήποτε συγκεκριμένοι στόχοι τους οποίους υπηρετεί η άσκησή της. Ως καθαρή θέληση, η άσκηση

της εξουσίας αποτελεί την ίδια της την ικανοποίηση. Αλλά καθώς μια τέτοια θέληση είναι πανταχού παρούσα, θα πρέπει να γεννά και το αντίθετό της. «*Όπου υπάρχει εξουσία, υπάρχει και αντίσταση*» – αλλά και αυτή η αντίσταση είναι επίσης μια αντι-εξουσία.⁴⁰ Σε αυτή την άνευ ορίων ροή της βούλησης που επικαλείται ο ύστερος Φουκώ, η αιτιότητα ως κατανοητή αναγκαιότητα των κοινωνικών σχέσεων ή των ιστορικών γεγονότων εξαφανίζεται: η αμοιβαία διαμάχη δεν έχει όρους και το αποτέλεσμα της μπορεί μόνο να είναι τυχαίο. Σε αυτή την εκδοχή, η εξουσία είναι η κενότητα του γεγονότος. Οι σχέσεις εξουσίας είναι «αντιστρέψιμες» –όπως το θέτει ο Φουκώ– υπό την ίδια έννοια και για τους ίδιους θεωρητικούς λόγους που οι σημασιοδοτήσεις του κειμένου είναι «μη αποφασίσιμες» για τον Ντερριντά. Το οξύμωρο σχήμα του Σαϊντ συνοψίζει αυτό που μπορεί σωστά να ονομαστεί στρουκτουραλιστική φιλοσοφία της ιστορίας: «*απρόβλεπτο βάσει νόμου γεγονός*».⁴¹

Ίσως τώρα είναι ευκολότερο να καταλάβουμε γιατί ο μεταστρουκτουραλισμός προέκυψε μέσα από τον στρουκτουραλισμό με τέτοια ευκολία και αρμονία. Γιατί η μετάβαση από τον ένα στον άλλο αποτελεί την τελευταία κίνηση που είναι λογικά δυνατή εντός του χώρου τον οποίο έχουμε οριοθετήσει. Αυτή η κίνηση θα μπορούσε να ονομαστεί ανατροπή των δομών, των ιδίων. Ποιος είναι ο λόγος που ο φαινομενικά ασκητικός αντικειμενισμός των μέσων της δεκαετίας του 1960 –η στιγμή, ας πούμε, του βιβλίου *Οι λέξεις και τα πράγματα*– κατέληξε στον οργισμένο υποκειμενισμό των μέσων της δεκαετίας του 1970 –τη στιγμή του *Αντι-Οιδίποδα*– χω-

38. C. Lévi-Strauss, *Από το Μέλι στη Στάχτη*, Αθήνα 2002 (δική μας η μετάφραση).

39. C. Lévi-Strauss, *Φυλή και Ιστορία. Φυλή και Πολιτισμός*, Αθήνα 2008, σ. 80-84.

40. «*Δεν υπάρχουν σχέσεις εξουσίας χωρίς αντιστάσεις*» διότι η «*αντίσταση στην εξουσία*» είναι ο «*συμπατριώτης της εξουσίας*». M. Foucault, *Power/Knowledge*, Brighton 1980, σ. 142.

41. E. Said, *οπ.π.*, σ. 311 ή βλ. τη φράση του Νίτσε που εγκωμιάζει ο Φουκώ για «*τα σιδερένια χέρια της αναγκαιότητας που κινούν τα ζάρια της τύχης*»: M. Foucault, *Language, Counter-Memory, Practice*, Ithaca 1977, σ. 155.

ρίς κάποια μεγάλη ρήξη της συνέχειας στους ανθρώπους και τις ιδέες; Η απάντηση βρίσκεται στο πρόβλημα που θέτει σε κάθε ολοκληρωμένο στρουκτουραλισμό η γνωσιακή αφετηρία του. Γιατί αν μόνο οι δομές επικρατούν σε έναν κόσμο πέραν όλων των υποκειμένων, τι είναι αυτό που εξασφαλίζει την αντικειμενικότητά τους; Ο υψηλός στρουκτουραλισμός δεν έκανε καμία πιο ηχηρή διακήρυξη από την αναγγελία του περί του τέλους του ανθρώπου. Ο Φουκώ χτύπησε μια χαρακτηριστικά προφητική χορδή όταν διακήρυττε το 1966 πως: «Ο άνθρωπος τραβάει προς τον χαμό του στο μέτρο που λάμπει ισχυρότερα το είναι της γλώσσας στον ορίζοντά μας».⁴² Αλλά ποιοι είμαστε «εμείς» που μπορούμε να αντιληφθούμε ή να έχουμε έναν τέτοιο ορίζοντα; Στην κενότητα της αντωνυμίας βρίσκεται η αντίφαση του στρουκτουραλιστικού προγράμματος. Ο Λεβί-Στρως ακολούθησε την οδό για την επίλυσή της που έχει τη μεγαλύτερη συνοχή. Παρότι απηχούσε –ή ακόμη και ενίσχυε σε κοσμικό επίπεδο– τα οράματα του Φουκώ για το «*λυκόφως του ανθρώπου*», πρόβαλλε ως αξίωμα έναν βασικό ισομορφισμό μεταξύ της φύσης και του νου, ο οποίος αντανακλάται εξίσου στους μύθους και τη δομική τους ανάλυση. Ο νους αναπαράγει τη φύση στους μύθους γιατί είναι και ο ίδιος φύση και η δομική μέθοδος αναπαράγει τις λειτουργίες του μύθου που μελετά ή, με τα λόγια του Λεβί-Στρως: «*Οι μύθοι σημασιοδοτούν τον νου που τους εξελίσσει μέσω της χρήσης του κόσμου, του οποίου αποτελεί ο ίδιος μέρος*».⁴³ Έτσι, αυτό που ξεπροβάλλει στο έργο του αυτό, μέσα από ένα πλήθος αποκηρύξεων της φιλοσοφίας, είναι μια από τις πιο παλιές ιδέες του κλασικού ιδεαλισμού – το ταυτό υποκειμένο-αντικείμενο.

Αλλά η ταυτότητα είναι, βέβαια, κι αυτή ένα μύθευμα: γιατί αυτό που δεν μπορεί να

εξηγήσει ο Λεβί-Στρως είναι η εμφάνιση του ίδιου του επιστημονικού του κλάδου. Πώς μετατρέπονται οι ασυνειδητές νοητικές δομές του πρωτόγονου στις συνειδητές ανακαλύψεις του ανθρωπολόγου; Η απόσταση ανάμεσα τους μοιραία θέτει εκ νέου στο τραπέζι το ερώτημα του τι εγγυάται ότι πρόκειται *πράγματι* περί ανακαλύψεων και όχι περί αυθαίρετων φαντασιώσεων. Η παραίτηση από κάθε απάντηση βρίσκεται στη λατρεία της μουσικής με την οποία αρχίζει και τελειώνει η τετραλογία του: «*το υπέρτατο μυστήριο της επιστήμης του ανθρώπου*», η μουσική, αποτελεί για τον Λεβί-Στρως «*το κλειδί για την πρόοδο*» όλων των άλλων κλάδων.⁴⁴ Η Βαγκνερική έκσταση σε αυτή τη θέση δεν αποτελεί απλώς μια προσωπική ιδιομορφία. Η *Γέννηση της Τραγωδίας*, η αποθέωση του Βάγκνερ και η θεωρητικοποίηση της μουσικής ως προγόνου της γλώσσας, αποτελεί επίσης την πηγή της ιδέας περί μιας πρωταρχικής Διονυσιακής φρενιτίδας, ως του Άλλου κάθε Απολλώνιας τάξης, η οποία ενέπνεε πάντοτε το έργο του Φουκώ. Και γι' αυτόν, επίσης, η δυσκολία ήταν να εξηγήσει από πού προέρχεται η ικανότητα του αρχαιολόγου να αποκαλύψει τα αρχαία της γνώσης ή να ανακατασκευάσει τις χρονικές διαφορές ανάμεσά τους, δεδομένου του κλεισίματος της ίδιας της σύγχρονης επιστήμης (episteme) – «*μέσα στο πολύ σφικτό, πολύ συνεκτικό περίγραμμα της*».⁴⁵ Τι έκλεινε τότε τον δρόμο προς έναν πλήρη σχετικισμό; Παρότι δεν μπορούσε να το ομολογήσει, η συνέχεια της έρευνας του Φουκώ στην πραγματικότητα βασιζόταν εξαρχής στην επίκληση μιας ατιθάσευτης αρχέγονης εμπειρίας, η οποία προηγείται όλων των διαδοχικών τάξεων του Δυτικού Λόγου και είναι ανατρεπτική απέναντί τους, μπροστά στην οποία η κοινή

44. Ό.π., σ. 18.

45. Βλ. Μισέλ Φουκώ, Ό.π., σ. 524 (τροποποιημένη μετάφραση) όπου ο Φουκώ ακολουθεί τη χοντροκομμένη μέθοδο επίλυσης σύμφωνα με την οποία, η «λογική» της σύγχρονης επιστήμης οδηγεί στο ίδιο το ξεπέρασμά της, κάτι που αποτελεί έναν απλοϊκό εξελικτικισμό.

42. Μισέλ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*, Αθήνα 1986, σ. 527.

43. C. Lévi-Strauss, *The Raw and the Cooked*, London 1969, σ. 341.

τους φύση ως καταπιεστικών δομών αποκαλύπτεται. «*Η αναγκαιότητα της τρέλας σε όλο το μάκρος της ιστορίας της Δύσης*», έγραφε στο πρώτο σημαντικό του βιβλίο, «*συνδέεται με τη δυνατότητα της ιστορίας*».⁴⁶ Η τρέλα ως απόλυτη ετερότητα –ο ήχος που πρέπει να σωπάσει προκειμένου να αναπτυχθεί η ομιλία της ορθολογικής κοινωνικότητας ως η ευφράδης άρνησή της– υποχωρεί στον ύστερο Φουκώ, καθώς η ίδια η έννοια της απώθησης καθίσταται ύποπτη ως ένα ακόμη τέχνασμα της πανουργίας του Λόγου. Αλλά η υπόρρητη αρχή του πρωταρχικού Άλλου διατηρείται με νέα περιβολή. Στο πιο πρόσφατο έργο του είναι η αθωότητα «*των σωμάτων και των ηδονών τους*»⁴⁷ στην ενότητά τους, η οποία αντιπαράθεται στην κοινωνικά κατασκευασμένη και διαχωρισμένη «σεξουαλικότητα», η οποία επιτελεί την ίδια λειτουργία – μια ακατανόμαστη κατηγορία.

Με τον Ντεριντά, η αυτοακύρωση του στρουκτουραλισμού, η οποία είναι λανθάνουσα στην προσφυγή στη μουσική ή την τρέλα στον Λεβί-Στρως και τον Φουκώ, ολοκληρώνεται. Καθώς δεν είχε καμία δέσμευση στην εξερεύνηση της κοινωνικής πραγματικότητας, ο Ντεριντά δεν δίστασε καθόλου να αποδομήσει τις κατασκευές των δύο αυτών θεωρητικών, καταδικάζοντας και τους δύο για «*νοσταλγία της καταγωγής*» –Ρουσσωϊκή ή προσωκρατική αντίστοιχα– και θέτοντας το ερώτημα με ποιο δικαίωμα προϋπέθεταν, πάνω στις δικές τους προκειμένες, την εγκυρότητα των λόγων τους. «*Αν το μυθολογικό είναι μυθο-μορφικό, άραγε μήπως ισχύουν όλοι οι λόγοι για τους μύθους;*», ρώταγε από τη μια μεριά. Από την άλλη μεριά, ρώταγε πώς μπορεί να γραφτεί μια «*ιστορία της τρέλας*», «*όπως αυτή υπάρχει και ανασαίνει, προτού πιαστεί και παραλύσει μέσα στα δι-*

χτυα του ίδιου του κλασικού λόγου, ο οποίος χρησιμοποιεί τις έννοιες που υπήρξαν τα ιστορικά εργαλεία του εγκλεισμού της τρέλας».⁴⁸ Το κοινό ελάττωμα όλων των προηγούμενων διανοητικών παραδόσεων ήταν η «*εξουδετέρωση και η απομείωση*» της «*δομικότητας της δομής*» και τούτο «*με ένα νεύμα που ήθελε να της προσδώσει ένα κέντρο, να τη συναρτήξει με ένα σημείο παρουσίας, με μια πάγια καταγωγή*» που «*διέφευγαν από τη δομικότητα*».⁴⁹ Ο Ντεριντά οξυδερκώς αντιλήφθηκε ότι η υπόθεση περί της ύπαρξης μιας οποιασδήποτε σταθερής δομής βασιζόταν πάντοτε στη σιωπηρή αξιωματική προϋπόθεση ενός κέντρου που δεν είναι απολύτως «υποκείμενο» σε αυτή: με άλλα λόγια, ενός υποκειμένου διακριτού από αυτή. Η αποφασιστική κίνησή του ήταν να εκμηδενίσει το τελευταίο υπόλειμμα μιας τέτοιας αυτονομίας. Ωστόσο, το αποτέλεσμα δεν ήταν η επίτευξη μιας υψηλότερης τάξης, απολύτως καθαρής πια δομής, αλλά ακριβώς το αντίθετο: το αποτέλεσμα ήταν μια ριζική *αποδόμηση*. Γιατί μόλις οι δομές απαλλαχθούν από οποιοδήποτε υποκείμενο και αφεθούν απολύτως στο δικό τους παιχνίδι, χάνουν ό,τι τις προσδιορίζει ως δομές – δηλαδή, όλες τις αντικειμενικές συντεταγμένες της οργάνωσής τους. Η δομικότητα, για τον Ντεριντά, δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια τελετουργική χειρονομία προς τους άμεσους προγόνους του: το παιχνίδι της δεν γνωρίζει πια κανενός είδους όριο – πρόκειται για «*απόλυτη συμπτωματικότητα*», «*γενετική απροσδιοριστία*», «*σπερματική περιπέτεια του ίχνους*».⁵⁰ Με αυτό τον τρόπο η δομή αναποδογυρίζει και μετατρέπεται στο αντίθετό της κι έτσι γεννιέται ο καθαυτό μεταστρουκτουραλισμός ή διαφορετικά ό,τι μπορεί να ονομαστεί υποκειμενισμός χωρίς υποκείμενο.

Το δίδαγμα είναι ότι η δομή και το υποκείμενο είναι πάντοτε *αλληλοεξαρτώμενα* ως

46. Μισέλ Φουκώ, «Ο αρχικός Πρόλογος στην Ιστορία της Τρέλας (1961)», *Νέα Εστία* τ. 1843, 2011.

47. M. Foucault, *Η ιστορία της σεξουαλικότητας. I. Βούληση για γνώση*, 2011.

48. J. Derrida, *Η Γραφή και η Διαφορά*, Αθήνα 2003, σ. 447, 17 (τροποποιημένη μετάφραση).

49. Ό.π., σ. 433-434 (τροποποιημένη μετάφραση).

50. Ό.π., σ. 453.

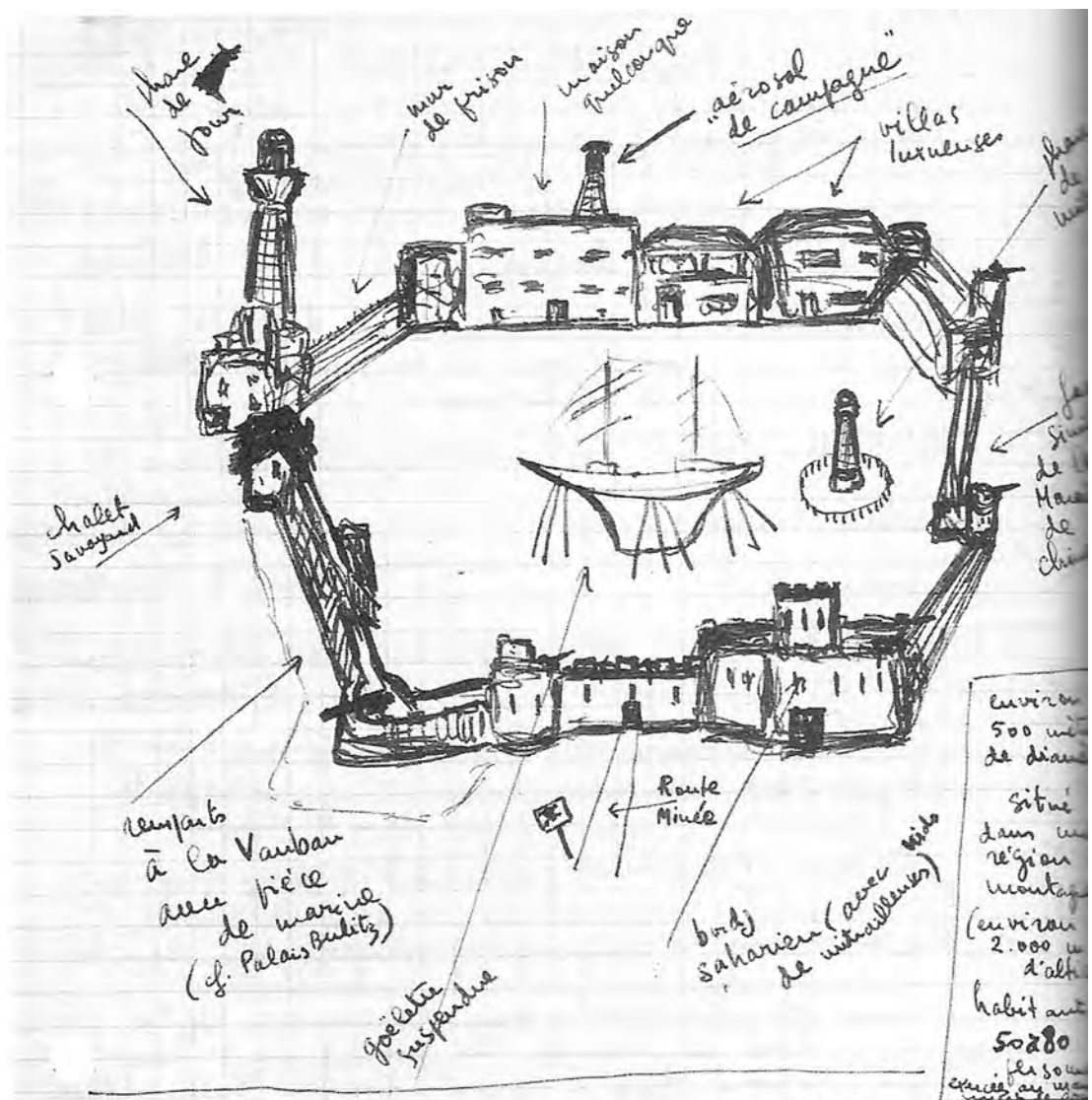
κατηγορίες. Η ολοκληρωτική επίθεση στο τελευταίο θα ανέτρεπε, εν ευθέτω χρόνω, αναπόφευκτα και την πρώτη. Ο τερματικός σταθμός αυτής της επιχείρησης δεν θα μπορούσε παρά να ήταν μια αχαλίνωτη τελικά υποκειμενικότητα. Ο Αντόρνο είχε προβλέψει αυτή την εξέλιξη, επισημαίνοντας συχνά ότι κάθε θεωρία που θα επεδίωκε να αρνηθεί απόλυτα την απατηλή ισχύ του υποκειμένου θα έτεινε να επαναφέρει αυτή την ψευδαισθηση ακόμη περισσότερο από μια θεωρία που θα υπερτιμούσε την ισχύ του.⁵¹ Ο στρουκτουραλιστής θεωρητικός που αντιστάθηκε σε αυτή την εξέλιξη περισσότερο από οποιοδήποτε άλλον ήταν ο Λακάν, ακριβώς γιατί το έργο του είχε ξεκινήσει από μια σταθερή δέσμευση στο ίδιο το υποκείμενο – τόσο λόγω της επαγγελματικής ιδιότητάς του ως ψυχαναλυτή, όπου αυτή η κατηγορία δεν μπορεί να εγκαταλειφθεί τόσο αφήφιστα, όσο και λόγω της πρότερης φιλοσοφικής πορείας διαμόρφωσης της σκέψης του, που ήταν κατά βάση χεγκελιανή και όχι νιτσεική ή χαϊντεγκεριανή. Αλλά η σύλ-

ληψη του υποκειμένου από την πλευρά του, η οποία καταργεί τον ρόλο του εγώ και ακυρώνει την αρχή της πραγματικότητας, όπως τα διατύπωσε ο Φρόιντ, για να δώσει αποκλειστικά το πληρεξούσιο σε ένα –εξαυλωμένο– αυτό (id), άνοιξε τον δρόμο για το ίδιο της το ξεπέρασμα. Οι Ντελέζ και Γκουαταρί μπόρεσαν να το υπερκεράσουν μέσω της επίθεσης στον ίδιο τον Νομο του Συμβολικού, ως μιας απώθησης που μπορεί να εξαλειφθεί, στο όνομα του Φαντασιακού και τον σχιζοφρενικών αντικειμένων. Οι αποσυντεθειμένες επιθυμητικές μηχανές του Αντι-Οιδίποδα, στερούμενες ενότητας ή ταυτότητας, αποτελούν την τελική έκβαση της ανατροπής των ιδίων των ψυχικών δομών και της μετατροπής τους σε μια υποκειμενικότητα κατακερματισμένη πέρα από κάθε όριο.

Αν αυτή ήταν τότε περίπου η πορεία από τον στρουκτουραλισμό στον μεταστρουκτουραλισμό, το αρχικό ερώτημα που είχαμε θέσει απαντιέται από μόνο του. Οι ανεπίλυτες δυσκολίες και τα αδιέξοδα της μαρξιστικής θεωρίας που υποσχέθηκε να υπερβεί ο στρουκτουραλισμός δεν έγιναν ποτέ αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε βάθος εντός αυτού του αντίπαλου χώρου. Η υιοθέτηση του γλωσσικού μοντέλου ως του «κλειδιού για όλες τις μυθολογίες», αντί να δια φωτίσει ή να αποκωδικοποιήσει τις σχέσεις ανάμεσα στη δομή και το υποκείμενο, οδήγησε σε μια πορεία που ξεκίνησε από την απολυταρχική ρητορεία του πρώτου στον κατακερματισμένο φетиχισμό του δεύτερου, χωρίς να προάγει μια θεωρία για τις σχέσεις τους. Μια τέτοια θεωρία, ιστορικά καθορισμένη και διαφοροποιημένη ανάλογα με το πεδίο, μπορεί να αναπτυχθεί μόνο με μια διαλεκτική θεώρηση της αλληλεξάρτησής τους.

51. «Η αντικειμενικότητα της αλήθειας πραγματικά απαιτεί το υποκείμενο. Μόλις αποκοπεί από αυτό, γίνεται θύμα της καθαρής υποκειμενικότητας». T. Adorno, *Against Epistemology*, Oxford 1982, σ. 72. Η περίληψη στο κείμενο προέρχεται από την ωραία διατύπωση της Gillian Rose στο βιβλίο της, *The Melancholy Science – An Introduction to the Thought of Theodor W. Adorno*, London 1978, σ. 128. Σημειώστε, ωστόσο, ότι στις σκέψεις του για τη διαλεκτική ανάμεσα στη δομή και το υποκείμενο, ο Αντόρνο τόνιζε emphatically ότι «το ζήτημα του ρόλου του καθενός δεν μπορεί να απαντηθεί γενικά και δεν είναι αμετάβλητο»: *Against Epistemology*, σ. 156. (σ.τ.μ.) Οι θέσεις αυτές του Αντόρνο γράφτηκαν τη δεκαετία του '30 στις ΗΠΑ, παρότι το βιβλίο εκδόθηκε στα γερμανικά μόλις το 1956. Στην *Αρνητική Διαλεκτική* αντιθέτως υποστηρίζει την αμετάβλητη «προτεραιότητα του αντικειμένου» έναντι του υποκειμένου, το οποίο συγκροτείται αντικειμενικά εντός της κοινωνίας στην οποία ανήκει. Αυτή η ολίσθηση και η εγκατάλειψη της θέσης που εξέφρασε στο *Against Epistemology* έχει πολύ σοβαρές πολιτικές συνέπειες και, ουσιαστικά, ισοδυναμεί με την αδυνατότητα του επαναστατικού μετασχηματισμού της υφιστάμενης καπιταλιστικής κοινωνίας.

environ
500 m
de diam
situé
dans un
région
montagne
(environ
2.000 m
d'alt
habitent
50280
les sou
cette

Essai pour une transposition baroque-influen
LE "VILLAGE DEFENDU" aut'ce'dents historiques

(La goëlette suspendue est là simplement comme monument élevé à Gilles Ivain)

- ① palissades du Far West.
 - ② Blaager des Boërs.
 - ③ le ring des Huns.
- aut'ce'dents moins proche
parce que ne participant pas de la
forme circulaire :
- le bordj saharien
 - le camp de la légion romaine

Το παραπάνω σκίτσο του Γκυ Ντεμπόρ (1954); διασώθηκε από τον φίλο του και μέλος της Λετρι-στικής Διεθνούς Patrick Straram. Πρόκειται για το σχέδιο μιας, επηρεασμένης από το μπαρόκ, αρχιτεκτονικής σύνθεσης για την αναδιαμόρφωση μιας «οχυρωμένης πόλης» (transposition du "village defendu"), η οποία περιλαμβάνει μεταξύ άλλων ως αρχιτεκτονικά μέλη ένα αντίγραφο του Σινικού Τείχους και ένα του προμαχώνα της πόλης Υπρ. Ο Ντεμπόρ σημειώνει ότι το υπερυψωμένο ιστοιόφορο στο κέντρο είναι ένα «μνημείο αφιερωμένο στον Ζιλ Ιβαιν [Ιβάν Στσεγκλώφ]».

Κριτική της πολεοδομίας

Σημείωμα για τη νέα μετάφραση της *Συνταγής για μια νέα πολεοδομία*

Shevek

Ο Ιβάν Στσεγκλώφ (Ivan Chtcheglov) έγραψε το κείμενο *Συνταγή για μια νέα πολεοδομία* ανάμεσα στο 1952 και το 1953 στα πλαίσια της δραστηριότητάς του ως μέλους της Λετριστικής Διεθνούς, εντός της οποίας χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Ζιλ Ιβαίν (Gilles Ivain). Η Λετριστική Διεθνής υιοθέτησε τον Οκτώβριο του 1953 τη *Συνταγή για μια νέα πολεοδομία* ως κείμενο προσανατολισμού της δραστηριότητάς της. Το κείμενο δημοσιεύτηκε με περικοπές στο πρώτο τεύχος της επιθεώρησης *Internationale Situationniste* (Καταστασιακή Διεθνής – ΚΔ), που εκδόθηκε τον Ιούνιο του 1958. Η συντομευμένη εκδοχή του κειμένου μεταφράστηκε για πρώτη φορά στα ελληνικά από τον Κλωντ Λοράν και τον Παναγιώτη Τουρνικιώτη στη συλλογή κειμένων της ΚΔ, *Χωροταξία*, η οποία κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο του 1979 από τις εκδόσεις Άκμων. Μια δεύτερη, βελτιωμένη μετάφραση αυτής της συντομευμένης εκδοχής έγινε από τον Γιάννη Δ. Ιωαννίδη στη συλλογή κειμένων της ΚΔ, *Το ξεπέρασμα της τέχνης*, η οποία κυκλοφόρησε τον Σεπτέμβριο του 1985 από τις εκδόσεις Ύψιλον. Η πλήρης εκδοχή του εν λόγω κειμένου πρωτοδημοσιεύτηκε στα γαλλικά στον τόμο Ivan Chtcheglov, *Ecrits retrouvés*, ο οποίος κυκλοφόρησε το 2006 από τις εκδόσεις Allia και μεταφράζεται για πρώτη φορά στα ελληνικά στις σελίδες που ακολουθούν μετά από αυτό το σημείωμα.¹

Πέραν του αυτονόητου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει η δημοσίευση της πλήρους εκδοχής του κειμένου του Στσεγκλώφ, επι-

λέξαμε να το συμπεριλάβουμε στο δεύτερο τεύχος του *Διαλυτικού* γιατί αποτελεί μια από τις πρώτες απόπειρες κριτικής της καπιταλιστικής πολεοδομίας και της καθημερινής ζωής μέσα στην πόλη, ένα από τα πρώτα κείμενα που έθεσε εκ νέου, μετά την περίοδο της μπολσεβίκικης και της σοσιαλδημοκρατικής αντεπανάστασης, τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας ως μετασχηματισμό όλων των όψεων του κόσμου, ως μια συνολικά νέα οργάνωση του χώρου και του χρόνου, ως ξεπέρασμα της καπιταλιστικής αλλοτρίωσης και ως κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στην ίδια του τη συνολική εμπειρία και τη δημιουργία της. Πρόκειται για μία από τις πηγές της ενιαίας κριτικής της καπιταλιστικής θεαματικής κοινωνίας, που ανέπτυξαν οι καταστασιακοί τα είκοσι χρόνια που ακολούθησαν, κριτική που αντιστοιχούσε στην πιο ριζοσπαστική πλευρά της προλεταριακής κινηματικής πρακτικής εκείνης της περιόδου.²

2. Η παρουσίαση της κριτικής της καπιταλιστικής-θεαματικής κοινωνίας από την ΚΔ, αλλά και των θέσεών της για την κατασκευή καταστάσεων και, ευρύτερα, για την επαναστατική πράξη, όπως αυτές εξελίχθηκαν από το 1957 έως το 1972, δεν είναι δυνατό να γίνει στο πλαίσιο αυτού εδώ του σημειώματος. Βλ. σχετικά το βιβλίο του Anselm Jappe, *Γκυ Ντεμπόρ*, Ελεύθερος Τύπος, 1998 και, ειδικότερα, το κεφάλαιο «Η πρακτική της θεωρίας». Το βιβλίο του Jappe είναι ότι καλύτερο υπάρχει στην ελληνική βιβλιογραφία σε σχέση με τη θεωρία και την πρακτική των καταστασιακών. Πρέπει να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι από πολιτική άποψη είναι απαράδεκτο, καθώς ο Jappe απορρίπτει την ταξική πάλη ως φορέα του επαναστατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας και το προλεταριάτο ως επαναστατικό υποκείμενο, όντας επηρεασμένος από τις απολογητικές θέσεις του Krisis-Gruppe, του οποίου ήταν μέλος, σύμφωνα με τις οποίες, το προλεταριάτο δεν είναι τίποτα

1. Ευχαριστίες στον Τηλέμαχο, τη Μαρία, τη Stella και τον Δημήτρη για τις συζητήσεις που κάναμε, οι οποίες βοήθησαν στη συγγραφή του σημειώματος.

internationale situationniste

1

Όπως γράφει ο Στσεγκλώφ, η φονξι-οναλιστική πολεοδομία του Λε Κορμπυζιέ –η οποία κυριαρχεί τη μεταπολεμική περίοδο στις δυτικές καπιταλιστικές χώρες και αντιστοιχεί στο φορντικό-κεϋνσιανό μοντέλο ρύθμισης του καπιταλισμού της μαζικής παραγωγής-μαζικής κατανάλωσης– είναι κατάλληλη «για εργοστάσια και για νοσοκομεία. Και για τις φυλακές του μέλλοντος... Το άσχημο πρόσωπό του [Λε Κορμπυζιέ] είναι τόσο αποκρουστικό όσο και οι αντιλήψεις του για τον κόσμο... θέλει να συνθλίψει τους ανθρώπους κάτω από φριχτές μάζες τσιμέντου». Εντάσσεται κι αυτή στον γενικευμένο ευτελισμό που έχει κυριεύσει τον πλανήτη μέσα στο πλαίσιο της μαζικής καπιταλιστικής παραγωγής και κατανάλωσης: «Έχουν όλοι υπνωτιστεί από την παραγωγή και τις ανέσεις

περισσότερο από τον ζωντανό φορέα του μεταβλητού κεφαλαίου, δηλ. ένα απολύτως πραγματοποιημένο, απλό αντικείμενο μέσα στο γίνεσθαι της καπιταλιστικής κοινωνίας.

– δίκτυο αποχέτευσης, ασανσέρ, μπάνιο, πλυντήριο... Ανάμεσα στον έρωτα και τον σκουπιδοφάγο, η νεολαία έχει σε όλες τις χώρες επιλέξει τον σκουπιδοφάγο». Πρόκειται για μια πολεοδομία που οργανώνει την υπαγωγή της ζωντανής εργασίας στο κεφάλαιο, δηλ. στη νεκρή-παρελθοντική εργασία, την υποταγή του παρόντος στο παρελθόν και διαιωνίζει την απομόνωση και την αποξένωση μέσα από την οργάνωση της κυκλοφορίας. Όπως ελλειπτικά γράφει ο Στσεγκλώφ: «*Ti hacienda*³ δεν θα την δεις. Δεν υπάρχει... Κινούμαστε σε ένα κλειστό τοπίο που τα σημεία αναφοράς του μας τραβάνε συνεχώς στο παρελθόν».

Απέναντι σε αυτή τη συνθήκη της πλήξης και της απονέκρωσης ο συγγραφέας σημειώνει ότι «*Η hacienda πρέπει να χτιστεί*». Προτείνει «την εφεύρεση νέων, μεταβαλλόμενων τοπίων», «Μια νέα αντίληψη του χώρου... Μια νέα αντίληψη του χρόνου... Μια νέα αντίληψη των συμπεριφορών». Καθώς η αρχιτεκτονική είναι ο «απλούστερος τρόπος για να συναρθρώσουμε τον χρόνο με τον χώρο, για να διαμορφώσουμε την πραγματικότητα», «το αρχιτεκτονικό συγκρότημα θα μπορεί να τροποποιηθεί. Η μορφή του θα αλλάζει εν μέρει ή ολοκληρωτικά ανάλογα με τις επιθυμίες των κατοίκων του». Η ρήξη με τον ευτελισμό της κοινωνίας της μαζικής παραγωγής-μαζικής κατανάλωσης πρέπει να γίνει με «μια ολοκληρωτική ψυχική αλλαγή, μέσα από την αποκάλυψη των ξεχασμένων επιθυμιών» που απωθούνται γιατί δεν μπορούν να ενταχθούν στην καπιταλιστική αξιοποίηση, «μέσα από τη δημιουργία ολότελα νέων [επιθυμιών] και μέσα από την **εντακτική προπαγάνδα** υπέρ τους».

Μια από τις βασικές επιθυμίες πάνω στις οποίες θα θεμελιωθεί η νέα κοινωνία (στην οποία αναφέρεται ο συγγραφέας με τον όρο «πολιτισμός») είναι η ανάγκη για

3. Βλ. σημ. 6 στο κείμενο «Συνταγή για μια νέα πολεοδομία». Ο Στσεγκλώφ σε αυτό το απόσπασμα λέει με ποιητικό τρόπο ότι στην καπιταλιστική πόλη δεν υπάρχει τόπος για ελεύθερη δραστηριότητα και δημιουργία.

την κατασκευή καταστάσεων την οποία έχει επισημάνει ο Γκυ Ντεμπόρ, σύντροφος του Στσεγκλώφ στη Λετριστική Διεθνή. Ο Γκυ Ντεμπόρ αναφέρθηκε για πρώτη φορά στην έννοια της κατασκευής καταστάσεων τον Απρίλιο του 1952 στο πρώτο τεύχος της λετριστικής επιθεώρησης *Ion*, το οποίο περιείχε μια πρώτη εκδοχή του σεναρίου της ταινίας του *Ουρλιαχτά για χάρη του Σαντ* και το κείμενό του *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντικό κινηματογράφο*. Η έννοια της κατάστασης προέρχεται από τον Σαρτρ, ο οποίος με τη σειρά του την πήρε από τον Χάιντεγκερ. Στο έργο του *Το είναι και το μηδέν*, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι το είναι μας βρίσκεται πάντοτε «εν καταστάσει». Η ζωή μας είναι μια διαδοχή στιγμών ελευθερίας και εμπειρίας: μια διαδοχή καταστάσεων εντός των οποίων βρισκόμαστε, μέσα στις οποίες ορίζουμε τους εαυτούς μας μέσω των επιλογών και των ενεργειών μας. Έτσι για τον Σαρτρ, η συνείδηση πάντοτε αναδύεται «εν καταστάσει». Παρά την εχθρότητα του Ντεμπόρ προς τον Σαρτρ, είναι αναμφισβήτητο ότι είχε επηρεαστεί από αυτές τις ιδέες. Στο ιδρυτικό, κατά κάποιο τρόπο, κείμενο της ΚΔ, *Έκθεση για την κατασκευή καταστάσεων*, που δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 1957 και περιλαμβάνεται στη συλλογή *Το ξεπέρασμα της τέχνης*,⁴ ο Ντεμπόρ συμφωνεί με τον Σαρτρ ότι «η ζωή του ανθρώπου είναι μια σειρά τυχαίων καταστάσεων». Η διαφορά βρίσκεται στο ότι εκεί που ο Χάιντεγκερ και ο Σαρτρ διατεινόνταν ότι ο άνθρωπος βρίσκεται πάντοτε «ριγμένος μέσα στον κόσμο» και τις καταστάσεις του, ο Ντεμπόρ υποστήριζε τη συνειδητή, ηθελημένη δημιουργία των καταστάσεων που συγκροτούν τη βιωμένη εμπειρία.⁵ Ο Ντεμπόρ

συντάσσεται με τον Λούκατς, σύμφωνα με τον οποίο η εν λόγω θέση των Χάιντεγκερ και Σαρτρ μετατρέπει την αλλοτρίωση, δηλαδή την απώλεια του ελέγχου των ανθρώπων πάνω στις συνθήκες της ύπαρξής τους, της παραγωγής και της αναπαραγωγής τους, σε αιώνια οντολογική ανθρώπινη συνθήκη. Όπως γράφει ο Ντεμπόρ στην *Έκθεση για την κατασκευή καταστάσεων*, κεντρική ιδέα είναι η «κατασκευή καταστάσεων, δηλαδή η συγκεκριμένη κατασκευή πρόσκαιρων χώρων ζωής και ο μετασχηματισμός τους σε μια ανώτερη ποιότητα γεμάτη πάθος... Η κατασκευή καταστάσεων ξεκινά πέρα από τη σύγχρονη κατάρρευση της έννοιας του θεάματος. Δεν είναι δύσκολο να δει κανείς πόσο πολύ η ίδια η αρχή του θεάματος, η αρχή της μη παρέμβασης, συνδέεται με την αλλοτρίωση του παλιού κόσμου» [τροποποιημένη μετάφραση].

Ο Ντεμπόρ είχε εντοπίσει ήδη στην *Έκθεση για την κατασκευή καταστάσεων* τον

νη [geworfen] μπορεί να προβάλλει [entwerfen] τον εαυτό της μόνο πάνω σε ορισμένες γεγονικές δυνατότητες. Η απόφαση δεν αποτραβιέται από την «πραγματικότητα», παρά πρωτοανακαλύπτει όσα είναι γεγονικά μπορετά, έτσι μάλιστα, ώστε τα αδράχνει καθώς τούτα είναι μπορετά ως πιο δική της δυνατότητα ύπαρξης μέσα στους πολλούς. Ο υπαρκτικά καθορισμένος χαρακτήρας του εκάστοτε μπορετού αποφασιστικού εδώνα-Είναι περιέχει τα συγκροτητικά στοιχεία του έως τώρα αποσιωπημένου υπαρκτικού φαινομένου που θα ονομάσουμε **κατάσταση**». Εδώ ο Χάιντεγκερ αντιπαράθετει την «αυθεντική εαυτότητα» στον «κόσμο των πολλών» και δεν αναγνωρίζει καμία δυνατότητα συλλογικού μετασχηματισμού του, αφού «από την αυθεντική εαυτότητα της αποφασιστικότητας πρωτοπηγάει η αυθεντική συναλληλία, και όχι από τις αμφισήμαντες και ανταγωνιστικές συννομολογήσεις [Verabredungen], και ούτε από τις φλύαρες [redseligen] συναδελφώσεις στο όνομα των πολλών και σε όσα πολλοί θέλουν να επιχειρήσουν» (σ. 516). Πρόκειται για μια απολύτως ατομικιστική και ελιτίστικη θέση που όμως ακριβώς επειδή δεν μπορεί να αλλάξει αυτό που είναι «μπορετό» στον κόσμο καταλήγει τελικά στην ένταξη του ατόμου στην καταπιεστική συλλογικότητα του λαού-όχλου (Volk). Δεν μπορούμε ωστόσο να αναπτύξουμε εδώ τις συνέπειες αυτής της θέσης του Χάιντεγκερ.

4. Internationale Situationniste, *Το ξεπέρασμα της τέχνης*, Εκδόσεις Ύψιλον, 1999 (1985), σ. 23-49.

5. Όπως γράφει ο Χάιντεγκερ στο βιβλίο του *Είναι και Χρόνος*, Εκδόσεις Δωδώνη, 1985, σ. 518: «Ακόμα και η απόφαση παραμένει εξαρτώμενη από τους πολλούς και τον κόσμο τους... Μεσ στην αποφασιστικότητα το εδώνα-Είναι νοιάζεται για την πιο δική του δυνατότητα ύπαρξης, που ως ριγμέ-

κίνδυνο επαναφομοίωσης της εν λόγω πειραματικής συμπεριφοράς ως διαχωρισμένης καλλιτεχνικής δραστηριότητας: «αν και μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε κάθε πραγματικά πειραματική συμπεριφορά, η κατάχρηση αυτής της λέξης συχνά ήταν τρόπος για να δικαιολογηθεί μια καλλιτεχνική δράση στο εσωτερικό μιας σημερινής δομής... Ο μόνος αξιόλογος πειραματικός δρόμος θεμελιώνεται στη συγκεκριμένη κριτική των υφιστάμενων συνθηκών και στο συνειδητό ξεπέρασμά τους». Η ξεκάθαρη απόρριψη της διαχωρισμένης καλλιτεχνικής δραστηριότητας από την ΚΔ θα έπαιρνε ωστόσο μερικά χρόνια ακόμη και θα ολοκληρωνόταν το 1962 με τη διαγραφή του Γιόργκεν Νας.

Ωστόσο, αυτή η σαφής απόρριψη δεν υπάρχει στη *Συνταγή για μια νέα πολεοδομία*. Παρά το γεγονός ότι το εν λόγω κείμενο έθεσε τις βάσεις για την κατοπινή θέση της

ΚΔ περί απελευθέρωσης όλων των πλευρών της ζωής από τις απαιτήσεις του κεφαλαίου, παραμένει στο πλαίσιο ενός ουτοπικού καλλιτεχνικού πειραματισμού, που θα μπορούσε να περιοριστεί και να αποσπαστεί στο πεδίο της αρχιτεκτονικής ως διαχωρισμένης δραστηριότητας. Αυτό εκφράζεται ξεκάθαρα ειδικά στα κομμάτια του κειμένου που κόπηκαν κατά τη δημοσίευσή του στην επιθεώρηση της ΚΔ: «Δεν χρειάζεται να δοθεί στον Ντε Κίρικο το ελεύθερο να κάνει ό,τι θέλει στην *Place de la Concorde* και τον *Οβελίσκο* της, θα μπορούσαν απλώς ορισμένες επιχειρήσεις να του εμπιστευτούν την κατασκευή των κήπων που “διακοσμούν” αρκετές πύλες της πρωτεύουσας». Ή η χρήση του διαφημιστικού φυλλαδίου του σόου του Palais de Paris ως παράδειγμα του «*παιχνιδιού με την αρχιτεκτονική, τον χρόνο και τον χώρο*» και η αναφορά στους χαρακτήρες που θα αναλάβουν έναν ρόλο

ανάλογο με αυτόν των παπάδων ή των ηρώων για να μπορούν να επιδίδονται σε «διαρκή περιπλάνηση». Και, φυσικά, η κατακλείδα του κειμένου που μιλάει για την «πρώτη πειραματική πόλη η οποία θα μπορούσε... να ζει από έναν εγκεκριμένο και ελεγχόμενο τουρισμό» ως απάντηση σε ενδεχόμενες οικονομικές αντιρρήσεις. Υπάρχουν και άλλα σημεία μέσα στο κείμενο που, ενώ δεν είναι τόσο χτυπητά ως προς τις δυνατότητες που ανοίγουν στην επαναφοίωση, παραμένουν εντούτοις στο πεδίο των ουτοπικών προτάσεων (λ.χ. η δημιουργία συνοικιών που θα αντιστοιχούν σε συγκεκριμένα συναισθήματα και η κατασκευή ειδικών πειραματικών πόλεων) ή, ακόμη, που τοποθετούνται μέσα σε ένα μυστικιστικό θρησκευτικό πλαίσιο (λ.χ. η αναφορά για την αντικατάσταση της θείας λειτουργίας από την περιπλάνηση ή η αναφορά σε μια νέα αντίληψη του χώρου βασισμένη σε μια θρησκευτική κοσμογονία). Άλλωστε, σε αυτό το πλαίσιο, διαγράφηκε ο Στσεγκλώφ το 1954 από τη Λετριστική Διεθνή καθώς του καταλογίστηκε μυθομανία, παραληρηματικές ερμηνείες και έλλειψη επαναστατικής συνείδησης.

Εντούτοις, ούτε η Καταστασιακή Διεθνή ήταν εξαρχής απαλλαγμένη από αυτές τις τάσεις. Ειδικότερα, ο Κονστάντ, που ήταν από τα βασικά άτομα τα οποία, στη βάση του κειμένου του Στσεγκλώφ, ασχολήθηκαν με την ενιαία πολεοδομία, δηλ. τη «διαμόρφωση ενός πεδίου πειραματισμού του κοινωνικού χώρου των μελλοντικών πόλεων» (Η ενιαία πολεοδομία στα τέλη της δεκαετίας του '50, ΚΔ #3) κατέληξε τον Μάρτιο του 1961 να προτείνει μακέτες εργοστασίων σε ένα άλμπουμ του που εκδόθηκε από το Δημοτικό Μουσείο του Μπόχουμ, ενώ οι συνεργάτες του Α. Alberts και Har Oudejans διαγράφηκαν από την ΚΔ τον Μάρτιο το 1960 γιατί δέχτηκαν να χτίσουν μια εκκλησία. Το αντίστοιχο παράδειγμα στην Ελλάδα δίνεται από τον φιλοκαταστασιακό καθηγητή του ΕΜΠ Π. Τουρνικιώτη, που συμμετείχε στην πρώτη μετάφραση του κειμένου του Στσεγκλώφ, ο οποίος ήδη από τη δεκαετία του '90 συμμε-

τέχει σε έργα ανάπλασης και εξευγενισμού της Αθήνας στα πλαίσια των απαιτήσεων της καπιταλιστικής ανάπτυξης, όπως π.χ. τα έργα ReThink και ReMap Athens.

Έτσι στο 6^ο τεύχος της ΚΔ δημοσιεύτηκε το κείμενο «Κριτική της πολεοδομίας»⁶ που έγραφε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Ανέκαθεν οι καταστασιακοί υποστήριζαν ότι η “ενιαία πολεοδομία δεν είναι μια πολεοδομική θεωρία αλλά μια κριτική της πολεοδομίας” (ΚΔ #3). Το σχέδιο μιας πιο μοντέρνας, πιο προοδευτικής πολεοδομίας, που υποτίθεται ότι θα διορθώσει τη σημερινή πολεοδομική εξειδίκευση, είναι λάθος ανάλογο με την υπερτίμηση της στιγμής της κατάληψης της εξουσίας από τους επαναστάτες – δηλαδή με μια ιδέα ειδικών, η οποία συνεπάγεται αυτόματα την εγκατάλειψη ή και την καταστολή ακόμα όλων των επαναστατικών καθηκόντων που τίθενται κάθε στιγμή από τις αδιαχώριστες ανθρώπινες δραστηριότητες. Πριν διαλυθεί στη γενικευμένη επαναστατική πράξη, η πολεοδομία αποτελεί αναγκαστικά τον υπ' αριθμό ένα εχθρό των σημερινών δυνατοτήτων της ζωής στις πόλεις... Αν δεχτούμε αυτήν την εξειδίκευση της πολεοδομίας, αυτομάτως μπαίνουμε στην υπηρεσία του υπάρχοντος πολεοδομικού και κοινωνικού ψέματος, στην υπηρεσία του Κράτους». Στο κείμενο «Για την Κομμούνα»⁷ που δημοσιεύτηκε στο 7^ο τεύχος της ΚΔ τα πράγματα τέθηκαν ακόμα πιο συγκεκριμένα: «Μέχρι σήμερα η Κομμούνα εκπροσωπεί τη μοναδική πραγμάτωση μιας επαναστατικής πολεοδομίας: γκρέμισε επί τόπου τα απολιθωμένα σύμβολα της κυρίαρχης οργάνωσης της ζωής, αντιμετώπισε τον κοινωνικό χώρο με πολιτικούς όρους και δεν πίστεψε πως ένα μνημείο μπορεί να' ναι αθώο». Το πιο από παράδειγμα, ωστόσο, κριτικής της πολεοδομίας την εποχή τους έδωσαν οι καταστασιακοί στο κείμενό τους *Η παρακμή και η πτώση της θεαματικής-εμπορευματικής κοινωνίας*⁸ που

6. Internationale Situationniste, ό.π., σ. 184.

7. Ό.π., σ. 246.

8. Ό.π., σ. 327-339.

δημοσιεύτηκε στο 10ο τεύχος της ΚΔ για την εξέγερση των μαύρων προλετάριων το 1965 στο Watts του Λος Άντζελες.

Οι ουτοπικές πλευρές της *Συνταγής για μια νέα πολεοδομία* και της κριτικής θεωρίας της *Καταστασιακής Διεθνούς* έχουν επαναφομοιωθεί σχεδόν ολοκληρωτικά μέσα στη μεταμοντέρνα πολεοδομία, η οποία έχει εγκαταλείψει τη μηχανιστική λογική του φονξιοναλισμού και τον αυστηρό διαχωρισμό της πόλης σε ζώνες κατοικίας, εργασίας, αναψυχής και κυκλοφορίας. Όπως γράφει ο David Harvey στο βιβλίο του *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας*, «ο μεταμοντερνισμός καλλιεργεί μια αντίληψη για τον ιστό των πόλεων τον οποίο θεωρεί αναγκαστικά κατακερματισμένο, ένα «παλίμψηστο» από μορφές του παρελθόντος τη μία πάνω στην άλλη και ένα “κολάζ” τωρινών χρήσεων, πολλές από τις οποίες μπορεί να είναι εφήμερες».⁹ Επομένως, αν πρέπει να κρατήσουμε κάτι από τη *Συνταγή για μια νέα πολεοδομία* είναι η βλέψη της για τον μετασχηματισμό και την απελευθέρωση όλων των πλευρών της ζωής που σήμερα είναι υποταγμένες στην εξουσία του κεφαλαίου.

Οι καθημερινές κινήσεις και χειρονομίες προλεταριακής άρνησης είναι ταυτόχρονα

κινήσεις επανοικειοποίησης–απαλλοτρίωσης του αλλοτριωμένου καπιταλιστικού χωροχρόνου μέσα στις οποίες παράγεται ένας νέος τύπος εμπειρίας. Ωστόσο, αυτό που καθίσταται σήμερα περισσότερο από ποτέ αναγκαίο είναι το μπλοκάρισμα και η ανατροπή της συνεχιζόμενης διαδικασίας αναδιοργάνωσης του κυκλώματος αναπαραγωγής του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου στην Ελλάδα. Αυτό απαιτεί την ενοποίηση και τη ριζοσπαστικοποίηση των διάσπαρτων αγώνων που ξεσπάνε σε κάθε πεδίο της κοινωνικής (ανα) παραγωγής. Το επόμενο διάστημα θα ανοίξει το ζήτημα της επέκτασης του μετρό στο κέντρο της Αθήνας που σχετίζεται άμεσα τόσο με τη διαδικασία εξευγενισμού και αστυνομικού ελέγχου του κέντρου όσο και με τις αυξήσεις των ενοικίων λόγω του Airbnb και της γενικότερης ανάπτυξης του κλάδου του τουρισμού. Οι συγκρούσεις και οι κινητοποιήσεις που αναμφίβολα θα γίνουν μπορούν να δώσουν το έναυσμα για έναν νέο κύκλο προλεταριακών αγώνων ενάντια στην αριστερά και τη δεξιά του κεφαλαίου μέσα στους οποίους θα τεθεί ξανά το ζήτημα της καθολικής χειραφέτησης των ανθρώπινων αισθήσεων και δυνατοτήτων.

9. David Harvey, *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας*, Μεταίχμιο, 2009, σ. 101.

ΣΥΝΤΑΓΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

Κύριε, είμαι από άλλη χώρα

Πλήττουμε στην πόλη, ο Ναός του Ήλιου δεν υπάρχει πια. Ανάμεσα στα πόδια των περαστικών γυναικών οι ντανταϊστές αναζητούσαν ένα γαλλικό κλειδί και οι σουρεαλιστές μια κρυστάλλινη κούπα. Αυτό χάθηκε. Ξέρουμε να διαβάζουμε στα πρόσωπα όλες τις υποσχέσεις – το τελευταίο στάδιο της μορφολογίας. Η ποίηση των αφισών διήρκεσε είκοσι χρόνια. Πλήττουμε στην πόλη, πρέπει να καταβάλλουμε τεράστιες προσπάθειες για να συνεχίσουμε να ανακαλύπτουμε τα μυστήρια στις πινακίδες των δρόμων – το τελευταίο στάδιο του χιούμορ και της ποίησης.

ΤΑ ΛΟΥΤΡΑ ΤΩΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ
ΚΡΕΑΤΟΜΗΧΑΝΕΣ
ΖΩΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΗΠΟΣ NOTRE DAME
ΤΟ ΦΑΡΜΑΚΕΙΟ ΤΩΝ ΣΠΟΡ
ΤΟ ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΟ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ
ΔΙΑΦΑΝΕΣ ΣΚΥΡΟΔΕΜΑ
ΠΡΙΟΝΙΣΤΗΡΙΟ ΤΟ ΧΡΥΣΟ ΧΕΡΙ
ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ¹
ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΗΣ²
ΤΟ ΚΑΦΕ ΤΗΣ 5^{ης} ΛΕΩΦΟΡΟΥ
ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΤΩΝ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΠΑΝΣΙΟΝ ΣΤΟΝ ΚΗΠΟ
ΤΟ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ
ΑΓΡΙΟΣ ΔΡΟΜΟΣ³

1. (σ.τ.μ.) Η λέξη recuperation μεταφράζεται τόσο ως αποκατάσταση όσο και ως επαναφομοίωση. Κρατήσαμε την πρώτη μετάφραση, η οποία δυστυχώς δεν μπορεί να αποδώσει το λογοπαίγνιο.

2. (σ.τ.μ.) Το Νοσοκομείο της Αγίας Άννης ήταν ένα γνωστό ψυχιατρικό άσυλο.

3. (σ.τ.μ.) Ως «Άγριο Δρόμο» μεταφράζουμε το γαλλικό «Rue Sauvage» (οδός Sauvage). Πρόκειται για έναν δρόμο του Παρισιού, στην καταστροφή του οποίου από την ανέγερση τεράστιων εργατικών πολυκατοικιών αναφέρεται το παρακάτω κείμενο από το 7^ο τεύχος του περιοδικού Rotlatch που δημοσιεύτηκε στις 3 Αυγούστου του 1954:

Η καταστροφή της οδού Sauvage

Ένα από τα πιο όμορφα και αυθορμήτως ψυχογεωγραφικά μέρη του Παρισιού βρίσκεται υπό εξαφάνιση.

Η οδός Sauvage, στο 13^ο διαμέρισμα, ο τόπος της πιο συγκλονιστικής νυχτερινής θέας στην πρωτεύουσα, που βρίσκεται ανάμεσα στις σιδηροδρομικές γραμμές του Σταθμού Άουστερλιτς και σε μια άδεια έκταση κατά μήκος του Σηκουάνα (οδός Fulton, οδός Bellievre) έχει περιφραχτεί –από τον προηγούμενο χειμώνα– με πολλές από αυτές τις εξουθενωτικές κατασκευές που παρατάσσονται στα προάστια για να στεγάσουν φτωχούς ανθρώπους.

Θρηνούμε για την εξαφάνιση ενός ελάχιστα γνωστού δρόμου, που όμως ήταν πιο ζωντανός από τα Ηλύσια Πεδία και τις φωταψίες τους.

Και η πισίνα στην Οδό των Κοριτσιών. Και το αστυνομικό τμήμα στην Οδό Ραντεβού. Η χειρουργική κλινική και το κρατικό γραφείο ευρέσεως εργασίας στην Αποβάθρα των Χρυσόχων⁴. Τα πλαστικά λουλούδια στην οδό του Ήλιου. Το Ξενοδοχείο Τα Κελάρια του Κάστρου, το Μπαρ του Ωκεανού και το καφέ Πηγαινέλα. Το Ξενοδοχείο της Εποχής.

Και το παράξενο άγαλμα του Δρος Φιλίπ Πινέλ, ευεργέτη των τρελών, που αγωνία τα τελευταία βράδια του καλοκαιριού.⁵ Εξερευνήστε το Παρίσι.

Και εσύ, ξεχασμένη, οι αναμνήσεις σου λεηλατημένες από όλους τους φόβους της υφηλίου, εξόκειλες στα Κόκκινα Κελάρια της οδού Pali-Kao, χωρίς μουσική και χωρίς γεωγραφία, δεν φεύγεις πια για τη hacienda όπου οι ρίζες συλλογιούνται το παιδί και όπου το κρασί καταλήγει σε παραμύθια του αλμανάκ. Όλα τέλειωσαν. Τη hacienda⁶, δεν θα την δεις. Δεν υπάρχει.

Η hacienda πρέπει να χτιστεί.

Όλες οι πόλεις είναι γεωλογικές. Δεν μπορείς να κάνεις τρία βήματα χωρίς να συναντήσεις φαντάσματα, οπλισμένα με όλο το κύρος των θρύλων τους. Κινούμαστε σε ένα κλειστό τοπίο που τα σημεία αναφοράς του μας τραβάνε συνεχώς στο παρελθόν. Κάποιες μεταβαλλόμενες γωνίες, κάποιες αδιόρατες προοπτικές μας επιτρέπουν να διακρίνουμε φευγαλέα νέους τρόπους αντίληψης του χώρου, αλλά αυτή η θέαση παραμένει αποσπασματική. Πρέπει να την αναζητήσουμε στα μαγικά μέρη των λαϊκών παραμυθιών και στα γραπτά των σουρεαλιστών: κάστρα, ατελείωτα τείχη, μικρά ξεχασμένα μπαρ, σπηλιές των μαμούθ, καθρέφτες των καζίνο.

Αυτές οι ξεπερασμένες εικόνες διατηρούν μια μικρή καταλυτική δύναμη, άλλα είναι σχεδόν αδύνατο να τις χρησιμοποιήσουμε σε μια συμβολική πολεοδομία χωρίς να τις ανανεώσουμε, δίνοντάς τους ένα νέο νόημα. Είχαν κάποια γοητεία τα άλογα που γεννιούνταν μέσα από τη θάλασσα, οι κίτρινοι νάνοι της τύχης⁷, αλλά σε καμία περίπτωση δεν προσαρμόζονται στις

Δεν έχουμε κάποια ιδιαίτερη προτίμηση στη γοητεία των ερειπίων. Όμως, οι πολιτικοί στρατώνες που υψώνονται στη θέση τους έχουν τέτοια ασχήμια που απευθύνουν ανοιχτό κάλεσμα στους δυναμίτες.

4. (σ.τ.μ.) Στην Αποβάθρα των Χρυσόχων (Quai des Orfèvres), οδό επί της νησίδας Île de la Cité στον Σηκουάνα, στο κέντρο του Παρισιού, βρίσκεται η γενική αστυνομική διεύθυνση του Παρισιού. Ο συγγραφέας κάνει ένα λογοπαίγνιο καθώς η λέξη placement σημαίνει τόσο εύρεση εργασίας όσο και σύλληψη από την αστυνομία.

5. (σ.τ.μ.) Ο Φιλίπ Πινέλ (Philippe Pinel) ήταν Γάλλος ψυχίατρος κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης. Είναι γνωστός ως ο πρώτος ψυχίατρος που κατήργησε τις αλυσίδες με τις οποίες έδεναν τους ασθενείς στα ψυχιατρικά άστυλα. Εισήγαγε τη λεγόμενη «ηθική θεραπεία», προσεγγίζοντας τους ασθενείς με σεβασμό για την προσωπικότητά τους και προτρέποντάς τους να συμμετέχουν σε ομαδικές δραστηριότητες μέσα στο άσυλο. Υπήρξε πρωτοπόρος σε έναν χώρο όπου μέχρι τότε οι «τρελοί» θεωρούνταν για αιώνες δαιμονισμένοι.

6. (σ.τ.μ.) Η ισπανική λέξη hacienda αναφέρεται στα μεγάλα αγροκτήματα της Λατινικής Αμερικής κατά την περίοδο της ισπανικής αποικιοκρατίας. Ο όρος προέρχεται από την ισπανική haciendo που σημαίνει πράττειν.

7. (σ.τ.μ.) Τα «άλογα που γεννιούνται μέσα από τη θάλασσα» και οι «κίτρινοι νάνοι της τύχης» απαντώνται σε ευρωπαϊκούς μύθους και παραμύθια.

απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής. Διότι βρισκόμαστε στον εικοστό αιώνα, παρόλο που λίγοι άνθρωποι το έχουν πάρει χαμπάρι. Το πνεύμα μας στοιχειωμένο από τα παλιά αρχέτυπα έχει μείνει πολύ πίσω από τις προηγμένες μηχανές. Οι πολλαπλές απόπειρες να ενσωματώσουμε τη σύγχρονη επιστήμη μέσα σε νέους μύθους παραμένουν ανεπαρκείς. Στο μεταξύ, το αφηρημένο έχει εισβάλει σε όλες τις τέχνες, ειδικά στη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Η καθαρή πλαστικότητα, άψυχη και χωρίς ιστορία, καθησυχάζει και ψυχραίνει το μάτι. Αλλού υπάρχουν διαφορετικά αποσπάσματα ομορφιάς, ενώ απομακρύνεται όλο και περισσότερο η γη της επαγγελίας των νέων συνθέσεων. Όλοι αμφιταλαντεύονται συναισθηματικά ανάμεσα στο ζωντανό παρελθόν και στο ήδη νεκρό μέλλον.

Δεν σκοπεύουμε να παρατείνουμε τους μηχανιστικούς πολιτισμούς και την ψυχρή αρχιτεκτονική που οδηγούν τελικά σε μια πληκτική σχόλη.

Προτείνουμε την εφεύρεση νέων, μεταβαλλόμενων τοπίων.⁸

Αφήνουμε στον κύριο Λε Κορμπυζιέ το στυλ του – ένα στυλ κατάλληλο για εργοστάσια και για νοσοκομεία. Και για τις φυλακές του μέλλοντος. Δεν χτίζει εξάλλου ήδη εκκλησίες; Δεν γνωρίζω από τι καταπιέζεται αυτό το άτομο –που το άσχημο πρόσωπό του είναι τόσο αποκρουστικό όσο και οι αντιλήψεις του για τον κόσμο– ώστε να θέλει να συνθλίψει τους ανθρώπους κάτω από φρικτές μάζες τσιμέντου, ενός ευγενούς υλικού που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για την εναέρια διάρθρωση του χώρου, ξεπερνώντας τον φλογωτό γοτθικό ρυθμό. Η δύναμη του κρετινισμού του είναι τεράστια. Ένα μοντέλο του Λε Κορμπυζιέ είναι η μοναδική εικόνα που μου ξυπνάει στο μυαλό την ιδέα της ακαριαίας αυτοκτονίας. Μαζί του εξαφανίζεται κάθε υπόλειμμα χαράς. Και αγάπης, πάθους και ελευθερίας.

Το σκοτάδι υποχωρεί μέσα στον τεχνητό φωτισμό και οι εποχές μέσα στα κλιματιζόμενα δωμάτια. Η νύχτα και το καλοκαίρι χάνουν τη γοητεία τους και η αυγή εξαφανίζεται. Ο άνθρωπος της πόλης θέλει να απομακρυνθεί⁹ από την κοσμική πραγματικότητα και γι' αυτό δεν την ονειρεύεται πια. Η αιτία είναι προφανής: Το όνειρο πηγάζει από την πραγματικότητα και πραγματώνεται σε αυτήν.

Οι πιο πρόσφατες εξελίξεις στην τεχνολογία επιτρέπουν τη συνεχή επαφή μεταξύ του ατόμου και της κοσμικής πραγματικότητας, εξαλείφοντας τις όποιες δυσκολίες. Οι γυάλινες οροφές μάς επιτρέπουν να βλέπουμε τα αστέρια και τη βροχή. Το κινούμενο σπίτι ακολουθεί την πορεία του ήλιου. Οι συρόμενοι τοίχοι του επιτρέπουν στη βλάστηση να εισβάλλει στη ζωή. Τοποθετημένο επάνω σε ράγες, μπορεί το πρωί να πάει στη θάλασσα και το βράδυ να επιστρέψει στο δάσος.

Η αρχιτεκτονική είναι ο απλούστερος τρόπος για να συναρθρώσουμε τον χρόνο με τον χώρο, για να διαμορφώσουμε την πραγματικότητα, να ονειρευτούμε. Δεν πρόκειται μόνο για την πλαστική συνάρθρωση και διαμόρφωση, που εκφράζει μια εφήμερη ομορφιά. Αλλά για μια

8. Χειρόγραφη διόρθωση του αρχικού «ζωντανών τοπίων».

9. Χειρόγραφη διόρθωση. Ο συγγραφέας είχε αρχικά δαχτυλογραφήσει: «ο άνθρωπος της πόλης απομακρύνεται από την κοσμική πραγματικότητα».

επιδραστική διαμόρφωση, η οποία εγγράφεται στην αιώνια καμπύλη των ανθρώπινων επιθυμιών και της προόδου εκπλήρωσης αυτών των επιθυμιών.

Η αρχιτεκτονική του αύριο θα αποτελέσει, επομένως, το μέσο για να αλλάξει ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε σήμερα τον χρόνο και τον χώρο.¹⁰

Το αρχιτεκτονικό συγκρότημα θα μπορεί να τροποποιηθεί. Η μορφή του θα αλλάζει εν μέρει ή ολοκληρωτικά ανάλογα με τις επιθυμίες των κατοίκων του.

Μπορούμε να μιλάμε για μια νέα αρχιτεκτονική μόνο αν αυτή εκφράζει έναν νέο πολιτισμό (είναι ξεκάθαρο ότι δεν υπάρχει ούτε πολιτισμός ούτε αρχιτεκτονική εδώ και αιώνες, παρά μόνο πειράματα, που τα περισσότερα είναι αποτυχημένα. Μπορούμε να μιλήσουμε για τη γοτθική αρχιτεκτονική αλλά δεν υπάρχει μαρξιστική ή καπιταλιστική αρχιτεκτονική, αν και αυτά τα δύο συστήματα αποκαλύπτουν παρόμοιες τάσεις, κοινούς στόχους).

Ο καθένας λοιπόν έχει το δικαίωμα να μας ρωτήσει σε ποιο πρόγραμμα για τον πολιτισμό θέλουμε να θεμελιώσουμε την αρχιτεκτονική. Θα αναφέρω εν τάχει τις αρχές αυτού του πολιτισμού:

- Μια νέα αντίληψη του χώρου (μια θρησκευτική ή μη θρησκευτική κοσμογονία).
- Μια νέα αντίληψη του χρόνου (ξεκινώντας τη μέτρηση από το μηδέν, διάφοροι τρόποι ξετυλίγματος του χρόνου).
- Μια νέα αντίληψη των συμπεριφορών (ηθική, κοινωνιολογία, πολιτική, δίκαιο. Η οικονομία αποτελεί μόνο ένα μέρος των κανόνων συμπεριφοράς που είναι αποδεκτοί από έναν πολιτισμό).

Οι παλιότερες κοινότητες πρόσφεραν στις μάζες μια απόλυτη αλήθεια και μυθικά πρότυπα που δεν επιδέχονταν αμφισβήτηση. Η εισαγωγή της έννοιας της σχετικότητας στο σύγχρονο πνεύμα επιτρέπει να διακρίνουμε την ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ διάσταση του επερχόμενου πολιτισμού, αν και αυτή η λέξη δεν με ικανοποιεί. Ας πούμε καλύτερα την πιο ρευστή, την πιο «παιγνιώδη» διάστασή του. (Για πολύ καιρό θεωρείτο ότι οι μαρξιστικές χώρες κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση. Είναι πλέον γνωστό ότι αυτή η απόπειρα εξελίχθηκε σύμφωνα με την παλιά, συνηθισμένη πορεία των πραγμάτων, για να καταλήξει σε χρόνο ρεκόρ στη δογματική αποστέωση και σε μορφές που έχουν απολιθωθεί μέσα στη παρακμή τους. Ένα νέο ξεκίνημα είναι πιθανόν εφικτό, αλλά αυτό το ζήτημα δεν θα εξεταστεί εδώ.)

Στη βάση αυτού του μεταβαλλόμενου πολιτισμού, η αρχιτεκτονική θα είναι, τουλάχιστον στην αρχή, ένα μέσο για να πειραματιστούμε¹¹ με τους χιλιάδες τρόπους αλλαγής της ζωής, ενόψει μιας σύνθεσης που δεν μπορεί παρά να είναι μεγαλειώδης.

Μια ψυχική ασθένεια έχει κυριεύσει τον πλανήτη: ο ευτελισμός. Έχουν όλοι υπνωτιστεί από την παραγωγή και τις ανέσεις – δίκτυο αποχέτευσης, ασανσέρ, μπάνιο, πλυντήριο.

10. Στην προηγούμενη εκδοχή του, το κείμενο συνέχιζε: «Θα αποτελέσει ένα μέσο γνώσης και ένα μέσο δράσης».

11. Οι λέξεις «με αθωότητα» που ακολουθούσαν έχουν διαγραφεί.

Αυτή η κατάσταση πραγμάτων που είναι προϊόν του αγώνα εναντίον της φτώχειας, έχει αφήσει πίσω της τον αρχικό της στόχο –την απελευθέρωση της ανθρωπότητας από τον μόχθο της επιβίωσης– και έχει γίνει μια εικόνα που στοιχειώνει το παρόν. Ανάμεσα στον έρωτα και τον αυτόματο σκουπιδοφάγο, η νεολαία έχει σε όλες τις χώρες επιλέξει τον σκουπιδοφάγο. Έχει γίνει αναγκαία μια ολοκληρωτική ψυχική αλλαγή, μέσα από την αποκάλυψη των ξεχασμένων επιθυμιών, μέσα από τη δημιουργία ολότελα νέων και μέσα από την εντατική προπαγάνδα υπέρ τους.

Ο Γκυ Ντεμπόρ έχει ήδη επισημάνει ότι η ανάγκη για την κατασκευή καταστάσεων αποτελεί μια από τις βασικές επιθυμίες πάνω στις οποίες θα θεμελιωθεί ο επερχόμενος πολιτισμός. Η ανάγκη της δημιουργίας χωρίς όρια ήταν πάντοτε στενά συνδεδεμένη με την ανάγκη του παιχιδιού με την αρχιτεκτονική, τον χρόνο και τον χώρο. Ένα παράδειγμα αρκεί για να το δείξει: το φυλλάδιο του Palais de Paris που διανέμεται στον δρόμο. (οι διακηρύξεις των δημιουργών αποτελούν πάντα εκδηλώσεις του συλλογικού ασυνείδητου):

ΧΑΜΕΝΕΣ ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ
Μεγάλες Εκδηλώσεις
ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗΣ
ΦΩΤΙΣΤΙΚΑ ΕΦΕ

ΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΤΗ ΝΥΧΤΑ

Ε Ν Τ Ε Λ Ω Σ Ζ Ω Ν Τ Α Ν Α

Η αυλή των θαυμάτων¹²: μια εντυπωσιακή αναπαράσταση της παλιάς μεσαιωνικής συνοικίας σε μια επιφάνεια πάνω από τριακόσια τετραγωνικά μέτρα, με ετοιμόρροπα σπίτια που κατοικούνται από ληστές, ζητιάνους, ακόλαστους, υπηκόους του τρομερού Βασιλιά των Ζητιάνων ο οποίος αποδίδει δικαιοσύνη πάνω στο κάρο του.

Ο Πύργος του Νελ¹³: Ο επιβλητικός όγκος ενός τρομακτικού πύργου υψώνεται στον σκοτεινό ουρανό, ανάμεσα στα μαύρα σύννεφα. Ο Σηκουάνας σιγοκυλάει. Μια βάρκα πλησιάζει. Δύο πληρωμένοι δολοφόνοι παραμονεύουν το θύμα τους στη σκιά,

κ.λπ.

12. (σ.τ.μ.) Ο όρος «αυλή των θαυμάτων» χρησιμοποιείτο τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα στη Γαλλία για τις φτωχογειτονιές του Παρισιού όπου διέμεναν οι άνεργοι προλετάριοι που είχαν μεταναστεύσει εκεί από την ύπαιθρο. Καθώς ένα μεγάλο κομμάτι αυτού του πληθυσμού βασιζόταν στη ζητιανιά για την επιβίωσή του, εφευρίσκονταν τρομεροί τραυματισμοί και αποτρόπαιες ασθένειες στην προσπάθεια κάθε ζητιάνου να κερδίσει όσο το δυνατόν περισσότερα. Εξ ου και το όνομα «αυλή των θαυμάτων».

13. (σ.τ.μ.) Ο «Πύργος του Νελ» ήταν ένα από τα τέσσερα φρούρια στο παλιό τείχος του Παρισιού που χτίστηκε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα και γκρεμίστηκε το 1665. Τον 19^ο αιώνα ο Αλέξανδρος Δουμάς έγραψε το ομώνυμο μυθιστόρημα, στο οποίο περιέγραφε τον πύργο ως τόπο οργίων όπου δολοφονήθηκε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα η Βασίλισσα της Γαλλίας. Αυτή η ιστορία βασίζεται σε έναν θρύλο του 15^{ου} αιώνα.

Άλλα παραδείγματα αυτής της επιθυμίας για την κατασκευή καταστάσεων έρχονται από το παρελθόν. Έτσι και στην ιστορία του Edgar Poe για τον άνθρωπο που έδωσε την περιουσία του για την κατασκευή τοπίων. Ή στη ζωγραφική του Claude Lorrain. Πολλοί από τους θαυμαστές του δεν ξέρουν πού να αποδώσουν τη γοητεία των έργων του. Μιλούν για το φως που τα κατακλύζει. Έχει πράγματι κάτι το περίεργο αλλά αυτό δεν μπορεί από μόνο του να εξηγήσει γιατί αποπνέουν μια διαρκή πρόσκληση για ταξίδι. Αυτή η ατμόσφαιρα δημιουργείται από έναν ασυνήθιστο αρχιτεκτονικό χώρο. Τα παλάτια βρίσκονται ακριβώς δίπλα στη θάλασσα και διαθέτουν «άχρηστους» κρεμαστούς κήπους, όπου η βλάστηση ξεφυτρώνει στα πιο ασυνήθιστα σημεία. Η πρόκληση για περιπλάνηση εγείρεται από την εγγύτητα των πλοίων στις θύρες των παλατιών.

Ο Ντε Κίρικο συνεχίζει να είναι ένας από τους πιο αξιόλογους προδρόμους της αρχιτεκτονικής. Καταπιάστηκε με τα προβλήματα της απουσίας και της παρουσίας μέσα στον χώρο και τον χρόνο.

Γνωρίζουμε ότι ένα αντικείμενο, το οποίο δεν αντιληφθήκαμε συνειδητά σε μια πρώτη επίσκεψη, προκαλεί με την απουσία του μια ακαθόριστη εντύπωση σε επόμενες επισκέψεις: μέσω μιας χρονικής επαναφοράς, η απουσία του αντικειμένου γίνεται αισθητή παρουσία. Ακριβέστερα: παρόλο που η εντύπωση που δημιουργείται παραμένει ακαθόριστη, ο χαρακτήρας της κυμαίνεται από τη γαλήνια χαρά μέχρι τον τρόμο, ανάλογα με το είδος του αντικειμένου που απουσιάζει και τη σημασία που του δίνει ο επισκέπτης. (Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία που σε αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση η ψυχική κατάσταση μεταφέρεται με τη μνήμη. Επέλεξα αυτό το παράδειγμα μόνο χάριν ευκολίας.)

Στη ζωγραφική του Ντε Κίρικο (της περιόδου των Στοών) ο κενός χώρος δημιουργεί έναν πλήρη χρόνο. Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τι μέλλον επιφυλάσσουμε σε τέτοιους αρχιτέκτονες και ποια θα είναι η επιρροή που θα έχουν στις μάζες. Δεν μπορούμε παρά να αισθανθούμε περιφρόνηση για έναν αιώνα που εκτοπίζει τέτοιες μακέτες μέσα στα λεγόμενα μουσεία. Δεν χρειάζεται να δοθεί στον Ντε Κίρικο το ελεύθερο να κάνει ό,τι θέλει στην Place de la Concorde και τον Οβελίσκο της, θα μπορούσαν απλώς ορισμένες επιχειρήσεις να του εμπιστευτούν την κατασκευή των κήπων που «διακοσμούν» αρκετές πύλες της πρωτεύουσας

Αυτή η νέα θεώρηση για τον χρόνο και τον χώρο, που θα αποτελέσει τη θεωρητική βάση των μελλοντικών οικοδομημάτων, δεν είναι ολοκληρωμένη κι ούτε θα ολοκληρωθεί ποτέ αν δεν πειραματιστούμε με τη συμπεριφορά μέσα σε πόλεις που θα κατασκευαστούν για αυτό τον σκοπό. Πόλεις που, εκτός από τις εγκαταστάσεις που θα παρέχουν ένα μίνιμουμ επίπεδο άνεσης και ασφάλειας, θα συγκεντρώνουν συστηματικά κτίρια που θα έχουν μεγάλη δύναμη διέγερσης και υποβολής, συμβολικά οικοδομήματα που θα αναπαριστούν επιθυμίες, δυνάμεις και γεγονότα από το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Η ορθολογική διεύρυνση των παλιών θρησκευτικών συστημάτων, των παραμυθιών και, κυρίως, της ψυχανάλυσης προς όφελος της αρχιτεκτονικής γίνεται όλο και πιο επείγουσα κάθε μέρα που περνάει, καθώς εξαφανίζονται όλα όσα μας παθιάζουν.

Κατά κάποιον τρόπο, καθένας θα ζει στον προσωπικό του «καθεδρικό ναό». Θα υπάρχουν δωμάτια που θα μας κάνουν να ονειρευόμαστε καλύτερα από τα ντραγκς και σπίτια όπου δεν θα μπορούμε παρά να ερωτευόμαστε. Μέρη που θα ασκούν ακαταμάχητη έλξη στους ταξιδιώτες...

Αυτό το έργο μπορεί να συγκριθεί με τους κινέζικους και τους ιαπωνικούς κήπους των ψευδαισθήσεων – με τη διαφορά ότι αυτοί δεν είναι φτιαγμένοι για μόνιμη διαβίωση. Στην είσοδο του Γελόιου Λαβύρινθου που βρίσκεται στον Βοτανικό Κήπο, όπου μπορούμε να διαβάσουμε την πιο συντηρητική βλακεία, η Αριάδνη απεργεί:

ΑΠΑΓΟΡΕΥΟΝΤΑΙ ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΣΤΟΝ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟ

Μπορούμε να φανταστούμε αυτή την πόλη ως τυχαία σύνθεση κάστρων, σπηλαίων, λιμνών, κ.λπ. Θα αποτελούσε το μπαρόκ στάδιο της πολεοδομίας θεωρημένης ως μέσου γνώσης. Αλλά αυτή η θεωρητική φάση είναι ήδη ξεπερασμένη. Γνωρίζουμε ότι θα μπορούσε να κατασκευαστεί ένα σύγχρονο κτίριο χωρίς καμιά εξωτερική ομοιότητα με ένα μεσαιωνικό κάστρο, που, ωστόσο, θα διατηρούσε και θα πολλαπλασίαζε την ποιητική δύναμη του Κάστρου (μέσα από τη διατήρηση των απολύτως απαραίτητων γραμμών, τη μετατόπιση κάποιων άλλων, την τοποθέτηση των παραθύρων, την τοπογραφική του θέση κ.λπ.)

Οι γειτονιές αυτής της πόλης θα μπορούσαν να ανταποκρίνονται σε όλο το φάσμα των συναισθημάτων που κανείς βιώνει τυχαία στην καθημερινή ζωή.

Παράξενη Συνοικία – Χαρούμενη Συνοικία, ειδικότερα προορισμένη για κατοίκηση – Αριστοκρατική και Τραγική Συνοικία (για καλά παιδιά) – Ιστορική Συνοικία (μουσεία, σχολεία) – Χρήσιμη Συνοικία (νοσοκομείο, καταστήματα εργαλείων)¹⁴ – Φρικιαστική Συνοικία κ.λπ. Κι ένα Αστρολάριο¹⁵ όπου θα βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τα είδη των φυτών σύμφωνα με τη σχέση τους με τους αστρικούς ρυθμούς, ένας Πλανητικός Κήπος ανάλογος με αυτόν που θέλει να φτιάξει ο αστρονόμος Thomas στην περιοχή Laaer Berg της Βιέννης. Απαραίτητος για να αποκτήσουν οι κάτοικοι συνείδηση του σύμπαντος. Ίσως και μια Συνοικία του Θανάτου, όχι για να πεθάνεις σε αυτήν αλλά για να ζήσεις εκεί ειρηνικά – σκέφτομαι εδώ το Μεξικό και ένα είδος σκληρότητας μέσα στην αθωότητα που εκτιμώ κάθε μέρα όλο και περισσότερο.

Για παράδειγμα, η Φρικιαστική Συνοικία θα αντικαταστήσει επαρκώς εκείνες τις τρύπες, τις πύλες της κολάσεως, που κάποτε είχαν στην ιδιοκτησία τους πολλοί άνθρωποι στην πρωτεύουσα: συμβόλιζαν τις δυνάμεις του κακού στη ζωή. Η Φρικιαστική Συνοικία δεν θα έχει ανάγκη πραγματικούς κινδύνους, όπως παγίδες, μπουντρούμια ή ορυχεία. Θα είναι δύσκολο να την προσεγγίσει κανείς και θα είναι τρομακτικά διακοσμημένη (διαπεραστικά σφυρίγματα, κουδουνίσματα από ξυπνητήρια, σειρήνες που θα ηχούν περιοδικά με ακανόνιστο ρυθμό, τερατώδη γλυπτά, μηχανοκίνητα οχήματα).¹⁶ Θα είναι τόσο λίγο φωτισμένη τη νύχτα όσο εκτυφλωτικά φωτισμένη θα είναι την ημέρα μέσω της ακραίας χρήσης του φαινομένου της αντανάκλασης. Στο κέντρο της συνοικίας θα βρίσκεται η «Πλατεία του Φρικτού Οχήματος».¹⁷

14. Στην προηγούμενη εκδοχή του κειμένου εντός της παρένθεσης γραφόταν: «νοσοκομείο, μπαρ, εργαλεία».

15. Στην προηγούμενη εκδοχή του κειμένου: «ένα Απαραίτητο Αστρολάριο».

16. Στην προηγούμενη εκδοχή του κειμένου: «κινούμενα μηχανοκίνητα οχήματα, τα λεγόμενα Αυτοκίνητα».

17. Η προηγούμενη εκδοχή του κειμένου έγραφε: «Στο κέντρο της συνοικίας, στην Πλατεία του Φρικτού

Ο κορεσμός της αγοράς από ένα προϊόν προκαλεί την πτώση της αξίας αυτού του προϊόντος: τα παιδιά¹⁸ θα μαθαίνουν μέσα από την εξερεύνηση της Φρικιαστικής Συνοικίας να μην φοβούνται πια τις οδυνηρές στιγμές της ζωής αλλά να τις διασκεδάζουν.

Η κύρια δραστηριότητα των κατοίκων θα είναι η ΔΙΑΡΚΗΣ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ. Η διαρκής αλλαγή τοπίου θα έχει ως αποτέλεσμα την καθολική ανοικείωση.

Τα ζευγάρια δεν θα περνούν πια τα βράδια στα σπίτια τους όπου διαβιούν και δέχονται καλεσμένους, μια κοινωνική έκφραση του συνηθισμένου ευτελισμού. Η ερωτική φωλιά θα βρίσκεται μακριά από το κέντρο της πόλης: θα αναπαράγει φυσικά μία αίσθηση εξωτικότητας σε έναν χώρο που δεν θα φωτίζεται πολύ και θα είναι κρυμμένος ώστε να δημιουργείται μια ατμόσφαιρα μυστικότητας. Η αντίθετη κίνηση, η αναζήτηση ενός κέντρου για σκέψη θα γίνεται βάσει της ίδιας τεχνικής.

Αργότερα, καθώς οι κινήσεις αναπόφευκτα θα εξαντληθούν, η περιπλάνηση θα εγκαταλείψει εν μέρει τη σφαίρα του άμεσου βιώματος για τη σφαίρα της αναπαράστασης.

Σημείωση: Σε κάποια γειτονιά που ονομάζεται Saint-Germain-des-Prés, για την οποία δεν έχει γράψει ακόμη κανείς τίποτα, υπάρχει μια ομάδα που δρα σε ιστορική κλίμακα βάσει αυτής της ηθικής της περιπλάνησης. Αυτό το μαγικό συλλογικό πνεύμα, που ήταν μέχρι τώρα κρυμμένο, είναι η μόνη εξήγηση για την τεράστια επιρροή που είχαν αυτά τα τρία τετράγωνα στον κόσμο, μια επιρροή που άλλοι προσπάθησαν να εξηγήσουν στη βάση των ανεπαρκών πεδίων της ένδυσης και της μουσικής ή ακόμη πιο ηλίθια στη βάση των υπόπτων εγκαταστάσεων πορνείας (και η Pigalle¹⁹).

Σε μελλοντικά βιβλία θα διευκρινίσουμε τι ήταν η συγκυρία του Saint Germain και ποιες ήταν οι επιπτώσεις της (Ο Νέος Νομαδισμός του Henry de Béarn, η Όμορφη Νεολαία του Γκυ Ντεμπόρ κ.λπ.). Αυτό δεν θα ρίξει μόνο φως σε μια «αισθητική της συμπεριφοράς» αλλά και στα πρακτικά μέσα για τη δημιουργία νέων ομάδων και, κυρίως, θα αποτελέσει μια πλήρη φαινομενολογία των ζευγαριών, των συναντήσεων και της διάρκειας, την οποία θα μελετήσουν λυσιτελώς οι μαθηματικοί και οι ποιητές.

Τέλος, αξίζει να υπενθυμίσουμε σε όσους φέρνουν την αντίρρηση ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να επιβιώσουν με την περιπλάνηση ότι μέσα σε κάθε ομάδα ανθρώπων ανατίθεται σε συγκεκριμένους χαρακτήρες (ιερείς ή ήρωες) η αντιπροσώπευση διάφορων ειδικών ρόλων, σύμφωνα με το διπλό μηχανισμό της προβολής και της ταύτισης. Η εμπειρία δείχνει ότι η περιπλάνηση αντικαθιστά ευεργετικά τη θεία λειτουργία: κάνει ευκολότερη την επικοινωνία συγκεντρώνοντας τις ενέργειες όλων προς όφελος της συλλογικότητας.

Οχήματος, ένα όχημα εκθαμβωτικά χρωματισμένο θα δονείται στον άνεμο με φοβερό θόρυβο».

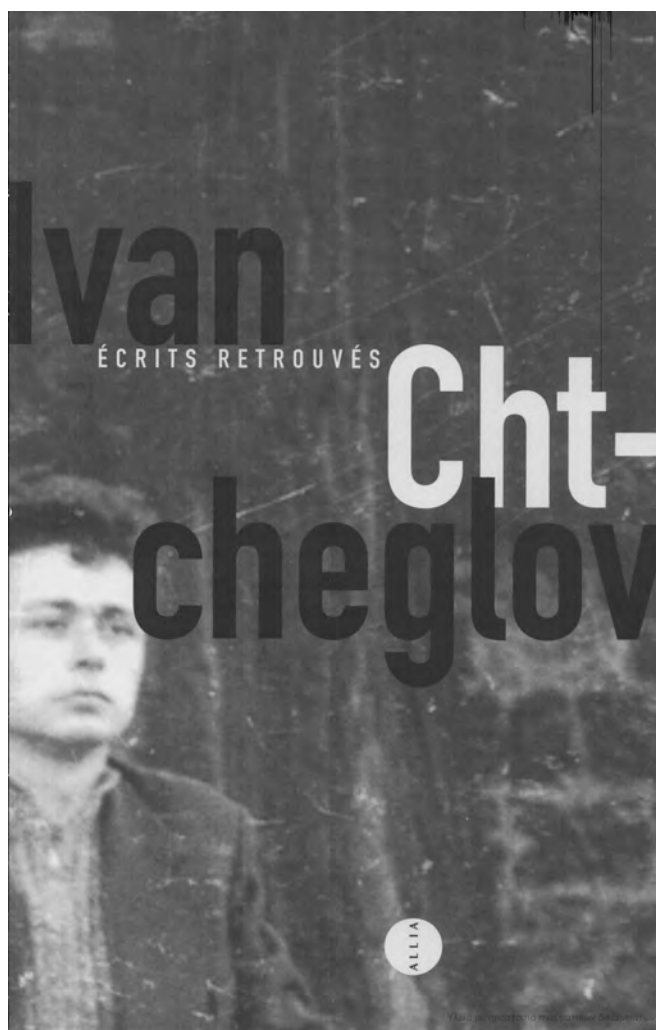
18. Στην προηγούμενη εκδοχή του κειμένου: «τα παιδιά και οι ενήλικες θα μαθαίνουν».

19. (σ.τ.μ.) Pigalle ονομάζεται μια πλατεία στο Παρίσι και η γύρω περιοχή όπου υπάρχουν μέχρι σήμερα επιχειρήσεις που εκμεταλλεύονται τη σεξουαλική εργασία. Για αυτό εδώ ο Στοεγκλώφ αμφισβητεί ότι η πορνεία παίζει οποιοδήποτε ρόλο στην επιρροή της περιοχής Saint Germain.

Η αντίρρηση που τίθεται στην περιπλάνηση από οικονομική άποψη καταρρέει αμέσως. Γνωρίζουμε ότι όσο περισσότερο ένας τόπος προορίζεται για ελεύθερο παιχνίδι τόσο μεγαλύτερη είναι η επιρροή που ασκεί στους ανθρώπους και τόσο μεγαλύτερη είναι η δύναμη έλξης του. Αυτό καταδεικνύεται από την τεράστια αίγλη που απολαμβάνουν το Μονακό, το Λας Βέγκας και το Ρενό, καρικατούρες της ελεύθερης ένωσης. Ωστόσο, πρόκειται απλώς για τζογαδόρικά παιχνίδια με το χρήμα. Η πρώτη πειραματική πόλη θα μπορούσε σε μεγάλο βαθμό να ζει από έναν εγκεκριμένο και ελεγχόμενο τουρισμό. Οι μελλοντικές δραστηριότητες και παραγωγές της πρωτοπορίας θα έτειναν να συγκεντρωθούν εκεί. Σε μερικά χρόνια θα γινόταν η διανοητική πρωτεύουσα του κόσμου και θα αναγνωριζόταν παντού ως τέτοια.

Ζιλ Ιβαίν (Ιβάν Στσεγκλώφ)

Μετάφραση: Μαρία Φραγκάκη

Καταγραφή Έτους Λεωνίδας Μαρσιανός

I.

Χρέος μου ήταν ο εξευτελισμός της νύχτας
Ξεχνώντας ό, τι κύρος φέρει
Οπλίστηκα με την πιο φτωχή γλώσσα
(η έκβαση αναμενόμενη)
Ξένοι είναι οι απόντες
Και φίλοι οι παρόντες
Οι αναμνηστικές, οι ποδοσφαιρικές, οι θολές, οι καλλιτεχνικές, οι ερωτικές
Φωτογραφίες
Ανέξοδες έως αλυσιτελείς
Τι έπρεπε να ξεφτιλίσω;
Ξέχασα τη μέρα, τους μήνες και τα χρόνια
Το Έτος που καταγράφω - είναι κάτι το περίπου

II.

Υπονοήθηκε πως θέατρο επιχειρήσεων εξαρχής καταδικασμένο οδηγεί μόνο
στη σύγχυση, και αντίστοιχα, τα αποτελέσματα της καταγραφής να 'ναι απλώς
αδιάφορα – σαν αφήγηση καλοκαιριού, όπου η θολή πλήξη δυο εβδομάδων
συντηρεί τα πράγματα στη θέση τους.

Μόνος τρόπος σωτηρίας η είσοδος του όρου «τόπος του δράματος» στον
παγωμένο χρόνο, που μολονότι κρυσταλλωμένος σε χώρο, δεν συμβαίνει
τίποτα. Καθίσταται, επομένως, γνώσιμο, αφού όχι κατανοητό, ότι τόπος ίσον
Αθήνα.

III.

Καμία ένδοξη ζωή και ύπαρξη το σωτήριο Έτος το περί ου ο λόγος το επίδικο.
Όχι ανήρ ούτε περίοδος, ούτε ιστορία Αρχιτεκτονικής ή της Νεότερης Ελλάδας
άγγιξε το καταγραφέν.

Λείπει ακόμα κι η αιτία του· ίσταται σκέτο

Ζητώ βοήθεια απ' τη γειτονιά, ρωτάω αυτά που πρέπει· είμαι καλός.
Τηρώ το πρωτόκολλο, τρώω φρούτα, πίνω γάλα, φοβάμαι τις συνέπειες.
Παρίσταμαι, ντυμένος.
Ανάβω μπικ όχι σπίρτα Θεέ μου.
Κρατάω τιμόνι, όχι ταύρου κέρατα Θεέ μου·
Κλέβω χρόνο, όχι παράτυπα – όλοι κάνουν έτσι
Αβέλτερος ζευγαρώνω
Όλοι είναι έτσι

Θυμάμαι τα περισσότερα
Γνωρίζω, γι' αυτό μιλάω
Ακούσια μαρτυρώ
Εσκεμμένα καταγράφω αυτό το Έτος